

מראות הצובאות

פירוש אלשיך

לספר

ירמיהו

מאת

רבי משה אלשיך

מהדורה מעוצבת

עיצוב: זהבה גרליץ

דעת

ירושלים תשע"ט

פרק א	3.....
פרק ב	9.....
פרק ג	24.....
פרק ד	32.....
פרק ה	45.....
פרק ו	58.....
פרק ז	68.....
פרק ח	81.....
פרק ט	91.....
פרק י	107.....
פרק יא	119.....
פרק יב	127.....
פרק יג	132.....
פרק יד	146.....
פרק טו	162.....
פרק טז	168.....
פרק יז	175.....
פרק יח	188.....
פרק יט	194.....
פרק כ	198.....
פרק כא	206.....
פרק כב	210.....
פרק כג	220.....
פרק כד	235.....
פרק כה	236.....
פרק כו	239.....
פרק ל	240.....
פרק לא	250.....
פרק לב	267.....
פרק לג	279.....
פרק לד	289.....
פרק לה	292.....
פרק לו	294.....
פרק לז	296.....
פרק לח	297.....

פירוש אלישיך לספר ירמיהו

פרק א

א דברי ירמיהו בן-חלקיהו מן-הכהנים אשר בענתות בארץ בנימן :
 ב אשר היה דבר-ה' אליו בימי יאשיהו בן-אמון מלך יהודה בשלש-עשרה שנה למלו :
 ג ויהי בימי יהויקים בן-יאשיהו מלך יהודה עד-תם עשתי-עשרה שנה לצדקיהו בן-יאשיהו
 מלך יהודה עד-גלות ירושלם בחדש החמישי :
 ד ויהי דבר-ה' אלי לאמר :

(א) **דברי ירמיהו וכו'.** הנה אחד מלמודי רז"ל הוא, כי לא כל אדם ראוי להוכיח, ומה גם אל ירושלים מלכיה ושריה וכהניה, כמאמר ר' פלו' האומר תמהני אם יש בדור מי שיהיה ראוי להוכיח, והנה בכל הנביאים לא היה איש הוכיח את ישראל כירמיה הנביא, כי כל נבואותיו תוכחות מוסר אל כל גדולי ירושלים ולכל עם הארץ, על כן יתכן החל ספרו **דברי ירמיהו** כלומר, שלא כמוכיח רק כמדבר אתם שליחותו מה שאין כן בשאר ספרי הנביאים זולתי עמוס שמתחיל **דברי עמוס**. והנה אפשר לומר טעם שווה לשניהם שהוא, כי הם המדברים דברים קשים לישראל מזולתם, על כן החלו בלשון דברי שהוא לשון קושי, כד"א דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות, אך אמנם בירמיה שהפליג בקושי ותוכחות מוסר, וכמו שכתבנו לא כל אחד מהשלמים מיוחד לכך, על כן אמר כי זולת צדקתו הוכן לכך, להיותו **בן חלקיהו** שהוא נביא כמוהו כנודע, **כי כל נביא שנזכר שמו ושם אביו הוא נביא בן נביא**, ומה גם אם היה **חלקיהו בן שפן הכהן הגדול**, באופן שהיה גדול ובן גדול צדיק בן צדיק נביא בן נביא.

וזוה אומרו **דברי ירמיהו וכו'** לומר אליו יאותו תוכחות מוסר העצומים והרבים, כי הם **דברי ירמיהו בן חלקיהו**.

עוד יתכן אל החילו בלשון **דברי** בהזכיר מאמרם ז"ל על פסוק **צהלי קולך וכו' עניה ענתות** שאמר הקדוש ברוך הוא לישראל, הקשיבי ושובי בתשובה ואם לאו הנה **ענתות** שהוא נביא שהוא מענתות שמתנבא עליך רעה, והנה שם סתם ואמר שתבוא עליו נבואת ענתות, ולא פורש היכן הם דברי ענתות ומי היה הנביא ההוא, על כן בא פה והחל ואמר **דברי ירמיהו וכו'**, הוא **אשר בענתות וכו' (ב-ג) אשר היה דבר ה' אליו בימי כו' עד גלות ירושלים, בחדש החמישי** הוא החורבן, כלומר אשר היה הוא יתברך מתרה ואומר שיביא עליה דברי

ענתות דברי ירמיהו הם שהם מענתות, שהיו דבריו מימי יאשיהו עד החורבן, כלומר, כי על כן בהזכיר ענתות הוא כהזכיר החורבן.

(ד) ויהי דבר ה' כו'. הנה אמרו רז"ל כי באמור אליו הקדוש ברוך הוא כי נבואות של קושי היה בא להינבא, נצטער עד שהוצרך יתברך לאמר לו כי לגויים היו הרעות, ואח"כ כשראה שהיו על ישראל, היה צועק ומצטער.

ה בטרם (אצור) (אצור) בבטן ידעתיך וברם תצא מרחם הקדשתיך
נביא לגוים נתתיך :

ו ואמר אהה אדני ה' הנה לא-ידעתי דבר כי-נער אנכי :

ז ואמר ה' אלי אל-תאמר נער אנכי

כי על-כל-אשר אשלחך תלך ואת כל-אשר אצורך תדבר :

ח אל-תירא מפניהם כי-אתך אני להצלך נאם-ה' :

ט וישלח ה' את-ידו ויגע על-פי ואמר ה' אלי הנה נתתי דברי בפיך :

י ראה הפקדתיך היום הזה על-הגוים ועל-הממלכות

לנחוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס לבנות ולנטוע :

והנה בזה יתכן מה ששיבחו יתברך בפתח דבריו באומרו (ה) בטרם אצור בבטן כו' מה שלא עשה כן לשום נביא אך היה לפייסו טרם יודיענו צרות נבואותיו בל יקוץ, על כי לא יתנבא כי אם רע, וזה אחשוב יאמר ויהי דבר ה' וכו' לומר כי לא החל הוא יתברך בדבר נוגע אל ישראל, כי אם הנוגע אלי שהוא פסוק בטרם אצור וכו', הלא הוא הכנה אל מה שעתיד לאמר דברי נבואות קושי על כן פייסני תחילה.

ושעור הכתוב ויהי דבר ה' אלי, כלומר דבר הנוגע אלי כדי לאמר אחרי כן הנוגע אל ישראל, ומה שאמר אלי שהוא הנוגע אלי הלא הוא בטרם אצור וכו', שהיה פיוס אלי בל אקוץ בהיות נבואותי של צרות, וענין הכתוב יהיה לומר הלא מאשר עיניך רואות מעשה בני הדור, לא יבצר ממך כי לייסרם אתה בא בדברים רעים ותוכחות מוסר, והלא תחת שלש היה לך מקום לישמט,

או באמור מי אני כי אלך לייסר את העם הרב הזה, מלכים ושרים וגדולי עולם וכל המון ישראל,

ב', כי תאמר ירא אני פן בהרגיל עצמי עימהם אלמד ממעשיהם, כי על זאת הוצרך להבטיחו לפניו באומרו ישובו המה אליך ואתה לא תשוב אליהם (טו,יט).

ג', כי חרפה היא לי להינבא רעות וחורבנות, מעין מה שאמרו ז"ל כי צעק **ארור היום אשר יולדתי בו**, (כ"ד) באומרו שבימי שום נביא לא נחרב הבית כי אם על ידו.

על כן הוא יתברך דבר על לבו לסלק מלפניו מעמד שלשתן, ועל האחד **אמר בטרם אצרך בבטן ידעתיך** והוא אשר ידענו מרז"ל, כי כל מה שהתנבאו כל הנביאים הכל קבלו נפשותם בסיני, כי שם נמצאו כל נפשות ישראל העתידות לבוא בעולם, והושפע בכל אחד כל מה שהיה עתיד להינבא בבואו אל העולם, וזה יאמר הוא יתברך אל ירמיה אל תשמט מהינבא באמורך כי אינך כדאי, כי הלא **בטרם אצרך בבטן** שהוא מאז בסיני שהיית נפש בלי גוף ידעתיך ראוי ומוכן לכך. ואם נפרש **ידעתיך** כד"א וידע אדם את חוה שהוא שהשפיע בה, יהיה **ידעתיך** השפעתי בך כל מה שתנבא באופן שאין לך בית מנוס להתרחק.

ועל השנית **פן תשוב אליהם** ובהתערבות דעתם יחטיאוך אל תירא, כי **בטרם תצא מרחם הקדשתיך** שהוא שעה שהיצר הרע בא אל הילד, כי לפתח חטאת רובץ הקדמתי **והקדשתיך**, שהשפעתי בך קדושה למען בצאתך מרחם שהיצר הרע לא ימצא מקום לטמאך ולשלוט בך, באופן שאחר שבהתחלה הוסרה הכנה ממך להישמע אליו, תמיד יהיה כבוש תחתך ולא תלמד ממעשה עושי עולה.

ועל השלישית **אמר נביא לגוים נתתיך** והוא אילו לא היית מתנבא חורבנות שאר גוים, כי אם מישראל בלבד היה קשה עליך, אך אתה כולל כל הגוים ומתנבא כל חורבן ובכללם על ישראל, אם כן אחר שאינך מיוחד על חורבן ישראל בלבד אל תקוץ, והוא כי אחר דברו על ישראל נאמר לפניו אשר היה דבר ה' אל ירמיהו על כל הגוים שהוא על חורבן, ומתחיל על מצרים ואח"כ על חורבן מואב ומאריך בכל אחד שיעור רב ואח"כ על חורבן בני עמון ואח"כ על אדום ואח"כ על דמשק ואח"כ על קדר ועל כל ממלכות חצור ואח"כ על עילם ואח"כ על בבל עד בלי די.

(ו) **ואמר אהה אדני ה' וכו'.** הנה אמר ג' טענות למנוע עצמו:

א', כי צר לו מאד היות שליח על וי ועל צרות רבות ורעות. שנית, כי להיות שליח אל ירושלים מלכיה ושריה וכל עם בני ישראל צריך איש בעל לשון למודים פום ממלל רברבן. שלישית, כי **נער** הוא ולא יחשיבוהו או יכוהו או לא יערבו למו דבריו, באומרם מי שמך לאיש מוכיח בשער.

על האחד אמר **אהה אדני אלוהים** כלומר **אהה** ואויה אני רואה, כי על כן אמרת לי **נביא לגוים** בל אקוץ על היות נביא שלוח על חורבן וצרה וזה צר לי מאד.

ועל השנית אמר **הנה לא ידעתי דבר**,

ועל השלישית אמר **כי נער אנכי**.

והוא יתברך השיב לו על כל אחד ואחד מלמטה למעלה כי פתח במאי דסליק מניה ועליה אמר **(ז) אל תאמר נער אנכי** כי אם היית אומר דברי עצמך הייתה זו טענה, אך את **כל אשר אשלחך תלך ואת כל אשר אצוך תדבר** כי דברי צווי אתה אומר כי שלוחי אתה, ולמה יבזוך כי הלא שלוחו של אדם כמותו, ולא יביטו רק אל משלחך ולא אל עצמך אם נער אתה, וזה הוא אל חששת העדר חשיבות פן יבזוך, ואם הוא פן בראות כי נער אתה יערבו אל לבם להכותך, **(ח) אל תירא מפניהם כי אתך אני וכו'.**

ועל השנית שאמרת **לא ידעתי דבר** על זה **(ט) וישלח ה' את ידו וכו' ויאמר ה' אלי הנה נתתי דברי בפיו** ויהיה כי כל מה שהיה עתיד לינבא כל ימיו היה בכח בנפשו, כי הכל קיבלה נפשו בסיני, ועתה ע"י שלוח ידו יתברך בפיו המשיך כח נפשו אל פיו למען אמץ כח דבורו כיד ה' הטובה בכל מה שעתיד להינבא, שהם דבריו שהיו בנפשו מאז באופן כי יש בפיו ע"י כן כח אלוהי משפיע בכל דברי נבואתו, ואמר **הנה נתתי דברי בפיו** כלומר אין לך כח דבור גדול מזה, ואין לך לומר **לא ידעתי דבר**.

ועל הראשונה שאמרת **אהה אדני אלוהים**, כי צר לך להיות נביא על צרות וחורבן אל תחוש, כי הנה **(י) הפקדתיך היום הזה** לא על ישראל בלבד, כי אם **על כל הגוים** כלומר ובתוך הבאים היא צרת ישראל, ואינך בא על ישראל בלבד שפירש לו מה שרמז למעלה.

ועוד כי אם באת בנבואות שהן **לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס** ג"כ הוא **לבנות ולנטוע**, כי גם בתוך דבריו יש דברים טובים דברים ניחומים ובשורות טובות, לבנות בית המקדש השני ולנטוע את ישראל על אדמתם בשלישי, שלא יזוזו מארצם עוד כי הכל נכלל בנבואות נחמותיו.

או שיעור הכתוב ועניינו לומר הנה אין כוונת נבואותיו לנתוץ, רק כדי שישבו בתשובה ויתוקנו כי בעלי בחירה המה, והוא כענין סתירת זקנים בנין וזה יאמר הנה **הפקדתיך וכו'** הוא **על הגוים**.

ועוד כי מה שהוא נבואות **לנתוש כו'** הכוונה היא **לבנות ולנטוע**, כי כוונת הבשורות הרעות אם לא ישובו הוא **לבנות ולנטוע**, שהוא כדי שישמעו ויקבלו מוסר וישבו ואבנם ואטעם, שמה

שיראה שהוא **לנתוש ולנתוץ וכו'** הכוונה היא **לבנות ולנטוע**, כלומר, ולכן אל תאמר כי אתה נביא על רעה כי אדרבא עיקר הכוונה היא על תיקון.

יִא וְיִהי דְבַר-ה' אֵלַי לֵאמֹר מֵה-אַתָּה רֵאָה יִרְמְיָהוּ וְאָמַר מִקֵּל שְׁקֵד אֲנִי רֵאָה :

יב וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי הִיטַבְתָּ לְרֹאוֹת כִּי-שְׁקֵד אֲנִי עַל-דְּבָרִי לַעֲשׂוֹתוֹ :

יג וְיִהי דְבַר-ה' אֵלַי שְׁנִית לֵאמֹר מֵה אַתָּה רֵאָה

וְאָמַר סִיר נְפוּחַ אֲנִי רֵאָה וּפְנִי מִפְּנֵי צְפוּנָה :

יד וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי מִצְפוֹן תִּפְתַּח הָרְעָה עַל כָּל-יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ :

(יא) **ויהי דבר ה' אלי לאמור וכו'.** רצה להורות לו איך הוא נכון ומיוחד מזולתו, כי היטיב לראות והוא כי אלו נאמר לזולתו **מה אתה רואה**, והיה רואה **מקל** שהיה משולל פרי ועלין כי אם מקל יבש, לא היה שם לבו אם היה מקל של אילן שקדים או מזולתו, ולא היה אומר כי אם מקל אני רואה. והנה המכוון הוא על הוראת היותו יתברך **שוקד על דברו לעשותו**, ובאומרו מקל אני רואה לא היה בא הפתרון אל הפועל לומר **כי שוקד אני וכו'**, אך ירמיה שת לבו להסתכל ולראות מאיזה אילן היה המקל, ואמר **מקל שקד** אז אמר לו הוא יתברך הנה (יב) **היטבת לראות** כי זולתך לא היה שם לב לראות שהיה של שקדים, ולא הייתה כוונת שאלתי באומרי מה אתה רואה אל הפועל לומר כי **שוקד אני** כי לא היה מזכיר שקד, אך אתה **היטבת לראות** כי **מקל שקד** הוא, כי הלא זה פתרונו כי **שוקד אני וכו'**, ולא היה פתרון זה רק על דברך מה שאין כן על דברי זולתך שלא היה מיטיב לראות כלומר ולכך נבחרת.

ועל דרך זה נסהו שנית בענין **סיר נפוח**, והוא, כי הוא יתברך שאל לו (יג) **מה אתה רואה** והנה התשובה הייתה לומר **סיר נפוח אני רואה**, כי לא שאל לפי הנראה רק על מציאות הדבר שהיה **סיר נפוח**, אך לא אם היו **פניו מפני צפונה** כי לא נכלל בשאלה, והנה אם היה זולתו לא היה שם פניו לומר **ופניו מפני צפונה**, ואם לא היה אומר לא היה הפתרון בא אל הפועל, לומר (יד) **מצפון תפתח הרעה** כי לא היה מזכיר צפון, אך ירמיהו היטיב לראות שהיו רתיחותיו מפני צפונה אז השיב לו **מצפון כו'**, להורות לו כי גם בזה היטיב לראות ובזה היה מזרזו ומוכיח כי אין כמוהו מיטיב לראות במראה נבואתו, ולכן לא יסרב לו ולא יצר לו, ולהורות זה אמר **ויהי דבר ה' אלי שנית**, כי מלת **שנית** מיותרת כי מה לנו לדעת אם היה שנית, אך הוא כי אמר כי זו הייתה שנית אל הראשונה ועל פי הכוונה כמדובר.

או שיעור הענין, שעל זכות ירמיה תחילת הפורענות היה ענין שעל ידו יש תיקון אל קיום ישראל **לבנות ולנטוע**, והוא כי בגמרא אמרו רז"ל על פסוק **וישקד ה' על הרעה וכו' כי צדיק ה'**, וכי משום דצדיק ה' מיהר להביא הרעה, אלא שאם היה מביא הרעה בזמנה שהוא

בהשלים מנין ונושנתם, היה מתקיים כי אבד תאבדון על כן הקדים י"א שנה והגלה את יהויכין עם החרש והמסגר אלף וצדיקים גדולים, והושיבו ישיבות קודם הזמן שדבר ה' בתורה וע"י כן היה להם קיום, וזהו **וישקוד ה'** בימיהם על כי צדיק ה' כי צדקה תחשב לו, וזה יתכן רצה הקדוש ברוך הוא להראות לירמיה בראש הפורעניות, מה שבו הוא תיקון **מקל שקד** שהוא ענין **וישקד ה'**, וזהו **כי שוקד אני על דברי** שהוא על דברי שדברתי בתורה ונושנתם בארץ לעשות, ועל זה אמר לו **היטבת לראות** היטבת מעשיך שעל כן זכית לראות בתחילת הפורעניות דבר זה, ואחר כך התחיל בהוראת הפורענות העיקרי **בסיר נפוח**.

טו כי הנני קרא לכל-משפחות ממלכות צפונה נאם-ה'
 ובאו ונתנו איש כסאו פתח שערי ירושלם ועל כל-חומתיה סביב ועל כל-ערי יהודה :
 טז ודברתי משפטי אותם על כל-רעתם אשר עזבוני
 ויקטרו לאלוהים אחרים וישתחוו למעשי ידיהם :
 יז ואתה תאזר מתניך וקמת ודברת אליהם את כל-אשר אנכי אצוך
 אל-תחת מפניהם פן-אחתך לפניהם :
 יח ואני הנה נתתיך היום לעיר מבצר ולעמוד ברזל ולחמות נחשת על-כל-הארץ
 למלכי יהודה לשריה לכהניה ולעם הארץ :
 יט ונלחמו אליך ולא-יוכלו לך כי-אתך אני נאם-ה' להצילך:

(טז) ודברתי משפטי אותם וכו'. אמר הנה אני בא לדבר עליהם צרות ועונשים גדולים, שהם משפטי הראויים על כל רעתם אשר עשו שהם רעות גדולות, כי הלא המה **אשר עזבוני** ויקטרו לאלוהים אחרים וישתחוו למעשה ידיהם, אשר אין ספק כי משפטי על אלה גדולים הם, לכן צריך כי אתה אל יהיה לך מורך לבב לערוב אל לבך לאומרם אליהם, כי אם (יז) **תאזר מתניך** כאיש מלחמה ולא תדבר אליהם מיושב, כי אם **וקמת** על עמדך ודברת אליהם כאיש ערוך למלחמה, כי הלא לא דברי עצמך אתה מדבר, כי אם **את כל אשר אנכי אצוך**, כי תהיה לי לפה ואני אהיה לך לאלוהים כי שלוחי אתה ואני עמך, **אל תחת מפניהם** לדבר במורך לבב **פן אחתך לפניהם** בעוון זה.

ועל פי דרכו הורה יתברך דרך החוטא, איך היצר הרע מכביד עליו לחטא בהדרגה, קו לקו עד כובד עוון משולל דעת כלל, והוא באומרו **אשר עזבוני כו'**, כי בתחילה לא אמר לו יצרו ילך ויעבוד עבודה זרה כי אם יפתנו להרפות מעבודת שמים עד עזוב אותו, וזהו **אשר עזבוני** ואחר כך להקטיר לכחות עליונים כהוברי השמים ודומיהם, וזהו **ויקטרו לאלוהים אחרים** ואח"כ מביאו עד השתחוות למעשה ידיו, שהוא מכניס בו רוח שטות עד גדר הוללות זה, וזהו **וישתחוו למעשה ידיהם**.

ואמר הנה צויתוך **אל תחת מפניהם**, אל תאמר אולי אם יום או יומיים אחזיק מצחי לעומת מצחם, אחרי המשך ימים אלאה או יפול בי מורא מראות גדולים ורבים קמים עלי, דע לך, כי נהפוך הוא, כי בהחילך לעצור כח נגדם בכל אילך הולך ומחזיק אותך יותר, כי הנה תחילה תהיה **(יח) כעיר מבצר** כדרך המבצר שהוא מאבני גזית, ואח"כ **לעמוד ברזל** הקשה מאבנים ואח"כ **לחומות נחשת** החזק מברזל, וזהו **לעיר מבצר ולעמוד ברזל ולחומות נחשת** ולקנות אבירות לב אל תתחיל תחילה מעם הארץ ואח"כ אל השרים ואח"כ אל המלך, פן תהיה מורה מורך לבב שלא תערב לבך להתחיל בגדולים, וגם ההמון לא יחשיבוך באומרם כי לא התחזקת כי אם נגדם, וגם תהיה עולה ומפחד, אך עשה זאת ושבר מוראך פעם אחת והתחיל במלכים, ואחר כך לא ישאר לך מורך תשנה בשרים, ותסיים בקטנים הם המון העם, וזהו אומרו **למלכיה לכהניה ולעם הארץ** שהוא מלמעלה למטה, ואם תראה שילחמו אליך אל ירך לבבך באומרך אם יש ה' אתי איך יערבו אל לבם להתקוטט עמי, כי הלא דע לך כי זה אי אפשר, כי אין הבחירה מתבטלת כי אם **(יט) ונלחמו אליך** אך **לא יוכלו לך**, כי מה שאתך **אני** אינו להסיר בחירתם, כי אם **להצילך** אחר הוראת בחירתם בפועל, וזהו **ונלחמו וכו' כי אתך אני נאם ה' להצילך**, כלומר, כי מה שהיה **נאם ה'** לומר לך **כי אתך אני** אינו להסיר בחירתם כי אם **להצילך**.

או יאמר במה שתראה כי **ונלחמו אליך ולא יוכלו לך**, תכיר כי אתך **אני וכו'** כי בכחך עצרת כח נגד מלכים ושרים וכל עם הארץ.

פרק ב

א וַיְהִי דְבַר-ה' אֵלַי לֵאמֹר :
 ב הֲלוֹךְ וּקְרַאת-בְּאֲזִנִּי יְרוּשָׁלַם לֵאמֹר כֹּה אָמַר ה' זָכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרַיִךְ אֲהַבַת כְּלוּלֹתֶיךָ
 לְקַתֵּךְ אַחֲרֵי בְּמִדְבָּר בְּאַרְץ לֹא זְרוּעָה :
 ג קִדְשׁ יִשְׂרָאֵל לֵה' רִאשִׁית תְּבוּאָתָה כָּל-אֲכָלֶיךָ וְאַשְׁמוֹ רֶעֱה תָבֵא אֲלֵיהֶם נָא-ה' :

(א-ב) ויהי דבר ה' וכו', הלוך וכו'.

הנה אומרו **לאמר** בלתי צודק שאינו לאמר לאחרים, כי אל מי יאמרו זה בני ירושלים. **ועוד**, כי אמר **ודברתי משפטי אותם** שהם דברים הרעים שבירמיה, ועל כן חיזק את לבו ואיך יאמר דברי פיוס **זכרתי לך וכו'**. אך אמר לו אל תתחיל בדברי קושי כי אם בשבח, כי הנה **הלוך וקראת באזני ירושלים אשר אומר אליך** שהוא **זכרתי לך וכו'**, וזה יהיה כדי לאמר אחרי כן מה שאמרתי **לדבר משפטי אותם**, וזהו אומרו **הלוך וקראת באזני ירושלים לאמר**,

מועל כן צריך לאומרו באופן שישמע לכולם, על כן **הלוך וקראת** בכל מקומות ירושלים הולך וקורא ומשמיע לכל העתידים לשמוע דברי כיבושין, בל יאמרו כי מתחילה התחיל ברעה, ואשר תאמר עתה הוא **זכרתי לך חסד נעוריי וכו'**, והוא מה שאמרו ז"ל כי בצאתם ממצרים יצאו במשאות בצק על שכמם, ולא אמרו איה צידה לדרך ומאכלים נאותים, לחולים וזקנים ועוברים ומניקות ועתיקי משדים, כי יצאו בביטחון לילך אחרי ה'.

או שיעור הענין, כי כדי לאמר אחרי כן **מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי**, הקדים ואמר **זכרתי לך כו'**, לומר, ראו מה בין מידת טובי למידתכם כי אני **זכרתי לך חסד נעוריי** שלא בלבד לדור ההוא כי גם לך, עם היות כי אין להחזיק טובה בעצם למה שאז הלכת אחרי, כי הייתה **אהבת כלולתיך** כי כן דרך אהבה חדשה, כי על כן דרך הכלה למלא רצון החתן וללכת אחריו למקום שהוא חפץ, אפילו שהוא חדש ממש שלא הכירתו מקודם, כי אז אהבת כלולות גרמו לה, מה שאין כן אחר התערבות דעת כמה ימים ושנים, וזהו הנה **זכרתי לך חסד נעוריי** שהוא **לכתך אחרי** כאשר יפרש, שהנה יתרון הוא שזכרתי לך **חסד** עם היות **אהבת כלולתיך לכתך אחרי**, כי הן זה דרך כל כלה שמחמת אהבת כלולות, תלך אחרי חתנה הראשון בכל מקום אשר יוליכנה, וזהו **זכרתי לך חסד נעוריי** שזכרתי לך כאלו עשית חסד עמדי עם היות **אהבת כלולתיך** עם היות כי הן זה דרך כל כלה, כי אז אהבת כלולות היו ביני ובינך.

כלומר, ושמה תאמר כי לא אהבת הכלולות גרמו אז **לכתך אחרי**, כי הלא היה אל מדבר שמם, ואיך דרך כלה ללכת עם חתנה לאהבת כלולות, לארץ מדבר אשר אין בו לחם לאכול, לזה אמר **במדבר בארץ לא זרועה**, לומר, אין שם לך עמי רק העדר זריעה, כי העדר לקיטה לא היה, כי בלי זריעה נאמר וילקטו אותו בבקר בבקר, ולא יפלא ממך כי אשר עשה את כל הנוראות במצרים יכין לך לחם לאכול, וזהו **במדבר בארץ לא זרועה**.

ועוד טעם אחר יש, שגם **לכתך אחרי** ועם כל זה חשבתי לך **לחסד**, והוא, כי **(ג) קדש ישראל לה'** כי נפשותם חלק אלוה ממעל ודרך החלק ללכת אחר הכל ואילו הוא שואף, ועל כן למה שהוא **לה'** שה' הוא הכל וישראל חלק ממנו, על כן כדבר טבעי היה **לכתך אחרי במדבר**.

ועוד טעם שני והוא, כי הוא **ראשית תבואתה** והוא כי הם **ראשית תבואתו** שהיא תרומה גדולה, ואחשבה שהוא ענין מאמרנו על פסוק **יצב גבולות עמים למספר בני ישראל**, שהוא כי **כהנחל עליון גוים** שבעים אומות לשבעים שרים, למה עשה שבעים אומות כדי להפריש לעצמו שבעים נפש שירדו מצרימה, וזהו **יצב גבולות עמים למספר בני ישראל**, שהוא כי

במפריש תרומה גדולה שחטה אחת פוטרת את הכרי מן התורה, כן הפריש תרומה מישראל על כל האומות, נפש אחת על כל אומה ואומה שנפש אחת מישראל פטרה את אומה שלמה, באופן שישראל הם **קדש לה' ראשית תבואתו** שהיא תרומה גדולה.

ושמא תאמר, א"כ אפוא למה עזבתם ביד האומות והיה לאכול, אל תתמה כי דע כי בתרומה של זרים במיתה, כך הוא יתברך שהוא הכהן לו והיא התרומה, כד"א ונחל ה' את יהודה חלקו, לכן **כל אוכליו** שהם זרים **יאשמו** מן הדין, כאוכלי תרומה שאחת דתם להמית.

וזוהו **כל אוכליו יאשמו** שהיא מיתה שיאשמו מן העולם, ומה שלא אעשה כן כי לא אמיתם מיד, הוא כי אמרקים ביסורין כי רעה שעשו לישראל **תבא אליהם**, וזהו **רעה וכו'** וגם שהדין הוא במיתה הנה זה היה **נאם ה'**, כי כך אמר וגזר והוא כענין אל תהרגם פן ישכחו עמי הניעמו וכו', וזהו **רעה תבא אליהם נאם ה'**.

ד שמעו דבר-ה' בית יעקב וכל-משפחות בית ישראל :
ה כה אמר ה' מה-מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי וילכו אחרי ההבל ויהבלו :
ו ולא אמרו איה ה' המעלה אתנו מארץ מצרים המוליך אתנו במדבר בארץ ערבה ושוחה
בארץ ציה וצלמות בארץ לא-עבר בה איש ולא-ישב אדם שם:
ז ואביא אתכם אל-ארץ הכרמל לאכל פריה וטובה
ותבאו ותטמאו את-ארצי ונחלתי שמתם לתועבה :
ח הפהנים לא אמרו איה ה' ותפשי התורה לא ידעוני
וקרעים פשעו בי והנבאים נבאו בבעל ואחרי לא-יועלו הלכו :

ואחר כך בא לפרש הכוונה באומרו **(ד) שמעו דבר ה' וכו' מה מצאו וכו'**, שהוא לומר הנה אני **זכרתי לך** טובתך שהלכת **אחרי במדבר**, עם היות טעם מחייב שתלך אחרי כי חלקי אתה, וגם את **ראשית תבואתי** שמכל זה יחויב שתמיד תלך אחרי, וא"כ **שמעו וכו' מה מצאו אבותיכם בי כי רחקו מעלי**, נמצא כי כל ענין פסוקים אלו הם הקדמה אל מה שרוצה לומר **שמעו וכו'**, והוא אומרו **הלוך וקראת וכו' לאמר**, כי אומרו **זכרתי לך וכו'** הוא כדי לאמר אחר כך **שמעו וכו'** כמדובר.

שמעו וכו', (ה) מה מצאו וכו'. אמר הנה תלונתי כפולה:
 כי הנה **מה מצאו אבותיכם בי עול כי רחקו מעלי** ללכת **אחרי ההבל**,
 ואח"כ בראות כי **ויהבלו** לא רחקו מההבל, לבקש אותי ולומר **איה ה' המעלה וכו'.**

וזוהו שיעור הכתוב מה מצאו בי עול כי רחקו מעלי וילכו אחרי ההבל, כי חנם הניחוני בשביל ההבל ואחרי ראותם שויהבלו, שמכל שכן היה להם להניח ההבל ולשוב אלי, ואדרבא (ו) ולא אמרו איה ה' המעלה אותנו וכו' ותבאו בגילולים. (ז) ותטמאו את ארצי ונחלתי שהוא בית המקדש, כד"א כי לא באתם עד עתה אל המנוחה זו שילה ואל הנחלה זו בית עולמים, והוא כי שם שם מנשה צלם בהיכל שהיה קודם לירמיהו שהתנבא ירמיה בימיו, והכוונה כי היותר מקודש טימאו יותר, כי את כללות הארץ טימאו טומאה מה ואת בית המקדש שמו לתועבה שהוא יותר.

(ח) הכהנים לא אמרו איה ה' וכו'. הנה ידוע כי שלשה כתרים הם, כתר תורה כתר כהונה וכתר מלכות, ועוד כתר רביעי הוא כתר שם טוב עולה על גביהם, ועל כולם בא הנביא בשם ה' להתלונן כי שיחתו כתרם, כי הכהנים אשר להם כתר כהונה והם הנקראים כהני ה' בני ביתו לא אמרו איה ה', ואשר להם כתר תורה אשר היא חכמתו יתברך ובהחזיקם בתורה הם מחזיקים בו יתברך לא ידעוני, ואשר להם כתר מלכות אשר אין מלוכה למטה אם לא בעשותם רצונו יתברך, כי הלא לפי האמת אין מלך זולתו יתברך בשמים ובארץ, ואשר הוא יתברך יסכים ימלוך תחת ידו אינו אלא בהתדבקו בו יתברך, כי על כן ציוה יתברך לא ימיש ספר התורה ממנו, אדרבה פשעו בו וזהו והרועים פשעו בי, ואשר הם בעלי כתר שם טוב הוא תכלית החסידות המביאה לידי נבואה, כמאמר ר' פנחס בן יאיר זהירות מביאה לידי זריזות וכו', עד הביא ממדרגה אל מדרגה לידי נבואה, הנה הנביאים שהיו אשר הם הבעלי כתר שם טוב נבאו בבעל, ואם יאמרו שאין עושים עיקר מהפסילים כי אם מאשר למעלה בשמים והפסילים שלמטה הם דוגמא בלבד אעפ"י כן גם בעליונים אין בהם תועלת וזהו ובאשר לא יועילו הלכו.

ט לכן עד אריב אתכם נאם-ה' ואת-בני בְּנִיכֶם אָרִיב :
 י כי עברו אני כְּתִימִים וְרָאוּ וְקָדַר שְׁלַחוּ וְהִתְבּוֹנְנוּ מֵאֵד וְרָאוּ הֵן הִיְתָה קְדָזָתָהּ :
 יא הִימִיר גּוֹי אֱלֹהִים וְהִמָּה לֹא אֱלֹהִים וְעַמִּי הִמִּיר קְבוּדוֹ בְּלֹא יוֹעִיל :
 יב שְׁמוֹ שְׁמִים עַל-זֹאת וְשָׁעָרוֹ חָרְבוּ מֵאֵד נָאם-ה' :
 יג כִּי-שְׁתִּימִים רָעוֹת עָשָׂה עַמִּי אֶתִּי עֲזָבוּ מִקּוֹר מִים חַיִּים
 לְחַצֵּב לָהֶם בָּאֲרוֹת בָּאֲרֹת נִשְׁבְּרִים אֲשֶׁר לֹא-יָכְלוּ הַמַּיִם :

והנה דברתי דופי על ארבעה מיני ראשי עם, והלא תאמר המון העם אם כן אפוא אשמינו עליהם כד"א ואשמם בראשיהם, על כן אני אומר (ט) לכן עוד אריב אתכם המון העם, והוא כי הנה למדונו רז"ל כי אומרו לכן הוא שבועה, ובזה יאמר הוא יתברך בשבועה כי עוד אריב אתכם, שעדיין נשאר לי טענה לריב אתכם המון העם, ולא בלבד אתכם עם שאינכם חכמים

כארבעת סוגים שהזכרתי, כי אם שאפילו עם **בני בניכם** אשר עמכם שעדיין הם ילדים רכים בשנים ובחכמה, הטענה היא כ"כ ברורה שגם עימהם ראוי לריב ולטעון, כי גם משוללי חכמה ודעת ישכילו ויודו כי הדין עמי, והוא **(י) כי עברו איי כתיים וראו** שהם קרובים לארץ ישראל כמפורש אצלנו בישעיה ואין צריך רק העברה, וקדר שהוא רחוק **שלחו והתבוננו מאד כו'.** **(יא) ההימיר גוי כו'.** והוא מאמר ז"ל כי שני גוים אלו הנכרים אחד עובד למים ואחד לאש, והאחד רואה שהאש מבעבע המים והעובד האש רואה שהמים מכבין את האש ועם כל זה אין ממירין יראתם, ולפי זה אומר **ההמיר כו'** הוא שאין ממירין.

ויתכן לפרש בהפך שהוא כי באלו **ההמיר** כלומר האם גוי המיר אלוהים שהמיר אותו לא יפלא, כי **והמה לא אלוהים** לא זה ולא זה, באופן שאם ימירו הבל בהבל לא נתאנה שום אחד מהם, אך **ועמי המיר כבודו בלא יועיל**, כלומר לו יונח שתאמר שבהיותך עם ה' לא היה לך טובה ח"ו, והלכת לבקש מי שעל ידו יושפע לך איזה תועלת, הנה אם היה לך תועלת בעבודה זרה החרשתי, כי היית אומר כי לפעמים מניח אדם הכבוד בשביל התועלת, כך המרת כבוד היותך עם ה' בשביל תועלת העבודה זרה, אבל **ועמי המיר כבודו בלא יועיל.**

נמצא כי הנחתם הכבוד במה שהוא קלון ובלי תועלת, והן זאת לסברתך הארורה וכוזבת שעם ה' לא היה לכם טובה, אך אדרבא כל התועלת שבעולם איננו כי אם עם ה', כי הלא דעו לכם כי לא בלבד המרתם כבודכם על העדר תועלת, כי אם גם התועלת אמתי על הבאת נזק, כי הנה אשר **(יב) שומו שמים** ששממו מלהמטיר על הארץ **על זאת**, הוא על עצבכם את ה' ולכתכם אחר העבודת אלילים, כד"א **וסרתם ועבדתם אלוהים אחרים וכו' ועצר את השמים ולא יהיה מטר.**

ולא עוד, כי אם על אשר חשבתם כי בהיותכם עם ה' לא ייטב לכם, דעו איפה כי אחר **שומו שמים** שהיא שממה בלתי חזקה מלהמטיר, מוסיף הוא יתברך ואומר אל השמים **ושערו חרבו מאד**, אחר **ששתים רעות עשה עמי וכו'.**

ושעור הכתוב שמו שמים על זאת כמדובר, ועל אשר שוממתם הוסיפו **ושערו חרבו מאד נאם ה'** כלומר, **ושערו וכו'** הוא מה שאומר ה' אל השמים.

ואומר הטעם יען **(יג) כי שתיים רעות עשה עמי וכו'.** וביאור הכתוב הנה **שתיים רעות עשה עמי** והמשיל הדבר אל מי שיש לו מקור מים חיים נובעים אשר לא יכזבו מימיו, ועוזבו וכורה לו בורות בלתי נובעים כי אם של מים מכונסים, הלא זו רעה חולה שהמים מכונסים יכלו והבור ריק לא יתן לו מים כי אין לו משלו הרי רעה אחת,

ואם עוד יוסיף האיש הזה ויכרה בורות להכניס בהם מים והם **נשברים**, ויגע להכניס בהם מים וילכו לאיבוד הנה זו **רעה שנית** כפולה, כי אין צריך לומר שלא יהנה ולא ישתה מי בורו, כי אם שגם כל אשר יטרח וישים בו יהיה לריק ויאבד, והנה העושה אלה אבן מקיר וכפיס מעץ יגידו כי דעה חסר ואסור לרחם עליו, והנמשל כי הנה ישראל **שתיים רעות** עשו:

א', **שעזבו** את ה' בעד הוברי השמים וכסיליהם ושרים של מעלה, והן זאת רעה אחת דומה למניח **מקור מים חיים** וכורה בורות מים מכונסים, כך מניחים מקור השפע המחיה את כל העולמות, וילכו אל שרי מעלה או כוכבים ומזלות, אשר אין בהם משלהם כי אם המכונס אליהם מאתו יתברך לשלשל על ידם בארץ, וכתום המכונס בהם או שימנעם ה' מכבוד הריק בהם שפע אין להם מאומה,

ב'. **ולא זו בלבד עשו** כי אם גם פסילי אלילים למטה אשר אלה ידמו **לבורות נשברים**, שאין צריך לומר שאין בהם ממש לקבל כהוברי השמים וליהנות עושיהם שום הנאה, כי אם שגם מה שטורח בעליו להוציא ממון לציירו ובכסף ובזהב ייפיהו ורתוקות כסף צורף הכל הוא אבוד כבור הנשבר, שמה שנותנים בו הולך לאיבוד, ואם כן אפוא אשר **שתיים רעות** אלו עשו, אומר הוא יתברך אל השמים נוסף על אשר שוממתם, וגם עוד **שערו חרבו מאד** עד ימותו ברעב עושי אלה כמדובר.

יד העבד ישראל אם-יליד בית הוא מדוע היה לבז :

טו עליו ישאגו כפרים נתנו קולם וישיתו ארצו לשמה עריו (נצתה) (נצתו) מבלי ישוב :

טז גם-בני-נף (ותחפננס) (ותחפננס) ירעוך קדקד :

יז הלוא-זאת תעשה-לך עזבך את-ה' אלהיך בעת מולכך בדרך :

(יד) העבד ישראל וכו'. אחרי אומרו **אותי עזבו וכו'** אומר עתה ראי עתה איך דברי אמת, כי עזבך את ה' עשה לך את כל הרעה הזאת, כי הלא אומר אליך טענה שתראה בעיניך כי כן הוא, כי הלא **העבד ישראל וכו'** לומר מה זה היה לישראל שנשתעבד תחת האומות, האם **עבד** הוא **ישראל** והאומות גבירים **אם יליד בית** מאי זו שפחה שילדה בבית הוא, כלומר ידוע הוא כי בן מלכים בני חורין הוא בני גבירה, ואם כן **מדוע היה לבז לגוים** כי תמיד בזזים בז, ומי יתן והיה למלכים גדולים כי אם **(טו) עליו ישאגו כפירים** קטנים ככל הכתוב בספר שופטים, שהיו קמים מלכים קטנים על ישראל ושימו ארצם לשמה וכו' כמה פעמים כמה עיירות מישראל, **(טז) וגם בני נף ותחפננס** שהיו ממלכה שפלה **ירעוך קדקד**, ומאין ולאין משלו בך, אך **(יז) הלא זאת תעשה לך עזבך את ה'** בעת שהיה מוליך בדרך מרעמסס סוכותה, על כנפי מלאכי מרכבתו על כנפי נשרים הם מלאכיו, ואחרי כן ה' בעצמו היה מוליך בעמוד ענן יומם, שנאמר וה' הולך וכו' כמו שאמרו ז"ל כביכול כמוליך פנס לפני בניו, והגמול ששלמת לו הוא **עזבך** אותו ותמירהו בתבנית שור אוכל עשב, כי על כן נשתעבדת למלכויות,

שאם לא כן אז היה לך חרות על הלוחות חירות משעבוד מלכויות, אך על ידי **עוזבך את ה'** ותעשי העגל חזר השעבוד למקומו, וזהו **הלא זאת תעשה לך עזבך את ה' וכו'** בעת שהיה מוליך בדרך.

יח ועתה מה-לך לדרך מצרים לשנות מי שחור ומה-לך לדרך אשור לשנות מי נהר :
יט תיסרך רעתך ומשובותיך תוכחך
ודעי וראי כי-רע ומר עזבך את-ה' אלהיך ולא פחדתי אליך נאם-אדני ה' צבאות :
כ כי מעולם שברתי עלך נתקתי מוסרותיך ותאמרי לא (אעבוד) (אעבור)
כי על-כל-גבעה גבהה ותחת כל-עץ רענן את צעה זנה :

שאם לא כן **(יח) ועתה מה לך לדרך שיחור שמצרים** נתתם יד בשמן למצרים יובל, האם היה כדי **לשנות מי שיחור**, או **מה לך לדרך אשור** האם הוא **לשנות מי נהר** פרת, כלומר כי מי הביאך לזה אם לא אשר עזבת את ה' בעת ההיא ושב שעבוד מלכויות למקומו, הנה כי **עזבך את ה'** הוא שעשה לך את כל השעבוד כמדובר שהוא עוון העגל, במה שהיה מוליך בדרך בעמוד ענן לנחותך הדרך.

ואיני אומר זה לך לומר שעל אותו עוון אתה בא ללקות ולגלות, כי דע אפוא **(יט) כי תיסרך רעתך וכו'** שהוא כי רעתך הוא עוונך אשר פעלת אתה מבלי עוון אבותיך אשר עשו בימים ההם, והוא כלל גדול נלמד מחכמינו ז"ל כי עוון שאדם עושה, הוא בעצמו הממרקו וממוגו בייסורים בעולם הזה ובגיהנום, כד"א ותמוגנו ביד עווננו כי הוא נעשה מלאך אכזרי מכח טומאת העוון ומדכאו, וזהו **תיסרך רעתך** כי **עוונך** הוא **רעתך** הוא המיסרך כי נעשה משחית, **ומשובותיך** אשר אתה מסרב מלשוב בתשובה גם **ממשובותיך** נעשים משחיתים, אך לא חזקים כאשר מגופי העונות, על כן בעוון אמרתי **תיסרך ובמשובות תוכיחך** כי תוכחת קל ממוסר באופן שלא תצטרך עתה ללקות על עוון אבותיך, שעזבו את ה' בעת שהיה מוליכם בדרך, כי בלעדי אשמתם **תיסרך רעתך** אשר עשית **ומשובותיך יוכיחך**, אך מה שאמרתי לך **הלא זאת תעשה לך עזבך וכו'**, לא שאין לך מה שתיסרך אלא העוון ההוא, כי אם שתדעי ותראי כי **רע ומר** היה לך **עזבך את ה' אלהיך, ולא הייתה פחדתי אליך**, כי מאז חל שעבוד עליך אשר היית בן חורין מהם, ואותה התחלה רעה הביאתך לרעת השעבוד.

ושמא תאמרו כי השעבוד לא נעשה מזה, כי כבר נתחייבנו אליו מאברהם באומרו **ידוע תדע** כי גר יהיה זרעך כו' שהוא שעבוד מצרים, וגם שעבוד הארבע מלכויות שהם **אימה חשיכה גדולה נופלת עליו**, שהחליף אברהם **תנור עשן ולפיד אש** הוא גיהנום בד' מלכויות, באופן

כי מאז נשתעבדו למלכויות, לזה אמר אלמלא היה עזבך את ה' בחורב, כבר מה שהיה בימי אברהם היה בטל.

(כ) כי הנה מעולם שברתי עולך כו', והוא מיום מתן תורה שהוא יום חידוש העולם כמו שאמרו ז"ל ויהי ערב ויהי בקר יום הששי הוא יום הששי, של מתן תורה שבו היה תלוי כל העולם שנברא מיום הראשון עד סוף הששי, שאם יקבלו את התורה יש עולם ואם לאו יחזרו לתהו ובהו, הנה כי יום מתן תורה יום חידוש וקיום והיות עולם יקרא, ועל זה יאמר **כי מעולם** שהוא מיום מתן תורה **שברתי עולך** של מלאך המוות, שהיה לך מאז חירות ממלאך המוות שהוא עולך בייחוד, כמו שאמרו ז"ל שאמר מלאך המוות להקב"ה ואני על חנם נבראתי, וא"ל תשלט באומות מכחישי התורה, הנה כי עולו אשר היה לו על ישראל הוא לבדו נשבר, וזהו כי **מעולם שברתי עולך** וגם אז **נתקתי מוסרותיך**, שהיית נמסר ונאסר ביד המלכויות ע"י אברהם ואז נתקן, והיית חירות משעבוד מלכויות **ותאמרי לא אעבוד** את הגוים כי נפטרת משעבודם, אלא שחזרת אל השעבוד על **כי על כל הר גבוה כו' את צועה זונה**, כי זנית מעל אלוהיך לעבודה זרה, ואמרו כי הוא כאומרו אלא שהוא אחד מד' לשונות שמלת כי משמשת.

ושיעור הכתוב ותאמרי לא אעבוד את המלכויות כי כבר היית בת חורין מהם, אלא **שעל כל הר כו' את צועה זונה** ושב השעבוד אליך.

כא ואנכי נטעתיך שורק כלה זרע אמת ואיך נהפכת לי סורי הגפן נכריה :
 כב כי אם-תכבסי בנזר ותבלי-לך ברית נכתם עונך לפני נאם אדני ה' :
 כג איך תאמרי לא נטמאתי אחרי הבעלים לא הלכתי
 ראי דרכך בגיא דעי מה עשית בכרה קלה משרכת דרכיה :
 כד פרה למד מדבר באות (נפשו) (נפשה) שאפה רוח תאנתה מי ישיבנה
 כל-מבקשיה לא יעפו בחדשה ימצאונה :
 כה מנעי רגלך מיחף (וגורנך) (וגורנך) מצמאה ותאמרי נאש
 לוא כי-אהבתי זרים ואחריהם אלך :

(כא) ואנכי נטעתיך שורק וכו'. הנה יש שני מיני גפן:

יש מוציאה יין ערב וטוב המשמח אלוהים ואנשים,

ויש גפן שענביה רעים ויינה משכר ובלתי ערב ומאבד את האדם,

והנמשל, כי ישראל נמשלו לגפן פנימי וקדוש שענביה טובים ויינה מתוק, כי יניקתה מקדושתו יתברך כי חלק אלוה ממעל הם כל נשמות ישראל, אך האומות מכחישי התורה הם מגפן חיצונית שאשכולות ענביה אשכולות מרורות ויינה משכר ומאבד את האדם, והנה באברהם

ויצחק שהיו תחילת ליבון זוהמת נחש, ככתוב אצלנו בביאור התורה בס"ד, יצאת בחינת הזוהמא בישמעאל ונפשו מגפן הנכריה, שעל כן שאבה הזוהמא, וכן יצחק הטיל בחינת הזוהמא בעשו כמפורש אצלנו במקומו, כי הטיפה שיצאה מיצחק ע"י תת הוא יתברך ב' נשמות בבטן רבקה א' מהקדושה הוא מהגפן הפנימי וא' מהטומאה, כמה שאמרו ז"ל איש שעיר גבר שיידן, על כן כל א' שאבה בחינתה, נפש הקדושה שאבה וביררה מהטיפה ההיא אוכל מתוך פסולת, והטמאה שאבה הפסולת, וביארנו בזה מאמר ז"ל בפסיקתא שאמרו למה יצא עשו אדמוני, אלא כשהיה בבטן אמו שתה כל דם נדות של אמו, שהוא כי הנידות הוא מהזוהמא והכוונה ששאבה נפשו הזוהמא כמפורש אצלנו שם באר היטב בס"ד, וזה מאמרם ז"ל כי שם חלקו העולמות יעקב עולם הבא ועשו העולם הזה, שהוא כי היו שתי קצוות ומשם נפרדו כמדובר, אך ביעקב לא הוצרך לכך כי כבר נתמרקה הזוהמא שיעור רב, והן אמת כי הוא נתיירא מזה באומרו בעת סילוקו, בני שמא יש בכם פסולת כעשו שיצא מיצחק וישמעאל מאברהם, ואז ענו כולם ואמרו שמע ישראל וכו'.

ונבוא אל הענין, כלל הדברים כי עשו וישמעאל היו נפשותם מגפן נכריה עם שיצאו לעולם על ידי גדולי הקדושה, הוסרו אותן הנשמות מהנכריה מהטעם האמור אצלנו למהר פיסוק הזוהמא לקבל התורה אחר ששה דורות, מה שהיה צריך אלף שנים כד"א דבר ציוה לאלף דור זו תורה.

ונבוא אל הענין, כי מתלונן הוא יתברך על ישראל ואומר, מאין ולאין הלכת אחר טומאת העבודה זרה, והלא אנכי לא נטעתך עמי שיצאו מכל אחד מהם שתי בחינות, לומר שנמשכת אחר החיצונה כי אם משורק שכלו זרע אמת הוא יעקב שהייתה מיטתו שלימה כלו זרע אמת, שלא הוצרך הבירור של שתי הקצוות כמדובר, שהיה לך לימשך אחר השורש, ואיך נהפכת לי **סורי הגפן נכריה שנהפכת** אל שתי הבדים שהוסרו מגפן נכריה ובאו בקדושה, שהם עשו וישמעאל אשר נפשותם מהגפן הנכריה, ואיך חזרת אחור עם היות שיצאת מיעקב שכלו זרע אמת.

או יאמר, במה שידענו מהירושלמי כי המברך זמורה בארץ ותוציא בדים ותשלח פארות וענבים, שאמרו שכל השנים הראשונים שהעלים שלה הפוכים אחורי העלים כלפי האם, הוא שיונקת עדיין מהאם כדאמרי אינשי מאן דאכיל דלאו דיליה בהיל לאסתכולי ביה, ואחר זמן שפני העלים כלפי האם הוא שאינה צריכה לאמה ויונקת מעצמה.

ונבוא אל הענין, שאומר הוא יתברך אשר השכינה היא עיקר ואם בישראל, אמר הנה **אנכי נטעתך שורק כלו זרע אמת, ואיך נהפכת לי** שהראית לי עורף ולא פנים כעלים של זמורת ההברכה שאחורי העלים כלפי האם, כן הפכת פניך מנגדי והא הפך הגפן שכשהשורק יונק

מהאם הופכת אחורי העלין אליה, ואתה **איך נהפכת לי** ואינך יונקת ממני ודבקה בי, כי אם אדרבא את **סורי הגפן נכריה**, נעשים בדים שהוסרו מגפן נכריה ולא ממני כי נפרדת ממני.

(כב) כי אם תכבסי בנתר וכו'. הנה ידוע כי העונות עושים כתמים בנפש של חלאת טומאה, ואין תיקונם כי אם במירוק גיהנום או בסיגופי תשובה, שע"י הסיגופים שהגוף סובל והייסורים ממרקין תעובר הכתם מן הנפש, והנה כמשל הבגד המלא כתמים מן השמן, שיעבירו ע"י שלשה דברים **מים ונתר ובורית**, כמנהג בבגדים הארוגים מצמר הזילוף בשמן, שע"י שלש אלה יעבירו השמן כנודע, והנה אין ספק שאם כשמכבסים אותם לתקנם אם לא ירבו רק מים ונתר וימעטו בבורית לא יצא הבגד מלובן, כי כתמי השמן יהיו עדיין נשארים וניכרים כי לא יוסרו לגמרי, על כן צריך לבלתי תחוס עין בעליו על הבורית למען יצא בגדו מלובן וטוב, אך אם יהיה חס על הבורית לבלתי הוציא הוצאה רבה לא יתלבן הבגד, הנה המשל (הזה) צריך האדם לטהר וללבן כתמים חלאת טומאת אשמותיו מנפשו הקדושה, הלא המה לעומת השלשה דברים שהם מים ונתר ובורית, כן התשובה לטהר טינוף טומאת העונות, צריך תורה הנמשלת למים כמה שאמרו ז"ל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש וכו', וצריך הכנעה לזכור תמיד שהולך למקום עפר, כי עפר הוא ואל עפר ישוב שהוא מעין הנתר כי עפר הוא, וגם צריך מירוק וסיגוף בגוף שע"י מה שמתמעט ונמוח חלבו ודמו מתקנחת הנפש ומתלבנת, כאשר על ידי הבורית שעל ידי מה שהוא נימוח הבגד מתלבן.

ואמר כי אל תעשה עיקר ממים ונתר שהוא מתורה והכנעה, ולא תמרק גופך כי אם מעט ותניחהו שמן ודשן בצד מה, הנה לא יתלבן כתם עוונך כי עדיין ישאר רישומו ניכר, וזהו **כי אם תכבסי בנתר** שהוא כיבוס מים ועפר שהיא תורה והכנעה. **ותרבי לך הבורית**. שתרבי אותו לך לעצמך שלא תרצה להתיכו בכיבוס, כי אם שיהיה לך ריבוי ואל יותך ויתמעט חלבך ודמך ועונג בשרך, הנה **נכתם** יהיה **עונך** שעדיין רושם כתם העוון ישאר בנפשך, וזהו אם **תכבסי בנתר ותרבי לך הבורית** שתחוס עליו ותרבי אותו לך, **נכתם** יהיה עדיין **עונך**, כי כמקרה אשר יקרך בבגד שאם תכבסוהו בנתר ותרבי לך הבורית לך לעצמך, לבלתי הוציא הרבה יהיה נכתם שמנו בתוכו ויוכר רישומו בו, והוא לומר כי כתמי העון עצמו שצריך תורה והכנעה ומירוק הגוף כמדובר.

(כג) איך תאמרי לא נטמאתי וכו'. הלא יקשה כי איך יתכן שתאמרי שלא נטמאת בעבודת אלילים, והלא בפרסום היה בימי ירמיהו.

ועוד מה מביא להם ראיה מהגיא שכבר עבר. אך הנה אמר למעלה כי כל רעותיו גרם לו, במה שמתחילה בעת שהיה יתברך מוליכו בעמוד ענן וכו' בכבודו ובעצמו עזב את ה', כאומר **הלא זאת תעשה לך עזבך את ה' אלוהיך בעת מוליכך בדרך** ונמשך הענין עד כה, אמר

עתה, הלא תוכלי לומר כי אז את לא נטמאתה, כי הערב רב היו אשר עשו את העגל, על כן אמר הנה אין זה התנצלות, כי **איך תאמרי לא נטמאתי אחרי הבעלים לא הלכתי**. כלומר, כי לא היה דרכך ללכת אחרי הבעלים כי אם אותם שהיה דרכם תמיד בכך הם אשר עשו, כי הלא **ראי דרכך בגיא בשיטים כי ויצמד ישראל לבעל פעור**, ואם לא שהיית מלומד בעבירה זו לא באת כל כך בקלות לחטא בשיטים בעבודת אלילים, וזהו **ראי דרכך** כלומר כי דרכך היה שהורגלת בדבר ונעשית דרכך.

ושמא תאמרי, הלא לא חשבתי שהיה כ"כ עוון כי אדרבא היה נראה לנו שהיינו מבזים אותם, שהיינו פוערים עצמנו לפעור ככתוב אצלנו במקומו, כי זו הייתה תחבולת מדין להחטיא את ישראל, שאז היה פעור שהיו כמבזים בעיניהם לא חטאו בעבודת אלילים, לזה אמר **דעי מה עשית** לומר אל תביט אל הוראת בזוי כי אם אל היות כך עבודתה, כי גם שחשבת שלא היה כ"כ חמור שהיה דרך בזיון, לא נעלם מכם כי זו הייתה עבודתה.

ושמא תאמרו מה ראייה היא מה שעשיתי בגיא אל עוזבי את ה' בעגל שהיה מוליכני בדרכך, ואם אז עשיתי הייתה עבירה קלה כי הערב רב עשו אותו, אלא שאח"כ פתו את קצת מישראל וכבר מתו, ולא נשאר לנו רק דבר קל שהוא שלא מחינו בידם ככתוב אצלנו, כי זה הוא השמור לכל פקידה לדורות.

כלל הדברים שתאמרו כי קלה הייתה העבירה ההיא לנו, עם כל זה דעי לך כי **בכרה קלה משרכת דרכיה**, שהוא מאמר התנא הוי רץ למצווה קלה ובורח מן העבירה, שהוא כמו שכתבנו במקומו. שלא אמר ובורח מעבירה כי אם מן העבירה, שהוא מן הקלה מעין הנזכר במצווה הוי רץ למצווה קלה, ואמר ובורח ג"כ מן העבירה הקלה, והטעם הוא כי גוררת עבירה אחרת, באופן שאפילו בבורחך מן הקלה אתה כבורח מחמורה, כי הלא אם לא תברח ממנה תגרור לך חמורות, וזה יאמר פה אל תאמר כי קלה הייתה אשמתך אז בעגל, ואיך אמרתי שמה שעשית בגיא הוא ראייה אל מה שעשיתי בעגל, דע לך כי **בכרה קלה משרכת דרכיה**, כי אותה עבירה קלה גוררת לך רבות כי הוא משרכת דרכיה, והיא אשר הביאתך לעוון השטים וגם אל כל אשר **עשית** אחרי כן, כי היא הייתה **משרכת דרכיה** רבים דוגמתה, וזהו **משרכת** באופן כי כל **רעתך** היה **עזבך את ה' אלוהיך**, בין על שעבוד מלכויות כמפורש למעלה, בין להעבידך עבודת אלילים פעמים רבות כמדובר.

ושמא תאמרי, שאם כן אפוא מה הועיל לישראל מה שלמדו תורה בהר סיני פנים בפנים מפי הגבורה במדבר, האם מה שעשו את העגל עשה בהם רושם להתלמד לעבוד עבודת אלילים, ומה שקבלו תורה ולמדו מפיו יתברך פנים בפנים לא עשה בהם רושם לבלתי יחטאו.

זהו (כד) **פרא למוד מדבר** כלומר, הלא תענה ותאמר אלי האם **פרא** היה **למוד מדבר**, מי שלמד במדבר תורה מפיו יתברך שלא עשה בהם רושם, האם **פרא** היה ישראל בהיותו **למוד מדבר**, הנה דעי לך כי **באות נפשה שאפה רוח**, והוא מאמרם ז"ל על פסוק לא יבזו לגנב וכו', שהוא כי יראו את איש רשע חוטף מצווה ועושה ובני אדם יבזוהו באומרם מאין ולאין פלוני זהיר במצות, ואין זה כי אם שנפשו היא מלמעלה וזה טימאה, והיא תאבה אל הדברים של קדושה והוא מעכב בידה, ולפעמים מרוב התשוקה גוברת התעוררות תאוותה וקופצת וחוטפת מצווה, כך יאמר הנביא פה, מה שהיה הלמוד ההוא לא היה בשלמות כי אם **שבאות נפשה שאפה רוח** הקדש, ומה גם לרז"ל שאמרו שהיה הדבור נושקו את כל אחד מישראל על פיו, וכן כל איש ישראל שאף וקבל מאז כל מה שעתיד לחדש בתורה בעולם הזה.

אל תתמה איך לא עשה כל זה רושם בהם, כי הנה **באות נפשה** מצד הנפש היה שהתעוררה להתאוות ו**שאפה רוח**, כי הנפש גברה התעוררותה כאשר אמרו רז"ל יותר מזה, כי היו אומרים **נעשה ונשמע** ולבם לא נכון עמו, כי **ויפתוהו בפיהם ובלבם יכזבו לו**, והראיה כי כל מה ש**שאפה רוח** לא היה כי אם שנפשו אָתָה כגונב, שאם לא כן **תאנתה מי ישיבנה** שהוא תאני חלאת זוהמא שפסקה ממנה, מי היה יכול להשיבה אם היה הלמוד ההוא כראוי מלב ומנפש, כלומר והנה שבה מיד אחר ל"ט ימים ועשו את העגל, אך מזה ראיה **שכל מבקשיה** את **תאנתה** הנז' **לא יעפו** שהוא כל כחות היצר הרע וכחות העבירות הגוררות את עבירות אחרות, או הערב רב המבקשים להשיב תאנתה אליה, לא יצטרכו לייגע ולייעף להחטיאה ולהשיב תאנתה היא הזוהמא אליה, כי אין צריך לומר אחר חדש סיון שמצאוהו בתמוז שעשו את העגל, כי אם אפילו **בחדשה סיון** עצמה היו מוצאים אותה עם היות למודם במתן תורה קרוב מאד.

או **שעור הכתוב**, כ"כ היה כשרותך קל שאם **כל מבקשיה לא יעפו**, שלא יהיו נלאים מלדרוש ולבקש **תאנתה** היו בחדשה מוצאים אותה, והנה כ"כ השתקעת בעבודת אלילים כי גם שנאמר לך בתורה שע"י העבודת אלילים **מחוץ תשכל חרב כו' גם בחור גם בתולה וכו'**, וגם **שועצר את השמים ולא יהיה מטר** שהוא אמור לך **(כה) מנעי רגלך מיחף** על אבלותך ממיתת בניך ובנותיך, **וגרונך מצמאה** שלא יהיה מטר, אמרה **נואש** כלומר נתייאשתי מטובה ואין לי חפץ בה, **כי** הנה כבר **אהבתי זרים** וגם כי אדבק בהם להיות אתם לאותו עולם איני חש כי **אחריהם אלך**.

כו כְּבִשְׁתִּי גִנְבִי כִי יִמְצָא כֵן הוֹבִישׁוּ בֵּית יִשְׂרָאֵל הֵמָּה מַלְכֵיהֶם שְׂרֵיהֶם וְלִהְיֵיהֶם וּנְבִיאֵיהֶם :
כז אֲמָרִים לַעֲץ אָבִי אֶתָּה וְלֶאֱבֹן אֶתָּה (יִלְדָּתִנִּי) (יִלְדָּתִנִּי) כִּי-פָנֹנִי אֵלַי עָרַף וְלֹא פָנִים
וּבָעֵת רַעְתָּם יֹאמְרוּ קוֹמָה וְהוֹשִׁיעֵנו :

**כח ואיה אלהיך אשר עשית לך יקומו אם-יושיעוך בעת רעתך
כי מספר עריך היו אלהיך יהודה :**

(כו) כבשת גנב כו' אומרים כו'.

ראוי לשים לב כי אומרו **ולא פנים** הוא מיותר, כי אם **פנו עורף** ודאי שלא פנים הוא. **ועוד**, כי אין לשון **פנו** צודק בעורף כי אם בפנים, כד"א **ופנית אליכם והרבתי אתכם וכו'**, אך יאמר הנה בוש בוש גדולה בוש בית ישראל ולא שבו עדי, והוא כי **כבשת גנב** כי ימצא **כן הובישו בית ישראל וכו'**, והוא כי זולת רעתו הוא בוש בהימצאו מבני אדם, שאומר בלבו אוי לה לאותה בוש כי הייתי עושה בהיחבא כי אין רואה, ועתה נתגלה חרפתי בקהל **כן הובישו בית ישראל**, והוא כי הנה בינם לבינם היו **(כז) אומרים לעץ אבי אתה כו'**, ואפילו אם היו פונים אלי לפעמים שלא לעוזבני לגמרי, הפניה ההיא גם שיהו מראים ששמים פניהם אלי לפי האמת היה עורף ולא פנים, כי לא היה מלבם כי אם כענין **ויפתוהו בפיהם (ובלבם) (ובלשונם) יכזבו לו**, והנה עם כל זה לא הגיע אליהם בוש עדיין, כי היו יכולים לחדד ולומר כי היו מצליחים בהם ולא היה נמצא בגניבתו, אך בעת רעתם שהיו רואים כי אלוהיהם אשר בהם אין בם מועיל, אז בעת רעתם היו באים אלי ואומרים קומה והושיענו, ואז אמרתי להם **(כח) ואיה אלהיך כו' יקומו אם יושיעוך כו'**, והנה אז היו בושים **כגנב** כי ימצא, כי היה נתפס כגנב כי נתגלה כי הודה שלא הושיע לו, ובא אל אלוהי אמת ומיאן להושיעו.

או יאמר מעין זה במאמרם ז"ל למה הגנב משלם שנים ולא הגזלן, מפני שהגנב החשיב עין של מטה יותר מעין של מעלה, כי נחבא מבני אדם ולא מעין של מעלה, ומזה אפשר יבוש הגנב כי ימצא כי עשה חשיבות מעין של מטה יותר, ואמר הנה **כבשת גנב כי ימצא**, שיבוש כי ימצאוהו עושה חשיבותו יותר מעין של מטה **כן הובישו כו'**, כי השפילו עצמם לומר **לעץ אבי אתה** והחשיבוהו יותר מהאב האמתי העליון, כי אליו **פנו עורף** ולא פנים כמדובר, שלא עשו עיקר רק מההבל, ואחר ראותם **בעת רעתם** כי אין מושיע והלכו אל ה' לומר **קומה והושיענו**, אז אמר להם הוא יתברך **ואיה אלהיך כו'** אז בוש כי נתגלה חרפתם כי עשו עיקר מעץ ואבן ולא מאלוהי עולם ה', כי נמצאו כגנב במחתרת, כי שבו אליו יתברך בבוש פניהם והשליכם מעל פניו, באמור להם לכו אל הבליכם אשר החשבתם יותר חלילה, כי אז שבו בבושתם **כבשת גנב** וישאו כלימתם.

כט למה תריבו אלי כלכם פשעתם בי נאם-ה' :
ל לשוא הכיתי את-בניכם מוסר לא לקחו-אכלה חרבכם נביאיכם כאריה משחית :

(כט) **למה תריבו אלי כלכם פשעתם בי וכו'.** אמר **למה תריבו אלי** כלומר איזו טענה יש לכם להתלונן עלי, שהרחקתם ממני ללכת אחרי אלוהים אחרים, אם הוא על עצמכם שאיני מיטיב אתכם הנה **כולכם פשעתם בי**, ואיני צריך עדים כי הנה הוא **נאם ה'** כי הוא העד והדיין.

ואם הריב הוא כי **(ל) לשוא הכתי את בניכם**, כלומר, שאם אתם פשעתם מה חטאו בניכם כי לא יומתו אבות על בנים, הנה לכם ב' טענות:
א', כי **מוסר לא לקחו** ואמרתי כי סופם למות חייבים, וטוב הוא שימותו זכאים כענין מאמרם ז"ל יודע בעל התאנה מתי ילקט תאניו טרם יפסדו,
ועוד **שנית**, יען כי **אכלה חרבכם נביאכם** שהייתם הורגים נביאכם, וזה אפשר שהוא ממש **זכריה וישעיה** או כי בעונותם שהוא חרבם מתו נביאי הדור לכפר בעד.

ועל שלא שבו והיו סיבה שמתו נביאיהם, ע"כ אומר הוא יתברך **לשוא הכתי את בניכם**, כי על כי שכלה חרבכם את אמהות הנביאים כן שכלתם אתם מבניכם, והנה עיניכם בני הדור ראו כמה נביאים יש בדור, כי אין זה כי אם **שאכלה חרבכם נביאכם**.

לא הדור אתם ראו דבר-ה' המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה
מדוע אמרו עמי רדנו לוא-נבוא עוד אליך :
לב התשכח בתולה עדיה כלה קשריה ועמי שכוני ימים אין מספר :

וזוהו **(לא) הדור אתם ראו דבר ה'** כלומר, **הדור הוא אתם** עתה **ראו** כמה **דבר ה'** יש בדור, כי אין דבר ה' כי אם מעט מזער, וכן אמרו רז"ל כי בזמן ירמיה לא היה נביא כי אם הוא **וחולדה** שהייתה מתנבאת לנשים, **וצפניה** בבתים **וירמיה** בשווקים, באופן כי אז לא היה חזון נפרץ שהוא כי מיעטו ע"י חרב הדור כמדובר, או שהרגו מהם ומנע נבואה מבני הדור כי אם מעט, או שבעוונותם מתו ונשאר הדור ריק מהם, וזהו **הדור אתם ראו דבר ה'** כי זה תלוי בראיה, כי יראו כמה יש שדבר ה' אתם.

ועוד יש לי תלונה עליכם כי האם מדבר הייתי לישראל שהייתי להם כמדבר, שבו דברים קשים כשרף ונחש ועקרב וצימאון, או **כארץ מאפליה** משוללת אור שפע טובה שאתם אומרים כי עתה שעזבתם אותי ודבקתם בעבודה זרה שיש לכם ממשלה ושעל כן לא תבואו עוד אלי וזהו **מדוע אמרו עמי רדנו לא נבוא עוד אליך** כאלו עמי היה לכם רעה **כמדבר** או העדר טובה **כארץ מאפליה** נעדרה אור.

ואין זה לכם התנצלות לומר כי שכחתם כל הטובה שהיה לכם עמי, כי עבר זמן רב מאז הייתי הולך אתכם יומם בעמוד ענן ולילה בעמוד אש וכו' ומן ובאר וענני כבוד זה לא יתכן, כי **האם (לב) תשכח בתולה עדיה, כלה** גם אחר זמן זוכרת העדי שנתן לה ארוסה עודנה בתולה, וכן בהגיעה להיות כלה לא תשכח **קשוריה** שהם תכשיטי קשורין שבראשה שנתנם לה החתן **ועמי** היתכן **שכחוני** אפילו עברו **ימים אין מספר**, בהיות ששתי אלה היו לך ממני עדי בזמן הארוסין, כד"א **ותבואי בעדי עדיים** ויפויים של עמוד ענן ועמוד אש ודומיהם, וכל זה עודך בתולה טרם היותך כלה, ובהיותך כלה בסיני היו לך קשורים, והוא מאמרם ז"ל כי כשאמר ישראל **נעשה ונשמע**, באו ששים ריבוא מלאכי השרת וקשרו שני כתרים בראש כל אחד ואחד מישראל, אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע, ואין ספק כי גם שעבר זמן עשו רושם בנפש, לבלתי שכוח כי אם להיות דבקות מחמת אותו השפע בל ישכח, וזהו **התשכח בתולה עדיה** או **כלה קשוריה, ועמי** שזה וזה היו לו מאתי **שכחוני** זה לא יתכן, ואם כן חזרה התלונה למקומה.

לג מה-תיטבי דרךך לבקש אהבה לכן גם את-הרעות (למדתי) (למדתי) את-דרכיך :
לד גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים לא-במחתרת מצאתים כי על-כל-אלה :
לה ותאמרי כי נקיתי אך שב אפו ממני הנני נשפט אותך על-אמרך לא חטאתי :
לו מה-תזלי מאד לשנות את-דרךך גם ממצרים תבשי כאשר-בשת מאשור :
לז גם מאת זה תצאי וידיך על-ראשך כי-מאס ה' במבטחך ולא תצליחי להם :

ואם כן אחר אומרך כי עתה שרחקת ממני היית רד עם אל אחר, ושלא תבוא עוד אל ה' מה תוכלי עתה להרבות להטיב דרךך שתספיק לבקש אהבה אחרי זאת, וזהו **(לג) מה תטיבי דרךך לבקש אהבה**, ולכן להיות הדבר כן כי אין דבר מספיק לפי הנראה על כן התפקרה, באומרך כי אבדה תקוותך עד גדר שכל כך נשתקעת בטומאת העבודה זרה, שאף אומות הרעות השקועות בטומאות היו באים ללמוד ממך מיני עבודת אלילים ועבודותיהן, כמאמרם ז"ל שאמר נבוכדנצר לחנניה וחבריו כשהייתם בירושלים היו כל האומות באות ליקח צלמים מהם, וכמאמרנו על פסוק ופסיליהם מירושלים ומשומרון, וזהו **גם את הרעות למדת את דרכיך**, כי לכן מאשר ראית כי מה תוכלי להיטיב, שיספיק **לבקש אהבה** נתפקרת עד גדר זה כמדובר.

והנה על זה היה ראוי כי גם אם אלי תשובי שלא אקבלך,
ועוד מטעם שני כי מלבד העבודה זרה גם יש שפיכות דמים, כי **(לד) גם בכנפיך נמצאו דם** כי אין צריך לומר מה שבחרבכם הרגתם נביאיכם, כי אם שגם **בכנפיך** שהיית חופף על קצת מהעם ומנשאים בבוטחם בעזרתכם, היו עסוקים בדם נפש וזהו **גם בכנפיך נמצאו דם**

נפשות אביונים נקיים אשר היו חביבים אצלי, **כי לא במחתרת מצאתים** שאומר כי אין להם דמים, באופן ש**כי על כל אלה** כויה ומרירות כביכול יש לפני על כל אלה, כד"א כי תחת יופי וזהו **כי על כל אלה**.

והן אמת כי על הדם הזה שנמצא בכנפיך ע"י גרמתך חשבת כי נקי אתה, **(לה) ותאמרי** על עצמך **כי נקיתי כו'** כלומר הראיה **כי נקיתי** ואין העון עלי על כי גרמא בלבד הייתי, הראיה היא כי **אך שב אפו ממני** כי הנה מעט **שב אפו ממני**, כי אין ורקין מיעוטין הן, ואלו הייתי אשם לא היה האף מרפה כלל ממני אך טועה אתה בזה, כי דע אפוא כי כל כך אתה אשם בדבר, כי הנה עוזב אני עתה עוון השפיכות דמים, **והנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי**, שהוא אומרך **כי נקיתי** ומכל שכן שהעוון עצמו במקומו הוא עומד מידכם לידרש.

ועוד יש לך עוון גדול מאד שהוא כי את שמת בשר זרועך והנחת אותי, ולא עוד, כי אם שהלכת לעוז במעוז אשור ותבושי כי שחק בך ולא שוה לך, ועתה את באה לשנות את דרכך לבטוח במצרים **(לו) ומה תזלי מאד לשנות את דרכך** זו, כי הלא הנני מודיעך כי **גם ממצרים תבושי כאשר בושתי מאשור** שלא הועיל לך, אך **ממצרים** יהיה יותר כי **(לז) גם מזה תצאי וידיך על ראשך**, והטעם הוא **כי מאס ה' במבטחך** אלה שאת בוטחת בהן, ועל כן ה' עושה שלא תצליחי להם, כי אסיר ממך כל משען לחם וממון עד שלא יהיה לך במה תשחיד אותם ויהיו לך לאויבים, וזהו **ולא תצליחי להם** כי אין חפץ ה' תצליחי בשבילם לתת להם.

פרק ג

א לאמר הן ישלח איש את-אשתו-והלכה מאתו והיתה לאיש-אחר הישוב אליה עוד
הלוא חנוף תחנף הארץ ההיא ואת זנית רעים רבים ושוב אלי נאם-ה' :
ב שאי-עניך על-שפים וראי איפה לא (שגלת) (שכבת)
על-דרכים ישבת להם כערבי במדבר ותחניפי ארץ בזנותיך וברעתך :
ג וימנעו רבבים ומלקוש לוא היה ומצח אשה זונה היה לך מאנת הכלם :
ד הלוא מעתה (קראתי) (קראת) לי אבי אלוף נערי אתה :
ה הינטור לעולם אם-ישמר לנצח הנה דברת ותעשי הרעות ותוכל :

(א) לאמר הן ישלח איש את אשתו וכו'. ועתה אומר הוא יתברך הנה ערכתי משפט, כי על כמה דברים היה ראוי שלא אקבלך אם תשוב אלי על כל הרעות האלה האמורות, והיה אפשר יעלה על רוחך שמסקנת דברי תהיה לאמר, כי כאשר עזבתני גם אני אעזבך ולא אקבל אותך עוד, וזה מקל וחומר ומה אם כאשר **ישלח איש את אשתו** שהוא המשלחה מדעתו בגט פיטורין, ושלחה מביתו **והלכה והייתה לאיש אחר** ע"י חופה וקידושין, אם ימות השני או יגרשנה לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה, כל שכן את שאני לא גרשתיך ולא שלחתיך **ואת זנית** תחת, כי קל וחומר הוא כי נאסרת עלי ככל אשה שתחת בעלה תזנה שלא ישוב לקחתה, הנה זה הוא מה שהיה אפשר לאמר כי זאת תהיה הנפקותא היוצאת מכלל כל הדברים הנאמרים, אך אני אומר כי כל הצעת דברי אשר ערכתי לפניך הוא כדי לאמר הפך זה, והוא לאמר **הן ישלח איש את אשתו** דרך גירושין **והלכה** מביתו בהיתר **והייתה** בקידושין הנקראים הויה **לאיש אחר** אשר הדין הוא שלא ישוב אליה כי **הישוב אליה עוד** בתמיהה **הלא חנוף תחנוף הארץ ההיא** תחת יושביה על עוון זה ויהיה נראה שקל וחומר הוא לאשר זינתה תחת בעלה שלא ישוב לקחת כי מכל שכן **שחנוף תחנוף הארץ** ועם כל זה אני אומר כי **ואת זנית רעים רבים** תחת ויהיה ראוי שלא אשוב אליך ואדרבא אני אומר **ושוב אלי נאם ה'.** כי אקבלך.

ושעור הכתוב מה שהיה נראה שראוי לאמר שלא תשוב אלי שלא אקבל אותך, אדרבא כל ההצעה שהצעתי לפניך באומרי **כי זנית** מעל אלוהיך הלא הוא כדי לאמר הפך זה, וזהו לאמר **הן ישלח כו' ושוב אלי נאם ה'.**

או שעור הכתוב מה שראוי לאמר הוא **הן ישלח איש וכו',** אך אני עם **שאת זנית וכו' שוב אלי וכו'** כי גדולה מידת חסדי, אך לא נאמר בהפך לדון בקל וחומר שאם איש ישלח וכו' לא ישוב אליה קל וחומר לשכינה, ומה גם ע"י זנות **רעים רבים** וזהו **לאמר וכו'** והכל הולך אל מקום אחד.

(ב) שאי עיניך על שפיים וכו'. אומר הוא יתברך עוד תלונה אחרת יש לי עליך, כי העזת פניך ולא היית בושה ממני והוא כי אין מקום שלא מלאת מעבודה זרה, כי **שאי עיניך על שפיים וראי איפה כו',** אם יש מקום שלא זנית לעבודה זרה ובהשתדלות נמרץ, כי **על דרכים ישבת להם כערבי במדבר,** וע"י כן הארץ חנפה וכו' תחת יושביה לבלתי תת יבולה, וזהו **ותחניפי ארץ בעון זנותיך ורעתך.**

(ג) וימנעו רביבים, ועדיין לא שבת עדי כי בטחת על המלקוש, אך בראותך כי **ומלקוש לא היה** באופן שהיה רעב של מהומה, אז היה לך להתבייש לשאול ממני מלקוש על כי לא בא, כי

אם כאשר צר לך וכלתה אליך הרעה, אך **ומצח אשה זונה היה לך, מאנת הכלם** מלבוא בעזות מצח עתה לשאול ממני לחם, כי **(ד) הלא מעתה בלבד שמלקוש לא היה**, הוא **שקראת לי אבי** ואמרת לי **אלוף נעורי אתה** כאשר צר לך, וכי עד עתה לא הייתי אביך ולא אלוף נעורייך, וזהו **הלא מעתה קראת לי אבי כו'**, כלומר, אך לא מקודם שלא היית במצוקה כאשר עתה.

ובראותך כי לא נתתי מלקוש מיד שקראתי הסתר פנים, אז אמרת כמדבר שלא לנוכח **(ה) הינטור לעולם אם ישמור לנצח** כלומר אם יחשוב לי לעזות היותי מדבר לנוכח עמו, אחר שהמרתיו בהבל מעשה תעתועים ולא באתי רק לשאול אוכל כאשר באו מים עד נפש, ע"כ דברת כשלא לנוכח ואמרת **הינטור לעולם כו'**, והביטו וראו שקרי דבריכם כי אשר אמרתם שאני הייתי נוטר עמכם הרבה והאם אטור לעולם שהוא כל ימי העולם הזה **אם אשמור לנצח**, שהוא גם עד אחרי זה העולם הוא שקר כי נהפוך הוא, כי אתם המאריכים מלשוב עדי ולא אני, כי הלא **הנה דברתי** אליכם כמה פעמים שתשובו ואקבל אתכם, ואיך אני נוטר לעולם אם אני מתחיל להשיבכם אלי, ואדרבא אתם המאריכים כי אחר **שדברתי** לא שבת, ואדרבא **ותעשי הרעות** ובכלל מה שאני נוטר הוא, כי **ותוכל** ולא הכיתיך באופן שלא תוכל לעשות מעשיך, וזהו **הנה דברתי ותעשי הרעות ותוכל**.

ו ויאמר ה' אלי בימי יאשיהו המלך הראית אשר עשית משבה ישראל הלכה היא על-כל-הר גבה ואל-תחת כל-עץ רענן ותזני-שם :
 ז ואמר אחרי עשית את-כל-אלה אלי תשוב ולא-שבה
 (ותראה) (ותרא) בגודה אחותה יהודה :
 ח וארא כי על-כל-אדות אשר נאפה משבה ישראל שלחתיה ואתן את-ספר כריתתיה אליה ולא יראה בגדה יהודה אחותה ותלך ותזן גם-היא :
 ט והיה מקל זנותה ותחנף את-הארץ ותנאף את-האבן ואת-העץ :
 י וגם-בכל-זאת לא-שבה אלי בגודה אחותה יהודה בכל-לבה כי אם-בשקר נאם-ה' :
 יא ויאמר ה' אלי צדקה נפשה משבה ישראל מבגדה יהודה :

(ו) ויאמר ה' אלי בימי יאשיהו המלך וכו'. הנה על ישראל כעסתי על עובדם עבודה זרה, והנה עתה אני רואה כי בערך מה שעושים בית יהודה טובים היו ישראל מהם, והוא כי הנה בתחילה אמרתי **הראית אשר עשית משובה ישראל הולכה היא על כל הר גבוה וכו' ותזני שם** לעבודה זרה **(ז) ואומר** אליה ע"י הנביאים **אלי תשוב ולא שבה ותרא בגודה אחותה יהודה**, שהוא כי ראתה ותלמוד יהודה כי גם שלא הגיעה אל גדר זנות הגיעה אל גדר בגידה וזהו **בגודה אחותה יהודה**.

(ח) וארא כי על כל אודות אשר ניאפה וכו' שהוא כי גם שהיה זמן שהיו מקלים מכובד עבודת עבודה זרה, לא חסרו מעשות על אודות וסיבת אשר ניאפה **משובה ישראל**, והוא כי אמרו רז"ל קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם, וגם אחרי מות אחאב לא סרו מחטאת ירבעם, וחטאת ירבעם לא היו בעצם לסיבת עבודה זרה, כי אם בשביל השררה שאם לא יטפלו בעבודה זרה יצטרכו ללכת לשלש רגלים, ויהיה מלך יהודה בעזרה יושב ומלך ישראל עומד, יאמרו זה שיושב הוא המלך וילכו הכל אחר מלך יהודה, על כן עשה ירבעם שני עגלים לעקור עליית שלש רגלים מירושלים למען החזיק בשררה, וגם שהמלכים הראשונים היו כבדי עוון מהושע בן אלה, שבימיו גלו ישראל כאומרו ויעש הרע כו', אך לא כמלכי ישראל שהוא כי לא חטא רק בחטאת ירבעם, אשר לא היה כי אם סיבת השררה כמדובר, ועם כל זה נתמלאת הסאה וזה אומרו **כי על כל אודות אשר ניאפה וכו'**, שהוא שעל כל סיבת **אשר עליה ניאפה** מתחילה, שהוא על אודות השררה עדיין **משובה ישראל**, כי לא סרו מחטאת ירבעם על כן שלחתי שהוא גלות העשרת שבטים, והנה תחת אשר היה ראוי שיהודה יראו יקחו מוסר, עם כל זה לא יראה **בוגדה יהודה אחותה**, ולא בלבד גדר בגידה כאשר עד כה כי אם גם האסיפה עד גדר זנות וזהו **ותלך ותזן גם היא**.

(ט) והיה מקול זנותה שזינתה נתפשט על כל הארץ, וזהו **ותחנף את הארץ**, ולא בלבד מה שעשו גדולי יהודה אשר החלו ברעה כי אם שהארץ אשר חנפה שהוא כל יתר ההמון שנתפשט בהם הוסיפו עד **שותחנף הארץ הנז' (ותנאף) את האבן ואת העץ**, שהוא על הירודים שנתפשטה המספחת בהם המתייחסים אל הארץ.

(י) וגם בכל זאת לא שבה ראתה יהודה הם שריה את כל הרעה אשר עשו, כי מהם נתפשט עד עץ ואבן **לא שבה אלי בגודה אחותה וכו'**, שהוא **בימי יאשיהו** אשר הייתה נבואה זו והיו מראים שהיו שבים ע"י המלך לא שבה בכל לבה, כי אם בשקר כמאמר רז"ל שהיו מתעים את יאשיהו, שהיה נכנס מבית לבית לבער האלילים, והיו נותנים אותה אחר הדלת והמזוזה, ובפתוח הדלת והיה המלך בא תוך הבית לא הייתה נראית, ובצאתו היו סוגרים הדלת ומשתחוים אל עבודה זרה שהייתה אחורי הדלת הנראית בסגור אותה, וזהו **לא שבה כו'** כי אם בשקר, אז **(יא) ויאמר ה' אלי צדקה נפשה משובה ישראל מבוגדה יהודה**. כי מבגידת יהודה יוצא כי יותר צדקת בדינה **משובה ישראל מבוגדה יהודה**, כי לולא ראתה משובה ישראל ברעת זולתה, כאשר ראתה יהודה בישראל הייתה לוקחת מוסר, מכל שכן **יהודה** שעם ראותה מה שנעשה לישראל מוסר לא לקחה.

יב הלך וקראת-את-הדברים האלה צפונה ואמרת

שׁוֹבָה מִשְׁבָּה יִשְׂרָאֵל נֶאֱמַר-ה' לֹא-אֶפִּיל פָּנַי בְּכֶם כִּי-חֲסִיד אֲנִי נֶאֱמַר-ה' לֹא אֶטּוֹר לְעוֹלָם :
 יֵג אֶךְ דְּעִי עֹנֶךְ כִּי בֵה' אֱלֹהֶיךָ פִּשְׁעַת
 וּתְפַזְרִי אֶת-דְּרָכֶיךָ לְזָרִים תַּחַת כָּל-עֵץ רַעֲנָן וּבִקְוֵלִי לֹא-שָׁמַעְתֶּם נֶאֱמַר-ה' :
 יָד שׁוּבוּ בָנִים שׁוֹבְבִים נֶאֱמַר-ה'
 כִּי אֲנִכִּי בַעֲלַתִּי בְכֶם וְלִקְחַתִּי אֶתְכֶם אֶחָד מֵעִיר וּשְׁנַיִם מִמִּשְׁפָּחָה וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם צִיּוֹן :
 טו וְנָתַתִּי לָכֶם רַעִים כָּלְבִי וְרָעוּ אֶתְכֶם דְּעָה וְהִשְׁכִּיל :

לכן (יב) הלוך וקראת צפונה שהוא בעבר אשר שם גלו בל יתיאשו מלשוב, כ"א שובה משובה ישראל כו' כי חסיד אני, עושה חסד לא אטור לעולם (יג) אך דעי עונך בל תשליכהו אחרי גוון, להיות חטאתך נגדך תמיד לשוב ממנו ואל תשובו לכסלה.

(יד - טו) שובו בנים שובבים כו'. אמר אל יראה בעיניכם שאחר שהייתם שובבים כמה ימים ושנים, שגם שתשובו בתשובה לא ישוב הוא יתברך לקרא אתכם בנים כאשר בתחילה, כי לא יחשיבכם בגדר זה אחרי המשובה הגדולה אשר הייתם שובבים, כי הלא דעו לכם כי אם תשובו, בנים תקראו גם שאתם שובבים כעת, וזהו שובו בנים שובבים נאם ה' כי לא יהיה כאשר עד כה, כי עד כה אנכי בעלתי בכם הייתי לכם כבעל עם אשתו שבעשותה הרע בעיניו משליכה מעל פניו, שעל כן השלכתי אתכם מלפני והגליתי, אך עתה תהיו כבנים לי שאין אדם גועל בבן ומגרשו בהחלט.

או בבחינה אחרת עתה תהיו כבנים שהוא כמתייחסים אלי ודבקים בי, כאשר כל בן הוא מתייחס אל אביו כן תהיו דומים לי קדושים כי קדוש אני, מה שאין כן עד עתה כי עד כה בעלתי בכם, הייתי לכם כבעל המשפיע באשה מאתו ואינה יוצאת חלציו, אך עתה כבנים הנעשים מאיכותו של אב קדושים כמוני, ועל כן ולקחתי אתכם ע"י עצמי אחד מעיר וכו', כדעת רבי יוחנן שאחד מעיר יזכה את כל העיר ושנים את המשפחה.

טז והיה כי תרבו-ופריתם בארץ בימים ההמה נאם-ה' לא-יאמרו עוד ארון ברית-ה' ולא יעלה על-לב ולא יזכרו-בו ולא יפקדו ולא יעשה עוד :
 יז בעת ההיא יקראו לירושלם כסא ה' ונקו אליה כל-הגוים לשם ה' לירושלם ולא-ילכו עוד אחרי שררות לבם הרע :
 יח בימים ההמה ילכו בית-יהודה על-בית ישראל ויבאו יחדו מארץ צפון על-הארץ אשר הנחלתי את-אבותיכם :
 יט ואנכי אמרתי איך אשיתך בבנים ואתן-לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים ואמר אבי (תקראו) (תקראי-לי) ומאחרי לא (תשובו) (תשובי) :

(טז) והיה כי תרבו ופריתם בארץ הקדושה אשר ידוע כי לפי רוב הצדיקים אשר בארץ הקדושה המה, כן תרבה גדר השראת קדושתו יתברך בהם כנודע, כי על כן בהיות ששים ריבוא אומרים **ברוך חכם הרזים**, כי במ כל חלקי הבחינות העליונות בנפשותם כנודע, ועל כן תהיה השראת הקדושה רבה וגדולה ומה גם בארץ הקדושה ועל כן אמר **והיה כי תרבו ופריתם בארץ** היא ארץ הקדושה שהם שתי הכנות **הריבוי והארץ** וגם היות בימים ההמה **לא יאמרו עוד ארון ברית ה'** שהוא כי ברית היא השכינה ואמור ארון ברית ה' הוא כאמור ארון שבו שכינת ה' יורה כי שם השכינה ולא שם ההוויה ואך בשאר ירושלים לא זה ולא זה אמנם בימים ההמה **לא יאמרו כן ולא יעלה על לב במחשבה ולא יזכרו בפה ולא יפקודו** שלא יצטרכו לפקוד את הארון על שהשכינה בו וגם **לא יעשה עוד** ארון זולת הראשון לבל הרבות כלים שיקראו להם שם זה המורגל בפי הכל.

והטעם כי הנה **(יז) בעת ההיא יקראו לירושלים** כולה **כסא ה'**, שהוא כי את **ירושלים** כולה יהיו מתייחסים אל השכינה הנקראת **כסא** של **שם ההוויה** הגדול והנורא, ואם כן איך יאמרו כי הארון שבו התורה הוא ארון של שכינת ה', והלא ירושלים כולה היא מושב אל שם ההוויה, כי השכינה פרושה ודבקה בכולה ואיך יאמרו שהארון לבדו הוא של ברית ה' שהיא השכינה, כי יורה כי שם שכינה ולא ה' ובירושלים אין בה אפילו שכינה, ועל כן לא יאמרו עוד **ארון ברית ה'**, כי אם יאמרו **ארון התורה** ולא בלבד ישראל יאמרו כן, כי אם יהיה מרגלא בפומיהו דכל גויי הארץ לומר שבירושלים הוא **מושב שם ההוויה**, כי הלא **ונקוו אליה כל הגוים לשם ה' לירושלים**, והנה כאשר יאמרו מגודל קדושת ירושלים כן יהיה, כי כאשר יקוו שמה כל הגוים בירושלים יקנו כ"כ קדושה, **שלא ילכו עוד אחרי שרירות לבם הרע** עם היותם גויים.

(יח) בימים ההמה כו'.

לבוא אל הענין נקדים כי יש שלשה מיני בחינות תשובה:

יש שב מיראת עונש או להנאת שכר,

ויש על כי צר לו על שהכעיס את ה' אלוהיו שהיה לו יתברך כפוי טובה,

ויש מדרגה אחרת והיא **מאהבה** שמרוב אהבתו אותו בלבו כאש צרבת, איך נפרד מאשר אהבת נפשו אהבו ולא יוכל עמוד מנהמת לבו עד שובו לידבק בו, כי לשמו ולזכרו תאות נפש וזאת היא בחינת דבקות נפשי באשר הוא אביו מצד הנפש, כי חלקי ה' אמרה נפשי והן זאת החלוקה אשר עליה העלו בגמרא שאמר רשב"ל גדולה תשובה שזדונות נעשו לו כזכויות.

ונבוא אל הענין, אמר **בימים ההמה לעתיד ילכו בית יהודה על בית ישראל ויבאו וכו', על הארץ אשר הנחלתי את אבותיכם** שהוא הבחינה הראשונה, שהוא כי ישובו לפי הנראה

משום תועלת נחלת הארץ, ואומר הוא יתברך עליהם אז הנה אין בחינה זו טובה, כי הלא **(יט) ואנכי אמרתי תדע** איך אשיתך בבנים שתהיו לי בגדר בנים, כדי שואתן לך ארץ חמדה כבן היורש נחלת אביו, ואני השבתי אמרי ואמרתי **ואומר** שהוא כאשר **אבי תקראו לי**, שתהיה לי כבן אצל אביו שגם אם יצר לך ומצאוך ייסורין על עוון לא תקוץ, כי אם **ומאחורי לא תשובי** אך את כל ענייניך אינה רק מחמת אהבה,

כ אכן בגדה אשה מרעה כן בגדתם בי בית ישראל נאם-ה' :

כא קול על-שפיים נשמע בכי תחנוני בני ישראל

כי העוו את-דרךם שכחו את-ה' אלהיהם :

כב שובו בנים שובבים ארפה משובתיכם הננו אתנו לך כי אתה ה' אלהינו :

כי **(כ) אכן בגדה אשה מרעה כן בגדתם בי** כי לא היית חיבורך בי אפילו כאשר עם בעלה, כי אם כאשר עם רעה שהיא אהובת רע מחמת הנאת אהובה, שעל כן בהמעט ההנאה תבגוד בו, ותשוב אם ישוב ידמה לה שהוא אהבת המועיל שהוא גדר הראשון מהתשובה.

אז **(כא) נשמע על שפיים** שבדרך בואם **קול בכי תחנוני ישראל** איך תפשו הבחינה השנית שהיא **לשוב עד ה' מדאגת לבם**, על אשר ערבו אל לבם לחטא לו יתברך ולשוכחו, וזהו **כי העוו וכו'** שהוא כי **קול בכי תחנוני בני ישראל** היה מדאגת מדבר **כי העוו את דרכם**, כי צר להם העוותם וכי **שכחו את ה' אלוהיהם**, אז נכמרים רחמיו יתברך ואומר הנה הכנסתם בדרך אמת גמרו אותה ועשו על הבחינה השלישית ויחשבו זדונותיכם לזכיות, וזהו **(כב) שובו בנים שובבים** לומר **שובו** והיו בגדר **בנים** בעצם השבים אל אבותם על בחינת היותם חלק מאבותם, כן שובו לה' בבחינת היותם **בנים** חלקו יתברך, גם שאתם **שובבים** זמן רב שלא שבתם, ואז ע"י **בחינה זו השלישית ארפא משובתיכם**, והוא כי אין גדר רפואה רק לעשות מהחולה בריא, כן **ארפא משובתיכם** כי אעשה מהעוון זכות.

כג אכן לשקר מגבעות המון הרים אכן ביהוה אלהינו תשועת ישראל :

כד והבשת אכלה את-יגיע אבותינו מנעורינו

את-צאנם ואת-בקרם את-בניהם ואת-בנותיהם :

כה נשכבה בבשתנו ותכסנו כלמתנו כי-לה' אלהינו חטאנו אנחנו ואבותינו מנעורינו ועד-היום הזה ולא שמענו בקול ה' אלהינו :

אז משיבים ישראל ואומרים, גם את זאת השלישית אנו עושים עתה, כי הננו אתנו לך לא על שום בחינה זולתי על כי עם היותרך אתה ה', הכולל שם זה היותרך בורא ומהוה את הכל, עם

כל זה אתה אלוהינו בייחוד שהוא כי למה שבנים אנו לך כי חלקי ה' אמרה נפשנו שהיא תשובה מאהבה בעצם.

והנה היה מקום תאמר אלינו אם לא הייתה ביאתכם מפני הנאה היותם באים בדרכים על שפיים ויגעים אם לא להנאת ארץ חמדה וכיוצא, אל תתמה ה' אלוהינו, כי הנה נשאנו קל וחומר מהגויים מכחישי התורה, שעל תורת **(כג) שקר**, ואלהי שקר בשביל שקר נשמע **מגבעות** הנמוכות **המון** עם הבאים לאלוהיהם על **ההרים**, וקל וחומר הדברים שאם לשקר טורחים והומים כל כך אל אל לא יושיע, אנו על ה' אלוהי אמת כי **אכן בה' אלוהינו תשועת ישראל** לא כל שכן.

ואם תאמר נא ה', כי אם כן אפוא למה איחרנו עד כה מלשוב, ולא שרפתנו צרבת אש אהבתכם אותי מחמת הדבקות נפש. אל תאשימוני ה', כי הנה הרבה בושה עושה והוא כי כמה וכמה היו שבים מעונותיהם אם לא באמת באמור בלבם איך אשנה דרכי, ותחת משתאות מרעות אענה בצום נפשי, ותחת פתיגיל מחגורת שק, ותחת שחוק והיתול בכה אבכה על עוונותי, ותחת הכות באגרופ אלקה ברצועת מלקות ערום ועריה קשור על העמוד, הלא כל רואי והכירוני מאז ילעיגו לי ויאמרו מה זה היה לפלוני הגם הוא בחסידים, ואהיה לבוז ואתבייש על כן מונעים עצמם, והן זאת טענת ישראל פה, לומר אל תאשימוני על שאיחרנו עד עתה מלשוב, כי הנה **(כד) הבושת מלשוב אכלה את יגיע אבותינו וכו'**, כי למען בושת פנינו היינו נמנעים מלשוב והוא יתברך היה מייסרם כדרכו מתחיל מן הקל הקל תחילה, כי החל בממון **ואכלה את יגיע אבותינו את צאנם ואת בקרם**, ולא שבו מחמת הבושת עד שהגיע עד **בניהם ובנותיהם**.

אך עתה דעה קנינו ולא חשנו אל בושת העולם הזה כי הבל הוא, כי אם שמנו פנינו כי טוב להתבייש בעולם הזה מבעולם הבא, כי בושת העולם הזה הוא חולף עובר, א"כ מה נעשה אם **(כה) נשכבה** עם אבותינו **בבשתנו** של עולם הבא, כי אז אין הבושת עובר כי אם אדרבא נעשה לנו כסות מן כלמתנו שמכסה אותנו, וזהו **ותכסנו כלמתנו** כי העוון עצמו שנעשה כח הטומאה והוא **בושתנו** הוא **כלימתנו**, כי מגולה למעלה לעיני כל אשר בעולמות העליונים, ואז הטומאה ההיא שהיא **כלמתנו** נעשית מלבוש וכסות לנו ליכנס בו לגיהנום והוא מאמר **ספר הזהר** שהוא פירש הבגדים הצואים שהנביא דבר, שעל ידם שולטת בנפש אש גיהנום, וזה מאמר ישראל פה, הלא טוב לנו שוב אליך והתבייש פה, כי הלא אם לא נשוב לא יבצר כי **נשכבה בבשתנו ותכסנו כלמתנו**, כי הנה יש ויש שעור רב ליעשות כסות לגיהנום ממעשינו, כי הלא רבו **כי לה' אלוהינו חטאנו** לא יום אחד ולא יומיים כי אם **אנחנו ואבותינו מנעורינו עד היום הזה, ולא שמענו בקול התראותיו וזהו ולא שמענו כו'.**

פרק ד

א אם-תשוב ישראל נאם-ה' אלי תשוב ואם-תסיר שקוציך מפני ולא תנוד :
ב ונשבעת חי-ה' באמת במשפט ובצדקה והתברכו בו גוים ובו יתהללו :

משיב הוא יתברך ואומר, הלא אמרת כי מחמת הבושת לא היית שב, לולא כי באחרונה שמת לבך כי טוב להתבייש בעולם הזה מבעולם הבא, טועה אתה בחשבונך כי לא מצאת תקנה אל הבושת רק על כי תנקה מן הבושה בעולם הבא ולא בדעת תדבר, כי הלא לפי האמת הוא כבוד גדול גם בעולם הזה ולא בושת, והוא כי מה הוא שיביישו אותך אם הוא כי אתה עושה דרכי תשובה וילעיגו לך הוא.

(א) אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב ואיה לך כבוד גדול מזה, ולמה תבוש מלענות ולומר האם על שובי אליו יתברך תביישוני, הלא אין כבוד בעולם גדול מזה שאשוב עד כסא הכבוד ובו יתברך אדבק, ואם הבושת הוא כי ע"י ראותם סיגופי תשובתך יכירו שקוציך אשר עשית, ואתה בא עתה להסירם ותבוש שמתגלים שקוציך אשר פעלת מתחלה, גם על זה אינך צריך לבקש טענה נגד יצרך על זה, ממה שטוב להתבייש בעולם הזה מבעולם הבא, כי הלא בעולם הזה תמצא הטענה עצמה, והוא כי **אם תסיר שקוציך מפני ולא תנוד**, שהוא שע"י כן לא תלך בגלות נודד בגויים, ואם אפוא אמור מעתה איזה הוא בושת יותר שתגלה בין הגויים אם לא תשוב ותהיה לבושת וגם לחרפה לעיני הגויים, או שתשוב ותסבול מעט בושה שידעו כי חוטא היית בשקוצי עונות, הוי אומר כי טוב אשר על ידי תשובה מבושת וחרפת גלות, ואם כן למה תבקש הטענה מן העולם ועד העולם, לומר כי טוב להתבייש פה מבעולם הבא, ולא תאמר טוב להתבייש בשובי מהעוון מהתבייש בין הגויים.

ועדיין אפשר לך לומר, אולי לא תהיה לרצון לפני אחרי שובך כאשר טרם תחטא, על כן ירפו ידיך מלשוב, אדרבה כל כך תהיה לרצון לפני, כי הלא אם יעלה על רוחך לישבע **(ב) חי ה' במשפט** או **בצדקה**, שהוא כי תאמר אלי **חי ה'** שתעשה **משפט**, כאלוהו שאמר חי ה' אם יהיה טל או מטר כי אם לפי דברי, או תשבע **בצדקה** לומר כחוני המעגל, חי ה' שלא לצאת מעגולה זו עד שתתן מטר, שהוא נשבע שיעשה צדקה, הנה אעשה **שזהתברכו בו גוים** כי אקדש שמי לקיים מאמרך ויתקדש שמי לעיני הגויים **והתברכו בו** בשם הנזכר גויים שע"י המטר יגיע גם להם תועלת **ובו** יתברך **יתהללו**, לומר, כי אין כמוהו מפליא לעשות, ואיך חבה יתירה נודעת לכל כזו שתחטא לפני המקום ועושה רצונך, ואם כן אין לך לומר אולי לא ארצך

אחרי שובך, כי אין רצון וחיבה גדול מזה שעל פי מאמריך תבטח בי לישבע, ואין צריך לומר שלא יהיה חילול ה' על ידך אם לא אענך, כי אם אדרבא **התברכו בו** שיתקדש על ידך שמי, כי אקים דבר אשר אהבתי לי.

או **שעור הכתוב**, הלא אמרתי לך כי אין התשובה בושט כי אם כבוד, כי אם תשוב ישראל אלי תשוב ואין כבוד גדול מזה, וגם שתנצל מבושת אמתי שהוא מלכת בגלות, ועוד כבוד אחר תשיג ע"י התשובה, כי אם תשבע **חי ה' במשפט ובצדקה**, ע"ד האמור למעלה אקדש שמי על ידך, באופן **שוהתברכו בו גויים** בו יתברך **ובו יתהללו**, ואין לך בעולם כבוד גדול מזה. ובדרכים האלו לא יקשה עלינו מה שיראה שמצווה לישבע חי ה', כי הלא טוב טוב הוא לימנע מן השבועה, כמאמר הגמרא או לקושטא או לשיקרא לידי מומתא לא תיעול.

ועוד כי איזה שייכות יש לשבועה עם הצדקה כי אם עם המשפט, וגם שהיה אפשר שהוא ענין נשבעתי ואקיימה, שהוא נשבע לקיים את המצווה על משפט או צדקה, אך יותר יצדק בדרכנו זה אומרו **והתברכו בו גויים ובו יתהללו**.

ג כִּי-כֹה אָמַר ה' לְאִישׁ יְהוּדָה וּלְיִירוּשָׁלַם נִירוּ לָכֶם נִיר וְאַל-תִּזְרְעוּ אֶל-קִצִּים :
 ד הַמָּלוּ לֵה' וְהִסְרוּ עֲרֵלוֹת לְבַבְכֶּם אִישׁ יְהוּדָה וַיֵּשְׁבִי יְרוּשָׁלַם
 פֶּן-תִּצָּא כָאֵשׁ חֲמָתִי וּבְעֵרָה וְאִין מִכְבָּה מִפְּנֵי רֹעַ מַעֲלִילֵיכֶם :
 ה הַגִּידוּ בִיהוּדָה וּבִירוּשָׁלַם הַשְּׁמִיעוּ וְאָמְרוּ (וּתְקַעוּ) (תְּקַעוּ) שׁוֹפָר בְּאַרְץ קְרָאוּ מְלֵאוּ
 וְאָמְרוּ הֶאֱסָפוּ וְנִבְּאוּהָ אֶל-עַרְי הַמִּבְצָר :

אומרו **לאיש יהודה ולירושלים** יראה כפל ענין,
 וגם אומרו **ניר** זה פעמים.
 גם אומרו **המולו לה'** שיראה שהוא הניר אשר אמר.
 וגם אומרו **והסירו ערלות לבבכם** בכלל אומרו **המולו** הוא, כי המילה היא העביר הערלה,
 וגם כל זה יראה שהיה בכלל אומרו **נירו לכם ניר**,
 וגם אומרו תחלה **לכם** באומרו **נירו לכם**, ואח"כ אומרו **המולו לה'** ולא אמר לכם,
 וכן אומרו **פן תצא כאש כו' ובערה ואין מכבה**, ודאי כי אם מאתו יצא הדבר כי אין מכבה.
 וגם אומרו **מפני רוע מעלליכם** הוא מיותר.
 וכן אומרו **הגידו ביהודה כו' אחר אומרו כה אמר ה' כו'**. הרי זו הגדה ומה צורך לומר הגידו כו'.

ועוד מה הוא כפל הגדה ושמיעה וקריאה כמה פעמים.
ועוד אומרו האספו כו' א"כ מה הועילו בתשובתן והמול לבבם.

אמנם הנה תחילת מאמריו הורה הדרך הצריך ידריך בו המוכיח בשער, והוא אשר לא ישא פני גדול ואפילו אור פני מלך, כי אם שיד תוכחות מוסריו תהיה בו בראשונה להוכיחו ואל כל העם באחרונה, וזהו **כה אמר ה' לאיש יהודה** הוא המלך ואחריו ולירושלים, **נירו לכם כו'** כי המלך צריך ראשונה יניר לו **ניר** ככל העם.

ונבוא אל כוונת הכתוב והשתלשלותם ואומרה, כי הנה בא ללמד דעת אל שבי פשע ביעקב, איזה הדרך תשכון אור תשובתם על נכון, והוא כי הנה כדרך איכרים ועובדי האדמה, הזרע אשר יזרעו בה גם הם יקרה, והוא כי כל שדה בור טרם יזרע יעלה שמיר ושית ואיך יזרע **אל קוצים**, על כן תחילת מעשהו יפתח וישדד אדמתו בחרישה אחת, ובה יהיו כל הקוצים כסוחים, ואחרי כן יפיץ חטה ושעורה על פני הניר כלו, ואחרי כן אם יעזוב לארץ תבואתו לעיני כל בעל כנף יאכלו אכול את לחמו, על כן ישוב יחרוש החורש פעם שנית, כי בה יהפך פני האדמה לחפות הזרע אשר זרע עפר מן האדמה להוציא לחם מן הארץ, ואחר מוצא דשא מארץ עוד יניף ידו לנכש כל מותרים הנמצאים כעשבים זרים ושירי קוצים, למען תצא תבואתו נקיה וטובה.

ועוד שנית יעשה הזריז יותר מכל זולתו, לבער קוצים מסביבות שדהו פן תצא אש ומצאה קוצים ואחריהם תאכל פרי אדמתו.

הנה ככל החיזיון הזה בדמותו בצלמו הוא הדרך אשר ידרכו בה השבים מכל פשעיהם וכל חטאתם, והוא כי תחילה יבער קוצי עונותיו, בל יעשה כנמהרי לב כי ישימו כל מגמתם אל מצות מעשיות וקוצי אשמותיו תחובים בעצמותיו, כי הלא יהיה טובל ושרץ בידו, לכן יפתח וישדד אדמתו ראשו ואבריו וכל עצמותיו ישית לבו אבר אבר מכף רגלו ועד קדקדו, כל אבר אשר חטא בו יסגפנו מקביל את אשר העווה בו, על דרך מאמר דוד המלך עליו השלום **פלגי מים ירדו עיני כו'** על לא שמרתי לא אמר כי אם **לא שמרו** שהוא כי יבכו עיני על **שלא שמרו** הן **תורתך** כי הביטו סרה יורידו דמעות לכפר בעדו וההיקש בכל אבר ואבר עד יכלה קוצים מכל עצמו ובשרו, כאשר יחרוש החורש חרישה ראשונה לכסח קוציו, כך יסגף אדם איברי אדמתו עד העביר כל קוץ וקוץ, ואחרי כן יזרע מצות כי יקדש כל עצמותיו בקדושת מצות, כל אבר ואבר למען תחת הסרפד יעלה בו הדס, ועדיין אפשר יהיו כל מעשה מצוותיו בגלוי לעיני בני עמו דרך יוהרא ויהיו כאין וכאפס, על כן צריך יעשה כניר את השדה פעם שנית אחרי הטילו זרעו בו לכסותו בעפר, ככה יעשה כי יכניע את עצמו להסיר מלבו כל מיני יוהרא, כי אם הסתר יסתיר מעשיו טמונים מבני אדם, שהוא משל אל הניר השני שאחר זריעה.

ומה שהצרכתי הניר הראשון יהיה מספיק נזרע מצות ואח"כ הניר השני יספיק את הכל ומה צורך אל הראשון, לזה אמר **ואל תזרעו אל קוצים** כאשר אם היינו מתחילים לעשות קודם בער הקוצים ועדיין יש שארי קוצים ואיזו פניה אשר לא טובה, צריך עוד יניף ידו כמנכש את שדהו כן ינכש את עצמו ומעשיו מכל שיורי פורענות עוון אשר חטא אשר עדיין לא הטהר, ומכל פניה בלתי טובה, ואחרי כן עוד יוסיף להשיב בתשובה את כל שכניו הרעים וכל הקרובים אליו, פן יכזה בגחלתם כי תצא אש ומצאה קוצי שכניו ואגבן כל אדם ימשוך.

והן אלה הדברים אשר הנביא דבר בשם ה', הלא אמרתי כי ע"י תשובה יפליא לעשות הוא יתברך עם השב, עד **שוהתברכו בו גויים ובו יתהללו**, והלא תאמר כי האם כ"כ גדולה עזיבת החטא, על כן אמר אל יעלה על רוחך כי אין התשובה זולת אשר לא ישנה לעשות את מעשה הרעה, כי דע אפוא **כי כה אמר ה' כו' נירו לכם ניר וכו'**, ועושה אלה חסיד ישר ונאמן יקרא, וגדול לפניו יתברך, והוא כמשל אשר כתבנו שתחלה עושה ניר לכסח הקוצים, ואחרי שזרע עוד ניר שני לכסות הזרע אשר זרע, וזהו **נירו לכם** שהוא לפתח ולשדד אדמת גופו וסגור לבו עד העביר קוצי אשמותיו, ואח"כ **ניר** פעם שנית שהוא אחרי זריעה מהמצות להכניע עצמו לעשותם בהיחבא, כניר את השדה פעם שנית לכסות הזרע, וזהו **נירו לכם ניר** ולהיות כי הסיגופים שבניר הראשון, יקוץ במ עושיו כי לא נסה בהם, על כן אמר **נירו לכם** כלומר להנאתכם אתם עושים כי הוא צער לטוב.

ואחר הניר השני על שיורי מותרות איזה עוון או פניה או שמחות מריעות, או אכול ושתה או משגל יתר על ההכרחי צריך עדיין להסירן.

וזהו **(ד) המולו** כמל הזה הכורת ערלה אשר הוא מותר בגוף כן **המולו**, ולא תהיה מה שתמנע משגל על צרת הגוף, או מה שתמעט מותרות מאכלים לבל יחסר ממנו, או מה שתבער שיור קוץ איזה חטא למען יחזיקו לצדיק, כי אם הכל תעשה לשם ה', וזהו **המולו לה'** וכל זה הוא לעצמכם ועדיין אפשר תכוו בגחלת זולתכם, לזה אמר **והסירו ערלות וכו' איש יהודה ויושבי ירושלים** כולם, עד בלתי השאיר אנשים רשעים מכל היושבים בה. ואל תאמרו מה לנו אם ישארו קצת בלתי שבים אל תעשו כן, כי הלא נחוש **פן תצא כאש חמתי** אשר החמה היא אחת מהמשחיתים, וידוע כי כשניתן רשות למשחית אינו מבחין ומכלה הכל, וזה יאמר **פן תצא כאש חמתי** שהוא המשחית **ובערה** אגב הרעים את הטובים, וזהו **ובערה ואין מכבה** כי כבר ניתן לו רשות והוא מאמרם ז"ל בגמרא, כי תצא אש הוא הדין ומצאה קוצים אלו רשעים ונאכל שדה כו' אלו הצדיקים כו', וזה **מפני רוע מעלליכם** הוא הרוע הנעשה ממעלליכם הוא המשחית קטגור הנברא מכל עוון ופשע וחטאה שהוא המקטרג לפניו יתברך, כלומר, שעל כן אינו מוחה ביד המשחית ללקות גם את הכשרים **מפני רוע מעלליכם**, כי אין צדיק אשר לא חטא ומשחיתו אשר ברא מקטרג בשעת הסכנה.

והדבר הזה אל תאמרו די לאומרו פעם אחת כי אם פעמים רבות עד יעשה רושם, וזהו (ה) **הגידו ביהודה ובירושלם** פעם ראשונה באורך בעצם שהוא משמעות הגדה, ואח"כ שובו השמיעו פעם שנית, ואם לא יספיק אמרו פעם שלישית ואם לא יספיק **תקעו שופר בארץ**, ואח"כ שתקראו ותמלאו כל הפעמים האלו צוו אותם ליאסף **אל ערי המבצר**, וזהו אומרו **קראו מלאו** שהוא קראו עד מלאת כל הפעמים, ואח"כ **אמרו האספו ונבואה אל ערי המבצר** והאסיפה תהיה בציון.

ו שאו-נס ציונה העיזו אל-תעמדו כי רעה אנכי מביא מצפון ושבר גדול:
 ז עלה אריה מסבכו ומשחית גוים נסע יצא ממקמו
 לשום ארצך לשמה עריך תצינה מאין יושב :
 ח על-זאת חגרו שקים ספדו והלילו כי לא-שב חרון אף-ה' ממנו :
 ט והיה ביום-ההוא נאם-ה' יאבד לב-המלך ולב השרים ונשמו הכהנים והנבאים יתמהו :
 י ואמר אהה אדני ה' אכן-השא השאת לעם הזה ולירושלם
 לאמר שלום יהיה לכם ונגעה חרב עד-הנפש :

וזוהו (ו) **שאו נס ציונה העיזו** והתקבצו שם **אל תעמדו**, כי **רעה אנכי מביא כו'** לכן העיזו כולכם בציון ומשם תבאו בכל **ערי המבצר**.

והוא כי לית דין צריך בשש כי כבר (ז) **עלה אריה מסובכו** הוא המלאך מיכאל המליץ טוב על ישראל, **עלה** מלזכור זכות אילו של יצחק שהיה בסבך בקרניו, כי לא נתקבל לפני ה' וכבר **משחית גוים** הוא נבוכדנאצר **עלה ממקומו לשום ארצך לשמה** מהעם.

ושמא תאמרו, אם כן מה תועיל תשובתנו אשר אמרת **נירו לכם ניר כו' המולו כו'**, הלא הוא כי אולי יועיל **שעריך תצינה** באש, אותם שהם **מאין יושב** הן אשר יתרוקנו בהאספכם אל ערי המבצר ולא יגעו באנשים אשר בערי המבצר.
 וגם שאמרתי אולי יועיל **שעריך תצינה** אותם שהם **מאין יושב** ותנצלו אתם, הנה אני שב ורואה כי לא ע"י הטיל הכעס באותן הערים יספיק מבלי נלקה האנשים.

וזוהו (ח) **על זאת חגרו שקים ספדו והלילו**, כי הנה **לא שב חרון אף ה' ממנו** שהוא מעצמנו ולא תספיק צרת הערים, כלומר, גם שקצת תועיל התשובה אם תשובו עם כל זה אינו מספיק לגמרי.

ושמא תאמרו מה זה מהרתי אל זה לומר כי מעתה נאסף ונבוא אל ערי המבצר, והיה די בעת נראה החיל מתקרב לזה אמר אל תמתינו לזה, כי הנה (ט) והיה ביום ההוא נאם ה' יאבד לב המלך ולב השרים ונשמו הכהנים והנביאים יתמהו. ויהיו שוממים בלבותם מבוהלים ולא תדעו מה תעשו, על כן דברתי מעתה בעוד יש בכם יישוב הדעת לעשות הדבר, ואומר הנביא הלא עדיין הקושיא במקומה, כי אם כן אפוא מה הועילה התשובה שציווית נירו לכם ניר כו' המולו כו', פן תצא כו' והרי יצאת אש אל תקשוני קושיא זו כי הלא קדמתי (י) ואומר אהה אדני אלוהים אכן השא השאת כו' לאמר שלום כו' ע"י התשובה ולא לנו כי נגעה חרב עד הנפש.

יא בעת ההיא יאמר לעם-הזה ולירושלם

רוח צח שפיים במדבר דרך בת-עמי לוא לזרות ולוא להבר :

יב רוח מלא מאלה יבוא לי עתה גם-אני אדבר משפטים אותם :

משיב הוא יתברך ואמר, הנה (יא) בעת ההיא לעתיד יאמר לעם הזה שיש להם רוח צח בלי חלאה, כי אם צח ובהיר טהור מסיג און ופניה גלוי כשפיים במדבר, שהוא במקום גבוה במקום מישור שנגלה לכל, אך רוח בת עמי עתה לא צח ולא טהור הוא, כי אם לא לזרות ולא להבר שהוא מעורב בפסולת און ופניות רעות, שאין דרכם לזרות המוץ מהאוכל כאשר זורה ברכת ובמזרה, שהוא משל אל ברירת הגאווה וזרות אותה לרוח כאשר יזרה המוץ הגבוה, ולא להבר גבשושי עפר מהחטה, שהוא ברירת הגבשושי עפר מהחטה שהוא משל אל הסיר תאוות גופניות כגזל ועריות וכיוצא, כלומר שאין תשובתם שלימה לברור המידות הרעות מהם, ועל כן לא הצילו לא את ארצם ולא את נפשם, וכל שכן כי אפילו אם עתה שבאו מים עד נפש, היה להם (יב) רוח מלא ושלם משולל תערובת פסולת אחר שלא שבו מתחילה כי אם עתה שצר להם אין ראוי לקבלם, וזהו אומרו רוח מלא מאלה שהוא מאנשים אלה עתה כלומר עתה שכלתה אליהם הרעה ובאו מים עד נפש לא הייתי מקבלם כי אם אני אדבר משפטים אותם.

יג הנה כעננים יעלה וכסופה מרכבותיו קלו מנשרים סוסיו אוי לנו כי שדדנו :

עונה אחרי כן הנביא ואומר אוי לנו כי קרבה רעתנו, כי (יג) הנה כעננים יעלה במעלה וכסופה מרכבותיו למהירות, קלו מנשרים סוסיו שיראה שמן השמים יעזרוהו, ולכן אוי לנו כי שודדנו.

יד כבסי מרעה לבך ירושלם למען תושעי עד-מתי תלין בקרבך מחשבות אוגר :

טו כי קול מגיד מִדֵּן וּמִשְׁמִיעַ אֶן מֵהָר אֶפְרַיִם :

טז הַזְכִּירוּ לַגּוֹיִם הִנֵּה הַשְׁמִיעוּ עַל-יְרוּשָׁלַם נְצָרִים בָּאִים מֵאַרְץ הַמֶּרְחָק

וַיִּתְּנוּ עַל-עַרֵי יְהוּדָה קוֹלָם :

יז כְּשֹׁמְרֵי שְׂדֵי הָיוּ עָלֶיהָ מִסְבִּיב כִּי-אֵתִי מֵרֵתָהּ נָאִם-ה' :

משיב הוא יתברך ואומר גם עתה שנגעה חרב עד הנפש. (יד) **כבסי מרעה לבך ירושלם למען תושעי** כי אפילו שיהיה כדי ליושע אקבלך, אך **עד מתי תלין את בקרבך** את מחשבות **אונך**, כי הנה כ"כ נתפרסמו אונותיך (טו) **כי קול מגיד מִדֵּן וּמִשְׁמִיעַ אֶן מֵהָר אֶפְרַיִם** שהוא מקצה ארץ ישראל ועד קצהו. או יאמר, עד מתי יהיה שיבוא זמן שתלין בקרבך אונך ולא תצא המחשבה אל החוץ, כי עתה יצאת כל כך עד יש **קול מגיד מִדֵּן וּמִשְׁמִיעַ אֶן מֵהָר אֶפְרַיִם** כל כך יצאו ונתפרסמו.

(טז) **הַזְכִּירוּ לַגּוֹיִם כו'.** הנה בביאור התורה כתבנו על מאמרו יתברך והנכרי אשר יבוא מארץ רחוקה וראו את מכות הארץ ההיא כו' אשר חלה ה' בה שיתמהו כי יראו לקות הארץ **גפרית ומלח כו' כמהפכת סדום וכו'**, ואמרו **על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת**, כלומר אם בני אדם חטאו הארץ מה חטאה, אלא שמסכימים ואומרים **על אשר עזבו כו'**, ואם היו לוקים הם לפי רשעתם היו כלים, על כן ע"י מכות הארץ לא לקו אלא בגלות, כי וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה.

ונבוא אל ענין הכתובים, והוא, כי הנה ידבר הוא יתברך כאלו הצרה העתידה כבר באה, ואמר הגידו בגוים **השמיעו על דבר ירושלים**, כלומר אשר תהיה חרבה והענין כי הנה **נוצרים באים מארץ המרחק**, שהוא אשר כתבתי בתורה והנכרי אשר יבוא מארץ רחוקה, והנה בראותם את מכות הארץ נתנו על ערי יהודה קולם בהתמהם, באומרם הנה (יז) **כשומרי שדי** הם שומרי שדות שתמיד הם סביבותם, כן **היו עליה** על ירושלם **סביב** בשמים לשומרה, כד"א **על חומותיך ירושלם הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה**, כלומר, ואיך משלו אויבים בה והחריבוה כי אם אמר ה', כי העיר בעצמה מרדה בו שעל כן החריבוה, כלומר לא יתכן תמרוד גוף הארץ, וזהו **כי אותי מרתה נאם ה'** כלומר **כי אותי מרתה** הוא **נאם ה'** בתמיהה, כלומר האם דבר והיה נאומי יתברך אומרו שהארץ מרתה, הנה זה יאמרו הגוים שאיך יתכן שמרתה ולמה לקתה.

יח דִּרְכָךְ וּמַעֲלִילֶךְ עָשָׂו אֵלֶּה לָךְ זֹאת רַעְתְּךָ כִּי מֵרַ כִּי נִגַע עַד-לִבֶּךָ :

והנה האמת הוא כי (יח) דרכך ומעלליך שלכם עשו אלה לך, כלומר, מעלליך עשו אלה הצרות שעל העיר שיהיו לך בעצמך, כלומר אלא שאני רחמתיך והטלתי עיקר הכעס על העיר, אלא שהייתי חפץ שיימר לך צרת העיר הלוקה למענך בנוגע אל עצמך, אך זאת רעתך כי מר שהוא מר לך הוא בלבד מה שנגע על לבך שהוא מה שיבוא על עצמך, כי גם כי הארץ לקתה אינך יוצאת ריקם ואין מר לך רק הנוגע על לבך. או שעור הכתוב זאת רעתך הנז' למעלה שהיא על עצמך כי מר לך הוא כי נגע על לבך, כלומר, אך צרת ירושלים לא נגעה על לבך להתמרמר עליה.

על כן משיבים ישראל כי לא יאשם על היותו עושה עיקר מצרת ירושלים ובית המקדש, כאומרו מעי מעי אוחילה כאשר יבוא ביאורו בס"ד.

יט מעי מעי (אחולה) (אוחילה) קירות לבי המה-לי לבי לא אחריש
 כי קול שופר (שמעתי) (שמעתי) נפשי תרועת מלחמה :
 כ שבר על-שבר נקרא כי-שודדה כל-הארץ פתאום שדדו אהלי רגע יריעתי :
 כא עד-מתי אראה-נס אשמעה קול שופר :

ראוי לשים לב אל אומרו מעי מעי זה פעמים,
 ועוד אומרו קירות לבי כי הקירות הן הן הלב והתוך נקרא חלל הלב.
 ועוד מה שחוזר ואומר לבי לא אחריש כי היה לו לומר לא יחריש או לא תחריש.
 ועוד כי היינו אשר אמר קירות לבי הומה לי וגם למה שינה.
 ועוד אומרו כי קול שופר שמעת נפשי כו', כי הלא שופר תרועת המלחמה גם אזני הגוף שומעות אותה ואיך יאמר שמעת נפשי.
 ועוד אומרו (כ) שבר על שבר נקרא היכן הייתה קריאה זו ואיך הייתה שבר על שבר ומה הן השברים,
 ועוד אומרו כי שודדה כל הארץ שבר אחד הוא אלא שהוא גדול.
 ועוד אחר שבוכה על כל כללות הארץ בכלל הוא אהליו ויריעותיו ולמה חזר ופרטן.
 ועוד איך מתקשר לזה אומרו (כא) עד מתי אראה נס וגם מה הוא הנס ומה הוא קול השופר הזה.
 ועוד שכבר ואמר ששמעו קול שופר.

אך הנה שתים הנה צרות הנוגעים לאדם מנפש ועד בשר, הלא המה מיתת או העדר בניו, שנית הנוגע אל עצמו והנה בימים ההמה נוסדו יחד שתיהן, כי אבות ובנים יחד מתו בחורבן בית המקדש, ועל בשורת שתיהן אמר (יט) מעי מעי כו' והוא בשום לב אל טעם פסק שבכל

תיבה משתיהן, והוא כי אומר על הנוגע אל מעי שהוא הבנים המתייחסים אל המעיים, כד"א וצאצאי מעיך במעותיו על כן **מע**י שיצאו מהן **אוחילה**, ועל הנוגע לי **קירות לבי הומה לי** הוא כי מרוב עוצם דפיקות הלב הקירות שסביבותיו עושים המיה, שהוא מציאות דופני הגוף שסביבות החלל שסביב ללב, כי עוצם דפיקותיו עושים המיה וזה אומרו **קירות לבי הומה לי**.

ואם **תאמרו** למה לא אשקיט את לבי מדפיקותיו, הנה זה אי אפשר כי **לבי לא אחריש**, ולא מעתה כי אם מאז כאשר **קול שופר שמעת נפשי**, והוא, כי מלכותא דארעא מעין מלכותא דרקייעא, כי כאשר יפול גוי אחד בארץ והכובש משמיע קול תרועת מלחמה למטה, כך בעת שנגזר ברקיע קודם יבוא הדבר אל הפועל מכריזים ברקיע הגזרה, ומשמיעים **קול שופר תרועת מלחמה** ואין שומע הדבר, כי אם הנפש העולה היא למעלה לילה ללילה.

והנה מאז הנפש שומעת והלב נוקף עם שאוזניו לא שמעו עדיין הדבר, כי אף על גב דאיהו לא חזי מזליה חזי ונמשך מזה שהלב מאליו מרגיש, ועל זה אמר **לבי לא אחריש** מאז **שמעת נפשי** בלבד **תרועת מלחמה** על השמים, והטעם כי מאז שמעת בשמים **(כ) שבר על שבר נקרא**, כי הקריאה ששמעת נפשי בשמים שבר כפול היה, שהוא כי **מות אבות ובנים מישאל שבר על שבר הוא**, כי במות הבנים לבדן עדיין הבית קיים, ויבנה ויכון אחרי כן מן הזרע אשר יתן ה' לאבות, ואם אבות יומתו בלבד הבנים יקיימו הבית כי יקומו תחת אבותם, אך במות אלו ואלו בכל ישראל הוא חורבן כל הבתים של כל הארץ, וזהו **כי שודדה כל הארץ כי פתאום ישודדו אוהלי וכו'**, שעל ידי מות אבות ובנים הוא הריסת אהלים ויריעות כרגע כי אין מקיימין כמדובר.

או **יאמר מעי מעי** כלומר מניהו ובהו שרותחו ולא דמו, וזהו **מע**י **מע**י שהוא המעיים מחמת המעיים עצמן **אוחילה**, אך **קירות לבי** אינו מחמת הקירות מצד עצמם כי אם ממה שלבי הנזכר **הומה לי** בדפיקותיו העצומות שהומה בחלל הגוף, על כן יחילו הקירות וזהו **קירות לבי הומה**. ומה שהומה הוא **לי** שהוא לעוררני והוא כי דרך הלב שטרם תבוא לאדם הרעה הלב דופק כמצטער, והוא כי הנפש שומעת למעלה בנשף הגיזרה ומחמתם גם הלב, כי דעת בו מרגיש דאף על גב דאיהו לא חזי, מזליה חזי והאלוהים עשה למען ע"י כן יתעורר האדם לשוב עד ה' ולתקן, וזה אומרו כמדובר עם לבו **לבי לא אחריש**, לומר הנה מה שאתה לבי דופק כל כך אשר הוא למען העירני שאבקש מאת ה' הנה **לבי לא אחריש**, כי על כן אתה **הומה לי** כי ידעתי מאין לך הצער הזה. ומהיכן ידעת שהוא כי מאשר הנפש שמעה למעלה נשפע לך התעוררות הלז וזהו, כי **קול שופר שמעת נפשי כו'**, והוא כי הנה בשופר יש שלשה מיני קולות **תקיעה שברים תרועה**, והנה התקיעה הוא הוראת טובה כענין בהקהיל את

הקהל תתקעו ולא תריעו, אך תרועה היא הוראת צרה ורעדה כענין על הצר הצורר אתכם והרעותם, וכן שברים הם הוראת צרה אלא שאינם כל כך כתרועה כי זה גנוחי וזה ילולי.

ונבוא אל הענין, והוא כי הנה משלשה קולות שבשופר לא שמעת נפשי אלא תרועה, וזהו כי **קול שופר כו'** לומר כי קול שופר **ששמעת נפשי** לא היה תקיעה כי אם תרועה, היא תרועת מלחמה.

ושמא תאמר והלא הן האדם גנוחי וזהו ילולי ואיך שמעת תרועה בלבד, הלא הוא כי השברים כבר קדמו כי שבר על שבר כבר נקרא קודם לתרועה, שהוא שבר אבות על שבר בנים שהם שני שברים שהם גנוחי ברישא, ואיני מייחס אותם לגנוחי בלבד מפני שהצרה קטנה, כי הלא היא **כי שודדה כל הארץ** במות אבות ובנים יחדו ולא היה כאחת, כי אם בזה אחר זה וזהו **שבר על שבר**, שבא א' ואח"כ שבר שני וכן שלישי. ואם כן מה הייתה התרועה שהיא ילולי יללות תכופות קצרות שהן על רעה רבה מהשברים ופתאומית, הלא הוא על בית המקדש וזהו **פתאום שודדו אהלי רגע יריעותי**, ועליו הייתה תרועה שאמרתי הנה כי יותר גדלה צרתי על בית המקדש, כי על כן ייחסתי צרתה אל התרועה וצרות עצמי ובני אל השברים.

וגמר מאמרו באנחתו ואמר **(כא) עד מתי אראה נס וכו'** לומר, הנה נתרעמתי כי משלשה קולות השופר לא שמעתי רק **תרועה ושברים** אך לא תקיעה המורה על הטובה, ואויה לי כי עד מתי אהיה בתקווה העתידה שהיא **שאראה נס**, הוא מאמר הכתוב **ונשא נס לגוים כו' אשמעה קול שופר** שהוא **ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור וכו'**, כי אז תהיה תקיעה בלא תרועה שהיא לקבץ נדחי ישראל ואין שם תרועה ולא שברים כי אם תקיעה, מעין ובהקהיל את הקהל תתקעו ולא תריעו שגם הוא קבוצ, וזהו **אשמעה קול שופר** כי קול שופר סתם הוא תקיעה.

כב כי אָוִיל עַמִּי אוֹתִי לֹא יִדְעוּ בָּנִים סָכְלִים הֵמָּה וְלֹא נְבוֹנִים הֵמָּה

חֲכָמִים הֵמָּה לְהִרְעוּ וּלְהִיטִיב לֹא יִדְעוּ :

כג רִאִיתִי אֶת-הָאָרֶץ וְהִנֵּה-תָהוּ וְבָהּ וְאֶל-הַשָּׁמַיִם וְאֵין אוֹרם :

כד רִאִיתִי הַהָרִים וְהִנֵּה רַעֲשִׁים וְכָל-הַגְּבוּעוֹת הַתְּקַלְקְלוּ :

כה רִאִיתִי וְהִנֵּה אֵין הָאָדָם וְכָל-עוֹף הַשָּׁמַיִם נִדְּדוּ :

כו רִאִיתִי וְהִנֵּה הַכְּרָמִל הַמִּדְבָּר וְכָל-עֲרֵיו נִתְּצוּ מִפְּנֵי ה' מִפְּנֵי חֲרוֹן אַפּוֹ :

כז כִּי-כֹה אָמַר ה' שְׁמַמָּה תִּהְיֶה כָל-הָאָרֶץ וְכֹלָה לֹא אַעֲשֶׂה :

משיב הוא יתברך ואומר, הנה לא שמו בטבעם חלוקה רק צרת עצמם ובניהם וצרת ירושלם ובית המקדש, אך כבוד ה' המחולל בגויים חלילה לא שמו על לבם. והנה מהמון העם לא אתמה כי אומר **(כב) אויל עמי אותי לא ידעו** שהוא להצטער על הנוגע אותי, אך הנקראים בנים הם חכמיהם תופשי התורה היתכן סכלים המה, וזהו **בנים סכלים המה** בתמיהה ועיקר התמיהה היא **ולא נבונים המה** בתמיהה, כלומר הלא מאז שמעה נפשם הצרה למעלה והבין הלב מבלי ישמענה, וזהו **ולא נבונים המה** אך הוא כי חכמים המה **להרע ולהיטיב לא ידעו**.

(כג) ראיתי את הארץ כו'.

ראוי לשים לב, מה הנה ארבע ראיות אלו זו אחר זו לא ראי זו כראי זו, **ועוד** כי אחר אומרו שראה **את כל הארץ תהו ובהו** מה, חוזר ואומר **(כד) ראיתי ההרים כו'** כי הנה בכלל מאתים מנה. **ועוד למה** ירעשו ההרים מהמישור. **ועוד אומרו (כה) ראיתי והנה אין האדם כו'** כי אחר היות **הארץ תהו ובהו** ידוע הוא שוהנה **אין האדם**. **ועוד**, כי גם מציאות עולם איננו. **ועוד אומרו (כו) ראיתי והנה הכרמל כו' מפני ה' מפני חרון אפו** כי למה ישתף ה' עם החרון אף. **ועוד** כי היה לו לומר מפני חרון אף ה' ולא **מפני ה' מפני חרון אפו**. **ועוד** כי גם כל הראיות הקודמות מפני ה' וחרון אפו המה. **ועוד אומרו (כז) כי כה אמר ה' שממה כו'** כי באומרו כי כה אמר יראה בא לתת טעם אל הקודם ואיך זה הוא טעם אליו.

אך הנה אחרי אומרו למעלה כי אפילו נכרים הבאים מארץ המרחק, תמהו על חורבן הערים הקדושות באמרם אלה הערים מה עשו, על כן בא הנביא ויאמר איך הראהו השי"ת ארבע מראות אשר בהן ניתן טעם לדבר:

א. וזהו **(כג) ראיתי את הארץ כו'** והוא לומר ראו נא רב טוב לבית ישראל אשר גמלם כרוב רחמיו, כי הלא גדלה אשמת ישראל על למאד עד עשותו כליה וע"י כן היה העולם אבד, כי אם אין ישראל אין עולם על כן זכר חסדו והטיל כעסו על ירושלם ועל המקדש, וזה אומרו **ראיתי כו'** לומר הנה ארבע מראות הראני ה' זו אחר זו אחת, כי ראיתי במראה הנבואה **את הארץ והנה תהו ובהו ואל השמים ואין אורם** שגרעו אורם הטבעי, כלומר אין צריך לומר אור שפע הבא ומשתלשל בעולם על ידם, שהוא עודף על מציאות אורם שלהם מעצמם, כי אם אפילו אורם אין בם באופן שיחשבו ויתבטלו גם הם, שענין המראה הוא חזור העולם לתהו ובהו.

ב. ואח"כ הראני כל הארץ כאשר היא בקיומה, אך **ההרים רועשים והגבעות התקלקלו**, והענין כוונתו הוא כי תחילה היה נגזר יחזור העולם לתהו ובהו, שהוא על גזרת כליית שונאי ישראל, כי בלעדם אין עולם אך אחרי כן, ראה **(כד) ההרים בלבד רועשים וגבעות התקלקלו**, שהוא לרמוז לו כי האבות הנמשלים להרים והאמהות הנמשלות לגבעות יצטערו כאשר היה בשעת החורבן.

ג. על כן מה עשה הוא יתברך תחת הכליה עשה גלותם, וזו היא **המראה השלישית (כה) ראיתי והנה אין האדם** שהוא האדם הידוע הם ישראל הקרויים אדם כי אינם במקומם, כי גלו ואפילו **כל עוף השמים נדדו** מארצם, והנה יתמה ויאמר אחר שנתחייבו כליה במה ככה כובד עוונם עד בלתי השאר מגזירת כליה, כי אם גלות.

ד. לזה הראהו **המראה הרביעי**, כי **(כו) והנה הכרמל המדבר עריו נתצו** שהוטל הכעס בערים וזה **מפני ה'** בעל הרחמים.

ושמא תאמר אם ה' היה אתם למה לא אמר די בגלות ולא יתוץ עריו, לזה אמר **מפני חרון אפו** הוא המשחית הנקרא אף שהיה מקטרג לפניו יתברך, עד שנתן רשות למשול בערים תחת אשר רצה למשול בעם את האף עצמו, כד"א **כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון וכו'**, נמצא שהיה ע"י מידת רחמים זה הוא מידת רחמים עשה **מפני חרון אפו**.

ופירש ואמר מה טעם עשה ה' השחתה בערים הלא הוא **(כז) כי כה אמר ה' שממה תהיה כל הארץ וכלה לא אעשה**, כלומר שממה אני חפץ לעשות בכל הארץ כדי שלא אעשה כלה בכל ישראל, ועל כן חפצתי יותר בחורבן הערים הקדושות במקום הכליה ויכופר בגלות.

ושמא תאמר, הלא בהיות **הארץ שממה** ילקו גם השמים מלקבל שפע להריק על הארץ, ולמה לא בקש הוא יתברך דרך אחרת לנכות הכעס, כענין הוציא דברי הצרה מפיו יתברך, שע"י כך תשתכך אש הצרה, או ע"י חשוב מחשבות אשר יתעתד העולם ליאבד בהעדר ישראל וע"י כן יקל הכעס מלכלותם, ולא ע"י מה שתהיה הארץ שממה שילקו שמים וארץ, הלא זה אי אפשר.

כח על-זאת תאבל הארץ וקדרו השמים ממעל

על-כי-דברתי זמתי ולא נחמתי ולא-אשוב ממנה :

כט מקול פרש ורמה קשת ברחת כל-העיר

באו בעבים ובכפים עלו כל-העיר עזובה ואין-יושב בהן איש :
ל (ואתי) (ואת) שדוד מה-תעשי כי-תלבשי שני כי-תעדי עדי-זהב כי-תקרעי בפוך עיניך
לשוא תתיפי מאסו-בך עגבים נפשך יבקשו :
לא כי קול כחולה שמעתי צרה כמבכירה
קול בת-ציון תתיפח תפרש כפיה אוי-נא לי כי-עיפה נפשי להרגים :

כי הנה (כח) על זאת תאבל הארץ וקדרו השמים ממעל, על כי כל כך כלתה הרעה כי דברתי ולפעמים בדבר דברי הרעה בפיו ינוח הרוגז כאלו כבר עשוהו, ואני דברתי וגם אחר הדבור לא הבאתי הצרה מיד, כי אם שאח"כ זמותי ודרך המלך שאחרי דברו רוגז משפטו, שב ומתיישב חושב מחשבות אם טוב הדבר אשר דבר לעשות אם אין, וניחם על הרעה אשר דבר, אך אנכי אחר אשר דברתי שבתי זמותי ולא נחמתי, כ"כ כבדה אשמתם וכ"כ גדלה כי ולא אשוב ממנה, באופן שהוצרכה שממת הארץ.

(כט - ל) מקול פרש כו' ואת שדוד כו'.

הנה הראוי יאמר ואת שדודה או אתה שדוד, וגם כל שאר הפסוק הוא בלשון נקבה זולת מלת שדוד. אך הנה על מאמר ישעיה הנביא ושפך ה' קדקד בנות ציון, אמרו רז"ל שהיו בנות ציון אומרות אין הצרה כי אם על הזכרים, אך אנו כלי זיינינו עמנו כי מי שר וגדול מהכשדים לא יתעלס באהבתנו כי רב יפיינו, על כן הוא יתברך בקחת השר האשה ומושיבה בקרון, היה יתברך משלח בה צרעת ופותח מקור דמה, ואז אשר לקחה דוקרה בחניתו ושוטחה על אם הדרך ומעביר הקרון עליה.

וזה יתכן יאמר פה לדבר דופי הנשים ההם, ואומר הנה אוי על הגיבורים ההם גיבורי ישראל הרודפים חמשה מאה, כי עתה מקול פרש אחד ורומה קשת שהם שנים יניסו רבבה, שמפחדם בורחת כל העיר על גפי מרומי כל המציאויות, ונשא המשל על כפים ועבים או כפשוטו שהיו בימים ההם יודעים בחכמתם ללכת ממקום למקום על עב קל, וזהו באו בעבים ובכפים עלו עד היות כל העיר עזובה ולא מאנשים ונשים כי אם מאנשים בלבד, וזהו ואין יושב בהן איש שהוא שלא הייתה העיר עזובה רק מאיש אך לא מנשים, כי היו נשאות בוטחות ביופיין כי אותן יחיו לשכב בהן משכב דודים.

על כן עושה הוא יתברך כמדבר בכל אשה מהן ואומר לה, ואת שלא תברחי אם אישך יושב הארץ שאמרתי ואין יושב בהן איש בהיות שדוד האיש שהזכרתי מה תעשי את, וזהו ואת שדוד מה תעשי התבטחי כי תלבשי שני, כי תעדי עדי זהב כי תקרעי בפוך עיניך,

שיאהבוך הכשדים על יופיך הנה **לשוא תתיפי**, כי **מאסו בך עוגבים נפשך יבקשו**, כמאמרם ז"ל שהזכרנו שהייתה הצרעת זורחת בה ומקור דמיה נפתח כיאור, ואז ידקרוה ברומח ויניחוה לפני הקרון יעבור עליה וירמסנה, וזהו **מאסו בך עוגבים** כי תמאס על מקור דמך וצרעתך, ותחת אהבתם אותך **נפשך יבקשו**, וזהו **מאסו בך עוגבים** אשר לקחוך **נפשך יבקשו**.

כי הנה **(לא) קול כחולה שמעתי** מכאב לב צרה **כמבכירה קול בת ציון**, והנה זה הוא קול הזכרים הבורחים מקול פרש ורומה קשת, אז האשה אשר בטחה ביופיה ותראה כי נהפך לאבל מחולה, כי נמאסה ואדרבה נפשה יבקשו, אז **תתיפח תפרש כפיה** השמימה ואומרת לפניו יתברך, **אוי נא לי כי עיפה נפשי להורגים**, כלומר כי החלשתי נפשי מכישרון באומרי כי טוב לי ליטמא בכשדים, כי בעוון זה נתתי עייפות לנפש וזהו **עיפה נפשי** ותהי **להורגים**, כי יבקשו להורגני באופן שאבדתי עם רוחי גויתי.

פרק ה

א שוֹטְטוּ בְּחוּצוֹת יְרוּשָׁלַם וּרְאוּ-נָא וְדַעוּ וּבְקִשׁוּ בְּרַחוּבוֹתֶיהָ
אם-תִּמְצְאוּ אִישׁ אִם-יֵשׁ עֹשֶׂה מִשְׁפָּט מִבְּקֵשׁ אֱמוּנָה וְאֶסְלַח לָהּ :
ב וְאִם חֵי-ה' יֹאמְרוּ לֵכֵן לְשֹׁקֵר יִשְׁבְּעוּ :
ג ה' עֵינֶיךָ הִלּוּא לְאֱמוּנָה הַפִּיתָה אֹתָם וְלֹא-חָלוּ כְּלִיתָם מֵאֲנוּ קַחַת מוֹסֵר
חֲזָקוּ פְּנֵיהֶם מִסָּלַע מֵאֲנוּ לְשׁוּב :
ד וְאִנִּי אֲמַרְתִּי אֶךְ-דָּלִים הֵם נוֹאֲלוּ כִּי לֹא יָדְעוּ דֶּרֶךְ ה' מִשְׁפָּט אֱלֹהֵיהֶם :
ה אֲלֹכָה-לִי אֶל-הַגְּדֹלִים וְאֲדַבְּרָה אֹתָם כִּי הֵמָּה יָדְעוּ דֶּרֶךְ ה' מִשְׁפָּט אֱלֹהֵיהֶם
אֶךְ הֵמָּה יַחֲדוּ שִׁבְרוּ עַל נִתְקֹן מוֹסְרוֹת :
ו עַל-כֵּן-הֵכֵם אֶרְיָה מֵיַעַר זָאֵב עֲרֵבוֹת יִשְׁדָּדֵם נִמְרֵ שִׁקְדַּעַל-עֲרִיָּהֶם
כָּל-הַיּוֹצֵא מִהֵנָּה יִטְרֹף כִּי רַבּוּ פִּשְׁעֵיהֶם עֲצָמוּ מִשְׁבּוֹתֵיהֶם :
ז אִי לִזְאֹת (אֶסְלוּחַ) (אֶסְלַח-לָךְ) בְּנִיךָ עֲזָבוֹנִי וַיִּשְׁבְּעוּ בְּלֹא אֱלֹהִים
וַאֲשַׁבֵּעַ אֹתָם וַיִּנְאַפוּ וּבֵית זֹנָה יִתְגַּדְּדוּ :
ח סוֹסִים (מוֹזְנִים) (מִיִּזְנִים) מִשְׁכִּים הָיוּ אִישׁ אֶל-אִשְׁתּוֹ רָעוּהוּ יִצְהָלוּ :
ט הַעַל-אֵלָה לֹא-אֶפְקֹד נָא-ה' וְאִם בְּגוֹי אֲשֶׁר-כָּזָה לֹא תִתְּנָקֵם נִפְשִׁי :
י עָלוּ בְּשָׂרוֹתֶיהָ וְשַׁחְתּוּ וְכָלָה אֶל-תַּעֲשׂוּ הַסִּירוּ נְטִישׁוֹתֶיהָ כִּי לֹא לָהּ הֵמָּה :

ראוי לשים לב כי אולי הצדיקים אינם (א) בחוצות וגם מלת נא היא מיותרת.
ועוד באומרו **אם תמצאו איש אם יש עושה משפט**, מהראוי היה יאמר אם תמצאו איש עושה משפט ולא אם תמצאו איש אם יש.
ועוד באומרו **מבקש אמונה** למה תלה הדבר בבקשה.
ועוד באומרו (ב) **ואם חי ה' יאמרו כו'** שהראוי יאמר ישבעו ולא יאמרו.
ועוד אומרו **לכן** כמוציא נפקותא והיה לו לומר ואם חי ה' יאמרו לשקר ישבעו.
וגם מציאות הכתוב יראה בלתי מתקשר עם הקודם.
ועוד באמרו (ג) **עיניך הלא לא לאמונה הכיתה כו'** כי אין נראה שייכות אומרו **הלא לאמונה** עם אומרו **הכיתה אותם וכו'.**
ועוד אומרו **הכיתה אותם וכו' כליתם מאנו כו'** שאחר כליה עוד אינה ואיך יאמר **מאנו קחת מוסר.**
ועוד שאינו כן כי לא כלה אותם.
ועוד אומרו (ד) **ואני אמרתי וכו' מי הוא שאומר ואני אמרתי אך דלים וכו'** אם הוא הקדוש ברוך הוא איך יאמר **כי לא ידעו דרך ה'** ולא אמרו לא ידעו דרכי,
ואיך אומר **ואדברה אותם** כי אין הוא יתברך המדבר ואם הם דברי הנביא ירמיה מ' הכניסו בתוך דבריו יתברך.
ועוד כי באומרו **אך דלים** הם יורה כי היותם דלים הוא התנצלות ואח"כ אומר **כי לא ידעו דרך ה'**, נראה שהוא על העדר הידיעה את ה'.
וגם ראוי לדעת מה הוא (ה) **העול** ומה הן **המוסרות**, שאומר **שברו עול נתקו מוסרות.**
וגם אומרו **ניתקו** ולא אמר נתקו בפתח הנון.
ועוד באומרו (ו) **על כן הכם וכו'** כי אם כבר הכם הרי קבלו עונשם ולא היה לו להזכיר רק העתיד.
ועוד אומרו (ז) **אי לזאת אסלח לך בניך עזבוני** עם מי הוא מדבר, אם מדבר עם העיר מה היה כי עזב את האנשים אשר דבר בהם עד כה ודבר עם העיר.
ועוד כי עד כה דבר על המשפט ועל השבועה בה', ועתה ידבר על השבועה **בלא אלוהים** ואח"כ מניח זה ותופס הניאוף.
ועוד באומרו (ט) **העל אלה לא אפקוד וכו'** כי אחר שידבר עליהם ממש אומר **אם בגוי אשר כזה** שמדבר דרך דמיון.
ועוד אומרו (י) **עלו בשרותיה וכו'.**

א שוֹטְטוּ בְּחֻצוֹת יְרוּשָׁלַם וְרָאוּ-נָא וְדָעוּ וּבְקִשׁוּ בְּרַחוּבוֹתֶיהָ
אִם-תִּמְצְאוּ אִישׁ אִם-יֵשׁ עֹשֶׂה מִשְׁפָּט מִבְקֵשׁ אֱמוּנָה וְאֶסְלַח לָהּ :
ב וְאִם חֵי-ה' יֹאמְרוּ לִכֵּן לְשֹׁקֵר יִשְׁבְּעוּ :

אמנם אחרי אומרו כי **ראה את הארץ** והנה הייתה נעשית **תהו ובהו**, שהוא כי היו ראויים לעשות בשונאי ישראל כליה באופן תהיה הארץ תהו ובהו, אך לבלתי השחית הכל הטיל עיקר החרון אף על ציון וירושלים, אך עם כל זה לא נצולו ישראל כי הנה **מקול פרש ורומה קשת בורחת כל העיר וכו'**, ועל כן **קול בת ציון תתיפח כו'** והנה היה מקום לומר מה הועיל הוא יתברך בתקנתו להטיל הכעס על ירושלים, אחר שגם ישראל לקו מכה רבה ויהמו נא רחמיו יתברך לעשות אחת משתים, או להציל מחרב אויב את ישראל אחר שירושלים תחרב, או אחר שישראל לוקים תנצל העיר לזה אמר הנה החלוקה הראשונה להציל את ישראל אי אפשר, כי **שוטטו וכו'** והוא לומר הנה אין צדיק בארץ, והוא, כי הנה בימים ההמה היו השלמים כירמיה וחבריו, מכירים בפרצוף הפנים את הצדיק ואת הרשע, ואמר הנה לדעת אם יש צדיקים בעיר צריך חקירה מבית לבית ומחצר לחצר, אך אם לא תרצו ללאות כי אם להכיר לאלתר, **שוטטו בכל החוצות של ירושלים** שיש עוברים ושבים אין מספר, והביטו **וראו נא** כלומר עתה בלי איחור ויגיעה **ודעו** מיד, וזהו **וראו נא ודעו** שהוא בפרצוף שלהם כי הכרת פניהם ענתה במ.

והן אמת, כי זה רוב האדם ועדיין אפשר יש צדיקים בקרב ביתם אשר לא נמצאו בחוצות כעת, הנה לזה **בקשו ברחובותיה** מקומות המשא ומתן, ושם תראו **אם תמצאו איש** שהוא אם תמצאו מי שיהיה ראוי ליקרא איש שהוא כשר כנודע, כי כל אנשים שבמקרא צדיקים שהוא כי אין משאם ומתנם באמונה כלל, ובזה תכירו כי אין צדיקים בקרב ביתם, כי אם כן היו מיישירים את העם במשפט ולא מניחים אותם בקלקולם, וזהו **אם תמצאו איש ואם תראו שיש עושה משפט**, כי יש דיינים עושי משפט לא די בזה, כי אם שיהיה העושה משפט חוקר ודורש להוציא האמת לאמתו, וזהו **אם יש עושה משפט מבקש אמונה** הכלומר לו יונח שיש **עושה משפט**, מה שאני מבקש הוא שיהיה **מבקש אמונה**, והוא, כי היו עושים משפט אך לא חוקרים ודורשים להוציא האמת מלב הרמאים בעלי הדין.

ושמא תאמר, ומה יוכל עשות הדיין והלא אין לדיין אלא מה שענינו ראות, וקולר הערמה על צוואר הבעלי הדין הנה אין זו טענה, כי הנה בזמן הזה **(ב) אם חי ה' יאמרו** לא חי העבודה זרה הנפקותא שראוי להוציא ממה שהזכיר שם ה', הלא הוא כי **לשקר** היא השבועה וזהו **לכן לשקר ישבעו**, וזהו אומרו **לכן** שהוא ענין נפקותא כי כל כך היו מתפקדים שלא היו אומרים שם ה', אם לא כאשר היו רוצים לשקר.

ובמה שידענו מרז"ל כי מלת **לכן היא שבועה** יאמר הוא יתברך, **ואם חי ה' יאמרו** נשבע אני כי **לשקר**, כלומר ואם כן אפוא איך ידין הדיין על מה שענינו ראות, ולא יחקור וידרוש להוציא

האמת מתהומא דארעא, כי הלא ישבע הנתבע בשם ה' ויפטר וגוזל את חברו, ואם אמרנו שכנגדו ישבע ויטול גם הוא חשוד, לכן צריך לחקור עד יצא לאור משפט, כי תגלה האמת ואינם עושים כן, כי **אין עושה משפט מבקש אמונה**, שהוא מבקש וחוקר עד ברר והוציא האמונה חוצה, ואם כן אפוא איך אפשר להניחם מבלי ילקו האנשים גם שתלקה העיר, והנה טרם בואו יתברך לומר החלוקה השנית, שהוא ללקות העם ולא יכלו כרוב רחמיו ולא תחרב העיר.

ג ה' עיניך הלא לאמונה הכיתה אתם ולא-חלו כליתם מאנו קחת מוסר

חזקו פניהם מסלע מאנו לשוב :

ד ואני אמרתי אך-דלים הם נאולו כי לא ידעו דרך ה' משפט אלהיהם :

ה אלקה-לי אל-הגדלים ואדברה אותם כי המה ידעו דרך ה' משפט אלהיהם

אך המה יחדו שברו על נתקו מוסרות :

השיב הנביא על האמור ואמר **(ג) ה' עיניך הלא לאמונה וכו'**, לומר, הנה **ה' עיניך** ומגמתך אינם אם לא לאמונה לשתהיה אמונה בעולם ולא יהיו תועים בני אדם בדעותיהם, כי על כן קצפת על עושה משפט ולא יבקש אמונה, ואם כן אפוא למה תתלון על מה שעושה המשפט שמאמינים את אשר **חי ה' יאמרו ולשקר ישבעו**, כי הלא אחר שכוונתך לגלות האמונה בעולם, היה לך להכות את הנשבעים בשמך לשקר, ואם לא הרגישו תראה אותם ומאז הייתה האמונה מתגלית בעולם, ולא היו טועים בהם הדיינים וכל האדם, אך אתה באשר אתה מאריך להם טועים וחושבים כי לא לשקר ישבעו, וזהו אומרו **הכיתה אותם** את אשר **לשקר ישבעו ולא חלו** בתמיהה.

ואם הוא שהכיתם **ולא חלו** האם **כליתם** את הנשבעים לשקר במשפטם, כד"א ובא אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר וכלתו, האם עשית כך שכליתם והדיינים **מאנו קחת מוסר**, לבלתי האמין את שום אדם בשבועה עד יחקרן מלין, אז היה הדין לומר כי הם **חזקו פניהם מסלע מאנו לשוב** אחר שכלית את הנשבעים לשקר, כלומר, אך אתה ה' לא הכיתה ולא כלית את הנשבעים לשקר, אם כן למה תאשים את הדיינים שמאמינים אותם ואינם חוקרים עד בקש אמונה להוציא האמת לאמתו.

ואם תאמר נא אלוהי, כי הנה היה לי למחות בנשבעים לשקר ובדיינים הדנים על פי שבועתם ולא יחקרו וידרשו עד הוציא לאמת משפט, אך הנה אין עלי אשם כי הנה **(ד) ואני** על הנשבעים לשקר **אמרתי אך דלים המה**, כלומר כי על כן לפטור עצמם מממון חובה מחמת עוני נשבעו, אך לא חשבתי שהיה מפאת התפקודם. וגם על הדיינים הבלתי חוקרים

ודורשים אמרתי נואלו, כי כשוגגין היו משגגת תלמוד **כי לא ידעו דרך ה'** שלא למדו דיני החקירה והדרישה ומה גם במקום שיש דין מרומה.

על כן אמרתי **(ה) אלכה לי אל הגדולים** אשר אין בהם שגגת תלמוד כי הנה **המה ידעו דרך ה' משפט אלוהים**, וארא כי **המה יחדו שברו עול כו'** והוא כי קרה להם כשוורים שעל צווארם עול קשור במוסרות מתחת הצוואר בראשי היתידות, שבשני צדי כל צוואר מהם בשני קצותם למטה, והנה כל עוד שהעול שעל הצווארים שלם ובריא, המוסרות מהדקים השוורים בל יפנו ימין ושמאל מהדרך אשר יהיה שמה רוח בעליה להולכים, אך אם יבוא איש וישבר העול מלמעלה, אז מאליהם יתרפו וינותקו המוסרות והשוורים איש לדרכו יפנה, כך בני האדם הם כשוורים שאלמלא עול שעל צווארם הקשור במוסרות, לא היו עושים רצון בעליהם לחרוש חרישו, כך בני האדם אלמלא מוראת המלך והשרים ויושבי על מדין, המטילים עליהם עול מלכות שמים איש את רעהו חיים בלעו, ולא היו עושים רצון קונם אך ע"י עול מלך ושרים ושופטי ארץ, הם מקיימים איסורי התורה שהם כמוסרות שתחת הגרגרת שעל ידם העול מתקיים, והנה אם הגדולים הם מלך ושרים שוברים עול שעל העם, שמניחים אותם לעשות חפצם להרע ולהשחית מאליהם **ניתקו מוסרות**, שמתירים כל איסורי תורה שאסר הוא יתברך עליהם, וזהו **שברו עול נתקו מוסרות**.

**ו על-כן-הכם אריה מיער זאב ערבות ישדדם נמר שקד על-עריהם
כל-היוצא מהנה יטרף כי רבו פשעיהם עצמו משבותיהם :
ז אי לזאת (אסלוח) (אסלח-לך) בנר עזבוני וישבעו בלא אלהים
ואשבע אותם וינאפו ובית זונה יתגדדו :
ח סוסים (מוזנים) (מיזנים) משכים היו איש אל-אשת רעהו יצהלו :
ט העל-אלה לזא-אפקד נאם-ה' ואם בגוי אשר-כזה לא תתנקם נפשי :
י עלו בשרותיה ושחתו וכלה אל-תעשו הסירו נטישותיה כי לזא לה' המה :**

הנה היוצא מכל זה הוא כי לפטור את ישראל ממכת אויב וייסורין רעים ע"י חורבן העיר ירושלים אי אפשר, וזה אומרו **(ו) על כן הכם אריה מיער** הוא פרעה נכו בימי יאשיהו, וגם עתה נבוכדנצר הוא **זאב ערבות ישדדם בימי יהויקים ובימי המלך יהויכין**, ואחרי כן **נמר שוקד על עריהם** הוא **נבוזראדן** היה כנמר שוקד על עריהם, **כל היוצא מהנה יטרף כי רבו פשעיהם וכו'** כמדובר.

והנה אחרי אומרו כי אין לומר **החלוקה הראשונה**, שהוא שלא ילקו ישראל אחר שהעיר **לוקה**, כי הם מחויבים על כל פנים, אמר עתה כי גם אין לומר **החלוקה השנית** שהיא **לבלתי**

החריב את ירושלים אחר שישראל לוקים ככל האמור, ועשה כמדבר עמה לנוכח ואמר **(ז) אי לזאת אסלח לך** ארץ כלומר שלא תחרב, הנה על טענת הנביא שאמר **ואני אמרתי אך דלים המה**, כי מה שמשיבועים **חי ה'** הוא **לשקר**, שמא לזאת היית אומר **שאסלח לך**, כלומר, עם היות שהדין הוא לכלות גם עצים ואבנים כד"א ובא אל בית הגנב וכו' וכלתו ואת עציו ואת אבניו הנה גם זה הייתי עושה, אך מי יתן ועדיין היו עושים כן שהייתי אומר כי דלותם גרם להם.

אך הנה **בניך עזבוני** שאפילו אין נשבעים בי כי אם **וישבעו בלא אלוהים** כי זה קשה מאשר היו נשבעים בשמי לשקר כי הלא לא עזבוני אז כי היה בפיהם שמי.

ושמא תאמר, כי כל זה בא להם ע"י היותם דלים כי על כן נשבעו לשקר וימשכו עד השבע בלא אלוהים אין זו טענה, כי הלא כל זה נסיתי גם להשיבועם טוב ויכבידו אשם ממקום אחר, כי הנה **ואשביע אותם וינאפו כו'** כי אוכלים למעדנים מביא לידי זימה, כי היו **(ח) סוסים מיוזנים** במזון רב, וע"י כן **משכים היו** באשמורות **איש אל אשת רעהו יצהלו**.

והנה הזמה מביאה כליה כמאמרם ז"ל, **כל מקום שאתה מוצא זנות אנדרולומוסיא באה לעולם והורגת רעים וטובים**, באופן **(ט) שהעל אלה וכו'** לומר האם **על אלה לא אפקוד** להיותם אלה שהם ישראל, הלא אם לא היו אלה כי **אם גוי** אחר **כזה** עושים כמעשה אלה, האם **לא תתנקם נפשי**, כלומר ודאי הייתי מתנקם ומכלה אותם, ואם כן אפוא האם אשא פנים אי אפשר, כי הנה אלוהי משפט ה'.

על כן מה אעשה לבלתי עשות כלה אם לא שאטיל עיקר הכעס על העיר, וזהו **(י) עלו בשרותיה של העיר ושחתו** כדי שע"י כן **וכלה אל תעשו**.

ושמא תאמרו, אחר שצריך זה וזה השחתת העיר ומכות בבני האדם, לא ישולח יד בקטנים משוללי חטא, לזה אמר **הסירו נטישותיה כי לא לה' המה**, והוא כענין מאמרם ז"ל שאירע למשה במצרים שראה המעוכים בבנין, ואמר אהה ה' איך קטנים אלו מועכים בבנין אמר הקדוש ברוך הוא הניחם, כי יודע אני מי הם אלו כי יהיו רשעים גדולים ואם קשה עליך שלח ידך ואחוז באחד מהם, אחז אחד ויצא מיכה אשר עשה הפסל באופן כי יודע אלוהים את מי הוא מעביר מן העולם בקוטנן, שהוא מי שלא יעבוד את ה' בגודלם, ועל דרך זה יאמר **הסירו נטישותיה** הם הבנים קטנים **כי לא לה' המה**, כלומר כי אם לעבודת אלילים ועל כן טוב להסירם עודם קטנים.

יא כי-בגוד בגדו בי בית ישראל ובית יהודה נאם-ה' :

יב כחשו בה' ויאמרו לוא-הוא ולא-תבוא עלינו רעה וחרב ורעב לוא נראה :
 יג והנביאים יהיו לרום והדבר אין בהם כה יעשה להם :
 יד לכן כה-אמר ה' אלהי צבאות יען דברכם את-הדבר הזה
 הנני נתן-דברי בפיה לאש והעם הזה עצים ואכלתם :
 טו הנני מביא-עליכם גוי ממרחק בית ישראל נאם-ה'
 גוי איתן הוא גוי מעולם הוא גוי לא-תדע לשנו ולא תשמע מה-ידבר :
 טז אשפתו קקבר פתוח כלם גבורים :
 יז ואכל קצירך ולחמך יאכלו בניך ובנותיך יאכל צאנך ובקרך יאכל גפנך ותאנתך
 ירשש ערי מבצריך אשר אתה בטח בהנה בחרב :
 יח וגם בימים ההמה נאם-ה' לא-אעשה אתכם כלה :
 יט והיה כי תאמרו תחת מה עשה ה' אלהינו לנו את-כל-אלה ואמרת אליהם כאשר
 עזבתם אותי ותעבדו אלהי נכר בארצכם כן תעבדו זרים בארץ לא לכם :

ראוי לשים לב אל אומרו (יא) נאם ה' בתוך דבריו יתברך ולא אחר הכל, ומה גם שלא היה צריך לאומרו.

ועוד אומרו (יב) כחשו בה' וכו' שאם הוא פירוש אל אומרו בגוד בגדו אי אפשר, כי בגידה תקרא בהודאת המציאות אך כיחשו הוא לעקור את הכל.

ועוד אומרו (יד) דברי בפיה לאש והעם הזה לעצים, כי אם הוא שיקיימו דבריו בהם מה צורך משל אש ועצים.

ועוד אומרו (טו) גוי ארבעה פעמים ולא כלל כולם באחד

ולמה בין הראשון לשני, אמר בית ישראל נאם ה',

וגם מה ענין (טז) האשפה אל קבר פתוח,

וגם אומרו כלם גבורים שהראוי יאמר וכולם כי הוא ענין אחד.

ועוד אומרו (יז) ואכל כו' כמה פעמים בלשון יחיד ובבנים ובנות אומר יאכלו לשון רבים.

ועוד אומרו (יח) וגם בימים ההמה וכו' כי אומרו וגם יורה כי שתי זמנים המה, ואמר כי גם בשני לא יעשה כלה והלא הכל זמן אחד הוא בגלות בבל, ובכלל הקושי הוא כי הלא למעלה כבר נאמר שלא יעשה כלה ולמה חזר לאומרו.

ועוד אומרו (יט) והיה כי תאמרו וכו' מה צורך בשאלה ותשובה זו.

ועוד שהיה לו לומר כי יאמרו כו' ואמרת כו' ולא כי תאמרו.

יא כי-בגוד בגדו בי בית ישראל ובית יהודה נאם-ה' :
 יב כחשו בה' ויאמרו לוא-הוא ולא-תבוא עלינו רעה וחרב ורעב לוא נראה :
 יג והנביאים יהיו לרום והדבר אין בהם כה יעשה להם :

אמנם הנה רצה להורות הוא יתברך רוב חסדיו עם ישראל בשני דברים: אחד, שסבל הרבה כי לא עשה בהם פקידה גם שבגדו בו עד שפקרו עד כפר בעיקר כולם, וזהו (יא) **בגוד בגדו בי** שלא כחשו כי אם שבגדו בי ועדיין **בית וכו'**, כלומר כי **נאם ה'** היה אומרו **בית ישראל**, ואומרו **בית יהודה** כלומר שהיו שני הבתים שלמים בקיומם. וזהו **בית ישראל ובית יהודה נאם ה'**. אך אח"כ (יב) **שכחשו בה'** חלילה ושכר ועונש באומרם ולא תבוא עלינו רעה.

ושמה שאמרו (יג) **הנביאים** שתבוא עליהם רעה וחרב וכו' יהיו דבריהם לרוח כי **הדבר אין בהם וכה** אשר ייעדו רעה יעשה אדרבא **בהם**.

יד לכן כה-אמר ה' אלהי צבאות יען דברכם את-הדבר הזה
הנני נתן-דברי בפיר לאש והעם הזה עצים ואכלתם :
טו הנני מביא-עליכם גוי ממרחק בית ישראל נאם-ה' גוי איתן הוא
גוי מעולם הוא גוי לא-תדע לשנו ולא תשמע מה-ידבר :
טז אשפתו כקבר פתוח כלם גבורים :
יז ואכל קצירך ולחמך יאכלו בניך ובנותיך יאכל צאנך ובקרך יאכל גפנך ותאנתך ירשש
ערי מבצרך אשר אתה בטח בהנה בחרב :
יח וגם בימים ההמה נאם-ה' לא-אעשה אתכם כלה :
יט והיה כי תאמרו תחת מה עשה ה' אלהינו לנו את-כל-אלה ואמרת אליהם כאשר
עזבתם אותי ותעבדו אלהי נכר בארצכם כן תעבדו זרים בארץ לא לכם :

וחוזר אומרו כה אל הרעב וחרב ורעה הנז', שהן הם היו דברי הנביאים (יד) **לכן יען כו'**, לומר הנה כל זה היה לכם בראותכם שהיו הנביאים מנבאים ולא היו דבריהם מתקיימים מיד, ועל כן כחשתם בו יתברך ובעונש ובייעודים הרעים של הנביאים, **לכן יען וכו' הנני נותן דברי בפיר לאש והעם הזה עצים ואכלתם**, לומר, כי כאשר האש פועלת מיד בעצים שעליה כן **דברי בפיר, יהיו לאש** והם לעצים שתאחז בהם האש, והוא, כי הבל פיו יתברך פועל מה שהוא ענין הדברים אם רחמים ואם דין, ולהיות הדברים רוגז יהיו הם עצמם **לאש** לפעול בלי איחור הנה אמר **הדבר הראשון**.

ובא עתה לומר **הדבר השני** שהוא כי לגודל רחמיו יתברך עם שכחשו בו, עם כל זה לא יעשה כלה וזה החילו (טו) **הנני מביא וכו' גוי ממרחק** הוא **גלות בבל**, כד"א מארץ רחוקה באו אלי

מבבל, ובגלות זה עדיין **בית ישראל נאם ה'** כי לא יתבטל שם בית ישראל נאם ה' כי לא יעשה כלה.

ואחרי כן **גלות מדי** שהוא **גוי חזק** הוא **אחשורוש** כד"א וכל מעשה תקפו כו', וזהו **גוי איתן** הוא שהוא גלות מדי,

ואח"כ **גלות יון** הוא **גוי מעולם** שאינו גוי שנתחדש אחר זמן ככשדים ומדי, כי אם יון שהוא בן יפת בן נח,

ועל **גלות אדום** אמר **גוי אשר לא תשמע לשונו**.

וחזר אל הראשון שהוא **בבל (טז) אשפתו כקבר וכו'** לומר הנה הגיבורים לא ייראו מגשת אל האויב בחרב שבידם כי יבטחו בגבורתם, אך בלתי גיבור הוא יורה חצים מרחוק, אמר הנה **אשפתו** המלא חצים הוא **כקבר פתוח** שהוא כמי שפותח קבר בקרקע, באומרו אם ימות איש שיהיה הקבר מוכן כך הוא אשפתו, כי אין צריכים להשתמש בחצים כי אם **כקבר פתוח**, אולי יצטרך לאיזה מת למי שנס ונתרחק. אך לא יעשו עיקר להלחם מרחוק, כי הלא **כלם גבורים** וילחמו בקרב בחרב ואין להם אשפת החצים, כי אם אולי יצטרכו במקרה וזהו **אשפתו וכו'** **כלם גבורים**, באופן כי לרוב גבורתם היה הדעת נוטה לא ישקוטו עד יעשו כלה.

ועם כל זה לא יעשו (כלה) כאשר אמרתי כי לא יתבטל שם בית ישראל נאם ה', פירש ואמר במה יטיל כעסו אם לא יעשה כלה ואיך יתנהג אתם, ואמר **(יז) ואכל קצירך ולחמך** ואין צריך לומר שלא יכלה אותה, כי אם שגם **יאכלו** מהם **בניך ובנותיך**. אך זה הוא בלחם לבדו אמנם ביתר מזונות יאכל הגוי הנז' ולא בניך ובנותיך, וזה אומרו **יאכל צאנך ובקרך כו'**. אך מה שישלח ידו להרוג הוא בבלתי נמסרים בידם רק מתחזקים בערי המבצר, אותם **ירושש בחרב** כלומר ירושש אך לא יכלה, הנה כי בגלות בבל אין פחד כליה.

והנה גם בימים ההמה של שלשת הגלויות האחרים אני מבטיחכם מעתה, שלא אעשה כלה כאשר לא אעשה בראשון.

וזהו **(יח) וגם בימים ההמה נאם ה'** יודע העתיד כהוה **לא אעשה כלה**. והנה כל כך תכירו בגלות בבל הזה שהוא עניינא דיומא, כי חייבים אתם ולמה נשאתם ולא כליתם ככל ההמון אשר תמו.

כי הנה תתמהו ותאמרו **(יט) תחת מה עשה ה' אלהינו לנו**, שנשארנו עם שגם הנותרים עבדו עבודה זרה וזה כמוך כהם, יתמהו מאין זכו ליעשות להם ניסים בכל מקומות אשר שלטו בהם הגויים, ואמרת אתה ירמיה להם כי אני פורע מידה כנגד מידה, ולכן השארתי מכם בארץ אויביכם שיתקיים, כי **כאשר עזבתם אותי ותעבדו וכו' כן תעבדו זרים בארץ לא לכם**.

כ הגידו זאת בבית יעקב והשמיעוה ביהודה לאמר :
 כא שמעו-נא זאת עם סכל ואין לב עינים להם ולא יראו אַזְנִים להם ולא יִשְׁמְעוּ :
 כב האותי לא-תִּירָאוּ נָא-ה' אִם מִפְּנֵי לֹא תַחֲלִיּוּ אֲשֶׁר-שָׁמַתִּי חוֹל גְּבוּל לַיָּם חֶק-עוֹלָם וְלֹא
 יַעֲבֹרְנָהוּ וַיִּתְּגַעְשׂוּ וְלֹא יוֹכְלוּ וְהָמוּ גִלְיֹ וְלֹא יַעֲבֹרְנָהוּ :
 כג וְלָעַם הַזֶּה הָיָה לֵב סוֹרֵר וּמוֹרָה סָרוּ וַיִּלְכּוּ :
 כד וְלֹא-אָמְרוּ בִּלְבָבָם נִירָא נָא אֶת-ה' אֱלֹהֵינוּ
 הַנֶּתֵּן גֶּשֶׁם (וַיֹּרָה) (וַיֹּרָה) וּמִלְקוֹשׁ בָּעֵתוֹ שִׁבְעַת חֳקוֹת קָצִיר יִשְׁמַר-לָנוּ :
 כה עֲוֹנוֹתֵיכֶם הֵטוּ-אֶלֶּה וְחַטָּאוֹתֵיכֶם מָנְעוּ הַטּוֹב מִכֶּם:
 כו כִּי-נִמְצְאוּ בְּעַמִּי רָשָׁעִים יִשּׁוּר כָּשָׁף יְקוֹשִׁים הִצִּיבוּ מִשְׁחִית אֲנָשִׁים יִלְכְּדוּ:
 כז כְּכִלּוֹב מֵלֹא עוֹף כֵּן בְּתִיָּהֶם מְלֵאִים מֶרְמָה עַל-כֵּן גָּדְלוּ וַיַּעֲשִׂירוּ :
 כח שָׁמְנוּ עֲשָׂתוֹ גַּם עָבְרוּ דְּבַר-רָע דִּין לֹא-דָנוּ דִּין יְתוֹם וַיִּצְּלִיחוּ וּמִשְׁפָּט אֲבִיּוֹנִים לֹא
 שָׁפְטוּ :

ראוי לשים לב:

א' באומרו (כא) עם סכל ואין לב, כי אם אין להם לב לא יאשמו על סכלותם.
 ועוד אומרו עינים להם וכו' מה הוא הדבר שעם שענים להם לא ראו אותו, ואיזה דבר הוא שלא שמעו.
 ועוד אומרו (כב) האותי לא תיראו וכו' כי אומרו נאם ה' בזה הוא מיותר, כי גם הקודם והמאוחר בזה כלו נאם ה' הוא.
 ועוד אומרו אם מפני לא תחילו, כי היכן היו בפני ה' שאומר מפני לא תחילו.
 ועוד אומרו אשר שמתי וכו' כי יראה ענין אחד אמור ד' פעמים.
 ועוד אומרו (כג) ולעם הזה היה לב סורר כו' כי אם כן אפוא לא יאשמו כי לב סורר שהוא היצר הרע גרם להם, מה שאין כן לים שלא יעבר החול על העדר היצר הרע.
 וגם אמרו סרו וילכו הם מלות משוללות הבנה כי ממה סרו ואנה הלכו.
 ועוד אומרו (כד) ולא אמרו נירא נא וכו' הנותן כו' כי אדרבא מה שנותן גשם וכו' בעתו, הוא סיבה לבלתי שים לב לשוב כי בלי תשובה, טוב להם גשם יורה ומלקוש בעתו, ובזה יקוּו גם אל הקציר ישמר למו.
 ועוד אומר (כה) עונותיכם הטו אלה מי הם אלה,
 וכן מה הוא הטוב שמנעו חטאתם.
 ועוד אומרו (כו) כי נמצאו כו' כי מה זה לשון מציאה, והיה לו לומר כי היו בעמי רשעים כו', ומה הוא השור שהוא כשך יקושים.
 ועוד אומרו (כז) ככלוב מלא עוף וכו' כי איזה דמיון יש למרמה אצל הכלוב מלא עוף,

ואומרו **על כן גדלו ויעשירו** שיראה כי יחויב יגדלו ויעשירו מהמרמה, ואדרבא לא יחרוך רמיה צידו.

ועוד אומרו (כח) שמנו וכו' דין לא דנו כי מה ענין דיינים פה, האם הרשעים שנמצאו בעם דיינים היו שהיה להם לדון ולא דנו.

ועוד אומרו דין יתום ויצליחו שאם חוזר אל היתום היה לו לומר ויצליח, ואם אל הדיינים לא תצדק לשון הצלחה בדיונותם.

כ הגידו זאת בבית יעקב והשמיעוה ביהודה לאמר :
כא שמעו-נא זאת עם סכל ואין לב עינים להם ולא יראו אַזְנִים לָהֶם וְלֹא יִשְׁמְעוּ :
כב האותי לא-תיראו נא-ה' אם מפני לא תחילו אשר-שמתי חול גבול לים חק-עולם ולא יעברנהו ויתגעשו ולא יוכלו והמו גליו ולא יעברנהו :
כג ולעם הזה היה לב סורר ומורה סרו וילכו :

אמנם אחרי אומרו **ותעבדו אלהי נכר בארצכם וכו'**, אמר עתה **(כ) הגידו זאת בבית יעקב הוא המון העם, והשמיעו ביהודה הם הראשים. והוא (כא) שמעו נא עם סכל** בדבר אחד, **ואין לב** בדבר שני, מה שאמרתי **עם סכל** הוא כי הנה **אלהי נכר הנז' עינים להם ולא יראו אַזְנִים לָהֶם וְלֹא יִשְׁמְעוּ** ולמה תעבדו אותם.

ומה שאמרתי **ואין לב** הוא **(כב) האותי לא תיראו וכו'** כי גם שהסכלתם עשו החי נותן אל לבו ושב מסכלותו, והוא לומר לפחות היה לכם לעשות כאותם שאת ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים אך אתם **האותי לא תיראו וכו'.**

ושיעור הכתוב, כי הנה אפשר יעלה על רוחכם כי אין בעולם הזה ממנו יתברך כי אם נאוומו ודבריו, אך אין על הארץ כבודו ועל כן תמצאו פתחון פה לבלתי ירוא, אך לו ידעתם כי מלא כל הארץ כבודו הייתם יראים, וזה אומרו **האותי לא תיראו נאם ה'**, כלומר שתחשבו שאין פה רק **נאם ה'.** אם מפני שתדעו כי **פני** גם הם פה **לא תחילו.** ובמה תראו כי פני הולכים בעוה"ז כי מלא כל הארץ כבודי, ובמה תראו כי כן הוא, כי הלא **אשר שמתי חול וכו'** והים עם היותו **גבול** מעל הארץ הוא **חק עולם ולא יעברנהו**, כי אם היות כי לא שמתי לפני הים חומה בל יעבור, כי אם מעט חול נמוך ולמה לא יעבור, אך אין זה רק שמלא כל הארץ כבודי, ואם כן היטבתי אשר אמרתי **אם מפני לא תחילו** כי פני הם פה, וזהו **חק עולם ולא יעברנהו.**

ושמא תאמר כי אינו בבחירתו כי מאז **שמתי כו'** זה הטבע לא כן הוא, כי הנה **ויתגעשו ולא יוכלו** כי יתגעשו לעבור ולא יוכלו וזהו **ויתגעשו וכו'**, וכפל ואמר **והמו גליו וכו'** יאמר הנודע

מאמר רז"ל, כי כל גל בא בזעף לשטוף העולם, וכשהאחד בא בחול אומר הגל השני הנה שלפני לא יכול אני אוכל וכן כל גל וגל, וזה יאמר ראו כי כל כך הגלים חפצים לשטוף העולם, כי אחר שיתגעשו הראשונים ולא יוכלו הומים הגלים שאחריהם ולא יעברו גם הם, וזהו **ויתגעשו ולא יוכלו והמו גליו ולא יעברונוהו**.

כלל הדברים, שאומר הוא יתברך מה לכם **תעבדו אלהי נכר ומפני לא תחילו**, כים שמפני שמלא כל הארץ כבודי לא יעבור החול כי שם אני ונכנע מפני, ולמה אתם שיש לכם לב לדעת לא תעשו כן, כלומר, כי על כן אמרתי עליכם **ואין לב**. ואם תאמרו, כי אין ראייה מהים כי אין למים יצר הרע כאשר לאדם.

וזוהו **(כג) ולעם הזה** תאמרו **שהיה לב סורר ומורה** הוא היצר הרע ועל כן **סרו וילכו**, שהוא כי סרו מאחרי ה' וילכו אחרי אלהי נכר, כד"א **וסרתם מן הדרך כו' ללכת אחרי אלוהים אחרים**, כלומר, ולכן אין ראייה מגלי הים.

כד ולוא-אמרו בלבבם נירא נא את-ה' אלהינו
הנתן גשם (וירה) ומלקוש בעתו שבעת חקות קציר ישמר-לנו :
כה עונותיכם הטו-אלה וחטאותיכם מנעו הטוב מכם:
כו כי-נמצאו בעמי רשעים ישור כשך יקושים הציבו משחית אנשים ילכדו:
כז ככלוב מלא עוף כן בתיכם מלאים מרמה על-כן גדלו ויעשירו :
כח שמנו עשתו גם עברו דברי-רע דין לא-דנו דין יתום ויצליחו ומשפט אביונים לא
שפטו :

הנה אביא ראייה שאין לכם לב ממקום אחר, והוא כי **(כד) ולא אמרו בלבבם נירא נא וכו'**, והוא, כי הנה נאמר בתורה **ועבדתם אלוהים אחרים ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה**, אך יאמר **ועצר את השמים וכו'** ואם כבר המטיר כי לא נעצר המטר כי עדיין לא היה שלם העוון, אעשה שהאדמה **לא תתן את יבולה** כענין יבושת השבלים טרם גמר הבישול וכיוצא בזה.

ונבוא בזה אל הענין, אמר הלא ידעתם כי ע"י עוון עבודה זרה **השמים נעצרים**, ואם אינם נעצרים יבוא **שידפון** בשבועות בישול השבולים ויפסיד התבואה, ועל כן גם כשראיתם כי השי"ת נתן **גשם שיורה ומלקוש**, היה לכם לומר **נירא נא** לפחות עד עבור שבועות הקציר, שאז הוא זמן השידפון כנודע, פן אם לא נתקיים ועצר את השמים, יתקיים **והאדמה לא תתן את יבולה** שיוכה בשידפון, או שיבוא האויב ויקצור לעצמו כאומרו למעלה **ואכל קציר כו'**,

וזוהו אומרו **ולא אמרו בלבבם נירא נא** שהוא עד עבור הקציר, כי אם להיותו **ה' אלוהינו נתן יורה ומלקוש** ישלים **ששבועות קציר ישמור לנו**, שהוא שלא ישתדף ושתהיה לנו ולא לאויב.

וכוונת הענין הוא, שעל כן היה להם מה שנאמר למעלה כי יבוא האויב **ואכל קצירך ולחמך יאכל גפנך ותאנתך כו'**, כי לא שמו לב ליירא פן שבועות חוקות קציר לא ישמר לנו.

ושמא תאמרו, האם על שלא אמרו **נירא נא כו'** שהוא בשוגג ילקו שיאכלו קצירו ולחמו ולא עיקר העונות של עבודה זרה, לזה אמר **(כה) עונותיכם הטו וכו'** לומר הנה על העונות **הטו אלה**, לומר כי היו דברים אלה שהם **ואכל קצירך כו'** מוטים וקרובים ליעשות הגזרה ועל ידי חטאתיכם שנתוספו עליהם נגמר הדבר ומנעו לגמרי הטוב מכם שיהיה קצירך כו' לאויב. הנה בזה נאמר טעם אל אומרו. **ואכל קצירך כו'.**

ועדיין צריך טעם למה לא הספיקו צרות אלו **מכיליון ממון ומזון**, ולא **שירושש** ג"כ **ערי מבצר בחרב**, על זה אמר **(כו) כי נמצאו בעמי רשעים** לוכדי אנשים ושוללים אותם במרמה וממלאים בתיהם שלל, והוא כי בדרך הרבים היו עושים מיני מכשולות **כשך יקושים**, למען כאשר יבוא איש או אנשים בדרך יביטו אל היקושים ויטו מן הדרך ההוא אל מקום שאין אנשים עוברים, ושם היו נחבאים מכת הרשעים האלו אנשי משחית, והיו לוכדים את הבאים לימלט שמה מיקושים, וזה אומרו **ישור כשך וכו'** שהוא כי האיש הבא לעבור, **ישור** ויביט **כשך יקושים** בדרך והרשעים האמורים. **הציבו משחית** במקום שבאים לימלט ואז **אנשים ילכוד** ויהרגום ויטלו ממנו, עד כי **(כז) ככלוב מלא עוף** שהוא כציידים שע"י מרמות יצודו עופות עד שימלאו הכלוב מהם שאין בכלוב זולתי העופות שצדו במרמה **כן בתיהם מלאים מרמה**, שהוא ממה שלכדו ושללו במרמה, כי אין בבתיהם המלאים כי אם מאשר יצודו מהם ולא מדבר אחר, כאשר אין בכלוב זולת אשר צדו במרמה, **על כן גדלו ויעשירו.**

(כח) שמנו עשתו, כלומר בקרוב **וגם עברו דברי רע** כי עברו על הדברים של רע הנדברים עליהם, כי יותר מהנאמר עליהם מרעתם עשו. ולא עליהם בלבד היא התלונה כי על אשר לא עשו דין לעשוקים שעשקו אלו, כי **דין לא דנו דין יתום** הצועק שלכדו את אביו ולקחו ממנו. ואין לומר כי אולי לא היה ספק בידם כי גברה יד הרשעים ההם, כי הנה אדרבה מעיד אני כי **ויצליחו** וכן אביונים שעשקו ממנום במצודתם ונשאר **אביונים לא שפטו.**

כט העל-אלה לא-אפקד נאם-ה' אם בגוי אשר-קזה לא תתנקם נפשי :

ל שמה וְשַׁעְרָה נִהְיָה בְּאֶרֶץ :

לא הנבאים נבאו-בשקר והכהנים ירדו על-ידיהם ועמי אהבו כן ומה-תעשו לאחרייתה :

ועל כן לא על חנם אמרתי **ירושש ערי מבצריך בחרב**, כי **(כט) העל אלה לא אפקוד** לפחות פקידה מה להמית קצתם אשר במ עיקר האשם לפני אל דעות ה' הנה לא יתכן לוותר לגמרי, כי הלא **אם בגוי אשר כזה** שהוא גוי אחר האם **לא תתנקם נפשי** לגמרי שהוא לכלותם, ואם כן די להם לישראל **שלא תתנקם נפשי** כאשר אם היו גוי אחר, אך לפחות אי אפשר בלי פקידה מה שירושש אותם וימעטם לפחות כי אלוהי משפט ה'.

(ל) שמה ושערורה נהייתה בארץ. אמר אוי לבוטחים על הבל כי הנה **השמה ושערורה** כבר **נהייתה בארץ** כל כך הייתה קרובה.

(לא) והנביאים נבאו בשקר וכו' שהיה להם להחזירם בתשובה נבאו בשקר מבטיחים אותם שטובה תבוא אליהם. **והכהנים** שתורה יבקשו מפיהם שאם היו מחזיקים בעול תורה על העם לא הייתה הרעה באה כנודע, כי ויתר הקדוש ברוך הוא על עבודה זרה כו' ולא ויתר על ביטול תורה היו נותנים יד לשמוע בקול נביאי השקר, על כי **ירדו על ידיהם** שע"י הבשורות טובות שהיו הנביאים מתנבאים ואומרים היו הכהנים רודים בעם, מה שאין כן ע"י בשורת חורבן שאפילו מתנות כהונה היו מתרפים מלתת להם, וזהו **והכהנים ירדו על ידיהם ועמי** הוא המון העם **אהבו כן** ולא במבשר להם רעה, על כן אומר הוא יתברך **ומה תעשו לאחריתה**, כי אם מעתה הייתם מרגישים הייתם מקדימים רפואה למכה ע"י תשובה, אך עתה **מה תעשו לאחריתה** כשתבוא הרעה פתאום.

פרק ו

א העזו בני בנימן מקרב ירושלם ובתקוע תקעו שופר ועל-בית הכרם שאו משאת
 כי רעה נשקפה מצפון ושבר גדול :
 ב הנה והמענגה דמיתי בת-ציון :
 ג אליה יבאו רעים ועדריהם תקעו עליה אהלים סביב רעו איש את-ידו :
 ד קדשו עליה מלחמה קומו ונעלה בצהרים אוי לנו כי-פנה היום כי ינטו צללי-ערב :
 ה קומו ונעלה בלילה ונשחיתה ארמנותיה :

(א) על כן מעתה העיזו והתקבצו בני בנימן מקרב ירושלם ובתקוע תקעו שופר להחריד העם ישובו אל ה', ועל בית הכרם שהוא מקום גבוה שאו משאת עשן להראות לרחוקים יתקבצו גם המה כי רעה כו'. ומה שאיני אומר זה אלא לבני בנימין הוא.

כי (ב) הנוה ומעונגה דמיתי בת ציון, וברוב תענוגיהם לא ישמעו להתקבץ בצום וסיגופים ותרועות. ומה שאמרתי שתצאו בני בנימן מקרב ירושלם הוא.

כי (ג) אליה יבאו רועים ועדריהם הם מלכים ושרים כל אחד עם אנשיו ואחר שתקעו עליה אוהלים סביב וירעו איש את ידו אומרים אלו את אלו (ד) קומו ונעלה בצהרים כו' והוא כי יום ט' באב מעותד לרעה, כי מאז ענין המרגלים הוקבעה מהלילה בכיה לדורות, והנה ידוע כי יום רעה רובו ככלו ומה גם יום ט' באב, כי בערב היום ההוא מתהפך לטובה, וכמו שאמרו ז"ל כי אז נולד משיחנו, וגם שהאויבים לא ידעו כל הפרטים האלו, לפחות לא יבצר מהם חששה פן אחר רוב היום יתהפך הדבר.

ונבוא אל הענין, אמר כי יאמרו מטרם היום מר ההוא, הגויים ההם איש אל אחיו קדשו עליה, וגם נאמר קומו ונעלה בצהרים שהוא תוקף היום מר הלא לא טוב הוא, כי אוי לנו כי פנה היום וצרתו כאשר ינטו צללי ערב, שהוא מאז ינטו וקרוב הזמן ההוא מצהרים עד העת ההיא.

על כן העצה היא שלא להמתין עד הבקר, כי אם (ה) קומו ונעלה בלילה שהוקבע בו בכיה לדורות ויהיה שהות רב עד רוב היום או כלו.

ו כי כה אמר ה' צבאות כרתו עצה ושפכו על-ירושלם סללה היא העיר הפקד כלה עשק בקרבה :

ז כהקיר (בור) (ביר) מימיה כן הקרה רעתה חמס ושד ישמע בה על-פני תמיד חלי ומכה :

ח הוסרי ירושלם פן-תקע נפשי ממך פן-אשימך שממה ארץ לוא נושבה:

(ו) כי כה אמר ה' צבאות כו'. הנה ידענו מרז"ל, כי הייתה בת קול בהיכל נבוכדנצר אומרת עבדא לך והחרב את ירושלם.

ונבוא אל ענין הכתוב, אמרו מה שאמרו הגויים קומו ונעלה בלילה ונשחיתה ארמונותיה, לא מלבם הוא כי אם כי כה אמר ה' צבאות כרתו עצה של ירושלם ושפכו עליה סוללה ואל תיראו, כי הלא היא העיר הפקד שהוא שהופקד עליה נבוכדנצר להשחיתה, והוא מה שכתבנו שכמה זמן הייתה בת קול אומרת בהיכלו שיחריב את ירושלם.

ואשר אמרתי **כרתו עצה** שהוא עץ מאכל והוא הפך צוויי בתורה **כי תצור אל עיר כו' לא תשחית את עצה לנדוח עליו גרזן**, ואיך אני מצווה על ירושלם עירי לכרות את עצה לשפוך עליה סוללה אל תתמהו, כי הנה **ירושלם כלה עושק בקרבה**, באופן שגם **עצה** הוא מכלל **העושק** לכן אל תחוסו עליו.

ומה שאני מטיל הכעס על ירושלם לשפוך **עליה סוללה** לא שהיא חייבת בדבר כי אדרבה (ז) **כהקיר בור מימיה** כמו שהבור מים מכונסים מקרר מים שבתוכו כן ירושלם **הקרה רעתה**, שבזכותה עד כה הפשירה חום מידת הדין **והקרה** אותה, אך הרעה היא מה נעשה בה כי **חמס ושוד ישמע בה** ע"י יושביה **על פני**.

ושמא תאמרי ירושלם, אם טובה אני בעיניך כי האשם הוא על העם למה עליהם מקודם הגלות **תמיד חלי ומכה**, באופן כי גם אני גם הוא לוקים, דעי כי זה שאני נותן להם עתה **חלי ומכה**, הוא, אולי ע"י כך יקבלו מוסר ויתקנו מעשיהם, כי ע"י חלי ומכה אני אומר (ח) **הוסרי ירושלם פן תקע נפשי כו'**, ותהיה השיממון עצום **כארץ לא נושבה**.

או **שעור הכתוב** דעי אפוא אשר אהבתיך ירושלם, כי גם מה **שתמיד** בעם **חלי ומכה** הוא לתועלתך לבלתי תגדל שממותך כי יקבלו מוסר, וזהו **הוסרי כו' פן אשימך שממה כארץ אשר לא נושבה**.

ט כה אמר ה' צבאות עולל יעוללו כגפן שארית ישראל השב ידך כבוצר על-סלסלות :
י על-מי אדברה ואעידה וישמעו הנה ערלה אצנם ולא יוכלו להקשיב
הנה דבר-ה' היה להם לחרפה לא יחפצו-בו :
יא ואת-חמת ה' מלאתי נלאיתי הכיל שפך על-עולל בחוץ ועל סוד בחורים יחדו
כי-גם-איש עם-אשה ילכדו זקן עם-מלא ימים :
יב ונסבו בתיכם לאחרים שדות ונשים יחדו כי-אטה את-ידי על-ישובי הארץ נאם-ה' :

ראוי לשים לב אומרו (ט) **עולל יעוללו כגפן** בלשון כפול.

ועוד אומרו השב ידך שאם הוא שלא ישחיתו האויבים גם את העוללות היה לו לומר ישיבו ידם ולא השב ידך בלשון יחיד ולנוכח,

וגם מה הוא נמשל **הסלסלות** ומה בין **בוצר על סלסלות** לבוצר על סל יחידי גדול.

ועוד אומרו (י) על מי אדברה כו' כי לא נאמר לו שידבר דבר שיאמר על מי אדברה.

ועוד כי אדרבה בשורה הייתה לאומרו שלא יכלה הכל.

ועוד כי אחר אומרו **הנה ערלה אזנם** אומרו **ולא יוכלו להקשיב** הוא מיותר.
 ועוד אומרו **דבר ה' היה להם לחרפה** למה אומר בלשון עבר.
 ועוד אמרו **(יא) נלאיתי הכיל** הנה לא יצדק מאמר זה אם לא לה' ולא לנביא.
 ועוד אומרו **ישפוך על עולל כו' כי גם איש כו'**, כי אינו נתינת טעם מה שאיש עם אשה ילכדו
 כו' אל אומרו **שפוך על עולל כו'**.
 ועוד אומרו **(יב) ונסבו בתיהם לאחרים**, מי לא ידע שאם בעליהם איש ואשה ילכדו שיהיו
 בתיהם לאחרים,
 וגם מה הוא יחס **שדות ונשים** שחברם יחד באומרו **שדות ונשים יחדו**.
 ועוד אומרו **כי אטה את ידי על יושבי הארץ**, למה קראם יושבי הארץ במקום זה ולא אמר
 בעמי.

אמנם ברוב רחמיו יתברך על ישראל פן יכלו בחורבן, על כן אמר אל הנביא הנה ידעתי כי
 דברת אל כל העם את הרעה העתידה ושישובו מדרכם ואתה קץ בהם, אך אל תרפה מלשוב
 להזהיר ויותר בפרטות מהקודם, כי הלא ידעתי כי **בצרה ראשונה הוא גלות יכניה יגלו כל**
אשכולות הגפן הגדולים, ולא ישארו כי הם דלת עם הארץ הנמשלים לעוללות, אך מי יתן
 ויוסרו הנותרים לבלתי השאר גם העוללות.

כי הנה ידעתי כי גם **(ט) עולל יעוללו כגפן ללקוט גם עוללות בימי צדקיהו**, וע"י כן הם
 בסכנת איבוד לגמרי, על כן שוב נא להזהירם וזהו **השב ידך** כפעם בפעם ולא כאשר עד כה,
 שהיית מדבר דרך כלל לכלם שדמית לבוצר על סל גדול בבת אחת, כן חשבת לקבצם אליך
 כאחת ולא שווה לך, אך עתה עשה כמי **שבוצר על סלסלות** על סלים קטנים רבים, שממלא
 האחד ואח"כ את השני ואחר כך את השלישי עד תומם, כך דבר אתם אחד לאחד כי תחזירנו
 בתשובה אחד אחד, וזהו **השב יד כבוצר על סלסלות**.

משיב הנביא ואומר **(י) על מי אדברה** דברי קושי כמשמעות דבור וגם שאתרה בו, וזהו
ואעידה וישמעו כי לא ירצו לשמוע, כלומר, אילו היו שומעים ואח"כ ישימו לב אם יקבלו ואם
 יחדלו החרשתי, כי איזה דבר היה נשאר בקרבם, אך **הנה ערלה אזנם** שלא ירצו אפילו
 לשמוע דבר, ולא בלבד תלוי בבחירה כמעט כי אם שאפילו הם **לא יוכלו להקשיב** אם ירצו,
 והוא כי כאשר הערלה הייתה דבר טמא דבק בה, כי על כן אפילו אברהם בעודו ערל היה
 נופל בהינבאו, כן כח טומאת עוון מה שמיאנו עד כה להטות אذن, נדבק באוזן כ"כ בהחלט
 פעמים רבות חל על האוזן והושרש כל כך עד שנעשה בעל הבית, עד שמספיק כמעט
 להכריחו שלא יוכל להקשיב אפילו אם ירצה, וזהו **ערלה אזנם לא יוכלו להקשיב**.

ושמא תאמר, האם כל כך היו עונות ראשונים כבדים שהספיקו לברוא כחות טמאים ולחול באוזנם עד שעתה **לא יוכלו להקשיב**, הנה כי כן הוא כי הגיע כובד עוונם בעבר עד כי **הנה היה דבר ה' לחרפה** לא יחפצו בו, שהוא עד גדר התבטל הבחירה והחפץ בו, ואם כן אין ספק כי עוון גדול כזה הספיק לעשות ערלה אוזנם עד שלא יוכלו להקשיב, וכוונת הענין לומר לפניו יתברך איך אשיב ידי לדבר ולהתרות בהם אחר **שערלה אזנם כו'**.

והנה לעומת זה **(יא) את חמת ה'** שדבר אלי עליהם **מלאתי**, עד **שנלאיתי** לסבול ולהכיל אותו בקרבי כאש עד אדברה וירווח לי, ואם אמרתי **לשפוך** מלוי בטני מאשר מלאתי **על עולל בחוץ** הנמצאים בחוץ שעליהם אשפוך שיח חמת הנבואה **סוד בחורים** אשר יתחברו ואליהם אדברה, כי אלו ואלו עדיין לא דברתי עימהם ולא נעשית ערלה אזנם, כי לא פשעו עד היות דבר ה' להם לחרפה, כי לא קצו בדברי כי עודם קטנים ולא דברתי במ עכ, הנה לא יבצר שאצטרך לדבר גם עם איש ואשה גדולים וזקנים, כי הלא **גם איש עם אשה ילכדו** במצודת הגלות **זקן עם מלא ימים**, וזהו **אשפוך על עולל ועל סוד בחורים** שבהם שהם חדשים אשפוך רוח חמת ה' שמלאתי אין שווה לי כי הלא **גם איש ואשה כו'**. ועל כל פנים אצטרך לדבר גם עם הישנים, והאיש ואשה **שלכדו** בשביה **זקן עם מלא ימים** יוסבו בתיהם לאחרים.

וזהו **(יב) ונסבו כו'** והוא כי הנה דין השבוי שנשבה הוא, כי הבתים ימכרו ויתנו הנכסים ביד אחרים שלא יהיו קרובים, אך שדות מורדין להם קרוב לעבוד אותם עד שיבוא השבוי, אמר הנה בשביה ההיא שילכדו לא יהיה חילוק בין בתים לשדות, שבתים ימכרו וינתנו דמיהם לאחרים והשדות לקרוב היורש, כי אם **ונסבו בתיהם לאחרים** וגם **שדות**, ולא כדי שיעכבו אותם לכשיבוא השבוי, כי אם בהחלט הבתים עצמם ולא דמיהם והשדות דומה לנשים, וזהו **שדות ונשים יחדו** מה נשים אינם להחזיר לבעליהם אם ישובו מהשביה כך שדות, כי הכל לגמרי יוסבו לאחרים.

ושמא תאמר, אם כל כך הרשיעו לעשות עד היות להם לחרפה דבר ה' ולא יחפצו בו, אם כן קל הוא עונש זה שילכו בגולה **ויסבו בתיהם לאחרים וכו'** ולא יהרגום למשחית, הנה קלות עונש זה הוא **כי אטה את ידי על יושבי הארץ**, שלא אכה אותם בעצם רק בהטיית יד בלבד **על יושבי הארץ** הם המון העם, וזהו **נאם ה'** בעל הרחמים.

והטעם הוא, כי עיקר האשם הוא על **הכהנים והנביאים ראשיהם** שהיו מחטיאים אותם בשני דברים:

אחד, בשקריהם,

שנית, בהבטחות שלום שהיו מבטיחים אותם לא על ההמון.

יג כי מקטנם ועד-גדולם כלו בוצע בצוע ומנביא ועד-כהן כלו עשה שקר :
 יד וירפאו את-שבר עמי על-נקלה לאמר שלום שלום ואין שלום :
 טו הבישו כי תועבה עשו גם-בוש לא-יבושו גם-הכלים לא ידעו
 לכן יפלו בנפלים בעת-פקדתיים יכשלו אמר ה' :

וזוהו (יג) כי מקטנם כו' לומר כי מה שמקטנם ועד גדולם כלו בוצע בצוע אינו מפאת עצמם,
 כי אם על שמנביא ועד כהן כלו עושה שקר שהוא הדבר האחד.
 וגם השני על ההבטחות כי הנה (יד) וירפאו את שבר בת עמי על וכו' לאמר שלום כפול
 ואפילו שלום יחידי לא היה, וזהו שלום שלום ואין שלום.

ושמא תאמר, אם כן גם גלות לא יהיה להמון העם אחר שכל תועבות אשר עשו נביאיהם
 וכהניהם היה הסיבה, הנה אין לפוטרם מעונש כי הן אמת כי אלו (טו) הובישו שהיו בושים
 כאשר תועבה עשו, אין צריך לומר גלות כי אם אפילו מציאות בושה לא יבושו, וזהו גם בוש
 לא יבושו ואין צריך לומר אם הובישו שהוא בושה גדולה מכלימה, כי אם אפילו הכלים לא
 ידעו לכן יפלו בכלל הנופלים בגלות, וגם מסייע היות בעת פקדתיים שהוא ביום ט' באב
 שהוא יום מר ועוזר לרעה שלא יבצר מהיות בעת ההיא שיכשלו, וזהו בעת פקדתיים יכשלו
 אמר ה'.

טז כה אמר ה' עמדו-על-דרכים וראו ושאלו לנתבות עולם
 אי-זה דרך הטוב ולכו-בה ומצאו מרגוע לנפשכם ויאמרו לא נלך :
 יז והקימתי עליכם צפים הקשיבו לקול שופר ויאמרו לא נקשיב :
 יח לכן שמעו הגוים ודעי עדה את-אשר-בם :
 יט שמעי הארץ הנה אנכי מביא רעה אל-העם הזה פרי מחשבתם
 כי על-דברי לא הקשיבו ותורת י ומאסו-בה :
 כ למה-זה לי לבונה משבא תבוא וקנה הטוב מארץ מרחק
 עלותיכם לא לרצון וזבחיכם לא-ערבו לי :
 כא לכן כה אמר ה' הנני נתן אל-העם הזה מכשלים
 וכשלו בם אבות ובנים יחדו שכן ורעו (יאבדו) (ואבדו) :

ראוי לשים לב מה הן (טז)הדרכים והנתיבות האלו.
 ועוד אמרו (יז)והקימותי עליכם צופים כי הלא הנה אקים אותם.
 ועוד אומרו הקשיבו לקול שופר מה ענין השופר אצל הצופים.

ועוד אומר (יח) שמעו הגוים ואינו משמיע להם דבר.

ועוד אומר ודעי עדה שאם הוא ישראל שנקראים עדה למה קראם פה עדה מה שאין כן בכל נביאים וכתובים.

ועוד אומר (יט) שמעי הארץ איזה יחס יש לארץ בדבר זה.

ועוד אומר פרי מחשבותם, כי הלא כלל הוא בידינו כי הזכויות יש להם פירות אך לא העונות, ואיך ירעו להם **פרי מחשבותם**.

ועוד כי המחשבה אין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה.

ועוד אומר וימאסו בה כי וי"ו של **וימאסו** הוא נוספת.

ועוד אומר (כ) למה זה לי לבונה כו', הוא בלתי מקושר, כי מי אמר שיביאו לבונה שיאמר שאינו חפץ בה.

ועוד אומר (כא) הנני נותן מכשולים כי גם זה קשה בעצמו ובלתי נמשך מהקודם.

אמנם הנה דרך אנשים היא לומר מי יתן והיה לנו נביא והיינו מתנהגים על פיו, כי הוא יעיר לבנו והוא ינהגנו יודיענו נגעי אשמותינו ותיקונם, ונדעה איזה הדרך נקרב ונבחר מה שאין כן כאשר אין עוד נביא ולא אתנו יודע עד מה שנעלם ממנו, והנה תשובת דבר זה הלא היא מה לך נביא והלא נגד עיניך תורת ה', עמוד והתבונן דרכיה ונתיבותיה והתנהג על ידם.

ונבוא אל הענין, והוא שאומר הוא יתברך הנה לא היה לך פתחון פה לשאול נביאים להתנהג בם, כי הלא **(טז) עמדו על דרכים** הם דרכי התורה הם תרי"ג מצות שכלם דרכי ללכת בהן לעוה"ב ואם לא ידעת ביאור כל מצווה ומצווה ותיקוניהם איך היא לקיימם, שאל **לנתיבות עולם** הם **מדות שהתורה נדרשת בהן וכללי הגמרא** לעמוד על בורין של דברים, לדעת האסור והמותר והטמא והטהור, וזהו **ושאלו לנתיבות עולם איזה דרך הטוב כו'**, ובזה גם בעוה"ז תמצאו מרגוע אל הנפש כי תתענגו בחשק התורה ומצות שתדבקו בם, כי אין עונג נפשי גדול מזה אשר יקנה המקבלם ועושה אותם בחפץ, וזהו **ומצאו מרגוע לנפשכם** ותאמרו **לא נלך**.

אז אמרתי הנה נביאים אקים לכם להתנהג על פיהם, אחר שמהתורה לא רציתם לשמוע ולהתנהג בה, וזהו **(יז) והקמותי עליכם צופים** ואומר לכם אל ייטבו בעיניכם דברי **הצופים** בהינבא לכם טובות בלבד ולא בהינבאו דברים רעים ותרועות צרות, כי אם שתקשיבו גם בדברי כיבושין וייעודים רעים למען תשובו מדרככם, וזהו **הקשיבו לקול שופר** שהוא בהחריד אתכם כשופר הבא להחריד את העם בתשובתו ובתרועתו, ולא שווה לי כי ותאמרו **לא נקשיב**.

לכן תחת אשר אמרתם **לא נקשיב** את תוכחת הנביא ישראל עתה **שמעו** את **הגוים** בגלות, כי הבלתי שומע את אוהבו שומע את אויבו, וזהו **(יח) לכן שמעו הגוים** וגם **ודעי עדה כו'**, והוא כי הוא יתברך העיד עלינו ב' עדים **את השמים ואת הארץ**, נמצא כי הארץ היא עדה עלינו שאם לא נעשה את הטוב נלקה בה, וע"כ אמר **ודעי עדה את אשר במ** בישראל כי הנני דובר אל העדה.

ואמר **(יט) שמעי הארץ** שהיא **העדה הנה אנכי כו'**, והא פן תאמר העדה הנה נאמר בתורה והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי כו' ונתתי מטר כו' ואספת כו' כי הארץ תתן יבולה וא"כ העונש הראוי מיד היה, שהשמים יעצרו ממטר והאדמה לא תתן את יבולה, ואם כן אפוא, עתה שישראל על דברי התורה ונתיבותיה אמרו **לא נלך**, זה היה מיד ראוי להענישם.

לזה אמר **שמעי הארץ** מאת העדה, כי מה שאיני מיסרם ע"י השמים והארץ הלא הוא, כי **הנה אנכי מביא רעה אל העם הזה פרי מחשבותם** שהוא **כי דברי לא הקשיבו**. והענין כי המחשבה הראשונה הייתה לבלתי לכת בדרכי התורה, באומרם מי יתן לנו נביא נתנהג על פיו והפרי אשר יצא מזה הוא, כי **הקמותי להם צופים** ולא שמעו דברי שבפיהם, וכוונתי היא לשלם להם תחילה הפרי שנמשך ממחשבת בלתי שמוע אל התורה ואח"כ מהעדר שמוע התורה, וזהו **הנה אנכי מביא כו' פרי מחשבותם** שהוא כי על **דברי** שבפי **הצופים** לא **הקשיבו**. ואח"כ **ותורתי** שהוא כי אותה גם היא **לא הקשיבו** מתחילה, שנמשך עתה אחר העדר הקשבה אליה ולצופים, שגם מאסו בה וזהו **וימאסו בה**.

ופירש ואמר, ומה היא הרעה הבאה על שלא שמעו את דברי הנביאים הלא הוא מאוס בקרבנותיהם, כד"א **החפץ לה' בעולות וזבחים כשמוע בקול ה'**, הלא שמוע מזבח טוב **להקשיב מחלב אילים**, וזהו אומרו **כי על דברי לא הקשיבו** שהוא מפי **הצופים**, על כן מה לי חפץ בקרבנות **(כ) למה זה לי לבונה כו' עולותיכם לא לרצון וזבחיכם לא ערבו לי** והוא ענין חורבן בית המקדש.

ואחר שאענישם על בלתי שמוע אל דברי שבפי הנביאים שלא הקשיבו אותם, איסרם על בלתי הקשיבם אל דרכי תורתי ונתיבותיה ללכת בדרך הטוב, אשר הוא המסלק כל מכשול מדרך העם.

על כן לעומת זה **(כא) כה אמר ה' הנני נותן אל העם הזה מכשולים**, ואפשר הוא על דרך מה שכתב **רש"י** ז"ל פרשת שלח לך, כי על רשעת שאלת ישראל לרגל את הארץ, אמר חייכם שאני נותן לכם מקום לטעות כו'.

או תהיה הכוונה שיתן להם מיני צרות על עונותיהם, ומרוב הצרות מעצמם יכשלו בהם בהרהרם עד יאבדו, וכל זה להם על שרחקו מדרכי התורה המסלקת כל מכשול.

כב כה אמר ה' הנה עם בא מארץ צפון וגוי גדול יעור מירכתי-ארץ :
כג קשת וכידון יחזיקו אכזרי הוא ולא ירחמו קולם כים יהמה ועל-סוסים ירכבו ערוך
כאיש למלחמה עליך בת-ציון :
כד שמענו את-שמעו רפו ידינו צרה החזיקתנו חיל כיולדה :

(כב) כה אמר ה' הנה עם בא כו'. הנה כתבנו כי שלשה המה אשמותם:

אחד, כי רחקו מלכת בדרכים ונתיבות התורה.

ב', שלא אבו שמוע גם את דברי הנביאים מפי ה'.

ג', כי הגיעו עד גדר מאיסה בתורה כאומרו **וימאסו בה**.

והנה על ב' הדברים דבר ויקרא אל הצרה הראויה להם, ועתה בא אל השלישית בשתי בחינות:

א', להורות איך הוא אמת כי מאסו בתורה.

ב', כי על כן גם המה נמאסו כי כסף נמאס קראו להם כי מאס ה' בהם.

והחל בראשונה ואמר הוא יתברך ראו עתה איך מאסו בתורה, כי הנה אביאם ככסף בתוך כור באש גדולה ומפוח נופח באש לראות אם יצא איזה דבר מהכסף משולל סיגים ולא יצא שום כסף נקי, אביאם שיהיו בתוך ירושלים כנתונים בתוך כור והאש מלהטת סביב עד היות להם חיל כיולדה, ומפוח הנביא שהוא פיו נופח בהם אם ישובו מחמת יראה איזה מהם שיפרוש מרעתו ולא שב מהם איש, והנה אין זה כי אם שמאסו בתורה.

זוה ענין הכתובים (כב) **כה אמר ה' הנה עם בא כו' וגוי גדול עמו יעור מירכתי ארץ (כג)** **אכזרי הוא ולא ירחמו, קולם כים יהמה ועל סוסים ירכבו**, אשר אין צריך לומר רוכביהם כי אם גם כל סוס מהם **ערוך כאיש למלחמה**.

והנה אין אש גדולה מזו שורפת את כל ישראל, באומרם כי (כד) **שמענו את שמעו רפו ידינו**, כי מרוב אימה וזלעפה הותש הכח ויהיו כמתעלפים, אלא שהצרה החזיקתנו, כי מרירות נפש בצרת הרג מחזיק את האדם אחר שתש כחו לעמוד על נפשו בעת השמועה, חוזר ומתחזק וזהו **צרה החזיקתנו**, אך לא יבצר מהיות **חיל כיולדה** כי גם היא מתחזקת בחילה, הנה אין

אש גדולה מזו שמחמתה הם נכוים במקומם, והם כנתונים בתוך כור הנתון באש, והוא כי הם נאספים תוך ירושלים, כי העיר להם ככור והם ככסף בתוך ואש האויבים יוקדת מסביב.

כה אל-(תצאי) (תצאו) השדה ובדרך אל-(תלכי) (תלכו) כי חרב לאיב מגור מסביב :

כו בת-עמי חגרי-שק והתפלשי באפר אבל יחיד עשי לך מספד תמרורים

כי פתאם יבא השדד עלינו :

כז בחון נתתיך בעמי מבצר ותדע ובחנת את-דרךכם :

ולומר איך הם כנתונים בתוך כור אמר שמזהירים אלו את אלו **(כה) אל תצאו השדה**, ואפילו **בדרך** שתוך העיר **אל תלכו**, כי אם כל אחד כלוא בבית, שהם ככסף בתוך כור והמה והכור נתונים באש. ונתן טעם אל העדר היציאה ואמר **כי חרב לאויב וכו'**, והוא, כי אין אדם ירא מאשר חרב בידו אם לא בהיותו קרוב ששיגהו בחרבו הקשה אך לא מרחוק, אמר כי גם בדרך שבעיר עם שהאויב רחוק וכן בשדה במקום שאין האויב שם לא יצאו, למה מפני ש**חרב לאויב** הוא **מגור מסביב**, שהמגור שיש לכל מי שרואה עצמו חוץ מהבית הוא ממית כחרב, כאלו שם הוא קרוב ודבק החרב של אויב, כי כל מקום ששם מגור שהוא מסביב אל הבית, הוא כאלו שם החרב ממיתו.

ולא שבהיותכם תוך מושבותיכם שם תנצלו, כי אם שאלו היה איש יוצא היה מת נפרד מאחיו שימיתום אחרי כן, אך עתה כולכם תמותו כאחת בבוא השודד אל תוך העיר, ועל כן **(כו) בת עמי** המקובצים שם **חגרי שק וכו' אבל יחיד עשי לך** בשבילך, **מספד** אחד על **תמרורים** רבים של הריגת כולכם, **כי הלא פתאם יבא השודד** על הכל כאחד, ועל כן **אבל יחיד** יקרא כי אין נשאר מהם, שהוא כאבל של בן יחיד שלא נשאר זולתו, והוא **מספד** אחד עם היות **תמרורים** רבים של אנשים רבים, **כי פתאום כו'** לכולם כאחד הנה האש והכור והכסף לימרק בתוכו.

והנה המירוק הוא ע"י בוא הנביא ברוח שפתיו להפיח בדבריו אל העם, באמור להם הנה האש שורפת אתכם ויגדיל מדורת הרעה כחרש וצורף נופח באש פחם שהכור בה להגו סיגים מכסף, כך הנביא מבעיר אש צרת האויבים בלבם, למען ע"י כן ימצאו בהם קצת יצטרפו ויתלבנו מרוע לבם, ומתוך צרה ישובו עד ה' ואל על יקראוהו ויהיו ככסף הנשרף בתוך הכור, אך הנה אם הנביא יהיה גם לו מגור בלבו כשאר העם, לא יעצר כח לנפח באש בלבם ולדבר דברי כיבושים להחזירם בתשובה, על כן אמר הוא יתברך אל ירמיה הוא **(כז) בחון** שהוא כעופל **ובחון נתתיך בעמי מבצר**, כי גם שאתה בתוך עמי החייבים לא תלקה בקרבם ולא

תכווה בגחלתם, כי **מבצר** חזק אתה בקרבם, **ותדע** זה כי כן הוא ואל ירך לבבך, כי אם **ובחנת את דרכם** על ידי היותך נופח בהם לצרפם כמדובר.

כח כלם סרי סוררים הלכי רכיל נחשת וברזל כלם משחיתם המה :
כט נחר מפח (מאשתם) (מאש) תם עפרת לשוא צרף צרף ורעים לא נתקו:
ל כסף נמאס קראו להם כי-מאס ה' בהם :

משיב הנביא ואומר, (כח) כלם סרי סוררים כו' לומר לא שב ולא נצרף שום אחד מהם, כי אם כולם מצרים איש את עמיתו והן אמת כי אין רשע מיצר את הצדיק, כי אין צדיק ביניהם כי אם **סרי סוררים** סרים את סוררים כמותם, **הולכי רכיל** זה על זה כאלו זה הורג לזה בנשק **נחשת** וזה **בברזל**, אך לא על זה הם פטורים כי הצד השווה שבהם הוא, כי **כולם משחיתים המה** זה על זה וזה על זה, באופן כי **(כט) נחר מפוח** הוא פי המדבר אליהם כנופח לצרף כסף שבכור נחר ונשחת **מאש**, שהוא מחום אש שהייתי מדבר ומתלהב, וגם **תם עופרת** והוא כי דרך הצורפים להגו סיגים מכסף, שמטילים עופרת תוך הכור להפריש על ידו.

והנמשל הוא כי מלבד אומרים דברים מבעירים את אש המגור לצרפם, גם היית מאריך ומכביד כעופרת עד תם ונשלם גבול ושיעור הכבדות, באומרי אולי על ידי כן אצרף אותם או קצתם, והנני רואה כי לשווא אבחנו **צרף צרוף** כי לא הועיל ולא נצרף גם אחד, וזהו **ורעים לא ניתקו** באופן כי מהראוי היה ליקרא סיגים כולם.

אך לא יקראו כי אם **(ל) כסף נמאס**, כאלו הם כסף אלא שהוא **נמאס** מחמת תערובת סיגים שבו, והטעם הוא כי **ימאס ה'** בעל הרחמים **בהם**, כי מאסו במה היה במידת רחמים שהביט אל איזה דבר טוב קרוב או רחוק ויקרב צדק מאליו, ויחשבה **לכסף נמאס** ולא לסיגים כולם כרוב רחמיו, וזה **כסף כו' כי מאס ה' בהם** ובין כך ובין כך נקרא להם תואר נמאס, על כי **מאסו תורת ה'**, כאשר אמר למעלה **וימאסו בה** כמדובר.

פרק ז

א הדבר אשר היה אל-ירמיהו מאת ה' לאמר :
ב עמד בשער בית ה' וקראת שם את-הדבר הזה ואמרת
שמעו דבר-ה' כל-יהודה הבאים בשערים האלה להשתחות לה' :

ג כה-אמר ה' צבאות אלהי ישראל

היטיבו דרכיכם ומעלליכם ואשכנח אתכם במקום הזה :

ד אל-תבטחו לכם אל-דברי השקר לאמר היכל ה' היכל ה' המה :

ד אל-תבטחו לכם אל-דברי השקר לאמר היכל ה' היכל ה' המה :

ה כי אם-היטיב תיטיבו את-דרכיכם ואת-מעלליכם

אם-עשו תעשו משפט בין איש ובין רעהו :

ו גר יתום ואלמנה לא תעשקו ודם נקי אל-תשפכו במקום הזה

ואחרי אלהים אחרים לא תלכו לרע לכם :

ז ושכנתי אתכם במקום הזה בארץ אשר נתתי לאבותיכם למן-עולם ועד-עולם :

הנה יקשה כי הלוא גם כל הדברים הנאמרים בכל הספר מאת ה' המה, ואיך יאמר (א) הדבר כו' מאת ה' לאמר.

ועוד מה צורך לומר (ב) בשערים האלה ושהוא להשתחוות לה'.

ועוד למה כינה פה את שמו יתברך בשם (ג) צבאות.

ועוד אומרו (ה) היכל ה' זה שלש פעמים כאחת, ובשלישית אומר המה כי איך יהיו המה היכל ה'.

ועוד אומרו (ה) כי אם היטב תטיבו כו' כי הרי נאמר למעלה הטיבו כו' ואשכנה כו'.

ועוד כי טרם יאמר אם עשו תעשו כו' היה לו לומר גיזרת על אומרו אם היטב כו'.

ועוד מה הוא הכפל אומרו היטב תטיבו עשו תעשו.

ועוד כי אחר אומרו שעשו יעשו משפט בין איש ובין רעהו כל שכן הוא (ו) שגר יתום ואלמנה לא יעשוקו ושדם נקי לא ישפכו ושלא ילכו אחרי אלוהים אחרים.

ועוד אומרו לרע לכם משולל הבנה. שאם הוא שההליכה הוא לרע להם פשיטא, ואם שהם יכונו לכך לא יתכן יחשבו להרע את עצמם ויעשוהו.

ועוד אומרו (ז) במקום הזה בארץ כו' כי מי לא ידע כי המקום הזה בארץ הוא אשר נתן אל האבות.

אמנם יאמר, ראו נא גודל רחמנותו יתברך אשר יעשה למען שמו במידת רחמיו, כי הלא אחר כל דברי עוונות העצומים אשר סיפר שהיו עושים ישראל בימים ההם, לא היה הדעת נוטה שישבו להבטיחם להשכינם לעולם בארץ, אם יטיבו את דרכם כי אם לשלחם מעל פניו. על כן אמר הנה הדבר אשר היה אל ירמיה מתייחס אל שם הרחמים, שהוא (א) מאת ה' לאמר לישראל כרוב רחמי שמו הנזכר.

הוא זה (ב) עמוד כו' הטיבו כו' ואשכנה כו' ואמר שמעו דבר ה' כל יהודה אך לא את כלם כי אם אל הבאים בשערים האלה להשתחוות לה', כלומר אך הבאים להשתחוות לעבודה זרה אשר שמו סמל הקנאה המקנה בביאה ומשתחווים לעבודה זרה, או אל האמור ביחזקאל ויבא אותי אל שער בית ה' הפנימית והנה פתח היכל ה' בין האולם ולמזבח בעשרים וחמשה איש אחוריהם אל היכל ה' ופניהם קדמה, ואמרו רז"ל בגמרא:

ממשמע שנאמר ופניהם קדמה איני יודע שאחוריהם אל היכל ה' ומה ת"ל, מלמד שהיו פוערין עצמן ומתריזים כלפי מטה ע"כ.

והנה אין ספק שלאנשים כהם לא יאמר הטיבו דרכיכם ואשכנה אתכם, כי גדול עוונם מנשוא על כן יאמר אל מי אמר ה' הדבר הזה, הלא הוא אל הבאים בשערים האלה להשתחוות לה', כלומר אך לא לבאים להתריס נגד ה' חלילה.

או יאמר הבאים כו' במה שידענו מרז"ל כי הכהן המשרת בביהמ"ק של מטה הוא כמשרת בבית המקדש של מעלה, והנכנס בשערים של מטה כאלו נכנס בשל מעלה כי ביהמ"ק של מעלה מכון כנגד של מטה, והנה אין ספק כי לא הרשעים עובדי עבודה זרה ובאים ג"כ להשתחוות לה', יחשב כבאים בשערים של מעלה כ"א לטובים, והנה פה לא ידבר רק עם הבלתי טובים ואומר להם שיטיבו את דרכם, וע"כ יתכן יאמר שמעו כו' הבאים בשערים האלה כלומר באלה של מטה בלבד ולא בשל מעלה, (ג) הטיבו דרככם כו' ואשכנה אתכם כו'. ואמר כה אמר ה' צבאות כו' והוא כי הנה אחד מתואנות הבלתי מטיב דרכיו הרעים הלא היא אומרו, כי עוד לא ישוב ה' לרצותו ולאחבו אחרי אשר הוטמא בעבירות אשר שנא ה', ועל כן בבואו יתברך לומר שיטיבו את דרכם שם לפניהם חיבתו אליהם, ואמר כה אמר ה' צבאות כלומר שעם היותו אלוהי כל הצבאות אינו מייחס אלוהותו כי אם על ישראל כי בהם בחר, ואומר שיטיבו את דרכם כי מזה יכירו וידעו כי בהטיבם את דרכם אהובים יהיו לו, כי על כן בהקדמת דבריו אומר להם שהניח כל הצבאות ונקרא שמו עליהם, ואומר להם שיטיבו דרכם למען ישכילו כי בהיטיב דרכם יהיה להם כן. והכוונה לומר שע"י שנותרם את דרכם שיעזבו הרעים ויעשו הטובים, ישכנם במקום ההוא כלומר שאם לא כן יגלו בין הגויים.

ושמא תאמר, כי בלעדי זה לא אבטל היכלי כי אם יגלו ישראל יעזוב ביהמ"ק לגמרי וגם יחריבוהו הגויים, (ד) אל תבטחו לכם וכו' לאמר היכל ה' כו' והנה הדרך המורגל בפי הכל בפסוק זה הוא, שהיו ישראל אומרים מרגלא בפומייהו היכל ה' היכל ה', כלומר ולא יתכן להאמין דברי הנביא שיחריב ה' את היכלו, ואומר להם הנביא היכל ה' המה כלומר אל תחשבו כי הוא יתברך קורא היכל ה' לשכן שמו בבית כי אם באנשים, כי בהיות צדיקים הם עצמם ההיכל כלומר ואחר שאינכם צדיקים אין לו היכל, ומה אם יחריב הבית הנקרא היכל כי

אינו מושבו האמיתי, והן אמת כי על זה ראוי לשים לב שאם כן היה לו לומר אתם ולא המה, כי תחילת הפסוק ידבר לנוכח אך יתכן כי זה רמז להם, כי הם שהיו אז בלתי כשרים על כן איך יאמר היכל ה' אתם, על כן אמר **המה** שהוא שלא לנוכח לרמוז שיצדק בזולתם ולא בהם.

עוד יתכן כי הנה ידוע כי בית המקדש של מעלה מכון כנגד של מטה, ואיכות זה דבק בזה כאלו שניהם אחד, והוא ענין נודע מרז"ל כי העובד בשל מטה הוא כאלו עובד בשל מעלה, וגם על כן לא אמר אדם לחברו צר לי המקום והיו עומדים צפופים ומשתחוים רווחים, כי היה כאלו העליון הוא למטה עם התחתון, והן אמת כי כן הוא בהיות העם צדיקים אך לא בהיותם רשעים.

ונבוא אל הענין, והוא, כי היו ישראל בוטחים שלא יחרב הבית באומרם הנה **היכל ה' למטה והיכל ה' למעלה** מכון ושניהם אחד, וזהו **היכל ה' המה** כלומר ואם כן בהיחרב התחתון מגיע הפגם אל העליון, ואם כן איך נאמין שיחרב הבית וההיכל, ואמר הוא יתברך שהוא בטוח בשקר כי אין לשני ההיכלות אחדות רק בהיות הדור צדיקים, באופן שבהיותם רשעים שאז ההיכל נחרב אין לעליון שייכות בו.

ואחר אומרו שייטיבו דרכם וישכן אותם במקום ההוא ולא בשקר כמדובר, אמר עתה **(ה) כי אם היטב תטיבו וכו'** לומר הלא אמרתי הטיבו דרכיכם שהיא הטבה בלתי כפולה, שהוא שתחת עשותם מעשים רעים יעשו מעשים טובים, וע"י כן **ואשכנה אתכם** במקום הזה אך לא אמר למן עולם ועד עולם, אמר עתה הנה **אם תטיבו כו'** הוא שאמרתי **ואשכנה כו'**, שעל היות ההטבה בלתי כפולה לא הכפלתי השכר, **כי אם היטב תטיבו כו'** שהיא הטבה כפולה אז אעדיף עליכם, כי **ושכנתי אתכם כו' למן עולם ועד עולם**, זהו שיעור כללות הכתובים.

וביאור התכת התיבות וענין כפל ההטבה הוא, כי הנה אמרו רז"ל בגמרא על מימרות רשב"ל גדולה תשובה שזדונות נעשים כזכיות ומימרא אחרת שנעשים כשגגות, אמרו כאן מאהבה כאן מיראה, הנה כי השב מאהבה הטבתו כפולה, כי לא די שתחת עשות דרכים רעים עושה טובים, כי אם שגם הפעולה הרעה בעצמה מהפכה לטובה, וזה יאמר **היטב תטיבו דרכיכם ומעלליכם**, שבין הדרכים הכוללים בין המעללים שהם כל פרטי הפעולות, הן עצמן יהיו טובות וזכיות שהוא הטבה כפולה, וזהו **כי אם היטב תטיבו כו'** וכן **אם עשו תעשו**, שהוא עשיה כפולה שהוא **משפט בין איש כו'**, שלא בלבד על פי מה שעיני הדין רואות על פי טענות הבעלי דינין, כי גם לחקור ולדרוש להוציא דין מרומה לאור לגלות מצפוני לב כל אחד מהם, שזו היא עשיית משפט כפולה וזהו **עשו תעשו משפט**, ואיך הוא הכפל הלא הוא **בין איש ובין**

רעהו, כלומר, איני אומר בין איש לרעהו כי אם **ובין רעהו**, שהוא מה שבין איש שהוא מה שבפנימיותו, בקרב איש ובקרב רעהו בעל דינו והוא ע"י ריבוי חקירות ודרישות.

וכל זה הוא בתנאי שלא תעשו מעשים טובים בלי עזיבת עונות, כי אז יהיה טובל ושרץ בידו, וזהו (ו) **גר יתום וכו' לא תעשוקו**, שהוא שהיה עוונם מתחילה, וכן **דם וכו' במקום הזה** וכן שבכל מקום הוא עוון פלילי כיון להזכיר להם מעשיהם שעשו, הוא דם זכריה שהיה רותח בבית המקדש בזמן נבואה זו, כי היה מימי המלך יואש וגם אחרי אלוהים אחרים לא תלכו לרע לכם, שהוא אפילו בשביל רע שיש לכם, כענין להתרפאת מחולי רע ע"י עניני עבודה זרה לא תעשו.

או יאמר, כי **אם היטב תטיבו וכו'** לומר איני צריך להזכיר לכם הסור מרע, כי לא אמרתי רק **הטיבו דרכיכם כו'**, והטעם הוא, כי **אם היטב תטיבו** שהוא שתחזיקו בהטיב **דרכיכם ומעלליכם** פעם ושתיים, שהיא **היטב תטיבו דרכיכם וכו'**. וכן **עשו תעשו משפט כו'** שתחזיקו זה פעמים בדבר שהוא **עשו תעשו**, איני צריך לומר לכם לסור מרע כי מאליכם תעשו, כי ודאי שגר **כו' לא תעשוקו כו'**.

ושיעור הכתובים כי אם הטיב כו' ודאי שגר כו' לא תעשוקו, כי הטוב יוחזק בידכם ולא תעשו רעה, ועל כן לא הוצרכתי להזכיר הסור מרע כי אם העשה טוב, כי בכלל מאתיים מנה.

ואחר עשותכם התשובה הזאת (ז) **ושכנתי כו'**. והנה ראוי לשים לב אל אומרו **בארץ אשר נתתי לאבותיכם** שהוא מיותר, **וגם מה ענין אמרו למן עולם ועד עולם**.

אך הנה אמרו רז"ל על פס' **משא דבר ה' כו' ודמשק מנוחתו**, א"ר יוחנן עתידה ירושלם שתגיע עד שער דמשק, מה טעם **משא דבר ה' בארץ חדרך ודמשק מנוחתו**, וכתוב אפך **כמגדל הלבנון צופה פני דמשק**, וכל ישראל משתכנים תחתיו. וזה יאמר פה **ושכנתי אתכם** במקום הזה שהוא בירושלים, שהיא תכלול כל הארץ **אשר נתתי לאבותיכם**, כי היא כוללת כל א"י עד צופה פני דמשק, כי מעתה יטעמו הטובה העתידה כי מעתה יאושרו באותה הטובה, כי לא יהיה שעבוד מלכויות לעולם, והנה זה הוא בהתפשטות ירושלם באורך ורוחב ע"י קדושתה, ואמר כי גם בגובה תאושר ע"י קדושת ישראל, בשובה עד ה' כאשר לעתיד שהוא **מן עולם ועד עולם**, ויהיה ענין מאמר ראב"י עתידה ירושלם להיות רמה ועולה רמה ועולה עד שמגעת לכסא הכבוד, ואומרת להקב"ה צר לי המקום כו'. ואפשר זה יכווין פסוק זה באומרו **מן עולם**, שהוא מעולם זה **עד עולם** עליון שהוא כסא הכבוד.

או כפשוטו מה שושכנתי אתכם כו' שאם מעתה תעשו תשובה אין צריך לומר שלא תגלו עתה כי אם שכל הגלויות יתבטלו, באופן תהיה שכונתכם בארץ מן עולם ועד עולם, שהוא עד סוף כל הדורות.

ח הנה אתם בוטחים לכם על-דברי השקר לבלתי הועיל :
ט הגנוב רצח ונאף והשבע לשקר וקטר לבעל והלך אחרי אלהים אחרים אשר לא-ידעתם :
י ובאתם ועמדתם לפני בבית הזה אשר נקרא-שמי עליו ואמרתם נצלנו
למען עשות את כל-התועבות האלה :

(ח) הנה אתם בוטחים לכם כו' בימי יאשיהו אמרו רז"ל כי היו מראים שהסירו העבודה זרה ושאר רשעיות והיו נותנים אותה אחר הדלת, וכשהיה המלך הולך מבית לבית לראות אם פנו בתיהם מעבודה זרה, היו פותחים את הדלת והייתה העבודה זרה נסתרת מן העין בין אחורי הדלת והכותל, וכשהיה המלך יוצא היו סוגרים הדלת ומשתחוים לעבודה זרה הנראית אחרי הדלת, וכן היו הולכים אחרי כן אל ביהמ"ק להשתחוות לה', והוא כי היו בוטחים כי הוא יתברך לא יחריב היכלו אחר שיש שמשתחוים לו שם, כמאמרו יתברך למעלה אל תבטחו על דברי השקר לאמר היכל ה' כו', והנה על זאת חזר ואמר הנה אתם בוטחים לכם על דברי השקר שלא אחריב היכלי לבלתי הועיל, כי האם (ט) גנוב רצוח כו' וע"י (י) שבאתם ועמדתם לפני אחר התועבות האלה ואמרתם נצלנו מעונש כל הרעות ע"י בואנו להשתחוות לה' בביתו למען עשות את כל התועבות, כי מה שאח"כ אנו עומדים בבית הזה להשתחוות לה'.

יא המערת פריצים הנה הבית הזה אשר-נקרא-שמי עליו בעיניכם
גם אנכי הנה ראיתי נאם-ה' :
יב כי לכו-נא אל-מקומי אשר בשילו אשר שכנתי שמי שם בראשונה
וראו את אשר-עשיתי לו מפני רעת עמי ישראל :

ואין זה כי אם שתחשבו, כי בראותי אתכם בבית הזה איני רואה ללבב, שהוא למען עשות התועבות, ואני חושב שבתשובה אתם באים אך לא כן הוא, כי האם (יא) מערת פריצים הנה הבית הזה בעיניכם, שכמו שהפריצים עושי רשעה גנוב ורצוח כו' וממלטים עצמם באחד המערות כך הוא בעיניכם הבית, הזה כי אתם פריצים וחושבים להינצל ע"י בואכם אל הבית הזה כמדובר, בחשבכם כי איני רואה ללבב כי רעה בלבבכם ולא מחמת תשובה ועזיבת

החטאים עשיתם, כי **הנה** גם **אנכי ראיתי** אשר בלבבכם **נאם ה'**, ואיך תנצלו בבואכם אל ביתי.

ואשר אמרתי כי ביטחונכם שלא אחריב ביתי כן הוא **(יב) כי לכו נא אל מקומי אשר בשילו כו'**, וכאשר אז לא שמתי לבי אל היות **שמי שם** כך גם עתה, ומפני שהיה מקום לומר כי גדולה קדושת בית עולמים ממשכן שילה ואינה ראייה משילו, והוא אשר כתבנו שכווננו הם באומרם **היכל ה' כו' היכל ה' המה**, כי בית זה עם היכל העליון אחד הוא שהוא מכוון נגדו מה שאין כן שילו, על כן אמר כי הנה לעומת זה, גם אשר חטאת הדור ההוא לא היה כ"כ כאשר חטאתם אתם.

יג ועתה יען עשותכם את-כל-המעשים האלה נאם-ה'
ואדבר אליכם השכם ודבר ולא שמעתם ואקרא אתכם ולא עניתם :
יד ועשיתי לבית אשר נקרא-שמי עליו אשר אתם בטחים בו
ולמקום אשר-נתתי לכם ולאבתיכם כאשר עשיתי לשלו :
טו והשלכתי אתכם מעל פני כאשר השלכתי את-כל-אחיכם את כל-זרע אפרים :

וזוהו **(יג) ועתה יען עשותכם את כל המעשים האלה כו'**, ואדבר אליכם השכם ודבר ולא שמעתם, ואפילו כאשר ואקרא אתכם ולא עניתם, על כן **(יד) ועשיתי לבית הזה אשר נקרא שמי עליו**, שבזה הוא שווה לשילו עם היות שהמקום הזה הוא בית עולמים וקדוש יותר, אחר שאשמותיכם רבו מאשר היה בזמן שילו לא אשא פני המקום ואחריבהו כאשר עשיתי לשילו. וזהו שאחר אומרו **ועשיתי לבית אשר נקרא שמי עליו כו'**, אמר **ולמקום אשר נתתי לכם ולאבתיכם כו'**, כי היינו הבית היינו המקום אך כיון לומר כי זה יש לו ב' יתרונות על שילו: **אחד**, כי שם לא היה בית כי אם כתלים ויריעות עליהם. **שנית**, כי שם לא היה מכוון כנגד ביהמ"ק של מעלה ופה הוא מקום מכוון באופן שקדושתו גדול על שילו.

על כן אמר אחר שעונותיכם רבו על עונות הדור ההוא לא אביט אל היות זה בית וזהו **ועשיתי לבית כו'**, וגם לא אל **המקום שנתתי לכם כו'** שהוא מקום מיוחד מכוון לביהמ"ק של מעלה, וזהו **ולאבתיכם** כי מקום זה טרם יבנה ביהמ"ק היה קדוש כי על כן האבות החשיבוהו, כי בו אברהם עקד את יצחק ובו יצא יצחק לשוח היא תפלה ובו הקים יעקב מצבה, כי המקום בעצמו הוא חשוב משילו עם כל זה שיש לו שני יתרונות, אעשה לו כאשר עשיתי לשילו.

ואחר כך (טו) **והשלכתי אתכם כו'**, והוא לומר אל תחשבו שמה שאני שולח יד במקום אשר נקרא שמי הוא כי שנאתיו, כי הלא המקום מה פשע ואדרבא מפני כבודי היה לי להגן שלא תגע בו יד אויב, אך עשיתי למענכם כי ע"י כן **והשלכתי אתכם כו'** ותשארו בחיים, אך אם לא הייתי מניח אותם להחריבו הייתם ספים וכלים, וזהו **ועשיתי כו' והשלכתי כו'**.

טז ואתה אל-תתפלל בעד-העם הזה ואל-תשא בעדם רנה ותפלה

ואל-תפגע-בי כי-אינני שמע אתך :

יז האינך ראה מה המה עשים בערי יהודה ובחוצות ירושלים :

יח הבנים מלקטים עצים והאבות מבערים את-האש והנשים לשות בצק לעשות כונים

למלכת השמים והסך נסכים לאלהים אחרים למען הכעסני :

יט האתי הם מקעסים נאם-ה' הלא אתם למען בשת פניהם :

(טז) **ואתה אל תתפלל בעד העם הזה כו'**. אמר אם יאמרו לך שתתפלל בעדם אל תעשה, וזהו **אל תתפלל בעד העם הזה**, וגם לא מעצמך **אל תשא בעדם רנה ותפלה**, ואל יעלה על רוחך שכאשר עשיתי למשה, שאמרתי לו הניחה לי והייתה הכוונה כדי שיתפלל כמו שאמרו ז"ל, שאמר וכי תופס הייתי בך כו', אל תחשוב שעתה אני אומר **אל תתפלל כו'** כדי שתתפלל, שאני מורה באמרי **אל תתפלל** שאילו היית מתפלל הייתי שומע לך, ואיני אומר כך אלא כדי שתחילה פני שאניחך להתפלל כי לא כן הוא, כי הנה **אל תפגע** ותחילה פני שאניחך להתפלל **כי אינני שומע אותך**, כי (יז - יח) **האינך רואה מה המה עושים** בפרהסיא **בערי יהודה ובחוצות ירושלים**.

והנה (יט) **האתי הם מקעסים וכו' הלא אותם**, והוא כי יכעסו **למען** ראות **בושת פניהם**, בראותם שלא תועיל למו כל עבודתם, לכן אחר שאותי אינן מקעסים לפי האמת כי אם את עצמם, כי מה המה הבל וריק לפני על כן לא אניח את אפי וחמתי, שני משחיתים רעים וגדולים תהיה נתכת מיד על האדם, כי אם תתחיל במקום להחריבו.

כ לכן כה-אמר אדני ה' הנה אפי וחמתי נתכת אל-המקום הזה על-האדם ועל-הבהמה

ועל-עץ השדה ועל-פרי האדמה ובגרה ולא תכבה :

כא כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל עלויתכם ספו על-זבחיכם ואכלו בשר :

כב כי לא-דברתי את-אבותיכם ולא צויתים ביום (הוציא) (הוציא) אותם מארץ מצרים על-

דברי עולה וזבח :

כג כי אם-את-הדבר הזה צויתי אותם לאמר שמעו בקולי והייתי לכם לאלהים ואתם תהיו-

לי לעם והלכתם בכל-הדרך אשר אצוה אתכם למען ייטב לכם :

וז' (כ) **לכן כה אמר ה' הנה אפי וחמתי נתכת אל המקום הזה** להחריבו, כד"א **כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון כו'** וזה **על האדם כו'**, שהוא בעד האדם שהוא על מה שיהיה ראוי לאדם **ולבהמה כו'** יהיה על המקום, ועל כן ובערה במקום ולא תכבה כד"א **ויצת אש בציון**, ושימוש מלת **על** כמו בשביל כד"א על חטאת ירבעם, על דבר אשר לא קדמו, וכאלה אין מספר.

(כא) **כה אמר ה' צבאות כו'**. אחרי אומרו למעלה כי אין חפצו יתברך בהיכל בנין אם לא בהיכל בני אדם, שהוא בהיותם צדיקים שהן הם היכל ה', ושעל כן בהיותם בלתי צדיקים מה בצע בביהמ"ק, אמר עתה הלא יעלה על רוחכם שאחפוך בבית המקדש בשביל הקרבנות שמקריבים לי בו, כי הלא **כה אמר ה' צבאות** שאיני ח"ו בשר ודם נהנה מן הב"ח, כי הנה ה' אדון כל הצבאות של מעלה אני, ואיך אוכל בשר אבירים ודם עתודים אשתה.

ועוד שאם כן שהכוונה היא להנאתי, אם כן כל עיקר חפצי היה על העולות שכולם כליל לגבוה יותר מכל שאר זבחים, ואדרבה אני אומר **עולותיכם ספו על זבחיכם**, כי מי יתן וכאשר אחפוך שתמנעו מחטאות ואשמות, ולא תביאו את קרבנם תמנעו גם כן מהרהור, ולא תביאו גם עולות שיהיו נוספים העולות על הזבחים לעצמכם, ותחת הקריב אותם על מזבחי תאכלו אותם אתם וזהו **ואכלו בשר**.

או שעור הענין כי יש שני מיני מזבח,

אחד מזבח העולה,

שני, שולחן שאדם אוכל בו בקדושה, כמאמר התנא שלשה שאכלו על שלחן אחד ואמרו עליו דברי תורה כאלו אכלו משלחנו של מקום כו'.

ובזה יאמר, מי יתן ולא יהיו זבחיכם על מזבחי שלא תחטאו להביאם כי אם **עולותיכם ספו וכו' על זבחיכם** שתביאו עולות יתירים על זבחיכם, שהוא במה שיהיו הקרבנות על שלחנכם, וזהו **ואכלו בשר** שהוא כי ע"י היות השולחן ע"י דברי תורה, יותר יתייחס לעולות מלשאר זבחים, כי הוא כאלו אכלו משלחנו של מקום שעיקר שולחנו של מקום היא העולה, והוא כי לפי רוב קדושת דברי תורה שעל השולחן יהיה ערך הקרבן, אם הוא מסודות התורה וכוונה שלמה ידמה המאכל לעולה, ואם פחות מערך זה ידמה לשאר זבחים, ועל כן עשו באופן **שעולותיכם** יהיו יתרים **על זבחיכם**, לפי הנאמר בשולחן **ואכלו בשר**, כי לא להנאתי חלילה אני חפץ כי אם אדרבא להנאתכם, והייתי מבקש תאכלו בשר שיהנה גוף ונפש שאחשיבהו לעולות וזבחים, והראיה כי הלא באיזה זמן הייתם חייבים לי יותר מביום הוציאי אתכם מארץ מצרים.

והנה אז **(כב) לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים על דברי עולה** שכלה כליל, ולא על דברי **זבח** שיש חלק לכהנים בו, כי אם על מה שאכלתם בשר הוא קרבן פסח, כד"א ואכלו את הבשר כי כל הבשר לכם.

ואם נשים לב אל אומרו לא דברתי ולא צויתים שהוא כפל ענין ובמלות שונות שהם שתי קושיות, אך הוא כי דרך המלך שיהנה מהעם באחת משתי בחינות: אחד, מחוקי המלכות ומנדה בלו' והלך. **שנית**, מקנסות שמצווה להם דברים ומעניש על העובר כך וכך, ויהיה כי כל עיקר כוונת המלך הוא שיעברו ויענשו ויהנה מהעונש.

והנה שתי הסוגים האלה היה אפשר לחשוב בו יתברך, **הסוג הא'** בעולות התמיד ותודה ושלמים ומעשר בהמה ונדרים ונדבות, **והסוג השני** זבחים הבאים על חטא ועוון, שהיה נראה שציוה ח"ו הציווי למען יהנה מהקרבן שיביא החוטא,

ועל שתי הסוגים אמר, **על הא', כי לא דברתי את אבותיכם ביום הוציא אותם מארץ מצרים** שיהיו חייבים לי שיתנו אותם וגם לא צויתים, ושם היה הציווי שלא מחמת עצמו, כי אם **על דברי עולה וזבח** שיביאו לי בעוברם.

(כג) כי אם את הדבר הזה כו'.

הנה אומרו לאמר הוא מיותר כי אינו לאמר לזולת. אך יאמר כי אם את הדבר הזה ציוויתי אותם לאמר, שהוא ענין מאמרם ז"ל על אומרם ישראל נעשה ונשמע שהוא הפך הסדר, אלא שלמדו ממלאכי השרת שכשעושים אחת ממצות ה' אשר יצווה אותם הם חרדים ומטים אוזן לשמוע צווי אחר לעשותו, וזהו עושי דברו לשמוע בקול דברו, וכן ישראל אמרו נעשה המצווה ונטה אוזן לשמוע צווי אחר לעשותו, וזהו עושי דברו לשמוע בקול דברו וזהו **נעשה ונשמע**.

ומעין זה יאמר פה, אל תמתינו שאדבר כדי להטות אוזן לשמוע, כי אם שטרם אדבר תכינו עצמכם ותטו אזן לשמוע בקולי. וזהו **לאמר שמעו בקולי** כי לשאומר מה שעדיין לא אמרתי אתם שמעו בקולי.

או מעין זה כשתשמעו בקולי לא יהיה על מנת לקבל פרס כי אם שמעו מצווה אחת, כדי שבשכר זה אתן לכם אחרת כד"א שכר מצווה מצווה, וזהו **לאמר שמעו בקולי** כי כדי לאמר אחרת אחרי כן שמעו עתה בקולי.

כד ולא שמעו ולא-הטו את-אזנם וילכו במעצות בשריות לבם הרע ויהיו לאחור ולא לפנים :

כה למן-היום אשר יצאו אבותיכם מארץ מצרים עד היום הזה ואשלח אליכם את-כל-עבדי הנביאים יום השכם ושלח :

כו ולוא שמעו אלי ולא הטו את-אזנם ויקשו את-ערפם הרעו מאבותם :

(כד) ולא שמעו וכו'.

הנה אומרו **במועצות** ואומרו **ולא לפנים** הוא מיותר, כי ידוע שההולך אחור אינו הולך לפנים. אך הנה בעושי רשעה ההולכים **בשרירות לבם** יש שני סוגים: א', אשר פתע פתאום תקפתו יצרו ויעש הרע, ואלו היה מתיישב בדבר לא היה עושה, ויש שני אשר נמלך ונתייעץ בלבו בישוב הדעת ועם כל זה נטה ללכת אחרי שרירות לבו, הנה זה השני רעתו רבה עד מאד, וזה הוא מאמרו יתברך **ולא שמעו ולא הטו את אזנם**, ומי יתן והיה רעתם דרך פתאומיות החרשתי, אך אוי להם כי **וילכו במועצות בשרירות לבם**, כי הלכו **במועצות** שנתייעצו לאטם אחרי **שרירות לבם הרע**, והוא כי יש שתי לבבות יצר הרע ויצר הטוב, ודרך העולם שהעושה בלי התייעץ תחלה יטה אל הלב הרע הוא היצר הרע, והמתייעץ לאטו תחילה הולך אחר הלב טוב, על כן אמר הנה **וילכו במועצות בשרירות לבם הרע** הוא היצר הרע, ולא בשרירות הלב הטוב הוא יצר הטוב **ויהיו לאחור**, והוא כי ההליכה לאחור הוא למן היום אשר יצאו ממצרים כאשר הוא מפרש אחר פסוק זה, והוא כי היו שבים אחור להדמות אל דורות שלפניהם, הם אשר היו במצרים שהיו עובדי עבודה זרה, והנה אם בכל זמן היו מתרחקים והולכים אחור, היו מתרחקים ומגיעים עד שבעים נפש שבאו מצרים ועד האבות, ואם כך היה הלא הוא אחור שאין לפנים גדול ממנו, על כן **ויהיו לאחור ולא** היה אחור שיתייחס **לפנים**, כי לא היו מגיעים עד הצדיקים וזהו **ויהיו לאחור ולא לפנים**.

(כה) למן היום אשר יצאו אבותיכם כו'. הנה אומרו יום השכם ושלוח משולל הבנה שלא יום אחד בלבד היה.

ועוד אומרו (כו) ולא שמעו ולא הטו את אזנם, כי הראוי **יאמר לא הטו את אזנם** וממילא נדע שלא שמעו, וכן אומרו **ויקשו את ערפם** יראה שהוא בכלל האמור. אך יאמר, כי הנה רעתם הייתה הולכת וגדלה כי יום השכם ושלוח, כלומר יום ראשון של **השכם ושלוח**, אז **ולא שמעו** כי **הטו את אזנם**, אך **לא שמעו** ולא קבלו ואחרי כן בפעמים אחרות אפילו להטות אذن לשמוע לא רצו, וזהו **ולא הטו את אזנם** ואחרי כן עשו יותר כי **הקשו את ערפם**, ולא בלבד

לא הטו אזן כי אם גם הפנו עורף ולא פנים, ובקושי ועזות דברו ואחרי כן **הרעו מאבותם** אשר היו בם שלשת הדברים כאמור.

כז ודברת אליהם את-כל-הדברים האלה ולא ישמעו אליך וקראת אליהם ולא יענוכה :
כח ואמרת אליהם זה הגוי אשר לוא-שמעו בקול ה' אלהיו ולא לקחו מוסר
אבדה האמונה ונכרתה מפיהם :
כט גזי נזרך והשליכי ושאי על-שפים קינה כי מאס ה' ויטש את-דור עברתו :
ל כי-עשו בני-יהודה הרע בעיני נאם-ה'
שמו שקוציהם בבית אשר-נקרא-שמי עליו לטמאו :
לא ובנו במות התפת אשר בגיא בן-הנם לשרף את-בניהם ואת-בנותיהם באש
אשר לא צויתי ולא עלתה על-לבי :

(כז) ודברת אליהם את כל הדברים האלה וכו'. איני מסכל חלילה שלא ישמעו כי ידעתי כי ודברת אליהם את כל הדברים האלה ולא ישמעו אליך (ולא עוד אלא וקראת אליהם את כל הדברים האלה ולא ישמעו אליך)

ולא עוד, אלא שוקראת אליהם ואפילו לא יענוכה אך רצוני הוא כי (כח) ואמרת אליהם זה הגוי כו'. והנה פסוק זה ואמרת כו' יראה משולל גיזרה וענין, כי מה יוסיף ומה יחדש להם על מעשיהם הנגלים להם, שיאמר להם זה הגוי אשר לא שמעו וכו' ולא לקחו מוסר כו', הלא גם המה רואים כי כן הוא, ואם הוא אומר אבדה האמונה כו', איזה יחס יש לאבדת האמונה אל בלתי שומעם ובלתי קחת מוסר.

אך יאמר, כי הנה מלבד ערלת הגוף מנו רז"ל ארבעה ערלות: שתי אזנים, דכתיב הנה ערלה אזנם, ועורלת הלב דכתיב וכל בית ישראל ערלי לב, וערלת הפה דכתיב ערל שפתים.

ונבא אל הענין, אמר וקראת אליהם ולא יענוכה ואמרת אליהם זה הגוי וכו' לומר, הנה זולת ערלת הגוף שלא תשוב אחור אחר שנמולתם כל האחרות שלמות הן ברך, כי הלא תאמר אליהם זה הגוי אשר לא שמעו בקול ה' אלוהיו, שהנה ערלה אזנם וגם הם ערלי לב כי לא לקחו מוסר ג"כ, ודאי שגם ערלת הפה לא תעדר מהם, ויצדק לאמר עליהם אבדה האמונה ונכרתה מפיהם שודאי גם פיהם ידבר שווא, כי גם הם ערלי שפתים באופן כי שלמים הם בכל הערלות לגמרי.

(כט) גזי נזרך והשליכי כו'. הנה בחורבן היה צר לנו על עצמנו וגם בכל צרותינו לו יתברך צר כביכול, כמה שאמרו ז"ל שעל עצמו היה הוא יתברך כביכול בוכה ומתאבל שגירשו בניו ממנו, ועל ישראל היה אומר כי צר, ואוי לבנים שגלו מעל שולחן אביהם, ועל דרך זה יאמר פה, הנה על אבדן ישראל לפי האמת **גזי נזרך והשליכי** על צרתך על עצמך, וגם **שאי על שפיים קינה** שב' הדברים הם עליך, כי על הנוגע אליו יתברך כפי האמת אין צר על אבדן בניו, והטעם כי אשר **מאס ה' ויטוש** הלא הוא **את דור עברתו** ולמה יצטער עליהם כי דור רע ומר היו.

ופירש ואמר מה שאמרו שהוא **דור עברתו** ואין לו יתברך להצר עליהם, הלא הוא **(ל) כי** הנה **עשו בני יהודה הרע בעיני** שהוא במקום אשר עיני ה' שם תמיד הוא בבית המקדש, כד"א והיו עיני ולבי שם כל הימים וזהו **הרע בעיני**, שהוא כי **שמו שקוציהם בבית אשר נקרא שמי עליו לטמאו**.

(לא) ובנו וכו' לשרוף את בניהם וכו', שהוא עבודה לשדים גדולה מאשר ציוויתי אני לעשות לעבודתי, והוא כמאמרם ז"ל אשר לא ציוויתי ביצחק, והוא כי גם שצוה את אברהם להעלותו לעולה, לא אמר לו לשורפו באש כי אם אברהם מעצמו לקח האש והעצים בחשבו כי יצטרך לשורפו, אך הוא יתברך לא כיוון מתחילה רק להעלותו על המזבח, וכמו שאמרו ז"ל שאפילו לשוחטו לא כיון רק להעלותו בלבד, כי מאז הייתה דעתו לאמר לו אל תשלח ידך אל הנער כמה שאמרו ז"ל, שאמר כלום אמרתי אלא והעלהו כו' וזהו **אשר לא ציוויתי ולא עלתה על לבי** במשע מלך מואב, ויהיה כי לא הייתה במחשבתו יתברך יעלה את בנו עולה, לומר שמחשבתו יתברך עשתה רושם במישע לעשותו כי **לא עלתה על לבי**, כלומר עבודה שאפילו לעבודתו היא זרה בעיני עשו לשדים, באופן כי דור עברתו היו ועל כן לא יצר עליהם הוא יתברך, כי ראויה רעתם אליהם ויאות לו יתברך למאסם.

לב לכן הנה ימים באים נאם-ה' ולא יאמר עוד התפת וגיא בן-הנחם

כי אם-גיא ההרגה וקברו בתפת מאין מקום :

לג והייתה נבלת העם הזה למאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ ואין מחריד :

לד והשבתי מערי יהודה ומחצות ירושלם קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה

כי לחרבה תהיה הארץ:

ואשר אמרתי על צרתם על עצמם **גזי נזרך והשליכי**, שהוא דבר שהיה נעשה בימים ההם על מתים מיתה משונה כאשר עשה איוב על בניו, כד"א ויגז את ראשו הלא הוא על כי **(לב) לכן** הנה ימים באים וכו' ולא יאמר וכו' כי אם גיא ההרגה וקברו בתופת מאין מקום, ואח"כ **(לג) והייתה נבלת העם הזה** הנשאר שהם אשר קברו את אחיהם **למאכל לעוף השמים**

ולבהמת הארץ, ואין צריך לומר שלא יזכו ליקבר **כי אין קובר**, כי אפילו גם כן לא יהיה מחריד את העוף ואת הבהמה האוכלים בהם לבטלם בל יאכלום וזהו **אין מחריד**.

ואשר אמרתי **שאי על שפיים קינה** הוא על כי **(לד) והשבתי מערי יהודה ומחוצות ירושלים** שהם שפים **קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה**, ועל כן קינה מיבעי ליה למקומות ההם, ועליהם אמרתי **שאי על שפיים קינה**, תחת **קול ששון כו' כי לחרבה תהיה הארץ**.

פרק ח

א בעת ההיא נאם-ה' (ויציאו) (ויציאו) את-עצמות מלכי-יהודה ואת-עצמות-שריו-ואת-עצמות הכלהים ואת עצמות הנביאים ואת עצמות יושבי-ירושלם מקבריהם :
 ב ושטחום-לשמש ולירח וכל צבא השמים אשר אהבום ואשר עבדום ואשר הלכו אחריהם ואשר דרשום ואשר השתחוו להם לא יאספו ולא יקברו לדמן על-פני האדמה יהיו :
 ג ונבחר מות מחיים לכל השארית הנשארים מן-המשפחה הרעה הזאת בכל-המקומות הנשארים אשר הדחתים שם נאם ה' צבאות :

(א) **ושמא תאמר** למה ילקו אשר עודם בחיים ולא אשר כבר מתו ועשו כמעשה אלו, לזה אמר בעת ההיא נאם ה' **יציאו כו'**, (ב) **ושטחום כו'** לפני השמש והירח וכל צבא השמים אשר עבדו אותם, וגם הם לא יקברו כאשר הייתה נבלת אשר לקו בחייהם כאמור למעלה, כן אלו לדומן על פני האדמה יהיו.

ושמא תאמר, אם כן אשר הלכו בגולה הרוויחו שחיו, ולא היו כאלו לעוף ולבהמה ולדומן על פני האדמה, דע אפוא כי צרותם שיגיע להם בחייהם רעה ממיתת אלו.

כי הלא יהיה (ג) **נבחר מות מחיים** כל כך תגדל צרת שבייתם במקום אשר נדחו שם, וזה שאמר **ונבחר מות מחיים לכל השארית וכו' הנשארים אשר הדחתים שם נאם ה'**.

ד ואמרתי אליהם כה אמר ה' היפלו ולא יקומו אם-ישוב ולא ישוב :
 ה מדוע שובבה העם הזה ירושלם משבה נצחת החזיקו בתרמית מאנו לשוב :
 ו הקשבתי ואשמע לוא-כן ידברו אין איש נחם על-רעתו לאמר מה עשיתי

כלה שב (במרוצתם) (במרוצתם) כסוס שוטף במלחמה :

ז גם-חסידה בשמים ידעה מועדיה ותור (וסוס) (וסיס) ועגור שמרו את-עת באנה ועמי לא ידעו את משפט ה' :

ח איכה תאמרו חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו אכן הנה לשקר עשה עט שקר ספרים :

ט הבישו חכמים חתו וילכדו הנה בדבר-ה' מאסו וחכמת-מה להם :

י לכן-אתן את-נשיהם לאחרים שדותיהם ליורשים

כי מקטן ועד-גדול כלה בצע מצע מנביא ועד-כהן כלה עשה שקר :

יא וירפו את-שבר בת-עמי על-נקלה לאמר שלום שלום ואין שלום :

יב הבשו כי תועבה עשו גם-בוש לא-יבשו והכלם לא ידעו

לכן יפלו בנפלים בעת פקדתם יכשלו אמר ה' :

הנה אומרו (ד) היפלו וכו' אם ישוב ולא ישוב הם דברים משוללי הבנה.
ועוד אומרו (ה) העם הזה ירושלים כי הראוי יאמר עם ירושלים או העם הזה ולשתוק מירושלים.

ועוד אומרו משובה נצחת באיזה דבר היא נצחת.
ועוד אומרו (ו) שהקשבת ואשמע שהוא מיותר, כי מאומרו שלא כן ידבר ידוע הוא ששמע.
ועוד אומרו לאמר מה עשיתי, כי מאומרו אין איש נחם על רעתו, ידוע הוא שאינו אומר מה עשיתי וכן אומרו כלה שב במרוצתם, כי היה לו לומר רצים כסוס שוטף וכו' מאי שב במרוצתם.

ועוד אומרו (ז) גם חסידה כו' מה הקש הוא ידיעת מועדיה אל ידיעת משפט ה'.
ועוד מה ענין תור וסוס ועגור אצל ההיקש, כי אין ענינם תלוי בידיעה שתהיה הגזירה ועמי לא ידעו כאשר הוא בחסידה, כי באלה אינו אומר כי אם שמרו, וכן אומרו גם חסידה על איזה דבר הוא מרבה.

ועוד אומרו (ח) הנה לשקר עשה אינו אומר מי העושה ומה עשה,
וגם אומרו עט שקר סופרים משולל הבנה.
ועוד אומרו (ט) הובישו חכמים חתו וילכדו ראוי לדעת במה חתו ובמה נלכדו שלא נזכר בכתוב.

ועוד אומרו וחכמת מה להם איך ממאסם בדבר ה' נמשך שחכמת מה להם.
ועוד איך מפני הבצע ימשך (י) את נשיהם לאחרים,
ועוד אומרו שדותיהם ליורשים אינו עונש.
ועוד אומרו (יא) וירפו את שבר וכו'. כי אומרו שלום אינו רפואה כי אם דחיה ואיך יאמר וירפו על נקלה,
וגם אומרו שלום שלום זה פעמים.

ועוד אומרו (יב) **גם בוש לא יבושו** כי אחר אומרו **הובישו** איך אומר **שבוש לא יבושו**,
וגם אומרו גם בוש שהוא ייתור שהיה לו לומר ולא בוש.
 ועוד אומרו **יפלו בנופלים** כי הלא גם המה מהנופלים.
 ועוד אומרו **בעת פקודתם יכשלו** הלא אינו מכשול שלא בכוונה כי אם פקידה בכוונת הפוקד.

ד ואמרתי אליהם כה אמר ה' היפלו ולא יקומו אם-ישוב ולא ישוב :
 ה מדוע שובבה העם הזה ירושלים משבה נצחת החזיקו בתרמית מאנו לשוב :
 ו הקשבתי ואשמע לוא-כן ידברו אין איש נחם על-רעתו לאמר מה עשיתי
 כלה שב (במרצותם) (במרצותם) כסוס שוטף במלחמה :
 ז גם-הסידה בשמים ידעה מועדיה ותור (וסוס) (וסיס) ועגור שמרו את-עת באנה
 ועמי לא ידעו את משפט ה' :

אמנם הנה מאמרו יתברך הוא **שובו אלי ואשובה אליכם**, והנה ענין זה יאמר הוא יתברך
 לאמר לישראל (ד) **היפלו** במכמורות עונות **ולא יקומו** ע"י תשובה אח"כ **אם ישוב**, שהיה לו
 לשוב אם תשובו אליו עתה שאינכם שבים אליו הנה **ולא ישוב** גם הוא אליכם, וזהו **אם ישוב**
ולא ישוב.

אך הנה זאת תלונתי (ה) **מדוע שובבה** מלשוב העם הזה שהוא כללות העם בכל מקום
 שהם, והנה פרטות בני **ירושלים** בייחוד יש להם **משובה נצחת** והיא טענה אל היות משובתם
נצחת, והיא כי **החזיקו בתרמית כו'** והוא ענין מעשה הנזכר בגמרא, מההוא מלוה בריבית
 שהיה חפץ להחזיר לבעליהם מחמת תשובה, אמרה לו אשתו ריקא אם תחזיר אפילו אבנטך
 אינו שלך, חזר בו מלשוב וזה יאמר בו **המשובה נצחת** היא אומרו **שהחזיקו בתרמית**, כי
 חזקם וטובם היה מן התרמית והגזל, ועל כן **מאנו לשוב** כי לא ישאר להם מאומה.

ואומר הוא יתברך הנה טענה זו לא שהוא אמת שמפני זה אין שבים, כי אם (ו) **שהקשבתי**
ואשמע טענה זו מפייהם, אך **לא כן ידברו** כי שקר הוא, שלא לבלתי השאר רקים הם נמנעים
 מלשוב, כי מי יתן והיה כך שהיו מתחרטים מעונם, ולבלתי בא לידי עניות היו נמנעים, אך
 האמת הוא, כי **אין איש נחם על רעתו לאמר מה עשיתי**, כי אם אדרבא אחר עשותם הרעה
כלה שב, כלומר מידה זו אינה בקצת העם כי אם **כלה שב** לעשות הרעה, פעם אחרת
במרצותם שרצו לעשות בפעם הראשונה **כסוס שוטף במלחמה**, והוא ענין מאמר הירושלמי
 מסכת עבודה זרה על ר' יהודה מתיר בסוס, שאמרו שלא התיר בן בתירא אלא בסוס זכר
 מפני שהורג אדוניו במלחמה, שהולך אחר תאוותו להפיל עצמו על סוסיא ויפיל רוכבו אחר
 ועל כן התיר למוכרו לגויים.

ובענין זה יאמר, כי כאשר שם לעשות העבירה הוא שאינו שם לב רק לעבודתו ולהנאתו, עם היות שמאבד נפשו שהיא לגוף כרוכב על הסוס, וזהו **כסוס שוטף במלחמה** שהוא שוטף שטף זרעו על סוסיא במלחמה שהורג אדוניו, כן אלו יחמו התנור להנאתם ולא ישיתו לב אל איבוד נפשם.

או יאמר **הקשבתי כו'**. לומר, כי הנה יש עובר עבירה ובאמור אליו מדוע ככה עשית, מכחיש ואומר **מה עשיתי** כלומר כי לא עשאה, ויש מתפקד ואומר כי הוא עשאה ויישרה בעיניו, כי חטאתם כסדום הגידו לא כיחדו, ויאמר כי אומר הוא יתברך מי יתן והיו מכחישים כי כן עשו, שהיה מורה כי רע עליהם המעשה אך הם מהסוג השני. והנה היה מקום לומר אולי להחזיק במידת דבר אמת הם עושים, על כן הקדים ואמר **הקשבתי וכו'** לומר הנה תמיד **הקשבתי ואשמע** בכל ענייניהם **ולא כן ידברו**, כי למודה לשונם לדבר שקר, ועל כן מי יתן והיה איש מהם אומר **מה עשיתי**, כלומר שלא עשיתי הרעה שתשמש לו מידת השקר לומר **מה עשיתי**, שהיה מורה שהיה **נחם על רעתו**, כי אם אדרבה **כלה שב כו'** כבקודם.

ואחרי אומרו **שהחזיקו בתרמית מאנו לשוב**, ושהיו אנשים שאינן נחמים על הרעה, אמר אוי למי שהעופות יש להם מוסר לבלתי עשוק לזולתם יותר מבני אדם, כי **(ז)** הנה **גם חסידה בשמים ידעה מועדיה** שיש בית מועד לשכון בחורף ובית מועד אל הקיץ, וזהו **גם חסידה בשמים ידעה מועדיה**, והנה **תור וסוס ועגור** השוכנים במועדיה בעוד שאינם באה במועדה שמה, הנה אלה ידעו **עת בואנה** של החסידות, ויפנו עצמם ממועדיה לבלתי עשוק והשיג גבול החסידה, עם היות שהיא חסידה שלא תזיק, כי על כן נקראת חסידה שהיא עושה חסד עם חברותיה, וזהו אומרו **גם חסידה** שגם כי חסידה היא, ולא תזיק את אשר תמצא במועדיה, עם כל זה שמרו והמתינו **עת בואנה** לפנות המקום למען עשות המשפט והצדק, ועמי לא ידעו את משפט ה'.

ומה שאמר בתחילה **חסידה** בלשון יחיד ואח"כ אמר **בואנה** לשון רבים, הלא הוא כי תחילה אמר כי כל אחת **ידעה מועדיה**, ואחר כך אמר כי **תור וסוס ועגור** שהם שלשה מיני עופות, אשר התור היה בבית חסידה אחת, וסוס בבית השני והעגור בבית השלישית, על שלשתן אמר **עת בואנה** בלשון רבים.

ח איכה תאמרו חכמים אֲנַחְנוּ וְתוֹרַת ה' אֲתַנּוּ אֲכַן הִנֵּה לְשִׁקָּר עָשָׂה עַט שִׁקָּר סִפְרִים :
ט הִבִּישׁוּ חֲכָמִים חֲתוּ וַיִּלְכְּדוּ הִנֵּה בְדִבְרֵה' מֵאִסּוֹ וְחֲכַמְתָּ-מֶה לָּהֶם :

(ח) איכה תאמרו חכמים אנחנו כו'. הנה ידוע מאמרם ז"ל אם תלמיד חכם עבר עבירה בלילה אל תהרהר אחריו ביום שודאי עשה תשובה.

ונבוא אל הענין, והוא כי בהוכיח ירמיה את ישראל או את קצתם על רוע מעלליהם, היו אומרים לו חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו, ולו יונח שעשינו רעה אל תהרהר אחרינו כי חכמתנו ותורתנו תטהרנו על זאת, על כן משיב להם הנביא מפיו יתברך ואומר **איכה תאמרו חכמים אנחנו ותורת ה' אתנו וכו',** והנה כוונת התשובה היא לומר כי אין התורה משיבה את החכם, רק באוהב את התורה אך לא במואס את דבר ה', ובא אליהם לחזק הדבר בדרך קל וחומר, והוא אומרו **אכן הנה כו'** לומר גם לאוהב את דברי ה', אם יהיה כתוב בתורה דבר שקר על ידי טעות סופר, היבצר מלטעות חכמים ולהילכד בדין הטעות ההוא, כענין בין טמא לטהור ולא תועילנו חכמתו לבלתי הכשל, ואם כן אמור מעתה כי קל וחומר הדברים למי שמואס כל דברי ה' הכתובים באמת בלי טעות, כי לא תתקנהו התורה כי מואס הכל הוא ולא תרחיקנו מן החטא, וזהו אומרו **הנה לשקר אשר עשה** אותו בתור **עט שקר סופרים,** אשר לא עשו הסופרים לכתחילה כי אם **העט של שקר סופרים,** שהוא טעות סופר המתייחס אל הקולמוס ולא אל הסופר, הנה השקר של עט שקר סופרים.

והנה על ידי הטעות ההוא אין ספק כי **(ט) הובישו חכמים** המסכלים כי טעות היה בתורה, וילכדו בין דין לדין בין טמא לטהור, ואם כן אמור מעתה כי הנה **בדבר ה' מאסו** אלה, שהוא לעקור את הכל שקל וחומר הוא כי לא תועילים התורה אשר מאסו בה, והטעם כי אחר שכן הוא אינו תלמיד חכם כי חכמת מה להם, כי הלא יראת ה' היא חכמה, וזה שמאס את דבר ה' אין לו חכמה כי נסרחה חכמתו.

י לכן-אתן את-נשיהם לאחרים שדוּתיהם ליורשים
כי מקטן ועד-גדול כלה בצע מצע מנביא ועד-כהן כלה עשה שקר :
יא וירפו את-שבר בת-עמי על-נקלה לאמר שלום שלום ואין שלום :
יב הבשו כי תועבה עשו גם-בוש לא-יבשו והכלם לא ידעו
לכן יפלו בנפלים בעת פקדתם יכשלו אמר ה' :
יג אסף אסיפם נאם-ה' אין-ענבים בגפן ואין תאנים בתאנה והעלה נבל ואתן להם יעברום :

(י) לכן אתן את נשיהם לאחרים כו'. הנה בוצעי בצע כוונתם הוא כדי לפרנס נשים ובנים, על כן אמר **אתן את נשיהם לאחרים** שיפרנסום, וכן את **שדוּתיהם** שעשקו **ליורשים,** כלומר, לא לבנים כי אם ליורשים זולתם כי בנים לא יתקיימו להם, וזהו אומרו יורשים שאם הכוונה אל

בניהם לא היה צריך לכנותם בתואר יורשים, כי אם לבנים וגם לא היה עונש, והטעם לזה הוא **כי מקטון ועד גדול כלו בוצע בצע**, ועל כן גם הקטנים וגם אבותם ימותו, וגם **מנביא ועד כהן כלו עושה שקר**, במה (יא) **שירפו את שבר בת עמי על נקלה**, והוא אומרם כי היה דבר מועט מה שהיו מורים חרטת החטא, והיו אומרים שכבר נתרפא שברם והוא אומרם **שלום שלום כו'**, והוא יש שתי סוגים ברצויים לפניו יתברך: **אחד**, אשר חטאו ושב בתשובה, **שנית**, אשר לא חטאו מתחילה.

והנה על שניהם אמר הנביא ישעיה **שלום שלום לרחוק ולקרוב**, וביארנו שם שהוא למי שהיה רחוק ושב, ולקרוב הוא אשר תמיד היה קרוב, והיו הנביא והכהן אומרים לישראל **שלום שלום**, כלומר שתי סוגים שיש להם שלום יש בכם, מי שלא חטא ומי שחטא **ושב ורפא לו**, וזהו **שלום שלום** אך לפי האמת **ואין שלום**, אפילו סוג אחד לא היה בהם.

ופירש איך היה מה שהיו מרפאים השבר על נקלה, הלא הוא (יב) **הובישו כי תועבה עשו כו'**, והוא כי גדר אחד הוא **הובישו** ולמעלה ממנו הוא אומרו בוש, כי זה הוא גדר גדול **מהובישו**, וזהו אומרו מה שאמרתי שהיו מרפאים על נקלה הוא, כי **הובישו** כאשר **תועבה עשו**, ועל נקלה זו הוא מה שהיו **כהן ונביא** אומרים שכבר נרפאו, אך מדרגה נקלה היא זו, כי הנה **גם בוש לא יבושו**, שהוא כי הגיע עד גדר **בוש לא יבושו** וכן **הכלם לא ידעו**, כי הם היו נכלמים מן בני האדם הרואים תועבתם אך לא מה' גם במקום שאין אנשים, לכן שאין בושנתם ותשובתם שלימה, על כן **יפלו בנופלים** אלו **שהובישו** בעונש עוונם שלא הובישו, וגם בעת **פקודתם** שרואים הפקידה עודם ברשעם, כי גם אז **יכשלו** בעבירה כי זה ראייה שלא שבו מרשעם מלבם.

(יג) **אסף אסיפם נאם ה' וכו'**. הנה פסוקים אלו אין צורך להעיר בהם כי הם משוללי הבנה מתיישבת וקשר וענין.

ולבוא אל עניינם נזכירה מאמרם ז"ל באיכה רבתי, כי למה חרבה ירושלים? על שלא היו מחזיקים בשכר סופרים ומשנים שנאמר **על עזבם את תורת**, ויהיה הענין כי הוקשה להם כי הלא היו החרש והמסגר אלף **וירמיה ויחזקאל וברוך בן נריה וצפניה ומרדכי**, אשר **הוגלו כל אלה עם יכניה מלך יהודה** אחת עשרה שנה קודם החורבן, ולמה לא הגינו כל אלה כאשר היו עשרה צדיקים מספיקים להציל את סדום, ואין די באר קושיא זו באמור כי הוא יתברך רצה שיקדמו אלו לחורבן להושיב ישיבות בבבל, שימצאו הכנה הגולים בזמן החורבן, כי אם היו כל אלה נשארים בעיר לעת החורבן, הלא יגינו לבלתי השחית העיר, והיה יתברך מלקה

ביוסורין שם את עובדי העבודה זרה, על כן הטיבו אשר דברו רז"ל, כי לא היו מחזיקים בשכר סופרים ומשנים ועל כן העבירים יתברך מלפניהם, ובעת הפקודה נמצאו משוללי מחסה ומגן.

ונבוא אל ביאור הכתובים, והוא, כי אחרי אומרו יתברך למעלה הצרות הבאות ושיפלו בנופלים, שמשמעות הדבר הוא כי לא יספו ויתמו כי אם שילקו בלבד, אמר עתה הנביא ירמיה בשמו יתברך, הנה יש לכם להחזיק לי טובה על שלא אכלה אתכם, כי הנה בלא עמל ובלא יגיעה היה נעשה הדבר בדבור הקל, וזהו **אסוף אסיפם וכו'** לומר אם **אסוף** הייתי חפץ לעשות **אסיפם נאם ה'**, כלומר הייתי **אוספם** ע"י **נאם ה'** שהוא בהבל פי דבורי.

ושמא יאמרו, האם **אין ענבים בגפן** הם **הצדיקים** שבישראל הנמשלים לענבים שבגפן, כד"א **כענבים במדבר מצאתי ישראל** שהוא ריבוי צדיקים כענבים בגפן שהם **החרש והמסגר אלף**.

ולא עוד, אלא שגם אחר שגלו עם יכניה הלא לא יבצר מהשאר מעט מהם, או איזה מהקטנים שמתבשלים ונעשים כתאנים בתאנה, כמאמרם ישראל, כי למה נמשלו ישראל כתאנים בתאנה, מה תאנה מתבשלים אחד אחד כך בתחילה היה אברהם ואח"כ יצחק ואח"כ גם יעקב, הה"ד **כבכורה בתאנה בראשיתה מצאתי אבותיכם**, הנה יראה כי התאנים בתאנה הם משל אל צדיקים מועטים הנמצאים בישראל, ובזה יאמר אם ענבים בגפן שהם צדיקים מרובים אינם כי החרש והמסגר גלו, הלא תאמרו כי הנה לא יעדרו מועטים **כתאנים בתאנה**, גם זה איננו שווה להם, כי הלא **והעלה נבל** שהוא כי אשר דמוה כעלה אל הפרי לשומרו ולהיות צל עליו, שהם המחזיקים בתופשי התורה להגין עליהם כשומר אל הפרי בטלו, וזהו **והעלה נבל** והוא אשר כתבנו מרז"ל, שלא היו מחזיקים בשכר סופרים ומשנים, ועל כן **הענבים והתאנים** שהם **הצדיקים** אשר נתתי להם, ע"י מה שלא החזיקו בידם יעברו מלפניהם ונסתלקו מאתם ולא הגינו עליהם, וזהו **ואתן להם יעברום**, כי אומרו ואתן הוא עבר ע"י וי"ו ההיפוך.

יד על-מה אֶנְחֵנו יִשְׁבִּים הָאֶסְפוּ וְנִבְּאוּ אֶל-עַרִי הַמִּבְצָר וְנִדְמָה-שָׁם
כִּי-ה' אֱלֹהֵינוּ הִדְמָנוּ וַיִּשְׁקֵנוּ מִי-רֹאשׁ כִּי חָטְאנוּ לֵה':
טו קִוָּה לְשָׁלוֹם וְאֵין טוֹב לַעֲת מִרְפָּה וְהִנֵּה בָּעֵתָה :
טז מִדֵּן נִשְׁמַע נִחְרַת סוֹסִיו מִקּוֹל מַצְהָלוֹת אֲבִירָיו רָעָשָׁה כָּל-הָאָרֶץ
וַיִּבְּאוּ וַיֹּאכְלוּ אֶרֶץ וּמְלוּאָה עִיר וַיִּשְׁבִּי בָּהּ :

ומשיבים ישראל ואומרים (יד) על מה כו', לומר על מה אנו בוטחים להיות יושבים במקומנו, כלומר, טוב לנו ללכת בראש גולים לינתן ביד הכשדים יוליכנו בגולה. כי הלא אם אמרנו האספו ונבוא אל ערי המבצר לישען במבצרים הלא ונדמה שם, כי ח"ו הכרת נכרת בעוון בוטחנו במבצרים ולא בהקב"ה, כי הנה ה' אלוהינו הדמנו כבר גזר עלינו כליה ח"ו, אלא שאחרי כן השקנו מי ראש שהוא במה שבשרנו הרעות הבאות עלינו, וע"י כן בצער ההשקאה נוכה הכליה, באופן כי אחר שכמעט כלינו בארץ לולא צער הבשורה הרעה אשר היה, על כי חטאנו לה' בעל הרחמים, אם כן נקל יהיה להחזיר הכליה למקומה, באופן שאם נאסף אל ערי המבצר לבטוח בהן תשוב הגזירה למקומה ונדמה שם, ואם כן לא טובה עצת בא אל ערי המבצר.

ואם נעמוד במקומנו בביטחון אמור (טו) שנקוה לשלום עד די עידנא ישתנא, הנה ואין טוב כי אין איש טוב שזכותו תעמוד לנו, והוא כי הצדיקים גלו עם יכניה מלך יהודה, ואם אמרנו נסמוך על עת מרפא שהוא זכות תורה הנקראת מרפא, כמה שאמרו ז"ל על פסוק מרפא לשון עץ חיים, כי ע"י התורה נרפא לשון משה שהיה ערל שפתיים, ואומר רפאות תהי לשרך כו' והכוונה לעת מרפא, כי מעתה נקבע עתים לתורה ונקוה לעת ההיא תעמוד לנו אותו הזכות, הלא אי אפשר כי הנה בעתה ושמעתא בעיא צילותא, באופן כי מחמת בעתותא דליבא אי אפשר לעסוק בתורה. והבעתה היא, כי הנה (טז) מדן נשמע נחרת סוסיו מקול מצהלות אביריו רעשה כל הארץ, ויבואו כו' כי מהביאה בלבד מלבד התעכב אכלו ארץ ומלואה, וזהו ויבואו ויאכלו ארץ ומלואה ותהי הבעתה כי על דרך זה גם עיר ויושבי בה יתמו גם הם.

יז כי-הנני משלח בכם נחשים צפענים אשר אין-להם לחש ונשכו אתכם נאם-ה' :

יח מבליגיתי עלי יגון עלי לבי דוי :

יט הנה-קול שועת בת-עמי מארץ מרחקים הה' אין בציון אם-מלכה אין בה

מדוע הכעסוני בפסליהם בהבלי נכר :

משיב הוא יתברך ואמר אל תיראו מכליה, כי הן אמת (יז) כי הנני משלח בכם נחשים ממיתים בארס אשר אין להם לחש, אך לא יטילו ארס הממית ומכלה, כי אם ונשכו אתכם נשיכות בלבד המחסרים מהבשר והגוף קיים, כך ימותו מכם ומציאות העם קיים.

(יח) מבליגיתי עלי יגון וכו'. אומר הוא יתברך הטענה שאני מתאפק בה על היגון, לבלתי התהפך נגד הצרים אותם, על אותו דבר המבליג אותי עלי לבי דוי יותר מעל היגון. ופירש היגון ומה שמבליג לסובלו, והוא כי (יט) הנה קול שועת בת עמי הוא שאומרים הה' אין בציון

שהוא מידת רחמים, כד"א **השיב אחור ימינו** מזה החרשתי כי נסתלק משם, אך **אם מלכה** היא שכינה **אין בה** בתמיהה כלומר הלא לא זזה מכותל מערבי ולמה יסבול גויים מרקדים בהיכלו. ומה שמבליג אותי לעומת זה הוא **מדוע הכעיסוני כו'**, והוא מאמר הכתוב **הם קנאוני כו' כעסוני בהבליהם ואני אקניאם בלא עם**, הן ארץ כשדים זה העם לא היה **בגוי נבל כו'**, וזהו **מדוע הכעיסוני וכו'** ואמר שעל הבלגתו זאת עליו לבו **דוי**, שקשה עלי היות לי דבר שבו אמצא נחמה על רעתם, כי אם שיהיה הדין עימהם.

או מעין זה ש**משיב הוא יתברך**, אל תחשבו שעם כל זה איני שם על צרתכם, כי הלא הטעם שעליו אני מבליג על היגון על כן **עלי לבי דוי**, והוא מאמרם ז"ל **באיכה רבתי** אחר שהזכיר הוא יתברך היגון והצער על ישראל, שב ואמר **אבל מה אעשה להם** הרי כמה פעמים התריתי בהם ולא חזרו בתשובה, ובזה יאמר מי יתן ולא היה לי טעם להבליג בו, כי הייתי שב שבותכם ועדיין **הנה קול שועת בת עמי כו'** על היותה **בארץ מרחקים**, ולא נשאר בציון וירושלים, כי אם **ה' אין בציון האם מלכה** היא שכינה **אין בה**, ולמה גרעו מהעיר ולא היו שם עם השכינה אשר בה. משיבה שכינה **מדוע הכעיסוני** בסמל הקנאה בהיכל ה', שהם **הבלי נכר** על כן השלכתים עם בני הנכר.

כ עבר קציר כלה קיץ ואנחנו לא נושענו :

(כ) **עבר קציר כלה קיץ כו'**. אמר כי עוד היא שועת ישראל והיא אומרם הנה דרך ה' הוא לייסרנו בגלות, כדי שע"י הייסורין נתקן מעשינו ונושע, והנה מה תועלת היה לנו אחר **שעבר קציר**, הוא **גלות יכניה** הדומה לקציר, שמביאים הביתה קצת מהתבואה לעשות קלי וכרמל, ואח"כ **כלה קיץ** הוא **גלות צדקיה** הדומה לקיץ, שמביאים כל הנשאר בשדה הביתה, והנה **אנחנו** מצד עצמנו **לא נושענו**, כי אין בנו כשרון ולא כח מספיק ליושע בזכותינו, וצריכים אנו תעשה למענך בל יהיו מכותינו עלינו, והתועלת שהוא התיקון יעדר ממנו.

או **עבר קציר** הם אותם שקצרו וכתרו בעת המלחמה, **כלה קיץ** הם אותם שהוליכו ליבש בקיץ שמייבשים בו הקציעות, שהוא בגלות לחורב ביום ולקרח בלילה **ואנחנו לא נושענו** כבקודם.

כא על-שכר בת-עמי השברתי קדרתי שמה החזקתני :

כב הצרי אין בגלעד אם-רפא אין שם כי מדוע לא עלתה ארכת בת-עמי :

כג מי-יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה ואבכה יומם ולילה את חללי בת-עמי:

משיב הוא יתברך ואומר (כא) **על שבר וכו'**, ולבוא אל הענין נשית לב איך יתכנו בו יתברך חלילה אלו השמות **השברתי קדדתי שמה החזקתני**.

(כב) **ועוד מה ענין צרי מגלעד** איך ע"י צרי היה מעלה ארוכת שבר ישראל, ומה יעשה הרופא אשר יהיה שם שאומר **אם רופא אין שם**. **ועוד אומרו**, כי **מדוע כו' שמלת כי** מיותרת ובלתי צודקת. **ועוד**, כי עד כה אמר שהיה צריך **צרי ורופא**, ובאומרו **מדוע לא עלתה** יראה שהוא מאליה.

אך **יאמר הוא יתברך**, הלא אמרתם **ואנחנו לא נושענו** שהוא כי מצד עצמכם אין בכם כח ליושע, כלומר שאעשה אני חסד מעצמי. והנני משיב ואומר, **על שבר בת עמי כו'** והוא כי שכינה אומרת מה עולה על רוחכם, במה שאיני מושיעכם האם **השברתי** בתמיהה ומבלתי יכולת חלילה איני מתקן, אז תחשבו **שקדדתי** כי נמנע אלי שפע מלמעלה כמאמר הכתוב **צור ילדך תשי**, שהוא מאמר השכינה המדברת פה כמדובר ואומרת התחשבו **שקדדתי**, שהיה העדר השפע אלי עד גדר זה.

או התחשבו כי אנכי כאיש נדהם לא אוכל להושיע, וזהו **שמה החזקתני** בתמיהה. ועוד היה אפשר תיקון ואיננו והוא **הצרי אין בגלעד כו'**, והוא כי הנה במדרש חזית במגלת אסתר: אמרו רז"ל על פסוק **ומרדכי ידע את כל אשר נעשה**,

כי הלך אליהו ז"ל אל משה ואמר לו משה למה לא תבקש רחמים על ישראל, ואמר לו יש צדיק בדור אמר לו הן ושמו מרדכי, א"ל לך אמור לו שיבקש רחמים משם ואני מכאן והשי"ת יענה, הלך והודיע למרדכי וזהו **ומרדכי ידע את כל אשר נעשה**.

ונבוא אל הענין, שאומר הוא יתברך הלא אתם אומרים **ואנחנו לא נושענו**, ותחפצו יבוא לכם הטוב ממקום אחר ואי אפשר, כי הלא מצד עצמי לא שנית כי האם **השברתי וכו'**, לא כן הוא חלילה, כי אם ככחי אז שעשיתי עמכם נפלאות כחי עתה, וגם לא נשאר מבלי אין משתדלים בעולם העליון בשבילכם, כי **הצרי אין בגלעד** הוא אליהו אשר הוא מגלעד שילך ויודיע שיבקשו רחמים, **אם רופא אין שם** הוא משה שנאמר בו **וימת שם משה** שיתפלל משם, ואם כן מה הוא המעכב התיקון הלא הוא אתם, שאין ביניכם מי שיהיה הגון שיעמוד לעומת משה בעולם הזה, וגם כללות העם אינו כעם אשר היו בימים ההם, כי היו מוכנים ושבנו בכל לבם והתענו שלשת ימים לילה ויום, וזהו **כי מדוע לא עלתה ארוכת בת עמי**, לומר כי הטעם אשר תאמרו **מדוע לא עלתה הוא ארוכת בת עמי**, שהוא להיות בת עמי המתרפאת שאין ארוכתה עולה לרוע הכנתה לקבל ארוכה ומרפא, ואינו מן התימה ידבר מאז על ענין שעתידי להיות, כי ענין אליהו ומרדכי שהיה עתיד היה לפניו יתברך כהוה כנודע.

או שיעור הכתוב, **הצרי אין בגלעד** הוא אליהו שיבוא כצרי לרפאת, שיודיע למשה ולאיש צדיק שבדור, ועל הצדיק שבדור כאשר היה **מרדכי** בזמנו אמר **אם רופא אין שם**, שהוא בציון הנזכר בפסוק הקודם, הנה גם לא כן הוא, כי הנה היה ירמיה וצפניה שאמרו רז"ל שהיה בימי ירמיה מתנבא בביתים, או ברוך בן נריה וכיוצא, אך הטעם שזה אינו תיקון הוא על העדר הכנת העם, וזהו **כי מדוע לא עלתה** הטעם הוא על היות **ארוכת בת עמי**, והוא כי אין הוא יתברך מסייע כי אם אל הבא ליטהר ואחר כך מסייעין אותו, ואמר הטעם שלא הועיל כל זה הוא, כי לא עלתה מאליה תחילה כדי שנסייע אותו, וזהו **כי מדוע וכו'** שהוא כי מה שלא שווה להם כל עניינים הנז', הוא **מדוע לא עלתה** מאליה **ארוכת בת עמי** תחילה שסייעוהו אחרי כן.

(כג) **מי יתן ראשי מים כו'.** מוסיף ואומר הוא יתברך, אל יעלה על רוחכם שאיני חש על צרתכם, ושעל כן אני תולה התשועה בכם, כי הנה דעו אפוא כי כל כך אני מצטער כביכול, כי הנני אומר **מי יתן ראשי מים וכו'**, והלא כמו זר נחשב התייחס דמעה בו יתברך חלילה, כי מה דמות דמעה תערכו לו.

אמנם הנה תואר דמעה הוא הוציא חוצה אש דאגה פנימית אל העולם השפל והסיר הרוגז מבפנים, ולכן אין דמעה יוצאת מבלי רוגז, ובכן לו תצויר דמעה תמידית בו יתברך חלילה היה העולם אבד, כי הלא לא היה גלוי הדמעה רק מרוגז ודין פנימי, ואותה השעה שנתייחסה לו יתברך בחורבן, הנה היה העולם ברעה גדולה ע"י חורבן הבית, על כן אמר הקדוש ברוך הוא **מי יתן** והיה **ראשי** הוא הפנימיות, שמשם הדמעה נמשכת **מים** שהם רחמים, **ועיני מקור דמעה** כי אז **אבכה יומם ולילה**, אך לא יתכן כי בצאת תמיד דמעה הנה הפנימי הוא אש ורוגז ולא מים ויאבד העולם. ומה שהייתי בוכה לא את הרשעים שמתו בעוונם, כי הלא הם הרגו את עצמם כי אם **את חללי בת עמי** הם הצדיקים הנהרגים בעוון הדור, כד"א ממקדשי תחלו ואמרו רז"ל אל תקרי ממקדשי אלא ממקודשי, וזה **את חללי בת עמי** שבת עמי הרגום כי מתו בעוונם.

פרק ט

א מי-יתנני במדבר מלון ארמים ואעזבה את-עמי ואלכה מאתם
 כי כלם מנאפים עצרת בגדים :
 ב וידרכו את-לשונם קשתם שקר ולא לאמונה גברו בארץ

כי-מרעה אל-רעה יצאו ואתי לא-ידעו נאם-ה' :
 ג איש מרעהו השמרו ועל-כל-אח אל-תבטחו כי כל-אח עקוב יעקב וכל-רע רכיל יהלך :
 ד ואיש ברעהו יהתלו ואמת לא ידברו למדו לשונם דבר-שקר העוה נלאו :
 ה שבתך בתוך מרמה במרמה מאנו דעת-אותי נאם-ה' :

ראוי לשים לב, למה זה חשק ה' היותו (א) במדבר מלון אורחים.

ועוד איך היה מהיותו מלון אורחים שיעזוב את עמו.

ועוד אומרו כי כלם מנאפים כי מטעם זה גם שלא היה במדבר מלון אורחים ראוי לעוזבם.

ועוד כי למעלה הזכיר כמה גופי עבירות ופה ייחד אלו בלבד.

וגם אומרו (ב) את לשונם קשתם כי אומרו קשתם הוא מיותר.

ועוד כי אחר אומרו שקר מה צורך לומר ולא לאמונה וגם הלמד של לאמונה מיותרת.

ועוד אומרו גברו בארץ כי מרעה כו', כי אדרבא בצאתם מרעה אל רעה חולשה היא ולא גבורה.

אמנם אחרי אומרו אשר אהב את עמו ובכל צרתם לו צר, עד אומרו ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי, ראה והנה היה לנו מקום לומר, אם כל כך אהבתנו למה השלכתנו מלפניך וגרשתנו מארצך ואתה נשארת בארץ, כי לא זזה שכינה מכותל מערבי, והלא טוב טוב היה אם קצפת עלינו תהפך השיטה, כי תטיל הכעס בעזוב אותנו בארצך ותלך מאתנו, ולא שתשליכנו לארצות טמאות להתערב בבבליים וללמוד מעשיהם, על כן הנני בא לתת טוב טעם לדבר והוא, כי מי יתנני במדבר כו' והוא בהקדמה נודעת, כי מאז נברא העולם הייתה שכינה בהר המוריה במקום המזבח נגד שער השמים, כי על כן שם הקריב אדם הראשון את קרבנו וכן נח, ושם עקד אברהם את יצחק בנו וירא את המקום היא שכינה מרחוק במקום ההוא, וכן יעקב אמר אכן יש ה' במקום הזה, וכמו שכתבנו במקומו שלא תמה כי אם שחשב שהיה בלז, שלא ידע שנעתק הר המוריה ובא לשם, שעל כן אחר כך נתן אל לבו כי הר המוריה הוא שבא, ואמר אין זה כי אם בית אלוהים כו', כי שם ביתו מאז נברא העולם, והוא מה שכתבנו על פסוק עד אמצא מקום לה', שהוא מקום שמעתה הוא לה' טרם יבנה בית המקדש בו.

כלל הדברים, כי מקום מקדשינו בית קדוש לה' יקרא, והן זאת טענתו יתברך לומר מי יתנני שלא הייתי עם בני בירושלים כי שם ביתי כי אם במדבר, כאשר הייתי בהוציא אותם מארץ מצרים, כי שם גם שהיה לי משכן לא היה מקום קבוע לי כי אם כמלון אורחים, כי אז היה צודק לומר שאם אקצוף על עמי אעזבו ואלכה מאתם, וזהו ואעזבה כו' כלומר אך עתה

שהוא מכון שבתי מכוון לבית המקדש של מעלה, אי אפשר כי אם להישאר פה שכינה בצד מה והם יצאו חוצה.

ושמא תאמר, הרי הייתי **במדבר** כשעשו את העגל, ולא עזבתים והלוך מאתם כי אם נשארתי עימהם, הנה הטעם הוא **כי** הנה עתה **כלם מנאפים** הם **עצרת בוגדים**, והוא כי טובים היו אז מעתה, כי הנה אז היו בהם ארבעה דברים שעליהם אמרו רז"ל שאין העולם כדאי להם, והם:

שלא שינו את שמם,

ולא שינו את לשונם,

ולא נחשדו על העריות,

ולא היו בהם דלטורין,

אך עתה אין בהם רק השנים **שמם ולשונם**, אך עריות ודלטורין עם רעיהם יש אתם. זהו **כי כלם מנאפים עצרת בוגדים** שהם עריות ובגידה את רעיהם, ע"י לשון הרע ושקר כי **(ב) וידרכו את לשונם כו'**, ובאמרו **כלם מנאפים** כיוון על כי גם במדבר היה עון השטים, על כן אמר אינו דומה כי פה הם **כלם מנאפים**, כלומר ולכן אי אפשר אהיה אתם, ומה גם כי מידות אלו לא יגור יתברך עם עושיהם כי שונא זימה הוא יתברך, וגם בגידה איש את רעהו, והוא כי אין תואר בגידה רק לבגוד איש למי שהיטיב לו, והוא כפיות טובה והוא אשר שנא ה', כמו שאמרו רז"ל כי הכפוי טובה היום לחברו, מחר הוא כפוי טובה להקב"ה, כי הפה שאמר אשר לא ידע את יוסף אמר לא ידעתי את ה', באופן כי על אלה אי אפשר להיותי אתם, ולכן אם היה **במדבר** שהיה **מלון אורחים** הייתי עוזבם והולך **מאתם**, אך מפה שהוא בית מושבי אי אפשר להיות פורש מהם, אם לא שיצאו הם והשכינה תישאר במקומה כנודע כמדובר.

ועוד טעם שלישי, כי עליו אי אפשר לבלתי הרחיקם ממני ומארצי, כי הלא **וידרכו את לשונם** לא בלבד להכות הקרוב, כי אם כקשת שהולך גם למרחוק. וזהו אומרו **קשתם** באומרם לשון הרע על הקרוב ועל הרחוק.

ועוד אפילו היה אמת היא עבירה ומה גם עתה שהוא שקר, וזהו **וידרכו כו' שקר** שהיא חוצפא ולישנא בישא, והנה לפעמים יש שמשתמשים בלשון ערמותם ובדברי שקר והוא לטובה, שהוא לגלות מצפוני לב עושי רשעה ומסתירים הרעה, וע"י לשון ערומים בתחבולות אומרים להם אמרי שקר, להוציא מלבם האמת לצודם כצפור והוא דבר טוב, אמר הנה **לשונם** הוא **קשתם** שהוא לירות חצים שהוא להמית שהוא **שקר**, **ולא לאמונה** שאינו אומר שקר לאמונה שהוא להוציא האמונה והאמת לאור.

או יכוון שאינו שקר לשנות מפני השלום וזהו **ולא לאמונה**.

ועד טענה רביעית שאין שווה להניחם בארצם, כי הלא **גברו בארץ** והוא כי הנה דובר שקרים לא יכון באופן שהמידה ההיא הראוי הוא תביאם לידי עוני אך הם גברו, והטעם הוא בזכות הארץ כי ארץ ישראל חביבה לפניו יתברך ולמענה מטיב את יושביה, וזהו **גברו בארץ** ונמצאת מידת הדין לוקה, והם בלתי שבים בתשובה בראות את עצמם בהצלחה, על כן הראוי הוא לגרשם ממנה.

ושמא תאמרו, הלא כל מה שהם בוגדים ברעיהם ודורכים **לשונם קשתם** הוא בין איש לרעהו, ולמה תכביד הדבר כאילו הוא במה שבינם למקום, לזה אמר **כי מרעה אל רעה וכו'**, לומר, מי שלא ידע את חברו ובוגד בו יבא לבלתי יודע את ה', כמו שאמרו ז"ל כי מי שאמר אשר לא ידע את יוסף אמר לא ידעתי את ה', וזהו **כי מרעה וכו'** שמרעת מה שבוגדים ברעיהם, שהם **עצרת בוגדים** במי שהיטיב להם כמי שלא ידעוהו, ודורכים את **לשונם קשתם** נגדם יצאו אל רעה אחרת לבגוד גם בי כאלו לא ידעוני, וזהו **כי מרעה אל רעה יצאו** ומה היא הרעה שיצאו אליה ע"י רעת בגידה ברעיהם, הלא היא כי **אותי לא ידעו נאם ה'**.

(ג) איש מרעהו השמרו וכו'. איני צריך להזהירכם תשמרו איש מהבלתי רעהו כי הלא זה ידעתם, אך **איש מרעהו** ממש **השמרו** וכן **על כל אח וכו'**, כי דעו אפוא **כי כל אח** לא יעקב פעם אחת כי גם שתיים, כי יבטח אחיו אחר העקבה האחת באומרו אולי משגה היה ויחזור לעקבו שנית, וכן **כל רע רכיל יהלך** לפתות שיגלה סודך.

וראו גודל מדתם זו הרעה כי בהיותם נוסדים יחד **(ד) איש ברעהו יהתלו** ראובן בשמעון ושמעון בראובן, וזהו שלא אמר יהתל רק לשון רבים ודרך המשקרים לשיאמנו דבריהם אומרים קצת אמרי אמת, אמר כי **ואמת לא ידברו** כלל.

ושמא תאמר הלא לרמות צריך צירוף קצת אמת, לזה אמר **למדו לשונם וכו'..** **ושמא תאמר**, אם כן לא יוכלו לרמות את רעיהם, כי כל אחד ידון כי שקר כיזב רעהו כאשר הוא כיזב לו, לזה אמר **העוה נלאו** שלהעות איש אחיו ילאה שע"י לאות ועמל עד יוכל ברוב הפצר העוה.

או יאמר במשאם ומתנם **איש ברעהו יהתלו** כד"א ואביכן התל בי וכו'. **ושמא תאמר**, אם כן אין שם אונאה כי זה מרמה באחד **וכספו היה לסיגים**, והאחר מרמהו בו שסבאו מהול במים, לזה אמר ואמת לא ידברו כי מי יתן והיו דוברים אמת והיה הכל עולה לחשבון אחד, שיחדו יהיה תמים שווי הכסף כשווי היין מזוג, כי אין בכל זה רק שלמדו את

לשונם דבר שקר, כי העוה את רעהו נלאו כי לא יכולו, כי גם אשר לעומתו רמאי כמוהו ולא נשאר ביניהם רק למוד השקר.

(ה) שבתך בתוך מרמה וכו'. הנה בהתל איש באיש אפשר יבינו זה את זה כמדובר ולא יבוא אל הפועל, אך בעשות המרמה בפועל כחותר בקיר וכיוצא, שזה יוצא אל הפועל אם לא יורגש, והנה דרך הרשע עושה המרמה כגנב במחתרת, ואומר לו כי גם שלא ישיתו לב אל העוון לפחות לא יבצר מהם הכרה כי אין מציל זולתו יתברך, ומאימות מוות נפלו עליו פן ימצא ויתפש קורא לאלוה יתברך יצילנו כמאמרם ז"ל בגמרא גנבא אבי מחתרתא רחמנא קרי, שמורה כי לא מבלי יודעו את ה' הוא גונב, כי אם למלא בטנו כי ירעב אמר **בשבתך כו'**, לומר מי יתן וידיעה זו הייתה ברך, כי **בשבתך בתוך המרמה** בסכנת מוות מי יתן שגם שלא ידעתי לימנע מעשות, היית לפחות יודע אותי שאני מצילך. או יכול להצילך הפך משל האמור בגמרא גנבא אבי מחתרתא רחמנא קרי, כי אפילו זה לא ידעת.

ו לכן כה אמר ה' צבאות הנני צורפם ובחנתיים כי-איך אעשה מפני בת-עמי :
ז חץ (שוחט) (שחוט) לשונם מרמה דבר בפיו שלום את-רעהו ידבר ובקרבו ישים ארבו :
ח העל-אלה לא-אפקד-בם נאם-ה' אם בגוי אשר-כזה לא תתנקם נפשי :

הנה אומרו (ו) צורפם ובחנתיים יראה ענין אחד כפול לבלי צורך.
ועוד כי מה צריך לנסות ולבחון והרי מידותם הרעות שאמר נגלות היו.
ועוד אומרו כי איך אעשה שנראה שממעט דרך אחת, ואומר כי אינו עושה זולת דרך זו.
ועוד אומרו מפני בת עמי נראה שנושא להם פנים, והנה מי שעושה כמעשיהם אין לשאת להם פנים.
ועוד אומרו (ז) חץ שחוט לשונם לשון רבים **מרמה דבר כו'** לשון יחיד.
ועוד אומרו (ח) העל אלה לא אפקוד וכו' ואמרו **אם בגוי וכו'** יראה כפל ענין.
ועוד שנכנס בפקידה ויצא בנקמה.
ועוד אומרו כזה והיה לו לומר אם בגוי זה.

אמנם יאמר, הנה הראוי היה לכלותם שתנקם מהם נפשי, אך להיות דברי אלה שאמרתי **נאם ה' בעל הרחמים (ו) לכן הנני צורפם** וממרקם בייסורים כמצרף כסף ואח"כ **ובחנתיים**, אם ישובו מתרמית זו דרכם ומה שאמרתי **הנני צורפם** הוא, כי איך אעשה כלומר אין דרך עונש קל מזה, כי לפוטרם בלא כלום אי אפשר. ומה שאמרתי **ובחנתיים** לא שאני צריך לבחון

ולנסות, כי הכל גלוי לפני כי אם **מפני בת עמי**, כי לפניהם אינו גלוי ואני חפץ כי המה יראו כי אין ייסורין ממרקין מספיקים לשנות את דרכם וזהו **מפני בת עמי**.

אך לפני גלוי כי **(ז) חץ שחוט לשונם כו'** בהווה ובעתיד, ובהטילו הוי"ו אחר השי"ן כאומרו שחוט רמז אך הלשון הרע שחוט וממית, וענין הכתוב כי הצד השווה שבכולם הוא כי **חץ שחוט לשונם** כדובר כנדבר בו, כי הנה האחד **מרמה דבר** לרמות **את רעהו**, והאיש שבא זה לרמותו הבין כי רמאות בפיו למושכו ברשתו, ומה עושה **שלום** בפיו ידבר לאשר מרמה **ידבר** כאלו לא הבין רמאותו, **ובקרבו ישים ארבו** להיות על משמרתו ניצב ומיחל מתי יבוא חברו המרמה אליו הפועל, להפך עליו הדבר ולשלם גמולו בראשו, נמצא כי יחד כולם רמאים וגונבים דעת רעיהם ומרמים זה את זה, כלומר, ועל כן אין הניסיון לעצמי כי ידעתי את מכאובם כי אם **מפני בת עמי**.

ושמא תאמרו, אם כן אפוא שגם הצירוף לא יועיל בם מה בצע לצרפם בייסורין וגלות, הלא הוא כי לפוטרם בלא כלום אי אפשר, כי **(ח) העל אלה לא אפקד בם** אפילו פקידה זו שאינה נקמה לכלותם לא יתכן, כי הלא אם היו גוי אחר שאינם בני בחוני, האם לא הייתי מתנקם מהם ומכלה אותם, ואם כן גם עתה איך אפטור את אלו לגמרי, וזהו **אם בגוי אשר כזה** שהוא גוי זולתם **אשר כזה** שעשו מעשה זה, לא הייתה הנקמה מתנקמת נפשי בתמיהא, ואם כן כבוד גדול יחשב לאלה שתהיה פקידה שהוא הצירוף האמור במקום נקמה.

ט על-ההרים אשא בכי ונהי ועל-נאות מדבר קינה כי נצתו מבלי-איש עובר ולא שמעו קול מקנה מעוף השמים ועד-בהמה נדדו הלכו :
י ונתתי את-ירושלם לגלים מעון תנים ואת-ערי יהודה אתן שממה מבלי יושב :

(ט) על ההרים אשא בכי ונהי וכו'. אחרי אומרו, כי אם היה גוי אחד תחת ישראל עושה כמעשיהם, הייתה מתנקמת נפשו יתברך לעשות כליה אך בישראל יעשה פקידת צרה בלבד, והנה יש מקום לבעל דין לחלוק ולומר, אם כן אפוא שהראוי היה לעשות נקמה מכליה, אם כן במה ינוכה העודף על מציאות פקידה שה' פוקד על ישראל בגלות, לזה אמר **על ההרים וכו'** לומר הנה הארץ סובלת עיקר העונש באופן שלא ישאר לישראל רק מציאות פקידה, ועל כן **על ההרים אשא בכי** בתחילה, ואחר **הבכי** הספד **ונהי** לעורר בכי אחרי כן, **ועל נאות מדבר** הם נאות הרועים אשר במדבר יהודה וכיוצא, ממקומות מקנה להביא משם לירושלים לצורך הקרבנות, ועל אותם הנאות מדבר אין ראוי בכי, כי אם לפחות **קינה** מיבעי להו ופירש מה שאמרנו **על ההרים אשא בכי ונהי**, הוא **כי נצתו מבלי איש עובר**, ומה שאמרתי **ועל נאות מדבר קינה** הוא, כי לא שמעו קול מקנה כאשר בתחילה, שהיה קול מקנה שם תמיד ועתה

מעוף השמים וכו', וכל המקודש מחברו לקה אז יותר, כי **(י) ונתתי את ירושלים לגלים מעון תנים,** אך **את ערי יהודה** לא יהיה להם רק **שממה מאין יושב.**

יא מי-האיש החכם ויבן את-זאת ואשר דבר פי-ה' אליו ויגדה
על-מה אבדה הארץ נצתה כמדבר מבלי עבר :
יב ויאמר ה' על-עזבם את-תורתי אשר נתתי לפניכם ולא-שמעו בקולי ולא-הלכו ביה :
יג וילכו אחרי שררות לבם ואחרי הבועלים אשר למדום אבותם :

(יא) מי האיש החכם ויבן את זאת כו'. הנה אמרו רז"ל:
 דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולמלאכים ולא פירשוהו, עד שפירשו הקדוש ברוך
 הוא בעצמו שנאמר **(יב) ויאמר ה' על עזבם את תורתי כו' ע"כ.**

והלא כמו זר נחשב, כי האם כל כך הדבר קשה מלהבין שחכמים ונביאים ומלאכים לא ידעו,
 כי על עזבם את תורת ה' נחרב בית המקדש.
ועוד היכן מלאכי השרת נזכרים בכתוב.
 והנה על זאת השנית אומר כי הוא מאמרו **ויגידה** שהוא מיותר, אך הוא לרמוז אל מלאכי
 השרת כד"א ובעל הכנפיים יגיד דבר.

ועל ענין המאמר אומר, כי הוא ענין מאמרם ז"ל ויתר הקדוש ברוך הוא על עבודה זרה ועל
 גילוי עריות ועל שפיכות דמים ולא ויתר על ביטול תורה, והענין הוא כי כמה שנים עברו על
 שלש עבירות חמורות אלו כמו שאמרו ז"ל, כי שבעה בתי דינים עבדו עבודה זרה והאריך
 להם הקדוש ברוך הוא, ועל כן חכמים ונביאים ומלאכים אמרו בלבם, מה נאמר אם אמרנו
 שעל עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים אבדה הארץ, הלא נאמר בתורה על שלשים ועל
 רבעים ופה עברו שבעה, ואם כן לא אבדה על אלה והמה לא ידעו, כי עוון ביטול תורה שהוא
 בשב ואל תעשה היה כל כך חמור שבשבילו אבדה הארץ, על כן לא ידעו מה להשיב, והשיב
 הוא יתברך **על עזבם את תורתי** שהוא על **ביטול תורה.**

והנה הטעם מה שנראה לכאורה ורבים תפשו בו על מאמר רז"ל ויתר הקדוש ברוך הוא וכו'
 ולא ויתר על ביטול תורה, שהוא משל אל מלך שיש לו מנגן ומשתעשע בו ובאמור אליו כי
 האיש ההוא הכה את רעהו לא עצבו על הדבר, ועוד מעט ואמרו לו כי הרג את הנפש ולא
 עשה לו מאומה, ויהי היום ויאמרו לו הנה המנגן שלך קצצו את ידו אז אמר לתלותו על עץ,
 ואז עבדי המלך אשר לפניו המה ראו כן תמהו, ויאמרו אליו הלא בעשותו את הרע העברת
 את פשעו, ובהצרך לו ציווית לתלותו, אמר להם הנה כל הרעה אשר עשה הייתה לפני ולא

פקדתי עליו על היותי משתעשע בניגוני, אך עתה שלא ינגן ביד כי איננה, כל רעתו זכרתי ואתלה אותו על עץ, כך העוסק בתורה משתעשע קונו בו ומאריך לו על כל פשעיו, אך בהתבטלו מהתורה ואבד שעשועו אז יפקוד עליו רעתו, ועל כן ויתר כו' ולא ויתר על ביטול תורה.

עוד יתכן בהתכת הכתובים על דרך הפשט, ועל פי דרכנו ניתן טעם אחר אל עשותו יתברך כ"כ עיקר מעון ביטול תורה, ויהיה טעם נזכר ונכתב במקרא, והוא, כי הנה השאלה היא **מי האיש החכם כו' ויגידה על מה אבדה הארץ**, כלומר אם העם חטאו הארץ מה חטאה, שהייתה ירושלים לגלים מעון תנים וכל ערי יהודה שממה, ואם תאמרו שהוא לכפר על העם הנה זה היה אם העם לא היו לוקים, אך הנה **נצתה כמדבר מבלי עובר** כי כולם גלו לגמרי, על כן משיב הוא יתברך **(יב) על עזבם את תורתי אשר נתתי לפניהם**, שרואים אותה בעיניהם הוא תורה שבכתב, ולא שמעו בקולי היא תורה שבעל פה שהוא קול ולא כתובה לפניהם.

ושמא תאמרו, הלא זה הוא ביטול תורה והיא שב ואל תעשה, דעו לכם כי הכל תלוי בלמוד כי הנה הוא מביא לידי מעשה, וזהו **ולא הלכו בה** שע"י עזבם אותה **לא הלכו בה**.

ומאשר **לא הלכו בה** במצות עשה נמשך כי **(יג) וילכו אחרי שרירות לבם**, מה שאין כן אם היו עוסקים בתורה הייתה מביאתם למוטב, ומלכת אחרי שרירות לבם התפקרו עד עבוד הבעלים אשר אין בהם מועיל שלא ידעו ולא יבינו ואין בהם רק לכת אחר אשר למדום אבותם, כי מנהג אבותיהם בידיהם.

יד לכן כה-אמר ה' צבאות אלהי ישראל

הנני מאכילם את-העם הזה לענה והשקיתים מי-ראש :

טו והפצותים בגוים אשר לא ידעו המה ואבותם

ושלחתי אחריהם את-החרב עד כלותי אותם :

(יד) לכן כה אמר ה' וכו'. על עזבם את תורתי שנתתי לפניהם הוא תורה שבכתב הנקרא לחם כמפורש אצלנו בביאור ישעיה, **הנני מאכילם את העם הזה לענה** ממיני צרות, ועל עזבם תורה שבעל פה שנמשלה ליין **והשקיתים מי ראש**.

ועל אשר הלכו אחרי שרירות לבם ילכו בגולה וזהו **(טו) והפצותים בגוים**, ועל לכתם אחרי הבעלים אשר מיתתם בסייף על כן **ושלחתי אחריהם את החרב**, והנה החרב היה ראוי

תהיה כעיר הנדחת עד בלתי השאיר שריד מקטון ועד גדול, אך לא כן אעשה כי אם **עד כלותי אותם** הוא את עצמם, אך לא את זרעם בניהם הקמים אחריהם, ואם כן במה תנוכה הכליה הראויה על עוון זה, הלא הוא בצרות שסבלה הארץ ובאה בזה תשובה **מי האיש כו' על מה אבדה הארץ**, כי מה שנצתה כמדבר ואין עובר הוא, כי הפיצם בגויים כאומרו **והפצותים**, ומה שאבדה הארץ וחרבה **ירושלים לגלים כו'**, וכל ערי יהודה שממה הוא כי לא כלה רק אותם ולא את זרעם, עם היותם ראויים לכלות הוא על מה שחרבה הארץ, וניכה הוא יתברך בזה כילוי הזרע כי הוא רחום בדיון.

**טז כה אמר ה' צבאות התבוננו וקראו למקוננות ותבואינה ואל-החכמות שלחו ותבואנה :
 יז ותמהרנה ותשנה עלינו נהי ותרדנה עינינו דמעה ועפעפינו יזלו-מים :
 יח כי קול נהי נשמע מציון איך שודדנו בשנו מאד כי-עזבנו ארץ כי השליכו משכנותינו :
 יט כי-שמענה נשים דבר-ה' ותקח אזנכם דבר-פיו
 ולמדנה בנותיכם נהי ואשה רעותה קינה :
 כ כי-עלה מות בחלונינו בא בארמנותינו להכרית עולל מחוץ בחורים מרחבות :
 כא דבר כה נאם-ה'
 ונפלה נבלת האדם כדמן על-פני השדה וכעמיר מאחרי הקוצר ואין מאסף :**

ראוי לשים לב מה צריך התבוננות לזה והיה די יאמר (טז) **כה אמר ה' צבאות קראו. ועוד מה צורך חכמות.**
 ועוד למה **במקוננות** אמר קריאה ובחכמות שליחות,
 וגם **במקוננות** אמר **ותבואינה ובחכמות** אמר **ותבאנה.**
 ועוד מי אמר (יז) **ותמהרנה וכו'** אם גם הם דברי השי"ת איך יאמר **ותשנה עלינו וכו'** עליכם מיבעי ליה, והנה רז"ל אמרו שכביכול כלל את עצמו עימהם ואמר עלינו.
 אך לא יצדק אומרו (יח) **שודדנו** ולא אומרו **כי עזבנו ארץ**, כי לא זזה שכינה מכותל מערבי.
 ועוד אומרו **ותרדנה עינינו דמעה** כי דמעות מיבעי ליה, ומה גם כי עינינו הוא לשון רבים.
 ועוד למה בעפעפים לא אמר דמעה כי אם **יזלו מים.**
 ועוד אומרו **כי קול נהי נשמע מציון** היכן נשמע **נהי מציון**,
 וגם למה מזכיר מה שנשמע **נהי מציון**, כי הלא עתה מה שיעשו נהי (הוא) המקוננות.
 ועוד אומרו **בשנו מאד כי עזבנו ארץ** שיוורה כי אין כל רעתה רק גלות, והלא כליה נאמר בפסוק הקודם באומרו **עד כלותי אותם**,
 ועוד אומרו (יט) **כי שמענה נשים** כי הלא אין הקדוש ברוך הוא מייעד לדבר עם הנשים, כי אם אומר שיקראו אותן לקונן.
 ועוד אומרו **ולמדנה כו'** זה לא נצטוו ללמד כי אם לדבר ולקונן.

ועוד אומרו (כ) **כי עלה מות כו'** כי אין זאת צרתם כי אם הכליה האמורה למעלה.

ועוד אומרו (כא) **דבר כה ולא פירש מה מדבר.**

אמנם טרם נבוא אל הביאור נשים לב אל פסוק הסמוך לזה באומרו (טו) **ושלחתי כו' עד כלותי אותם**, שהרי כתוב בתורה **לא געלתים לכולותם**, אך הנה אדרבא אחרי אומרו יתברך כי לפי מעשיהם היו ראויים לעשות בהם כליה כאומרו בפסוק הסמוך לזה, **והפיצותים בגוים כו' ושלחתי אחריהם את החרב עד כלותי אותם**, והנה זה דרכו יתברך ברוב חסדיו שעם היותנו ראויים לכליה חושב מחשבות להצילנו ממנה, על כן מה עשה נתן התעוררות לישראל שיבכו על צרתם, כאומרו (טז) **התבוננו כו'** למען ע"י בכייתם תקל רעתם מלהיות כליה וזהו **התבוננו כו'**, והוא כי הנה דרך המון העם מסכלי דעה והשכל, שלא יתפעלו ולא ישיתו לב אל הרעות הבאות להם עד היותם עליהם ממש, אך משכילי עם אשר תבונה בְּהִמָּה, יבינו כל בטרם רעה תבוא אליהם, בראותם סימנים והוראות הרעות הבאות, והנה בימים ההמה רבו כמו רבו אותות והוראות והתראות אין מספר, בדברים ניכרים לעין מהגלות והחורבן ולא היה איש שם על לב, על כן שלח אליהם הוא יתברך לאמר **התבוננו כו'**, לומר קנו בינה להבין העתיד בטרם תבוא ולעורר הלבבות לבכות.

ולזה **קראו למקוננות כו'** והוא כי יש שתי סוגים:

יש חכמות שיודעות להמציא ולחבר קינות מעין המאורע בטיב שכלן למרר בבכי, אך אין מקוננות בפועל בפה,

ויש בלתי ממציאות ומסדרות אך מקוננות בפיהן הקינות אשר למדון החכמות,

ועל שני הסוגים האלה הנביא דבר ואמר הנה **מקוננות** יש בכל מקום, ואין צריך רק קריאה לבד לבוא, וזהו **קראו למקוננות ותבואינה** אך לא יצטרכו למהר לבוא, כי אם **ותבואינה** יהיו באות לאטן וזהו שלא אמר ותבאנה, אך אל החכמות המסדרות קינות בחכמתן שלחו, כי אין נמצאות **חכמות** בכל מקום כי אם במקומות ידועים, ועל כן צריך לשלוח אחריהן ועל כן אמר בהן **שלחו ותבאנה**.

והנה אלו צריך שיבואו להמציא ולסדר הקינות ולשים באזני המקוננות תקוננה אותן, ועל כן **במקוננות** אמר **ותבואינה** שיהיו באות לאט, בעוד שיבואו **החכמות** ממקום שמשלחין להביאן, וזהו אומרו **בחכמות ותבאנה** כי הן בשלוח אחריהן ישימו לדרך פעמיהן, באופן שימצאו יחד בפניכם אלו לחבר ואלו לקונן.

משיבים ישראל ואומרים, מה זו שהיה לשלוח אחר חכמות לחבר קינות, ושישהו המקוננות מלקונן עד יחברו להן החכמות קינות ושגם המקוננות תבואינה לאטן, בעוד שהחכמות באות

אין צורך אל העיכוב הלז, כי אם **(יז) ותמהרנה ותשאנה עלינו כו'**, לומר אין צריך לקונן קינות מיוסדות על פי חכמות, כי אם בלבד בלי קינה רק נשיאת **קול נהי** בלבד, שתשאנה עלינו **נהי** שהוא מציאות קול נהי ויללה יספיק שבזה **תרדנה עינינו דמעה**, כי שתי העיניים כאחת ירבו להטיל כ"כ בשופע שמתחבר היוצא משתיהן כאלו שתיהן דמעה אחת, וזהו **ותרדנה עינינו דמעה** ואח"כ שיותר היוצא מן העיניים עד יבושת הדמעה, אז **ועפעפינו יזלו מים** מלחות הראש וכל הבשר עד העפעפים עצמם, וזהו **ועפעפינו יזלו מים**, ולא אמר דמעה שהם מים מזולת מקום טבע הדמעה לצאת.

ואל תאמרו, אולי לא יספיק **קול נהי** בלבד בלי היות קינה מסודרת ומחוברת כראוי, בדברים מסודרים מרים מאררים את הלב ומבכים את שומעיהם, כי הראיה כי קול שישאו בלבד בלי היות דברי קינה מספיק להבכותינו, הלא היא **(יח) כי הלא קול נהי** בלבד **שנשמע** בלי קינה **מציון**, שהוא מהנוגע אל צרת ציון האמור למעלה באומרו **על ההרים אשא בכי ונהי**, שבכלל ההרים הוא הר ציון שצרת ציון היא **איך שודדנו**, שהוא **שנצתו מבלי איש עובר** שלא הייתה צרת מות כי אם גלות בלבד, התפעלנו עד גדר **שבושנו מאד כי עזבנו ארץ**, כי השליכו אויבים משכנותינו, ואם כן מכל שכן עתה שהרעה גדולה שהיא מות של כליה כאמור, שהוא **הפצותים כו' ושלחתי אחריהם את החרב עד כלותי אותם**.

אך **(יט) כי שמענה נשים דבר ה' כו'** לומר הנה על מה שנאמרה כליה ע"י חרב על כולנו, אין צריך קינה רק **קול נהי** בלבד, כי מה שיתקיים מאמרו יתברך לחבר קינות ולקונן הלא הוא על דבר קל מהכליה, שהוא **כי עלה מות כו'**.

וזהו כי **שמענה נשים דבר ה' ותקח אזנכם דבר פיו**, הלא הוא על **(כ) כי עלה מות כו'** ועל מאי דסליק מיניה שהוא ללמד **אשה רעותה קינה**, פירש שהוא על **הכרית עולל מחוץ** כי כל אשה תקונן על עולל שלה. ועל מאי דפתח ביה שהוא **ולמדנה בנותיכם נהי** פירש, שהוא על **בחורים מרחובות** שבנותיכם ישאו נהי כל אחת על בחור אלוף נעוריה, ואמר **עולל מחוץ** הלא הוא כי יש שני מיני עוללים:

יש במעי אמן כד"א כעוללים לא ראו אור,

ויש מהבטן וחוצה, והוא כד"א **עוללים שאלו לחם** וזה יאמר **להכרית עולל מחוץ**, שהוא עולל שהוא מחוץ שאינו עולל שהוא בפנים בבטן המלאה **ובחורים מרחובות**, ואמרו בחלוננו הוא כי דָּבָר בעיר כנס רגלך, כי בזמנים ההם היו נחבאים במסתרים, ואמר שהיו פותחין חלון להכניס אורה או להוציא הבל ומשם עלה מוות.

והנה כתבנו כי כוונתו יתברך להבכותנו הייתה, למען ע"י דמעה שלא ננעלו שעריה יקל מהכליה הראויה אלינו, ובהיות כי כן היה כי התפעלו ישראל ויאמרו ותמהרנה ותשאנה כו' ותרדנה עינינו דמעה כו', אז נכמרו רחמיו יתברך.

ואמר אל הנביא (כא) **דבר כה נאם ה' כו'** לומר אל תדבר כמאמרי למעלה **והפצותים וכו'** **ושלחתי אחריהם את החרב עד כלותי אותם**, כי הנני חוזר בי מהכליה כי אם **דבר כה כו'** והוא כי תהיה רעתם עד גדר **שונפלה נבלת האדם** שהם **חללי רעב**, ויהיו **כדומן על פני האדמה** כן יהיו לזבל האדמה בהם, ומהם יהיו **חללי חרב** כעמיר שקצרו הקוצר ומניחו על הארץ לעני שיאספנו, כעומר השכוח כן יעזבום ההרוגים ואין מאסף לקבורו. **כלל הדברים**, כי יהיו בהם משתי הסוגים האלו, ועד פה תבוא כל רעתם אך כלה לא יעשו.

או יאמר, **התבוננו** ואל תסכלו הרעה העתידה ו**קראו למקוננות** בפיהן **ותבואינה** כי מאלה יש רבות, ולא אמר **ותבואנה** עם שגם הוא לשון רבים, כי אם הטיל יו"ד יתירה שהיא יו"ד הריבוי להוסיף על ריבוי שהיה נשמע באומרו **ותבואנה**, לרמוז כי יהיה הריבוי מופלג כי רבות ימצאו מוכנות שאין צריך רק קריאה ומיד **תבואינה**, ואל **החכמות** המחברות קינות **שלחו ותבואנה**.

ושמא תאמרו, הלא היה ראוי להפך הסדר לשלוח תחילה בעד **החכמות** שיחברו הקינות, ואחרי כן יקראו **המקוננות** לקונן הקינות שיסדרו החכמות, לז"א **ותמהרנה כו'** לומר מה שצריך להקדים אלו קודם אל החכמות הלא הוא, כדי **שתמהרנה** מיד טרם בא החכמות **ותשאנה עלינו נהי**, בלי סידור קינה רק **קול נהי** בלבד **ותרדנה כו'**, והוא כי בכל צרותינו לו יתברך צר, וכן על **גלות שכינה וחילול כבוד שמו יתברך** יש לנו לבכות יותר מעל צרת עצמו.

ועל כן רצה יתברך לשתף ענין כבודו וצרתנו, ושהוא יתברך ואנחנו נוריד דמעה על שיתוף שתי הצרות, וחיברם היוצר באומרו עלינו למען למדנו דעת, שכאשר הוא יתברך מיצר עלינו כך אנו נבכה על הנוגע אליו, והוא מאמרם ז"ל **באיכה רבתי** שהיה הקדוש ברוך הוא כביכול בוכה ואומר, אני היום דומה למי שהיה לו בן יחידי ומת בתוך חופתו, וזהו **ותשנה עלינו כו'.**

משיבים ישראל בשומעם שיקראו **למקוננות כו'**, שהוא על כליית ישראל האמורה בפסוק הקודם, **ושלחתי אחריהם את החרב עד כלותי אותם** ואומרים, מה היא זאת הרעה הגדולה והייתה לנו, כי הלא **קול נהי נשמע מציון** שהוא מענין הרעה הגדולה הבאה על ציון, כמאמר נהי המקונן באומרו **כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון וכו'**, ואם כן אחר שציון סבלה צרתנו ואם כן **איך שודדנו** גם בני האדם, שאומר הוא יתברך שנבכה על הכליה הבאה

עלינו כאומרו **ושלחתי כו' עד כלותי אותם**, אם כן אפוא לשווא שפך חמתו על ציון וכלה חרון אפו, וז"ל **כי קול נהי וכו' איך שודדנו**, ואומרו **שודדנו** הוא ע"י חרב כמה שאמרו לפנינו **באו שודדים כי חרב לה' אוכלה מקצה הארץ ועד קצה הארץ**, ואם מה שלא שווה לנו חורבן ציון הוא על כי לא נצטערנו בגזירת חורבנה, הרי נצטערנו בשתי בחינות חרבנה:

הא', כי היא מבלי בניה והנה **בושנו מאד כי עזבנו ארץ**, והשנית, שהוא **על הריסת משכנותיה** הלא גם על זה הצטערנו, כי **השליכו** אויבים **משכנותינו**, כלומר, ואם כן אפוא למה יעשה כלה הוא יתברך עלינו.

על כן אתן **נשים** שציוה יתברך שנקרא לקונן עלינו, מה שאנו אומרים (אתכן) (לכן) עתה הוא, כי תמתינו עד תשמעו שנית מאמרו אולי אחר תלונתנו זאת נכמרו רחמיו ושב ורפא לנו, וזהו **כי שמענה נשים כו'** כלומר שמענה עתה מחדש לראות מה ידבר בכם, אולי יחנם ה' וישוב מגזרתו ההיא, **ותקח עתה אזנכם דבר פיו** אשר יאמר עתה עלינו, אך בין כך ובין כך **למדנה בנותיכם נהי, ואשה רעותה קינה על כי עלה מות כו'.**

אז השיב הוא יתברך אל הנביא ואמר, הנני שב מחרון אפי לבלתי עשות כלה, יען קבלתם הכנעה בדברים אלו שדברתם, לכן מעתה איני אומר כאשר אמרתי מתחילה **ושלחתי כו' עד כלותי אותם**, כי אם דבר כה נאם ה' כמאמרם **כי עלה מות כו'**, וידעתי שיתפעלו עד גדר שבשומעם **ונפלה נבלת כו' או דבר כה כו'** כדרך הקודם.

או יאמר, כי למעלה אמר על ההרים **אשא בכי ונהי ועל נאות כו' כי נצתו כו'**, אמר עתה הנה נשאתי נהי על ההרים הם הר ציון והר הבית על העדר העם, ועתה התבוננו על הנוגע אל העם ואל השכינה שתגלה כביכול, ואם עדיין אינו הווה גם שעדיין לא באה הרעה התבוננו העתיד, ואם אינכם בוכים מעצמכם **קראו למקוננות** כי נמצאות בקרוב בכל מקום, **ותבואינה יותר** מאשר תקראו וזהו יו"ד הריבוי, אך **החכמות** המסדרות שלחו עד מקומן **ותבאנה ותמהרנה ותשאנה עלינו כו'** על הנוגע אל עצמנו נהי, ואמר עלינו כמה שאמרו כביכול עלי ועליכם, ומה שיקוננו הוא **כי קול נהי נשמע מציון** על עצמה ששדה תחרש, והקינה היא **איך שודדנו** ולא הספיק צרת אויב לכפר בעד, אם הוא על שלא הרגשנו צרת ציון הנה **בושנו מאד כי עזבנו ארץ**, כאומר נדדו הלכו **וכי השליכו משכנותינו** שלי ושלכם במפלת ציון, ואם תאמרו איך תמהרנה עד בא החכמות ויסדרו קינות כעת אין צריך **כי שמענה כו'.**

ושמא תאמרו, שלא תערבו אל לבכן לישא קינה על הנוגע אלי מפני כבודי אל תחוש, כי אם **ותקח אזנכם דבר פי** שאמרתי **ותשנה עלינו נהי**, שהוא דבור סתמי נבלע עם העם וזה הוא לכן, אך לבנותיכן על עת הרעה או אשה רעותה תלמדום, אך לא עלי כי לא ידעו ויגעו בכבוד

שמים, אך מה שתלמדום הוא **כי עלה מות בחלונינו** כי דבר בעיר כנס רגלך, וסוגרים עצמם ולא יניחו רק חלון משם **עלה מות וכו'** ולא הכרית רק המובחר ומגין, והם **עולל מחוץ כו'** והוא על דרך מה שאמרו ז"ל על חכמות בחוץ כו', חוצה של תורה ברחובות מקום שמרחיבין בו דברי תורה, אמר כי נטלו **עולל** מחוצה **ובחורים** ממקום שמרחיבים וזה הוא **לנשים**, אך אתה הנביא **דבר כה** כאמרי עלינו ולא תחוש כי ע"י כן יתפעלו ונפלה כו'.

כב כה אמר ה' אל-יתהלל חכם בחכמתו ואל-יתהלל הגבור בגבורתו אל-יתהלל עשיר בעשרו :

כג כי אם-בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי
כי אני ה' עשה חסד משפט וצדקה בארץ כי-באלה חפצתי נאם-ה' :

ראוי לשים לב אל אומרו **(כב) בחכמתו** ולא אמר בחכמה, וכן אומרו **בגבורתו** בעשרו ולא אמר בגבורה ובעושר. ועוד אומרו **הגבור** בה"א הידיעה מה שאין כן **בחכם** ובעשיר, כי לא אמר החכם או העשיר. ועוד באומרו **(כג) השכל וידע אותי** כי יותר היה צודק יאמר ירוא את ה' או אהוב את ה' ולא השכל וידוע. ועוד אומרו, **כי אני ה' עושה חסד משפט וצדקה בארץ**, מה ענין עשותו יתברך חסד אצל מה שיתהלל המתהלל. ועוד אומרו **כי באלה חפצתי** כי הראוי יאמר כי בזה חפצתי, כי בלשון יחיד אמר יתהלל המתהלל. ועוד אומרו **נאם ה'** שהוא מיותר, אך לזה תשים לב אל אומרו **יתהלל המתהלל**, כי מלת **המתהלל** יתירה לבלי צורך.

אמנם לבוא אל הענין נזכירה מאמרם ז"ל בגמרא, כי קודם יצירת הוולד אומר המלאך לפניו יתברך טיפה זו מה תהא עליה, חכם או טפש, גבור או חלש, עשיר או עני, ואלו צדיק ורשע לא קאמר, והטעם כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, נמצא כי אין התפארות האדם בחכמה כי לא שלו היא כי אם מה' אשר נתנה לו, וכן בעושר או בגבורה כי שלשתן מאתו יתברך, הנה אך הירא את ה' הוא יתפאר, כי ממנו היא היראה שקנה בהשתדלותו.

וזה ענין הכתובים שאומר הוא יתברך **(כב) אל יתהלל כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו** של ה' הנז', כלומר כי לא יתהלל ויאמר הלא חכם אני כי הנה חכמתו מה' הוא אשר נתנה לו, נמצא כי את ה' הוא מהלל שנתן מחכמתו לו, וכן **אל יתהלל הגבור בגבורתו** של ה' הנזכר, והטיל ה"א הידיעה מה שאין כן בחכם ועשיר, למה כי החכמה והעושר הם דברים שחוזר

מעצמות ואיכות האדם מה שאין כן הגבורה, ועל כן אם היה אומר גיבור היה אפשר להבין שגם הוא גבורה שחוץ מגוף האדם כחכמה ועושר, והנה אין גבורה חוץ מעצמות האדם כי אם כבוש את יצרו, כד"א **איזהו גבור הכובש את יצרו**, ואם כן היה נראה שגם הוא ממנו יתברך ולא יתהלל הגבור הכובש את יצרו ולא כן הוא, כי הלא יראת שמים בה יתהלל כאשר יאמר, על כן אמר הגבור כלומר הידוע וניכר לעין אשר הוא בעצם האדם, אשר לא מסוג החכם ועשיר שהם דברים הבאים לו מהחוץ.

(כג) כי אם בזאת יתהלל המתהלל, והוא, כי אם יתהלל איש ויאמר הלא חכם אני או גבור או עשיר, חושב המתהלל כי את עצמו הוא מהלל ואינו כן, כי אם את ה' הוא מהלל כי ממנו הכל, אך **בהשכל וידוע** את ה' בהתהללו בכך את עצמו הוא מהלל ולא את ה', כי הלא מעצמו קנה השלמות ההוא, וזהו **כי אם בזאת יתהלל המתהלל** כלומר יתהלל המתהלל, כי כאשר חושב המתהלל כי את עצמו הוא מהלל כך הוא, כי באמת יתהלל המתהלל והוא **בהשכל כו'**, והוא כי הנה כל שלמות הצדיק תלויים בשני דברים: אחד, בכישרון.

שנית, שאחר היותו צדיק גמור יהיה לבו ישר בלתי מהרהר אחר מידותיו יתברך, אם ייסורין יבואו עליו יקבלם באהבה, והן אלה דבריו יתברך **השכל וידוע אותי כו'**, והוא כי הכישרון הוא **השכל** כי הן יראת ה' היא חכמה הפך החוטא, כי אין אדם חוטא אלא אם כן נכנס בו רוח שטות.

ועל השנית אמר וידוע אותי, ומה היא הידיעה שידע אותי הלא הוא שידע ויכיר כי אני ה' עושה חסד כו', והא שיכיר כי איני כבשר ודם שבהכותו אינו מרפא, כמה שאמרו ז"ל בשר ודם מכה באיזמל ומרפא ברטיה, אבל הקדוש ברוך הוא במה שמכה הוא מרפא וזהו **וידוע אותי** שתדעני כי איני כבשר ודם, כי אני ה' עושה חסד בין בעשותי משפט וייסורין בין בעשותי צדקה בארץ, וזהו **עושה חסד משפט וצדקה בארץ**, באופן שע"י כן כאשר בהיותך צדיק גמור ותראה ייסורין באים עליך אל תהרהר, כי אם תאמר אם יש בי דבר שרצונך למרק אותי בו יתמרקו בזה, ואם לאו הם ייסורין של אהבה להפליג אושרי לעולם הבא.

והטעם לכל האמור הוא, **כי באלה חפצתי וכו'** הוא לומר, הלא אמרתי כי **לא יתהלל המתהלל** בחכמה וגבורה ועושר **כי אם בהשכל וידוע אותי**, תדע הטעם הלא הוא יען כי באלה שהם חכמה וגבורה ועושר אני שחפצתי לתתם לאדם ולא קנאם בחפצו ובבחירתו, כי הלא היו **נאם ה'**, כי קודם יצירת כל אחד מהם היה נאומי ודבורי לאמר חכם יהיה או גבור או עשיר, וזהו **באלה חפצתי נאם ה'** כלומר, מה שאין כך **בהשכל וידוע אותי**, שהוא היות צדיק שלא היה **נאם ה'**, כי אלו צדיק ורשע לא קאמר, ועל כן בזה **יתהלל המתהלל** כמדובר.

כד הנה ימים באים נאם-ה' ופקדתי על-כל-מול בערלה :
כה על-מצרים ועל-יהודה ועל-אדום ועל-בני עמון ועל-מואב ועל-כל-קצוצי פאה הישבים
במדבר כי כל-הגוים ערלים וכל-בית ישראל ערלי-לב :

(כד - כה) הנה ימים באים כו'.

הנה יקשה איך יאמר על מצרים ועל יהודה שמדמה הגוים ליהודה, שיורה כי גם יהודה יקראו מולים בערלה, והנה בסמוך אומר הפך זה באומרו **כי כל הגוים ערלים וכל בית ישראל ערלי לב**, יורה כי ישראל אינן נקראים ערלים, ומה גם לרז"ל האומרים כי אפילו ישראל שהוא ערל יקרא מהול.

ועוד מי הכניס את ישראל בקרב הגויים שהזכירם פה שהם **ערלי לב**. **ועוד** ראוי לדעת מהו **וכל בית ישראל ערלי לב**, מה הוא ערלת הלב הזה, אם הוא על הרהור הלב היתכן שכולם מהרהרי רע. והנה משנה שלימה שנינו, כי הנודר מן הערלים מותר בערלי לב, והנודר מן המהולים מותר במולי הגוים, כי גם בהיותם מהולים יקראו ערלים, וראוי לדעת למה יקראו המהולים ערלים.

אך הנה ידוע, כי הערלה הייתה כח טומאה הדבקה באדם. **עוד** כבר ידוע, כי ישראל היו כולם קדושים ועל כן אין הטומאה בערל ישראל אם לא בעור העודף בראש הגויה, וגם הוא כדבר דבקי במה שאינו מאיכותו כמושאל שם, ועל כן על בחינה זו יחשבו הישראלי מעודו ערל כאלו הוא מהול, כי אותה הטומאה שבעור ההוא גנובה היא אתו עד העביר אותה ממנו, וכאשר המתיקו רז"ל משלם **בב"ר** באומרם שאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם הערלה הזו דומה לעוקץ שבתאנה, הסיר העוקץ והעבר המום, אך הגויים עכו"ם כל עצמם טומאה ועל כן גם בהעביר בשר ערלתם, עוד טומאתם בם וערלים יקראו, כמו שכתבנו כי ערלה מציאותה טומאה, ועודנה בם מכף רגלם ועד קדקדם, ועל כן הגויים עכו"ם יקראו ערלים עם היותם מהולים, וזהו **על כל מול בערלה** שעם היותו נמול הוא בערלה, וזהו **מול בערלה** שלא תקנו דבר בהימולם.

עוד הקדמה אחרת והוא, כי אשר את בריתו טמא בזימה חילל בריתו, ואם לא ישוב בתשובה גם שהוא מהול ערל יקרא, וכמו שכתוב אצלנו על מאמר רז"ל מסכת עירובין, כי לעתיד אברהם יושב בפתח גיהנום ואינו מניח מהול מישראל ליכנס בו, ואם בעל נכרית נוטל ערלת קטן שלא הגיע למילה ונותנה בו ומכניסו לגיהנום, ושם כתבנו שהביאור הוא שמביאם הוא יתברך בגלגול ואינם מגיעים למילה, ונכנסים לגיהנום בערלה ממשיית תחת אשר היה ערל בכח, הנה כי גם בישראל ימצאו מולים בערלה, וב**ב"ר** פרשת וירא נראה שגם ע"י שאר

עריית נעשה ערל ליכנס לגיהנום, שלא אמרו אלא מי שחטא יותר מדאי ולא הזכירו בועל ארמית.

ונבוא אל הענין, והוא, כי אחר אומרו **ופקדתי על כל מול בערלה**, אמר אל יעלה על רוחכם שאין זה רק בגויים, כי הלא הוא **על מצרים ועל יהודה כו'**, ואחר אומרו כל המולים בערלה הרגיש אשר הקשינו, כי בשלמא מצרים הוא כי מלן יוסף ונשאר ערלים באיכות, אך יהודה איך יצדק בהם יקראו מול בערלה שאחר היותם מולים יקראו ערלים, לזה אמר **כי כל הגוים ערלים כו'** והוא מה שכתבנו, כי המטמא בריתו יקרא ערל וזהו אומרו **כי כל הגוים ערלים**, כלומר ועל כן גם למולים שהם האומות הנזכרים קראתים מול בערלה, ומה שכללתי יהודה עימם הוא כי **וכל בית ישראל ערלי לב** הוא היצר הרע הנקרא ערל, כמו שאמרו ז"ל כי שבעה שמות יש לו והאחד הוא ערל, כמו שאמר כי משה קראו ערל שנאמר **ומלתם את ערלת לבבכם** מכלל שהוא ערל, ובזה יאמר **וכל בית ישראל ערלי לב** שהוא היצר הרע, שהוא אחד מהלבבות הוא היצר הרע, כלומר שעל ידו נעשים ערלים שהוא ע"י טמאם בריתם ע"י יצרם, ועל כן כללתי גם את יהודה בכלל המולים בערלה.

פרק י

א שמעו את-הדבר אשר דבר ה' עליכם בית ישראל :
ב כה אמר ה' אל-דרך הגוים אל-תלמדו ומאתות השמים אל-תחתו
כי-יחתו הגוים מהמה :
ג כי-חקות העמים הבל הוא כי-עץ מיער כרתו מעשה ידי-חרש במעצד :
ד בכסף ובזהב יפהו במסמרות ובמקבות יחזקום ולוא יפיק :
ה כתמר מקשה המה ולא ידברו נשוא ינשוא כי לא יצעדו
אל-תיראו מהם כי-לא ירעו וגם-היטיב אין אותם :

(א - ב) שמעו את הדבר אשר דיבר ה' וכו'. הנה דרך המפרשים הוא כי אומרו **אל דרך הגוים אל תלמדו** היא העבודה זרה, ויש הוראה לזה פסוק שאחריו באומרו **כי חקות העמים הבל הוא** שהם פסילי אלוהיהם, אך יקשה מה שתחילה קרא אותם **דרך** ואח"כ **חקות**, והנה רז"ל אמרו כי דרך הגוים היא אסטרוגליא היא חכמת התכונה, וראוי לשים לב לדעתם שאם כן איך נכנס בחכמת הכוכבים ויצא בפסילים.

אך יתכן יאמר, כי הנה יש גויים הולכים אחר הוברי השמים וכסיליהם, שדעתם כי להם ניתנה הארץ להרע או להיטיב, ועל פיהם יהיה כל אשר נעשה על הארץ, אך לא ישתחוו לדמות כוכבים ומזלות בארץ מתחת, אך יש עמים כי גם יעשו דמותם בארץ יסבלום על כתף ישאום וישתחוו להם, ואחשוב כי כוונת הנביא לומר מה שאני צריך להזהיר אתכם היא שלא תלכו בדרך הראשון, כי בשני אתם מעצמכם תשמרו וז"א **שמעו כו'.**

ולבוא אל הענין נקדים מאמר הגמרא, כי היו שמואל ואבלט שהיה גוי אחד תוכן, ועברו בפניהם כמה בני אדם לחטוב עצים מן היער, וראה אבלט אותם ועל אחד מהם אמר זה הולך ואינו חוזר, אמר לו שמואל אם מישראל הוא אפשר דהדר, ולעת החזרה ראו והנה שב בתוך הבאים וחבילתו על כתפו ונחש חתוך בתוכה שחתכו על ידי המגל, אמר לו שמואל לאבלט לא אמרתי לך שאם היה ישראל אפשר דהדר, קרא אותו אמר לו מה עשית שנצולת, אמר לו כי אחד מהחברים לא הביא לעצמו לחם לאכול ביער, והיה המנהג להוציא כל אחד מאכלו ואוכלים יחד, ובא האיש ההוא והגיד לי שהיה בוש שלא הביא אתו מאומה ואין לו מה להוציא, ואז נתתי לו חצי מה שהבאתי לעצמי, והוציא אותו החצי ולא נתבייש ואכלנו יחד כולנו, אז יצא שמואל ודרש **וצדקה תציל ממות כו'.**

והנה ראוי לשים לב מה ענין אומרו אם ישראל הוא אפשר שיחזור, אך הוא כי לישראל תציל ממות המצווה אשר יעשה, להצילו מהמוות מגזרת המזל מה שאין כן לנכרי, כי הנה למה שישאל חלק אלוה ממעל מצוותו עושה רושם בקדושה העליונה ושודדת המזל, מה שאין כן זכות שהעכו"ם עושה.

ונבוא אל הענין, אמר **אל דרך הגויים** שהוא לעסוק באסטרולוגיא לעשות עיקר מהוברי השמים ומשפטיהם אל תלמדו, כי ע"י מה שלא תעשו כן כי אם בתורה ומצוותיה, ימשך כי **מאותות השמים אל תחתו,** כי גם שאותות השמים יורו מות על איש או אנשים לא יחתו, כאשר קרה לאותו היהודי שע"י עשות מצות התורה ניצול מאות השמים, מה שאין כן המטפל בהבלי חכמות העכו"ם. והטעם הוא, כי הנה מה שיחתו **הגויים** מאותות הוא **מהמה,** כלומר מהעכו"ם עצמם כי הם אשר אינן יהודים ואינן מצד הקדושה יחתו מהאותות, כי גם זכות אשר יעשו לא תצילם, ולכן אתם אל תעשו עצמכם כהם להיות נמשכים אחר דרך הגויים, פן תהיו כהם ותחתו מאותות השמים.

והנה זה הוא מה שאני צריך להזהיר ולהפריש אתכם ממנו שהוא מדרך הגויים, כי מהענין השני שהוא לבלתי עבוד את הפסילים שהם דוגמת הוברי השמים וכסיליהם איני צריך להזהירכם על הדבר, כי הלא אתם מעצמכם תרחקו מהם, כי הלא תראו ותכירו כי המה הבל,

זהו (ג) **כי חקות העמים** שחוקקים צורות לעובדם, הנה **הבל הוא** ואינו צריך להזהירכם שתפרשו מהם, כי הלא עיניכם הרואות כי את דבר שהוא הבל ממש הם עובדים ומשתחווים, כי הלא **עץ מיער כרתו** שאפילו אינו עץ פרי, והנה אל העץ ההוא בלי צורה אינן עובדים כי אם את **מעשה ידי חרש במעצד** הדומם, נמצא שאינם משתחווים אל דבר שיש בו ממש, ולא אל החרש שעשה הצורה ולא אל המעצד כי אם אל **מעשה שעשו ידיו**, כי בתחילה לא היה מצויר ועתה יש לו ציור והוא דבר שנעשה ע"י הציור והמעשה, והנה אותו המעשה אין לו ממש, נמצא משתחווים אל מה שהוא הבל שהוא את מעשה הידיים שאין במעשה ממש, וזה **מעשה ידי חרש** לומר מה שאמרתי **הבל הוא** הלא הוא את **מעשה ידי חרש במעצד**, כי את **מעשה שעשו ידי חרש במעצד** הם משתחווים.

והכסף והזהב ששימו בו הוא כי (ד) **בכסף וזהב יפהו** את ההבל הנזכר, באופן כי לא יבצר מכם מראות ההבל ההוא ולבלתי החשיבו. **ולא עוד** אלא שתראו כי אין בם ממש כי הלא יתקעו בו **מסמרות**, **ובמקבות** יכו בהם לתקוע אותם לחזקו בכותל שלא ימוט, וזהו **ולא יפיק** שלא יפיק ממקומו.

וכל כך הכאות יכו במסמרות שיתקעו בו, עד שיהיו (ה) **כתומר מקשה** שהוא כתומר שכלו עשוי חריצין במקומו, שהיו בהן שורשי העלין שנפלו מיום היותו כך עשוי העצב נבזה הזה, מחמת הכאות המקבות על ראשי המסמרות, ועם כל זה **לא ידברו** לומר למה תכני הכאות אלה, וזהו **כתומר מקשה** שהוא כתומר עשוי זה ע"י מקשה שמקישין במקבות עליו, ועם כל זה **ולא ידברו** וכן **נשוא ינשוא כי לא יצעדו** כי אינן כאשה שמדדה את בנה שהיא נושאתו והוא מגביה רגל ומניח רגל, אך אלו **נשוא ינשוא כי לא יצעדו** מציאות פסיעה להגביה רגל ולהניח רגל, באופן שע"י כן ודאי שלא תבואו לטעות אחריהם, ליירא מהם או לעובדם כדי שייטיבו לכם, וזהו **אל תיראו מהם** כלומר ודאי שאל תיראו מהם, כי לא יבצר מכם כי לא ירעו. וגם לא תעבדום לשייטיבו אתכם, כי הלא לא יבצר מכם כי **גם היטב אין אותם**, ולא אמר אין אתם כי אם **אין אותם**, לומר שאין צריך לומר שאין אתם להיטיב לזולת, כי אם גם את עצמם כי אפילו מה שיש כסף וזהב עליהם, לא מעצמם כי אם שנתנום עליהם.

כלל הדברים, כי על חלוקה זו איני צריך להזהירכם רק על הראשונה, שהיא ללמוד דרך חכמתם שהיא אסטרולוגיא כמדובר.

ו מאין כמוך ה' גדול אתה וגדול שמך בגבורה :

ז מי לא יראך מלך הגוים כי לך יאתה כי בכל-חכמי הגוים ובכל-מלכותם מאין כמוך :

ח ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא :

ט כסף מרקע מתרשיש יובא וזהב מאופז מעשה חרש וידי צורף תכלת וארגמן לבושם מעשה חכמים כלם :

י וה' אלהים אמת הוא-אלהים חיים ומלך עולם מקצפו תרעש הארץ ולא-יכלו גוים זעמו :
 יא כדנה תאמרין להום אלהיא די-שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא ומן-תחות שמיא אלה :

יב עשה ארץ בלחו מכין תבל בחכמתו ובתבונתו נטה שמים :
 יג לקול תתו המון מים בשמים ויעלה נשאים מקצה (ארץ) (הארץ)
 ברקים למטר עשה ויצא רוח מאצרותיו :
 יד נבער כל-אדם מדעת הביש כל-צורף מפסל כי שקר נסכו ולא-רוח בם :
 טו הבל המה מעשה תעתעים בעת פקדתם יאבדו :
 טז לא-כאלה חלק יעקב כי-יוצר הכל הוא וישראל שבט נחלתו ה' צבאות שמו :

(ו) מאין כמור ה' גדול אתה כו'.

ראוי לשים לב אל אומרו מאין והראוי יאמר אין כמור.

ועוד אומרו גדול אתה וגדול שמך כי אחר שהוא אחד ושמו אחד למה מחלקם לשנים.

ועוד אומרו בגבורה כי גם ברחמים גדול שמו.

ועוד אומרו (ז) מי לא ייראך כו' הלא בפנינו שלא יראוהו הגוים.

ועוד למה מכנה מלכותו יתברך על הגוים ואינו לפי כבודו לייחס כבוד מלכותו על זולת ישראל.

ועוד אומרו כי לך יאתה שיורה כי על כי לו יתברך יאתה היראה, שיראוהו ימשך שיראוהו העמים והלא עם שלו יתברך יאתה לא ייראוהו.

ועוד אומרו כי בכל חכמי כו' שיורה כי בכל חכמי ישראל כמוהו יתברך מה שלא חשב אנוש.

ועוד אומרו ובכל מלכותם כי היעלה על לב שבמלכותם יהיה כמוהו.

ועוד אומרו (ח) ובאחת יבערו ויכסלו שהוא משולל הבנה, כי איזו היא האחת הזאת.

ועוד אומרו מוסר הבלים עץ הוא, שאם הוא כי אלוהיהם הבלים ועץ הוא, מה ענין המוסר בזה.

ועוד אומרו (ט) כסף מרוקע כו' מה ענין הודיענו היות כסף מרוקע מתרשיש, וזהב מאופז ושהוא מעשה חרש וצורף, הרי כל זה נאמר למעלה?

ומה גם שאם הוא לומר כי (י) ה' אלוהים אמת, אין לומר גזרה זו ומה צורך לומר כל ענין פסוק זה, והיה די אשר אמר בפסוקים הקודמים לאלו בסמוך, שהפליג באמור איך המה הבל וגם פה בפסוק הקודם אמר כי הבלים עץ הוא.

וגם נשים לב אל כפל תוארים שבאומרו וה' אלוהים אמת וכו'

ואיך יתייחסו תוארים אלו בענין,

וכן ענין אומרו **מקצפו תרעש הארץ כו'**,

וכן אומרו **ולא יכילו גוים זעמו** אם בא למעט את ישראל.

ועוד איך מתייחס לזה פסוק **(יא) כדנה תאמרן כו'**

ולמה היה בלשון ארמי והתיבה אחרונה בלשון עברי באומרו **אלה** ולא אמר אילין.

ועוד שאומרו **מארעא היינו מן תחות שמיא**.

ועוד איך מתייחס ומתקשר לזה אומרו **(יב) עושה ארץ בכחו כו'**.

ועוד אומרו **(יג) לקול תתו המון מים וכו'** כי הוא משולל הבנה שהראוי יאמר ונתן המון מים כו'.

ועוד האם לא מצא להקב"ה פעולות גדולות ורבות מאלה.

ועוד אומרו ולא אמר מוצא רוח כמאמר המשורר.

ועוד אומרו **(יד) נבער כל אדם מדעת וכו'**, כי זה היה ראוי ליכתב למעלה בדברו בגנות העבודה זרה.

ועוד אומרו **(טו) הבל המה כו'** שנראה כי להיותם הבל יאבדו בעת פקודתם, ואדרבא לא היה צריך עת פקודה ומאליהם יאבדו כמו רגע מעתה.

ועוד אומרו **(טז) לא כאלה כו' כי יוצר הכל הוא** כי האם היה עולה על לב חלילה יהיה יוצר הכל חלק יעקב כאלה, שבא ללמדנו שלא כאלה חלק יעקב כו'.

והנה בפסוק ראשון אפשר יאמר ענין מאמרם ז"ל, כי במתן תורה שאמר הוא יתברך הנני אומר אנכי ה' וכו', אם יש אחר חלילה הלא יענה ויאמר כי הוא גם הוא אלוה, ועל דרך זה בכל גבורת נסיו יתברך יש הוראה כי אין זולתו כי אין מעכב בידו, וזה יאמר **(ו) מאין כו'** לומר מבלי היות **כמוך** נמשך היות **גדול אתה וגדול שמך בגבורה**, שאלו היה זולתך חלילה לא היה גדול שמך בעשותך גבורה כי היה מנגד ומעכב.

ו מאין כמוך ה' גדול אתה וגדול שמך בגבורה :

ז מי לא יראך מלך הגוים כי לך יאתה כי בכל-חכמי הגוים ובכל-מלכותם מאין כמוך :

ח ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא :

ט כסף מרקע מתרשיש יובא וזהב מאופז מעשה חרש וידי צורף

תכלת וארגמן לבושם מעשה חכמים כלם :

י וה' אלהים אמת הוא-אלהים חיים ומלך עולם מקצפו תרעש הארץ ולא-יכלו גוים זעמו :

או בא למעט היות שתי רשויות חלילה, אחד פועל הטובות ואחד פועל הרעות, שהוא אחד דין ואחד רחמים נפרדים זה מזה, כי הלא בשם הרחמים אתה פועל דין ואין זה אלא מאין

כמוך בעל יכולת, כי אם אתה הכל ובך נמצאו שתי הפנים לפי הכנת המקבל, וזהו **מאין כמוך ה'** נמשך כי **גדול אתה וגדול שמך** זה של רחמים בגבורה, שגם שם זה גדול בגבורה ודין.

או **יאמר**, וימשכו בו כל המקראות והוא בהזכיר שתי מאמרי חז"ל, אחד ב**ספר הזוהר** והוא כי שאל גוי אחד את חכמי ישראל, איך יאמר כי בכל חכמי הגוים מאין כמוך, שיורה כי בחכמי ישראל יש כמוהו, והשיבו לו כי בכל חכמי הגוים אין איש עושה כמעשיו יתברך כאשר בישראל, ככל הנוראות אשר עשה משה וכיהושע שאמר שמש בגבעון דום, וכאלה אין מספר בכל הדורות עושים כמעשה ה', כי יקים ה' דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים, וזהו כי בכל כו' מאין כמוהו כלומר כי אם בישראל,

וכן נזכיר עוד מאמרם ז"ל במשנה:

שאלו את הזקנים ברומי אם אלוהיכם שונא העבודה זרה למה אינו מאבדה, והשיבו אלו לא היו עובדים אלא לדברים שאין העולם צריך להם היה מאבדן, אבל עובדים לחמה וללבנה כו' וכי יאבד עולמו מפני השוטים, א"ל אם כן יאבד את אותם שאין העולם צריך להם, והשיבו אם כן יאמרו אלו שהניח יש בהם ממש ע"כ.

ונבוא אל הענין, אמר הנביא הנה אם אומר כי **גדול אתה** הלא יראה כי אתה אלוה גדול, אך יש זולתך אלוה חלילה אלא שהוא קטון ממך, ע"כ תחילת מאמרי הוא **מאין כמוך ה'** לומר מחמת מה שאין כמוך ה' אפילו בכף הדמיון, הוא מה שאומר שגדול אתה לא מחמת שזולתך קטון ממך כי אין זולתך, וזהו **מאין כמוך ה' גדול אתה** אך הוא דבר בודד בך בלתי יוצא טבעך בגויים, אם לא בעשותך נוראות וגבורות בעולם, וזהו **וגדול שמך בגבורה** כי גדול טבעך ושמך היוצא בעולם ע"י גבורה שאתה עושה. ואם תאמר נא ה', גם כי אעשה גבורה בעולם לא יכירו כי אנכי אלוהי ישראל העושה הגבורה ההיא, ויאמרו כי אלוהיהם הוא העושה הנה מזה אין פחד, כי בעשותך הגבורה **(ז) מי לא יראך** אפילו מי שהוא **מלך הגוים** גדול שבעולם, כי הלא **לך יאתה** הגבורה הנזכר אשר תעשה, ועל כן אליך ייחסו אותה ולא לאלוהיהם, והוא כי הלא יראו כי **בכל חכמי הגוים כו' מאין כמוך**, כי אם בחכמי ישראל כמאמר **ספר הזוהר**, כי חכמי ישראל נעשו על ידם נוראות, ועל כן יכירו כי אין זה כי אם שאין זולת אלוהי ישראל, שעל כן יקים דבר עבדיו ועצת מלאכיו ישלים, ומזה בראות גבורות הנעשים בעולם יראוך, כי לך לבדך יאתה לייחס אותם ולא לאלוהי העמים אלילים.

אך אמנם בשביל דבר אחד הוא שיבערו ויכסלו מעזוב יראתם גם בעשותך גבורות, וזהו **(ח) ובאחת יבערו ויכסלו**, והוא, כי יאמרו **מוסר הבלים עץ הוא**, לומר, אם אין זולתו יתברך ושונא עבודה זרה הוא למה אינו מאבדם או מדכאם, והן אמת כי לומר שיתן את פניו לייסר

ולאבד את פסילי עצים אינו כבודו, כי מה המה אלה כי המה הבל לקנא בהם, וזהו **מוסר הבלים עץ הוא**, כלומר, אם אמרנו יעשה מוסר בהבלים אלו עץ הוא ואינו כבודו.

אך הנה (ט) **כסף מרוקע חשוב מתרשיש יובא, וזהב מאופז והם מעשה חרש וידי צורף תכלת כו' מעשה חכמים כלם**, ולמה על דבר חשוב וע"י חכמים חשובים לא יטה ידו ויאבד הפסילים ההם, ויסיר תועה מלב החכמים שאינו העדר כבוד, כאשר בעץ יבש שאמרתי **מוסר הבלים עץ הוא**, והיא השאלה אשר שאלו לזקנים והוא אחת שעליה יבערו ויכסלו העכו"ם. ומשלימים דברי שאלתם ואומרים (י) **וה' אלוהים אמת כו'**, לומר, הנה אין להשיב ולומר כי ה' הוא בעל רחמים ולא יעשה דין לאבד העבודה זרה, כי הנה **וה' אלוהים אמת** כלומר כי ה' שהוא רחמים היותו **אלוהים** הוא **אמת**, כי ה' הוא האלוהים והוא עושה דין, וגם אין לומר שלבלתי החשיבו את העבודה זרה כי הבל הוא אינו מקנא עליה, כי כלום מקנא אלא גיבור מגיבור וכו' הנה גם זו אינה טענה, כי הנה עם היותו **אלוהים חיים ומלך עולם** שלגדולתו אין קץ. עם כל זה מקנא על העבודה זרה כי הלא מקצפו שהוא קוצץ על העבודה זרה תרעש הארץ. והוא טעם רז"ל על הרעשים שהארץ רועשת שהוא כי מביט הקדוש ברוך הוא בעבודה זרה שעובדים בעולם ומביט בארץ ומתרעם, ובזה יאמר הנה אין לומר שאינו מקנא על העבודה זרה על פחיתותם, כי הלא מקצפו שקצץ עליהם תרעש הארץ,

וגם אין לומר חלילה מבלתי יכולת, כי הלא אין צריך לומר הוא יתברך בעצמו כי אם אפילו אחד משלוחיו המשחיתים, שהוא נקרא זעם **לא יכילו גוים זעמו**, כי אין בכל הגוים כדאי לסובלו, ומה גם עתה את ה' בעצמו, ואם כן מכל שכן שהוא יתברך השונא את העבודה זרה ומקנא עליה היה לו לאבדה, הנה זאת היא טענת הגוים שעליה יבערו ויכסלו שיתפסו אחר כסילות העבודה זרה.

יא כְּדָנָה תִּאמְרוּן לַהֹם אֱלֹהֵיָא דִּי-שְׁמִיָא וְאַרְקָא לֹא עֲבָדוּ יַאבְדּוּ מֵאַרְעָא וּמִן-תַּחֲוֹת שְׁמִיָּא אֱלֹהֵ :
יב עֲשֵׂה אֶרֶץ בְּכַחוּ מִכִּין תִּבְל בְּחֻכְמָתוֹ וּבִתְבוּנָתוֹ נֹטֵה שְׁמִיָּם :
יג לִקְוֹל תִּתֵּן הַמֶּן מִיָּם בְּשְׁמִיָּם וַיַּעֲלֵה נְשָׁאִים מִקְצֵה (אֶרֶץ) (הָאֶרֶץ) בְּרָקִים לְמִטֵּר עֲשֵׂה וַיֹּצֵא רוּחַ מֵאֲצֻרֹתָיו :
יד נִבְעֵר כָּל-אָדָם מִדַּעַת הַבֵּישׁ כָּל-צֹרֶף מִפְּסָל כִּי שֶׁקֶר נִסְכּוֹ וְלֹא-רוּחַ בָּם :
טו הִבֵּל הֵמָּה מַעֲשֵׂה תַעֲתָעִים בַּעַת פִּקְדָתָם יַאבְדּוּ :
טז לֹא-כֹאֵלָה חִלְקָ יַעֲקֹב כִּי-יֹצֵר הַכֹּל הוּא וְיִשְׂרָאֵל שִׁבְט נִחְלָתוֹ ה' צִבְאוֹת שְׁמוֹ :

על כן משיב הוא יתברך לאמר לגוים בלשונם שהיה אז ארמית ואמר (יא) כדנה תאמרן להם הנה כדבריתם כן הוא, כי אלוהיא די שמיא וארקא לא עבדו הראוי הוא שיאבדו מארעא וכן יאבדו מתחות שמיא אשר הם אלה, כלומר חמה ולבנה כוכבים ומזלות שעובדים גם אותם, ורמז אותם במלת אלה שהם תולדות השמים כו', ונקראים אלה כד"א אלה תולדות השמים כו', שהם חמה ולבנה כוכבים ומזלות, וזהו אומרו אלה בלשון עברי ולא אמר אילין ככל תיבות הפסוק, שהוא לרמוז אל כל הנכללים באלה תולדות השמים כו', אלא שלאבד גם אלה אי אפשר כי הלא הוא יתברך היה מאבד את עולמו אם היה עושה כן.

כי הנה הוא (יב) עושה ארץ בכחו ומכין תבל בחכמתו, ע"י חמה ולבנה להאיר על הארץ בחכמתו, וכן בתבונתו נטה שמים באופן יהיו כוכבים ומזלות משמשים בעולם, בתנועות סיבובם להשפיע בארץ כל הדברים המתרגשים על ידם בכל מקום ובכל דור, כל אשר חפץ ה' להביא עליהם, וזהו ובתבונתו נטה שמים, באופן כי אחר שברא ארץ בכחו, ולצורך הארץ הכין תבל בחכמתו להאיר על הארץ, ולמגד תבואות שמש ומגד גרש ירחים, וכן השמים שנטה בתבונתו להנהיגת העולם בארץ, נמצא שאלו היה מאבד חמה ולבנה כוכבים ומזלות הייתה נאבדת הארץ שעשה בכחו, בהיבטל מה שהכינה בחכמתו והגינה והנהיגה בתבונתו ולא יאבד עולמו מפני השוטים.

ושעור הכתובים הוא, אין לחלק בין אלוהות עליונים לתחתונים, בין אשר אין העולם צריך להם בפסילים לאשר העולם צריך להם כחמה ולבנה כו', כי אם לבל יאמרו שאשר איבד לא היו אלוהות, כי אם הנשאים דרך כלל אלוהיא די שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא, אלא שבכללם ראוי שיאבדו גם מתחות שמיא אלה, שהוא חמה ולבנה כוכבים ומזלות שלהם עובדים גם כן, שיאבדו מלשמש תחת השמים גם שישאר שורשם למעלה, אך זה אי אפשר כי הם צורך לעולם כי עושה ארץ בכחו מכין תבל בחכמתו, ע"י חמה ולבנה להאיר על הארץ ולגדל פירותיה, ובתבונתו המבין את כל העתיד על הארץ נטה שמים, להשתלשל הדברים ע"י כוכבים ומזלות, כלומר, ואם כן אם יאבדו אלו מן תחות שמיא יתקלקל העולם, ואין ראוי יאבד הוא יתברך עולמו מפני השוטים, ולהשאיר סוג אשר צורך לעולם בהם אי אפשר, כי גם הם שמיא וארקא לא עבדו ואם יניחום יטעו בהם.

ושמא תאמרו, הלא אחר שאין הוא יתברך מאבד לא אלו ולא אלו, הלא לא יבצר מהגוים פתחון פה לומר שהוא יתברך על השמים כבודו, ואינו משגיח בארץ חלילה, כי אם שכל ענייניה ע"י הוברי השמים ואלוהי העמים אשר בארץ המה, באופן שיחזרו אל אשר אמרתם שבאחת יבערו ויכסלו, הנה אני מראה להם כי אני ה' יוצר הכל עליונים ותחתונים ומשגיח בהם כאחת, והוא כי הלא יראו כי (יג) לקול תתו המון מים בשמים, שנשמע הרעשת רעמים

מן השמים, שהוא **קול המון מים בשמים** בהישמע הקול ההוא בשמים, מיד **ויעלה נשיאים מקצה הארץ**, שאד יעלה להשקות, ומי הגיד לארץ שיש קול מים בשמים, שתכין היא להעלות נשיאים מן הארץ, ולמה לא העלה נשיאים כי אם בזמן תתו יתברך **קול המון מים בשמים**, אך הוי אומר כי אלוהי השמים יתברך אלוהי הארץ, כי יוצר הכל הוא ובעת רצונו יתברך להמטיר על הארץ ברגע אחד יעמדו יחדו לעשות רצון קונם.

ושמא תאמר, כי הלא טרם השמיע הרעם יצא ברק בעולם שהוא הוראת הגשם, טרם **קול תתו המון מים בשמים**, והברק בעת שהתחיל העולם להתקדר בעבים, לזה אמר **ברקים למטר עשה ויוצא כו'**, והוא, כי הנה טרם יבוא הברק לעולם כבר יצא רוח הרעם מאוצרותיו העליונים, ובתוך זמן שמתפשט להישמע למטר יוצא ונראה הברק, אלא שחוש הראות גדול מחוש השמע ורואה העין הברק שיצא באחרונה, קודם שמוע האזן קול רוח הרעם שיצא מאוצרותיו ראשונה, וזהו **ברקים למטר עשה ויוצא רוח כו'**, כי כאשר **ברקים למטר עשה** כבר **ויוצא רוח מאוצרותיו** העליונים, אלא שלא נשמע עד אחרי כן.

כלל הדברים, כי בעתות הגשם שיראו **קול תתו המון מים בשמים**, מיד הארץ תענה בעלות **נשיאים מקצה הארץ וכו'**, ניכר כי הוא יתברך אל בשמים ובארץ, כי איך תבין הארץ ענין השמים ומה גם כי שיח וכי שיג אין לה, ומה גם שיהיה בעת תת **קול המון מים בשמים**, שהוא דבר כי **(יד) נבער כל אדם מדעת** איך הוא דבר זה, ועל כן **הוביש כל צורף מפסל** באומרו **כי שקר נסכו**, ואין צריך לומר שלא יוריד הגשם וישיב הרוח כי אם אפילו **לא רוח במ**, באופן כי אם באחת יבערו ויכסלו שהוא על בלתי אבד הוא יתברך את אלהי העמים, הלא על כן יעשה יתברך מה שנבער כל אדם מדעתו **והוביש כל צורף מפסל**.

ושמא תאמר, אם כן אפוא מתי יעשה יתברך באילי העמים משפט? לזה אמר אל תחוש, שאם יתמהמה מלפקוד עליהם, שבין כך ילמדו בני אדם לטעות אחריהם, כי הלא **(טו) הבל המה מעשה תעתועים** ולא שישארו בלי פקודה, כי אם שיש להם עת פקודה ובעת **פקודתם יאבדו**.

ושמא תאמרו, הלא גם ישראל הם עובדים בימים ההם, אם כן גם בעת פקודת אלהי הנכר גם ישראל ילכו אחריהם, כי נעשו גם ישראל חלקם וכשל עוזר ונפל עוזר, לזה אמר **(טז) לא כאלה הנזכרים חלק יעקב** הוא לומר כי גם שטעו ישראל אחר עבודה זרה ומה גם בימי ירמיה לא נעשית חלקם, כי אין העבודה זרה לישראל רק כדבר חיצוני נדבק בהם וסוף סוף ילכו אחר חלקם, כי חלקי ה' אמרה נפשם וזהו **לא כאלה חלק יעקב**, כי ראו עתה כי חלק יעקב הוא הקדוש ברוך הוא בעצם ולא אלהי נכר, כי הלא **יעקב יוצר הכל הוא**, וכמה שאמרו

ז"ל שאומר הקדוש ברוך הוא עולמי עולמי מי בראך מי יצרך, יעקב בראך יעקב יצרך ויהיה הכפל עולמי עולמי על שתי העולמות עולם הזה הגשמי ועולם הבא הרוחני, ועל האחד אמר **יעקב בראך**, ועל השני אמר **יעקב יצרך**, ועל שניהם אמר ירמיה **יוצר הכל**, הוא.

ואם כן אמור מעתה, אל מי תתייחס בריאת העולמות, אם למי שהוא יתברך חלקו עם שכעת עובדי עבודה זרה הנה בסוף **ישראל** בני יעקב הנז' הם **שבט נחלתו**, עם היות כי **ה' צבאות** אלוהי כל הצבאות קדושים **שמו**, ועם כל זה מניח מלכנות שמו על מלאכים ועל העמים, ומכנה שמו על ישראל כי ישראל ימשכו ידיהם מהעבודה זרה שנדבקו בה וידבקו בשורשם דבקות עצמית, כי אחריתם יהיו נחלת ה' כמאמר הכתוב ונחל ה' את יהודה חלקו, ועל זה הוא אומר **ישראל חבל נחלתו ה' צבאות שמו**, שעם היותו יתברך אלוהי הצבאות לא יבחר לנחלה לו כי אם את ישראל, כי חלקו ה' אמרה נפשם חלק אלוה ממעל כנודע.

יז אספי מארץ כנעתך (יושבת) (יושבת) במצור :

יח כי-כה אמר ה' הנני קולע את-יושבי הארץ בפעם הזאת והצרתי להם למען ימצאו :

יט אוי לי על-שברי נחלה מנתי ואני אמרתי אך זה חלי ואשאנו :

כ אהלי שדד וכל-מיתרי נתקו בני יצאני ואינם אין-נטה עוד אהלי ומקיים יריעותי :

כא כי נבערו הרעים ואת-ה' לא דרשו על-כן לא השכילו וכל-מרעיתם נפוצה :

(יז) אספי מארץ כנעתך וכו'. הנה המפרשים נתפרדו בנושא אשר בו ידברו הכתובים, אם על ישראל או על מלך בבל, ואין הכתובים מתיישבים לשום אחד מהדרכים ואין אומרים ענין. ויתכן כי על ישראל ידבר בזמן היותם במצור שהיו הכשדים צרים על ירושלים, והענין הוא להודיע כי גם שעיקר התפילה והתשובה היא קודם לצרה, עם כל זה אפילו כשהצרה עליו אל יתיאש מן הרחמים, כדאמרי אינשי ליבעי איניש רחמי עד זיבולא בתרייתא שלמא, וכמאמר שלמה אחר אומרו **וזכור את בוראך בימי בחורותיך**, חוזר ואומר כי גם לעת מיתה תועיל התשובה, כאומרו **עד אשר לא תחשך השמש וכו'**, ועל דרך זה אומר הוא יתברך לישראל גם שאת כבר במצור ובאו מים עד נפש, אל תתיאש מן הרחמים **ואספי מארץ כנעתך**, כלומר כרתי מהעולם הזה כל סחורתך שלא תחשובי על הדברים הארציים כלל, כי אם יהיה כל ישעך וכל חפץ דברים עליונים, אשר את ה' אלוהיך שהוא תכלית גדר התשובה, עם היותך כבר **יושבת במצור**.

ויהיה **אספי** כד"א **אסוף אסיפם (יח) כי כה אמר ה'**, כי אם כה תעשה אל תחושי אל היות אויבך מקובצים עליך במצור, כי הלא **הנני קולע את יושבי הארץ**, אשר נתיישבו עליך בפעם הזאת להיות עליך במצור, אני מפיצם מעליך כאשר יפיץ הקולע בקלע

את האבן שבתוכה למרחוק, ואחר שאפיצם **והצרותי להם** במקום אשר אדיחם שם אביא עלימו צרות, ומה שלא אהרגם מיד כי אם שאפיצם ואספה עלימו רעות וצרות, הלא הוא פן ישכחו העולם עניינם ולא ימצאו לא הם ולא זולתם ההשגחה אשר עשיתי לכם, כד"א אל תהרגם פן ישכחו עמי, על כן **למען ימצאו** הם עצמם אשר אני עשיתי אניחם קיימים, ואביא עלימו צרות למען יתנו אל לבם ומצאו הדבר, וזהו **והצרותי להם למען ימצאו**, הנה כל זה התרתי בכם אפילו בהיותכם במצור שתשובו, ולא שווה לי עד כי נחרב הבית והגליתי אתכם, והנני מצטער ומקונן ואומר **אוי לי על שברי וכו'** כאשר יתבאר בס"ד.

(יט) **אוי לי על שברי וכו'.** כביכול הוא יתברך בוכה על חורבן בית המקדש, כי קרה לנו מכמות וחוליים הבאים על האדם, שמבלי מתקן השבר הקל נעשית מכה נחלה בלתי מקבלת תרופה, וכחולי הקל שאדם הולך בו על רגליו, ומבלי דורש אל הרופא המובהק, יכבד החולי ויפול למשכב ויהיה עדי אובד, והוא כבית המתחיל להתרועע ומבלי מחזיק את בדק הבית, הבית נופל ואין יכולת לשוב לבנותו. וזה משל הכתוב, והוא כי הנה יש שני סוגי מיחוסים באדם:

יש שבר רגל או שבר זרוע וכיוצא,

ויש חולי כשחפת או קדחת וכיוצא,

והנה כל אחד משניהם מתחיל במעט, ואם היו מתקנים המועט לא היה מגיע עד אפס תיקון, והוא, כי יהיה לאיש שבר רגל או זרוע, אם היו מחזיקים השבר בדפים ומיתרים היה השבר נחבש, לא עשו כן כי אם שהמיתרים נתקו אינו מתרפא ונעשית מכה נחלה מאנה הרפא, כי נשאר השבר זמן רב רפוי בלי תיקון, וזהו **אוי לי על שברי** לומר אוי היה לי על שברי שלא נתקן השבר וע"י כן **נחלה מכתי**.

ושמא תאמרו כי למה לא תיקנתי חולי נפשם הוא עוונותם טרם יבואו לחורבן, הלא גם בזה קרה לי כך, כי החולי היה מועט ואני אמרתי **אך זה חולי** שאכין ורקין מיעוטין הן, ואמרתי כי **אך** ומועט הוא **זה חלי** ואוכל שאתו ולא נתקן עד נעשה כבד.

ופירש ואמר מה שאמרתי **אוי לי על שברי**, הוא, כי הנה בתחילה היה **שבר** בלבד בביהמ"ק שהוא בגלות יכניה, כי לא היה רק (כ) **שאהלי שודד** והוא כי בא נבוכדנצר ויקצץ את כלי הזהב אשר עשה שלמה בהיכל ה' כמפורש במלכים.

וזהו **אהלי שודד** כי היה שידוד בלבד שהוא משל אל השבר, וכאשר בשבר עצם תיקונו הוא להחזיקו במתרים בדפין עליו כנודע מדרך רפואת השבר, והנה המתרים אשר היו ראויים להחזיק השבר ההוא הלא המה **הצדיקים**, אך זה **וכל מיתרי נתקו** כי גרם העוון **וניתקו** אז

מירושלים החרש והמסגר, באופן שלא חובש השבר במיתרים הראויים, וזהו **אהלי שודד וכל מתרי נתקו**, והוא פירוש אל אשר אמר **אוי לי על שברי**, שהאוי שיש לו על השבר הוא הנתק המיתרים. ומה שאמרתי **נחלה מכת** הוא שע"י כן הגיע עד העשות מכה נחלה **בימי צדקיהו** שהיה **החורבן**, ואז **בני יצאוני ואינם** שלא כאשר היה בגלות יכניה, כי אם יצאו מהם נשאר זולתם אך עתה **אינם**, ואלו מתחילה היה עדיין הבית קיים, כי אם ששדד ולא היה צריך רק מיתרים הם צדיקים לחזקו בלבד והיה דבר נקל, אך עתה שנחרב הבית לגמרי **אין** חוזר **ונטה עוד אהלי ומקים יריעותי** אחרי נופלם, כי איזה זכות או אי אלו צדיקים יספיקו לכך שהוא כשבר שלא חובש, ונעשית מכה נחלה וכבית שלא הוחזק בדקו ונפל ואין מקימו.

ומה שאמרתי ואני אמרתי **אך זה חלי ואשאנו**, הוא **(כא) כי נבערו הרועים** והוא כי בתחילה שלא הכביד חולי עונות, הרועים שלהם נבערו מלעשות להם תרופה, וקרה להם כבעלי בית החולה שלא ידרשו אל הרופא טרם יכביד החולי, כך **את ה' לא דרשו** ועל כן גם שהיו עושים מעצמם לא הצליחו, כאשר אם היו נמלכים בי, וזהו **על כן לא השכילו** ותחת הקנות להם אחדות, אדרבא **וכל מרעיתם נפוצה** קנו פירוד, ויתפרדו איש מעל אחיו וחלק לבם ויאשמו.

(כב - כג) קול שמועה כו', ידעתי ה' וכו'. הנה פסוק זה עם שאחריו יראה בלתי מתקשר. אך הנה כללות כל המקראות הקודמים הוא, כי מתרעם הוא יתברך על עמו על בלתי שובם עד ה', כי אם היו שבים גם בהיותם במצור היה הוא יתברך מצילם. על כן משיב הנביא בעד ישראל כאלו הם פה אחד משיבים בלשון יחיד ואומרים, הנה כבר הצרה כאלו באה עלינו, כי **קול שמועה הנה באה ורעש גדול כו'**, לומר, ועל כן ע"י הרעש הגדול לבנו בל עלינו לשוב ערך.

ושמא תאמר, כי אינך מבקש ממנו כי אם שנבוא ליטהר ולהכין עצמנו לתשובה, כי אחרי כן תסייענו כי הבא ליטהר מסייעין אותו, וכל הדרך הטוב אתה הוא העושה כמו שאמרו ז"ל, אין לך יום שאין יצרו של אדם מתגבר עליו ומבקש לטורדו, ואלמלא הקדוש ברוך הוא עוזרו היה נופל בידו, הנה **(כג) ידעתי ה' כי לא לאדם דרכו** כי אם לך ה', כי אתה הוא המדריך לאדם בדרך הטובה, שאלמלא כן היה נופל בידו, כלומר, ולא תבקש ממני רק שאכין עצמי לבוא ליטהר. אך הנה לזה היה צריך היות לי נחת רוח מעט לבוא ליטהר, אך הנני כבר הולך עם האויב בגלות בטירדה רבה, **ולא לאיש** אפשרי להיות הולך ומכין את צעדו, שהוא בוא ליטהר כי אם קודם ההליכה, אם היה לי נחת רוח לשים לבי הייתי מכין צעדי, אך לא בהיותי כבר הולך, וזהו **לא לאיש הולך והכין את צעדו**.

אך זאת אבקש ממך כי **(כד) יסרני ה' כו'**, והוא, כי עשות יתברך **משפט** בעוברי רצונו הוא באחד משני פנים:

אחד, ע"י עצמו וזהו בבחינת מידת הדין או בבחינת מידת רחמים.

שנית, ע"י משחית כאף וחימה וכיוצא בהם,

אמר מה שאחלה פניך הוא כי **תיסרני** בעצמך, ולא ע"י מידת הדין כי אם ע"י מידת רחמים, וזהו **יסרני ה'** כי ע"י כן יהיה הרוב רחמים והמיעוט בדין, וזהו **אך במשפט** אך **אל באפך** הוא המשחית הנקרא אף, כי ע"י האף ירא אני **פן תמעיטני** ונשאר מעט מהרבה, כי כשנותן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיק לרשע, וזהו **אל באפך פן תמעיטני**.

ושמא תאמר, הלא יצטרפו אף וחימה להשחית, ובאיזה זכות יסתלקו מלעשות משפט עליך, והוא, כי הנה אמרו רז"ל כי שניהם היו על ישראל במעשה העגל, ואמר משה להקב"ה סלק אתה האף וזהו **קומה ה' באפך**, ואני אסלק החימה וזהו **לולא משה בחירו עמד בפרץ לפניו להשיב חמתו**, ואם כן תאמר נא ה' כי אתה אם תסלק אף אין מי שיסלק החימה, הנה התיקון הוא כי אתה **אל באפך פן תמעיטני** כלומר יסלקנו מעלינו.

ושמא תאמר, מי יסלק החימה אל תסלקנה כי אם **שפוך אותה על הגוים אשר לא ידעוך** ותעזוב אותנו.

וזהו **(כה) שפוך חמתך על הגוים כו'**, כי בזה תתפייס, כי גם בזה עושה שליחותך והוא על דרך מאמרם ז"ל, כי למען סלק את השטן מעל ישראל, גירה בו את איוב שיתעסק בו ויניח את ישראל.

ושמא תאמר, הלא עשו שליחותי הגוים ההם כי הצרו את ישראל על עזבם את תורת, לזה אמר **אשר בשמך לא קראו כי אכלו כו'**, לומר, כי לא כיוונו למען הפרע ממנו על עוברנו רצונך, וזהו **אשר בשמך לא קראו** כאשר **אכלו את יעקב**, והוא כי מלת כי שמושה כמו כאשר כדרכה במקומות אין מספר, ועוד ראייה כי לא מאהבת ה' עשו כי אם אדרבא משנאה, כי הלא **ואת נוהו השמו** הוא היכל ה'.

פרק יא

א הדבר אשר היה אל-ירמיהו מאת ה' לאמר :
ב שמעו את-דברי הבִּרית הזאת וּדְבַרְתֶּם אֶל-אִישׁ יְהוּדָה וְעַל-יֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם:
ג וְאָמַרְתֶּם אֲלֵיהֶם כֹּה-אָמַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל

ארור האיש אשר לא ישמע את-דברי הברית הזאת :
ד אשר צייתי את-אבותיכם ביום הוציא-אותם מארץ-מצרים-מכור הברזל לאמר שמעו
בקולי ועשיתם אותם ככל אשר-אצוה אתכם והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים :
ה למען-הקים את-השבועה אשר-נשבעתי לאבותיכם
לתת להם ארץ זבת חלב ודבש כיום הזה ואען ואמר אמן ה' :

ראוי לשים לב אל אומרו לשון רבים **(ב) שמעו כו'** בדברו עם ירמיה לבדו, וכן באומרו **ודברתם** והיה לו לומר ודברת ולא ודברתם כאומרו אח"כ ואמרת וכו', ועוד למה עושה שתי חלוקות באומרו **לאיש יהודה וליושבי ירושלים** ושני הדברים אחד. ועוד אומרו **(ג) ואמרת אליהם** שהוא מיותר.

ועוד למה בתחילה אומר **שמעו וכו' ודברתם כו'** ואינו מזכיר ארירה, ואח"כ אומר **ואמרת כו' ארור האיש אשר לא ישמע כו'**, ושאר הערות אין צורך להעלותם על ספר, כי יותרו מאליהם על פי דרכנו בס"ד.

אמנם הנה רצה הקדוש ברוך הוא להזכיר להם את דברי הברית אשר נשבעו להיות לעם לה', שהוא מה שכתוב בתורה למען יחושו, ואמר הוא יתברך לאמר **(ב)שמעו וכו'**, כלומר, מה שראוי לך לאמר הוא **שמעו וכו'**, כי תקהיל קצתם ותאמר להם אתם **שמעו את דברי הברית**, ואתם השומעים **ודברתם אל איש יהודה** הוא המלך, **וליושבי ירושלים** הוא עם הארץ שתודיע השומעים אלי אשר לא שמעו מפיו שלא היו בפניו, שהוא מבלי ארירה אל הבלתי שומע, כי מאליהם ישמעו וידברו אל זולתם, הנה כי כן היה הראוי לאמר וזהו **לאמר, שמעו כו' ודברתם כו'**.

אך ידעתי כי לא יקבלו כי אם ע"י ארירה, וזהו **(ג) ואמרת אליהם כה אמר ה' כו', ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת**, שהוא אשר נשבעתם להיות לעם לה' כד"א לעברך בברית כו', שישמעו ויבושו איך לא קיימו, כי גם אפילו הברית ההוא לא היה צריך, כי אם צווי בלבד לבל תהיו כפויי טובה, כי הלא **(ד) אשר צייתי את אבותיכם ביום הוציא אותם מארץ מצרים וכו' לאמר אמירה בלבד, שמעו בקולי** ואל תהיו כפויי טובה לי, כי אם **ועשיתם אותם ככל אשר אצוה אתכם** צווי בעלמא והייתם כו'.

ואני לא על שבועה שהייתי צריך לישבע אתכם כי אם על שבועת האבות. וזהו **(ה) למען הקים את השבועה אשר נשבעתי לאבותיכם וכו'**, כלומר, וכל שכן עתה שיש שבועה בינינו שראוי לקיים ולא קיימתם, ועל כן ראוי שתשמעו עתה **את דברי הברית** הכתובה בתורה, ואם

לא תאבו אפילו לשומעו לגזור עליכם ארירה, שהוא **ארור האיש אשר לא ישמע כו' ולקיים** החומרא אמר **אמן ה'.**

ו ויאמר ה' אלי קרא את-כל-הדברים האלה בערי יהודה ובחצות ירושלם לאמר
שמעו את-דברי הברית הזאת ועשיתם אותם :
ז כי-העד העדתי באבותיכם ביום-העלותי אותם מארץ מצרים ועד-היום הזה השכם והעד
לאמר שמעו בקולי :
ח ולא שמעו ולא-הטו את-אזנם וילכו איש בשרירות לבם הרע
ואביא עליהם את-כל-דברי הברית-הזאת אשר-צויתי לעשות ולא עשו :

ועתה פירש ואמר מה (ו) שויאמר ה' אלי קרא את כל הדברים האלה שהם דברי הברית הכתובים בתורה, הנה הוא כדי לאמר עתה **שמעו את דברי הברית אשר כרתי ועשיתם אותם,** כלומר לא אחוש על מה שלא עשיתם עד כה אם עתה תעשו אותם.

ושמא תאמרו, מה צורך בקרא לפניהם את דברי הברית והיה די לאמר אליהם **שמעו בקולי,** וידוע שהוא על הברית שכרתי אתם.

לזה אמר (ז) **כי העד העדתי כמה התראות באבותיכם וכו' עד היום הזה השכם והעד,** הייתה ההתראה **לאמר שמעו בקולי** ולא שווה לי, אמר **שמעו בקולי** כי הנה (ח) **ולא שמעו ולא הטו את אזנם, ואדרבא וילכו איש בשרירות לבם,** ועל כן **ואביא עליהם את כל דברי הברית הזאת** הוא המוסר הכתוב בברית, על כן בפעם הזאת איני חפץ לומר שמעו בקולי כפעם בפעם, כי אם לקרא לפניהם דברי הברית הכתובים בתורה, למען יתנו אל לבם ויראו האלה והשבועה הכתוב בדברי המוסר ההוא, למען יראו כי אשר כתוב שם בא עליהם, כאומרו **ואביא את כל דברי הברית הזאת** ויקחו מוסר ולא ישובו לכסלה.

ט ויאמר ה' אלי נמצא-קשר באיש יהודה וביושבי ירושלם :
י שבו-על-עונת אבותם הראשנים אשר מאנו לשמוע את-דברי והמה הלכו אחרי אלהים
אחרים לעבדם הפרו בית-ישראל ובית יהודה את-בריתי אשר כרתי את-אבותם :
יא לכן כה אמר ה' הנני מביא אליהם רעה אשר לא-יוכלו לצאת ממנה
וזעקו אלי ולא אשמע אליהם :
יב והלכו ערי יהודה ויושבי ירושלם וזעקו אל-האלהים אשר הם מקטרים להם
והושע לא-יושעו להם בעת רעתם :
יג כי מספר עריך היו אליהם יהודה
ומספר חצות ירושלם שמתם מזבחות לבשת מזבחות לקטר לבעל :

ואחר עשותו כך ירמיה הנביא ולא רצו לשמוע את דברי הברית, אז אמר הנביא (ט) **ויאמר ה' אלי נמצא קשר באיש יהודה**, כלומר נתאחדו ונתקשרו במידה אחת, והיא כי הצד השוה שבאיש יהודה הוא המלך, וביושבי ירושלים הוא כי (י) **שבו על עונות אבותם הראשונים**, שהוא במה שמאנו לשמוע את דברי, והנמשך מהעדר השמיעה היה קו לקו עד כי המה הלכו אחרי אלוהים אחרים לעבדם, עד עשותם להכעיס להפר ברית, וזהו הפרו כו' את בריתי אשר כרתי את אבותם לכן אחר שכל רעותם ועוונותם נמשך מהעדר שמיעה, (יא) **כה אמר ה' הנני מביא אליהם רעה אשר לא יוכלו לצאת ממנה**, ואז **וזעקו אלי ולא אשמע** מידה כנגד מידה.

ואז (יב) **והלכו ערי יהודה כו' וזעקו אל אשר מקטרים להם**, אותם שידעו כי **והושע לא יושיעו** למו **בעת רעתם** בכל זמן שזעקו אליהם, ועתה ישנו באיוולתם יחד כולם באומרם אולי כביר לא ימאס.

ושמא תאמר, אולי אלו הייתי שומע להם בזעקם אלי, היו נמנעים מלכת אחרי אלוהים אחרים, באופן שטוב טוב היה לשמוע אליהם, לזה אני אומר כי זה היה אלו לא הלכו אחרי ההבל, כי אם אחר שלא שמעתי בקולם.

אך הנה כבר מקודם לזה (יג) **מספר עריך היו אלהיך יהודה** וזה אומרו היו לשון עבר, והנה במציאות העבודה זרה התאחדתם לשום בכל עיר אחת הבל אחד, אך **במזבחות** היה הריבוי כי בכל **חצות ירושלים שמתם מזבחות** משני סוגים:
אחד **מזבחות לבשת** הוא לאלילים אלמים עץ ואבן שהוא בושט נגלה,
וגם **מזבחות לקטר לבעל** הוא מי שהעצב נבזה שלמטה הוא דוגמתו שהוא כבעל לזה שלמטה וגם הוא הבל, כי לא ירעו וגם היטב אין אותם כנודע.

יד ואתה אל-תתפלל בעד-העם הזה ואל-תשא בעדם רנה ותפלה כי אינני שמע בעת קראם אלי בעד רעתם :
טו מה לידידי עשותה המזמנה
הרבים ובשר-קדש יעברו מעליך כי רעתכי אז תעלזי :
טז זית רענן יפה פרי-תאר קרא ה' שמך
לקול המולה גדלה הצית אש עליה ורעו דליותיו :

יז וה' צבאות הנוטע אותך דבר עליך רעה בגלל רעת בית-ישראל ובית יהודה אשר עשו להם להקעסני לקטר לבעל :

(יד) ואתה אל תתפלל בעד העם הזה כו'. נכנס מדבר לנוכח על ירמיה עצמו באומרו אל תתפלל, ויצא בלשון שלא לנוכח ובלשון רבים באומרו בעת קראם, אך יאמר ואתה אל תתפלל, כלומר, אתה מעצמך אל תתפלל בעד העם הזה, ואפילו אם יאמרו לך תתפלל אלי בעדם אל תשא בעדם, כלומר במקומם כשליח שלהם רנה ותפילה, כי אין צריך לומר אתה לבדך כי אם אפילו רבים שיהיו מתקבצים להתפלל בעדם אינני שומע בעת קראם אלי בעד רעתם.

(טו) מה לידידי בביתי וכו'. הנה רז"ל פירשו על אברהם שכשנחרב הבית בא אל בית המקדש, ואמר לו הקדוש ברוך הוא מה לידידי בביתי, ואמרו שעל אשר אמר לו בני היכן הם, שהשיב לו הקדוש ברוך הוא עשותה המזממה שהוא שחטאו בעוון זימה, והן אמת שאין זה לפי פשוטו שאם כן היה לו לומר הזימתה, כי מזימתה הוא מלשון מחשבה כד"א מזמה תשמור עליך,

וכן אומרו שבא אברהם לבית המקדש ושזה היה בזמן החורבן, הם יכולין לדרוש כך על פי קבלתם, מה שאין כן אנחנו כי אם לפרש על פי המקרא.

וגם שנאמר כי על אברהם הוא אומר, ראוי לדעת מה ענין אברהם פה בבית ה'.

וכן אומרו עשותה המזממה הרבים מה עניינו,

ואיך מתקשר לא במה שלמעלה ולא במה שלמטה.

וכן אומרו כי רעתכי וכו' אין לו קשר עם הקודם. וכן אומרו ובשר קדש וכו' הוא משולל הבנה.

ועוד אומרו (טז) זית רענן וכו' הוא בלתי מתקשר אל הקודם,

וגם למה המשילים לדית מלאילן זולתו.

ועוד כי אין הזית יפה פרי תואר.

ועוד אומרו הצית אש עליה היה לו לומר עליו, כי זית זכר הוא וכאומרו דליותיו.

ועוד שאם הצית אש על הזית ישרפו דליותיו ואיך יאמר ורעו.

ועוד אומרו (יז) וה' צבאות הנוטע אותך דבר עליך רעה, כי לדבר עליה רעה מה צורך לומר

שהוא הנוטע אותה,

ועוד אומרו בגלל רעת בית ישראל ובית יהודה, כי הלא הן הם עצמם והיה לו לומר בגלל

רעתם,

ולא עוד אלא שמזכירים שלא לנוכח, באומרו אשר עשו להם וגם מלת להם מיותרת.

אמנם הנה כתוב אצלנו במקומות רבים כי **בית ראשון** שהיה בימים ההם נבנה **בזכות אברהם, והשני בזכות יצחק והעתיד בזכות יעקב**. עוד ידענו מרז"ל, כי אברהם למות הערה נפשו על דברו סרה על העבודה זרה, וידיו תבצענה כי בידיו שבר היטב צלמי אביו ועל כן הושלך באור כשדים.

עוד שלישית ידענו, כי לעתיד לבוא הוא יושב בפתח גיהנום ואינו מניח שום מהול ליכנס בו, כמו שאמרו **בבראשית רבה** פרשת וירא, ומי שחטא יותר מדאי מעבירים ממנו המילה, ונותנים בו ערלת מי שמת קודם לזמן המילה שהוא ככתוב אצלנו שם, כי אשר טימא בריתו ולא שב, בא בגלגול ואינו מגיע למילה ונשאר ערל.

עוד רביעית, כי אברהם היה עושה מצות ה' באהבה ובשמחה, כי על כן קראו ה' אברהם אוהבי.

ונבוא אל הענין, והוא, כי הנה בבוא יתברך לגזור חורבן הבית אשר נבנה בזכות אברהם, היה כביכול מיצר על צרת אברהם המגעת לו בהיחרב אשר נבנה בזכותו, על כן כמתנחם אמר **(טו) מה לידידי בביתי**, כלומר, מה נשאר לידידי אברהם שייכות בביתי, אחר שכל הדברים הטובים שנתייחדו לו אינם עתה בעמו, כי הלא הא' אשר הוא כי היה שם נפשו מנגד לבטל עבודה זרה הנה עתה נהפך הדבר, כי הלא **עשונה המזמנה** הרבים, שהוא כי אין דבר רע מכל מצות אשר לא תעשנה, שמחשבה רעה תחשב כמעשה אם לא עבודה זרה, כד"א למען תפוס את בית ישראל בלבם, והנה בזה חטאו רובם וזהו **עשונה המזמנה הרבים**, לומר במה שהוא בעשותם ממש **המזמנה**, שהיא המחשבה בזה חטאו רוב ישראל, כלומר, כי גם שלא היו רוב ישראל עושים מעשה משלימים הרוב ע"י מחשבה, שהוא הפך מידת אברהם בענין העבודה זרה.

וגם בדבר השני שיש לאברהם שהיא קדושת הברית מילה שמציל את המהול מגיהנום, ומעביר בשר קדש ומדבק ערלה כאשר טימא בריתו, הנה גם זה עתה לך ישראל כי **בשר קדש יעברו מעליך**, כי טימאו בריתם וצריך להעביר **בשר קדש** ולדבק בהם ערלה.

וגם השלישית שהיה לאברהם עובד מאהבה ובשמחה, עתה אדרבא כשאתה עושה העבירה אז תשמחי, וזהו **כי רעתכי אז תעלוזי** ולא בעשות מצווה, באופן כי חלק מבחינות ידידי בביתי ליושבים בה שארחת עליהם ולא אחריב בית המקדש.

(טז) זית רענן וכו'. אומר על זה ירמיה הנביא אוי לך ישראל מה ירידה ירדת כמרום רקיעא עד תהומא דארעא, כי הנה היה זמן שה**זית רענן קרא ה'** והוא במתן תורה, היית **כזית רענן** משולל יובש, כך אמר ה' עליך **מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה אותי כל הימים, כזית** שהוא **רענן** תמיד קיץ וחורף וזהו לענין הרטיבות, אך לענין התואר לא כזית שאין פריו נחמד למראה, כי אם **הפרי יפה תואר**.

ושעור הכתוב זית בערך היותו **רענן** אך **יפה פרי תואר**, והוא כי היה מראה צלם אלוהים יפה בפניהם, באופן שהיה לבבם טוב רענן כזית, וגם בחוץ היה מראהם טוב כן **קרא ה' שמך**, אך לא התמיד בך הטוב כי בקרוב לקול המולה גדולה שבענין מרגלים שהייתה המיה גדולה, שנאמר שם **ותשא כל העדה את קולם ויבכו**, היה סיבה שהצית ה' אש עליה, שהוא על ההמולה הגדולה ההיא, גזר והצית בשבילה בכיה לדורות ומיד **ורעו דליותיו**, כד"א **ובניכם יהיו רועים במדבר ארבעים שנה**.

ושמא תאמרו, הנה אחרי כן נטענו ה' בארץ ישראל ומאז דבר עלינו, כי אז אמר גזרת קביעות בכיה, וגם אמר **עד אנה ינאצוני כו' ועד אנה לא יאמינו בי**, וכמו שאמרו ז"ל שאמר הקדוש ברוך הוא אתם גרמתם לי לומר **עד אנה שתי פעמים**, חייכם שתאמרו אתם ארבעה **עד אנה ה' כו'**, שהוא כמפורש אצלנו שהוא על הארבע גלויות, נמצא כי מטרם יטענו בארצו ייעד לנו הגירושין והשעבוד, ואיך אומר עתה שבעונותינו הוא עושה.

לכן דעו אפוא כי מה **(יז) שה' הנוטע אותך** היה על מה **שדבר עליך**, שנראה כי מתחילה לא היה רצונו טוב עמנו, דעו לכם כי מה **שדבר רעה** לא היה רק **בגלל רעת בית ישראל כו'** כי מאז צפה הדבר, ועל מעשיכם עתה היה מה שגזר ודבר מאז, והם חשבו כי את ה' היו מכעיסים ולא היה רק לעצמם, וזהו **אשר עשו להם**, ועל כבוד השכינה אחשוב לא אמר להכעיסו כי אם **להכעיסני** וכנה הדבר אל עצמו.

יח וה' הודיעני ואדעה אז הראיתיני מעלליהם :
יט ואני ככבש אלוף יובל לטבוח ולא ידעתי כי-עלי חשבו מחשבות
נשחיתה עץ בלחמו ונכרתנו מארץ חיים ושמו לא-יזכר עוד :
כ וה' צבאות שפט צדק בחן כליות ולב אראה נקמתך מהם כי אליך גליתי את-ריבי :

(יח) וה' הודיעני ואדעה כו'. הנה דעת המתרגם באומרו נשחיתה עץ בלחמו שהוא נרמי סמא דמותא במיכליה, וכן הסכים פירוש **רש"י** ז"ל והרד"ק, וכתב שאומרו נשחיתה הוא כאומרו נשימה, ואומרו שהוא עץ מר כמו **ויורהו ה' עץ** שהוא מר, ויתכן לפרש הענין מבלי

שנות המשמעות, והוא שאמר הנביא הנה כו' **וה' הודיעני** מעשיהם, והייתי יודעם על פי הודעתו יתברך אך לא בחוש, אך **אז הראיתני** בפירוש **מעלליהם** שראיתי עין בעין היותם שופכי דמים.

ומתי היה זה **שהראיתני אז מעלליהם**, הלא הוא, כי הלא **(יט) ואני** בתומי **ככבש אלוף** על שאר כבשים שמן ודשן **יובל לטבוח**, כן הובילוני בכבוד לסעודה ואני בתומי **לא ידעתי, כי עלי חשבו מחשבות** שהוא אומרם בלבם **נשחיתה עץ בלחמו**, והוא כי היו אומרים זה לזה לבלתי אבין **נשחיתה עץ בלחמו**, שהיה נראה כי היו אומרים כי לכבודו היו רוצים להשחית עץ, שהוא אילן פירות לקוצצו בלחמו, שהוא בכל פירותיו שיביאו לפניו ולהכרית את העץ ההוא מארץ חיותו עד שלא יזכר שמו עוד, והייתה הכוונה עלי שישחיתוני שאני עץ כי האדם עץ השדה, על ידי הטיל בלחמי ומאכלי סם ממית להכריתני מא"י.

ובשומעי נרתעתי ונשמרתי **(כ) וה' צבאות שופט צדק** מה שאין כן ב"ד של מטה, וכן **בוהן כליות ולב** שלא יוכלו לומר כי לא עלי חשבו מחשבה רעה ושלא דברו כן על כונה זו, כאשר יוכלו לומר לפני ב"ד של מטה, ואל אענש תחילה כמשפט לכל מוסר דין, כי אם **אראה נקמתך מהם, כי הנה אליך גליתי את ריבי**, כלומר, כי איני מוסר דין כי אם מגלה ריבי גלוי בעלמא.

או יאמר, אל תהרגם על הנוגע אלי כי אם על מה שחייבים לך על מה שחטאו לך, וזהו **אראה נקמתך מהם כי אליך גליתי את ריבי**, ועל כן לא אחפוץ תדונם על הנוגע אלי, פן יתקיים בי הוא נענש תחילה.

כא לכן כה-אמר ה' על-אנשי עֲנֹתוֹת הַמִּבְקָשִׁים אֶת-נַפְשָׁךְ לֵאמֹר

לֹא תִנָּבֵא בְּשֵׁם ה' וְלֹא תִמּוֹת בְּיַדְּנוֹ :

כב לכן כה אמר ה' צבאות הנני פקד עליהם

הבְּחֹרִים יָמָתוֹ בַּחֶרֶב בְּנִיָּהֶם וּבְנִתֵיהֶם יָמָתוֹ בַּרְעָב :

כג וְשֹׁאֲרֵית לֹא תִהְיֶה לָהֶם כִּי-אֲבִיא רָעָה אֶל-אֲנָשֵׁי עֲנֹתוֹת שְׁנַת פְּקֻדָּתָם:

על כן משיב הוא יתברך ואמר, **(כא) לכן כה אמר ה' וכו'**, לומר, אתה אמרת שלא על מה שעשו לך אפקוד עליהם, הנני נשבע שאדברא מזה אעשה עיקר, וזהו **לכן** שהוא **שבועה** ככלל רז"ל **כה אמר ה' על אנשי עננות וכו'**, **(כב) לכן הנני פוקד כו'**, **(כג) ושארית לא תהיה להם** תחתם, והטעם כי הנה אביא להם רעה שעשו עם ירמיהו בשנת פקודתם על עונותם לה', ויצטרף זה על זה ללא יספיק להם צרת עצמם כי אם גם הכרית להם שארית, וזהו **כי אביא רעה כו' שנת פקודתם**.

פרק יב

א צדיק אתה ה' כי אריב אליך אך משפטים אדבר אותך מדוע דרך רשעים צלחה שלו כל-
 בגדי בגד :
 ב נטעתם גם-שרשו ילכו גם-עשו פרי קרוב אתה בפייהם ורחוק מפליתיהם:
 ג ואתה ה' ידעתני תראני ובחנת לבי אתך התקם כצאן לטבח ויהקדשם ליום הרגה :
 ד עד-מתי תאבל הארץ ועשב כל-השדה יבש
 מרעת ישבי-בה ספתה בהמות ועוף כי אמרו לא יראה את-אחריתנו :

(א) צדיק אתה ה' וכו'. אמר הנה שנים הנה התלונות לפי האמת:

אחת על עצמי שאני צדיק ורע לי ע"י אלה.

שנית, רשע וטוב לו שהוא הרשעים האלה המצירים לי כי הם רשעים ומצליחים. אמר הנה על החלוקה האחת שהוא עלי, כי צדיק אני ורע לי לא אדבר על זה, כי אם אצדיק עלי את הדין ואומר צדיק אתה ה', כלומר ולא אני כי אריב אליך חלילה על יריבי הנוגע אלי, כי אתה היודע אם צדיק אני ולא אתקע עצמי בסברת היותי צדיק לריב אליך, אך משפטים שהוא מיעוט משפטים ותוכחות ורוגז אדבר אותך, כי אכין ורקין מיעוטין הם, וזהו אך משפטים שהוא מיעוט משפטים, במקום הראוי לעשות בהם משפט בזה אדבר אותך, כלומר לא כמתלונן כי אם כמדבר בלבד, והוא מדוע דרך רשעים צלחה כו', והוא, כי הנה מסקנת הגמרא היא, שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה רשע ורע לו רשע גמור, רשע וטוב לו רשע שאינו גמור, אמר הנני רואה הפך זה, כי הרשעים המתוארים לרשעים שהם המוחזקים ברשע, שהוא פעמים שלש או יותר שהם רשעים עד שהרשע נעשה להם דרך כבושה, שהם רשעים גמורים בעצם צלחה בעצם, במקום שהיה ראוי יהיה רע להם, ואשר הוא רשע שאינו גמור כי אם בגדו פעם או שנים בלבד, שהם בוגדי בגד שהוא בגידה אחת או שנים שלו שהיא שלוח בעלמא, וזהו דרך רשעים צלחה שלו כל בוגדי בגד, באופן שהצד השווה הוא שלכולם טוב להם, והתשובה שהיא להפריש בין גמור לשאינו גמור נהפוך הוא, כי אדרבא הגמור טובתו מרובה מהבלתי גמור.

או מעין זה, כי הנה בגמרא ב' אוקמתות:

אחד רשע ורע לו רשע גמור,

ואוקמתא אחרינא והיא רשע ורע לו רשע בן רשע ושתייהן דחה, אם הוא שרשע וטוב לו הוא בשאינו גמור, ורשע ורע לו רשע גמור, הנה אם כן מדוע דרך רשעים שהוא דרך כבושה של רשעים, שהם רשעים גמורים מלומדים בכך צלחה, ואם הוא הטעם השני גם זה אינו, כי הנה שלו כל בוגדי בגד ואין גם אחד משולל שלום, והיתכן שאין שום אחד בהם שלא יהיה בן רשע ועם כל זה טוב לכולם, וזהו שלו **כל בוגדי בגד**.

או יאמר, כי הלא אפשר להשיב שהוא שלא יאמר לשונאו אל פניו ישלם לו, איזו מצווה שעשה להאבידו אחרי כן על אשמותיו, עם כל זה על היות לו מציאות הצלחה במשאו ומתנו החרשתי, אך לא בדרך רשעים שהוא בעשותו עבירה, כי **מדוע דרך רשעים צלחה** שהוא בעשותו דרך רשעים.

ושמא תאמר, שאולי לפנים תהיה הוראת רעה ואינו כן ככמה עובדי בגמרא, שהיו נראים מכווערים והיה לבם לשמים, לזה אמר הנה זה יהיה בעבירות שבין אדם למקום, שלפעמים לבו לשמים ונחשד בהוראת המעשה, אך הנה שלו כל בוגדי בגד לבריות, שמתגלים בגידותם לבריות ושלו, הנה כי גם לאשר הם ודאי רשעים שלו גם במעשה הבגידה.

ולא עוד אלא שהצלחתם להפך, כי הנה דרך הנטיעה שאינה עושה שרשים בעצם בנטיעה ראשונה, עד שישתלו אותה במקום שני אחר שהושרש ע"י נטיעה בראשונה, כך דרך עושה עושר שאין מתעשרים בהיותם תמיד במקום אחד, כי אם ממקום למקום ילכו באניות סוחר, כזבולון שהיה לחוף אניות, אך הבנים צריך היות במקום קבוע כי הדרך ממעטת פריה ורביה, ומה שאמר שהדרך ממעטת את הממון לא בהולך להסתחר אמרו, כי אם במטלטל לגור ממקום למקום, אך להסתחר הן ההוא משוש דרכו להתעשר, מה שאין כן בפריה ורביה שהדרך ממעטת אותה.

וע"כ אמר הנה נהפך לרשעים האלה כולם לטובה, כי על ממון אם **(ב) נטעתם** במקום אחד שלא היה להם לעשות שורשים, כי אם שורש מה הנה גם שורשו בריבוי, ואם ילכו ממקום למקום שהדרך ממעטת פריה ורביה, אלו ילכו ונוסף על הצלחת הממון גם עשו פרי. והנה היה מקום לומר, כי אולי הוא כי שם שמים שגור בפיהם, כענין בעשותם כרי אומרים יהי רצון מלפניך ה' שתהיה ברכה בכרי הזה וכן בכל כיוצא בזה, ועל כן הם מצליחים וברכה מצויה בנכסיהם, הנה הן אמת כי קרוב אתה בפיהם אך רחוק מכליותיהם, כי אין הזכרת ה' להם רק מצות אנשים מלומדה.

ואין הכוונה שאני מתלונן שאני מהרהר על מידותיך חלילה כי הלא **(ג) אתה ה' ידעתני** בעבר, **ותראני** בעתיד **ובחנת לבי אתך** בהווה כי לבי שלם, כי לבל יהרהרו זולתי ויאבדו התיקם **כצאן לטבח והקדישם ליום הרגה**, כי **(ד) עד מתי תאבל הארץ כו'**, כי עד כה העם חוטאים והארץ דומם וצומח ובעלי חיים בלתי מדברים לוקים, אשר שום סוג מאלה לא חטאו **ועד מתי** יהיה זה, **שתאבל הארץ** היא הדומם, **ועשב כל השדה** הוא הצומח **ייבש מרעת יושבי בה**, והלא טוב טוב הוא כי עושי הרעה עצמם ימקו בעוונם ולא אשר לא חטא, וגם בעלי חיים בלתי מדברים כלו בעד העם כי ספתה בהמות ועוף, כלומר ולכן אמרתי **התיקם כצאן לטבחה**.

ואשר אמרתי כי מעתה **הקדישם ליום הריגה** לסיים להם יום הריגתם, הוא, **כי אמרו לא יראה את אחריתנו** וכפרו בהשגחה, על כן הראם השגחת פקודתם מעתה שתזכר השגחתך בעולם.

**ה כי את-רגלים רצתה וילאוך ואיך תתחרה את-הסוסים
ובארץ שלום אתה בוטח ואיך תעשה בגאון הירדן :**
**ו כי גם-אחריך ובית-אביך גם-המה בגדו בך גם-המה קראו אחריך מלא
אל-תאמן בם כי-ידברו אליך טובות :**
ז עזבתי את-ביתי נטשתי את-נחלתי נתתי את-ידדות נפשי בכף איביה :
ח היתה-לי נחלתי כאריה ביער נתנה עלי בקולה על-כן שנאתיה :
ט העיט צבוע נחלתי לי העיט סביב עליה לכו אספו כל-חית השדה התיז לאכלה :

משיב הוא יתברך ואומר **(ה) כי את רגלים רצתה וילאוך כו'**, לומר הנה בתחילה כעסת ומסרת דין על בני עירך ענתות שאמרת כי עליך **חשבו מחשבות כו'** ועתה מסרת דין דרך כלל על כל כללות העם ושריהם וגדוליהם, ולא שמת לבך כי בחיריים הם ולא תוכל להם, והלא קל וחומר הדברים, כי אם **את רגלים** הם אנשי ענתות בערך אנשי ירושלים **רצת וילאוך**, כי הביאוך עד שערי מות באומרם **נשחיתה עץ בלחמו, ואיך תתחרה את הסוסים** הם **בני ירושלים**, וזה הוא בבחינת ההמון שאני אומר לך שלא תשיגם אך לא יהרגוך, ובזה אתה בוטח שכללות הארץ היא **ארץ שלום**, אך מה תעשה עם שריהם וגדוליהם שיבואו עליך **כגאון הירדן** בבואו במילוי שוטף, כי מי יעמוד לפניו, כך בעלי גאה וגאון שרי העם יטפוך כי בחיריים הם.

ואל תאמר, ששלום יהיה לך אם תדבר עליהם מסירת דין וכיוצא ולא יקומו עליך, כי הלא **(ו) גם אחריך ובית אביך עצמך ובשרך גם המה בגדו בך** וישנאוך.

ושמא תאמר, הלא בפני מדברים לי טובות ואיך שנאוני, הנה **קראו אחריו** שלא בפניך מלא, שהוא בפה מלא על כן **אל תאמן בם כי ידברו אליך טובות**, כלומר, ועל כן קל וחומר הוא אם בית אביך שנאוך מה יעשו אחרים ולמה תסתכן, ועל פי דרכו כיון באומרו מלא לומר שבפה מלא בקול רם דברו שנשמע לרבים, וכל מילתא דמתאמרא באפי תלתא לית בה משום לישנא בישא, וגם לבל יבטח בדברם טובות ויפול בידם.

ושמא תאמר, הנה כל זה הוא שלא אשמיע הדברים הרעים האלה אליהם, פן אסתכן בידם אם **אקדשם ליום הרגה**, אך אתה ה' ביני ובינך מה תשיב על תוכחתי שאמרתי, שהראוי הוא **שתתיקם כצאן לטבחה ותקדישם ליום הרגה**, הלא הוא לתמוה עליך, כי אם קלים הם בני אצלך ותחפץ יהיו לטבח והריגה לא כן המה בעיני, כי הלא אני **(ז) עזבתי את נחלתי וביתי** הוא נחלת **בית המקדש** והנחתיו לחרבה ביד גוים, ונטשתי את **נחלתי ירושלים** ביד גוים להטיל הכעס על העצים ועל האבנים, כדי שע"י כן ינצלו מהרג, בני שהם **ידידי נפשי** והיו בשביה למען השאירם בעולם, וזהו **נתתי את ידידות נפשי בכף אויביה** שהם כנסת ישראל ואתה מבקש המיתם.

ושמא תאמר, כי איך לסבול ירושלים עונות ירושלים **נטשתי נחלתי**, והלא אדרבא היא הייתה צועקת שיסירו את ישראל מעליה על שביטלו שמיטין ויובלות, כמו שאמרו רז"ל על פסוק **אז תרצה הארץ את שבתותיה וכו'**, לזה אמר **(ח) הייתה לי וכו'** כלומר האם **הייתה לי נחלתי כאריה ביער**, ששם ישאג ומפריד כך **נתנה עלי בקולה** על העדר שבתותיה, האם תאמרו **שעל כן שנאתיה** להניח שממה וחרבה עד שום אותה לעיים, כלומר הלא אדרבא מאהבתי אותה חשתי על תלונתה, ולמה הנחתיה לשישלחו יד הגוים להחריבה, אך הוי אומר כי גם שהייתה נעזבת מהם שיעור השבעים שנה הייתה כמספר השנים, עם כל זה כל נטישתה אשר נטשתיה ליחרב, לא היה רק לסבול הצרה שהייתה מתוחה על ישראל **להציל ממות נפשם** כמדובר, כלומר ולמה תאמר ירמיה **התיקם כצאן לטבחה והקדישם ליום הרגה**,

ועוד האם **(ט) עיט צבוע** בדם חשבת הייתה **נחלתי לי** היא **ירושלים**, שהיית חפץ לצובעה בדם הרוגים מכל בנים ילדה וגדלה, שישחטום שם ביום נועד של החורבן אשר הוא בירושלים, אם כן לפי זה הופקרו למאכל לעוף השמים ולחית הארץ, אחר שיהיו מעותדים כולם לטבח והריגה. והמתיק המשל ואמר, הנה **העיט** כבר הוא **סביב עליה**, כי מגבוה יראו ההרוגים ויבאו כולם, אך חיות השדה לא ירגישו הרחוקים, ועל כן לפי דברך נאמר אל **העיט סביב עליה, אספו כל חית השדה התיו לאכלה** כלומר, כי לא חשב אנוש על עם ה' כדבר הרע הזה חלילה, וכל זה כמתמיה ומתרעם על ירמיה שאמר **התיקם כצאן לטבחה כו'.**

י רעים רבים שחתו כרמי בססו את-חלקתי נתנו את-חלקת חמדתי למדבר שממה :
יא שממה לשממה אבלה עלי שממה נשמה כל-הארץ כי אין איש שם על-לב:
יב על-כל-שפים במדבר באו שדדים כי חרב לה' אכלה מקצה-ארץ ועד-קצה הארץ
אין שלום לכל-בשר :
יג זרעו חטים וקצרו נחלו לא יועלו ובשו מתבואתיכם מחרון אף-ה' :

ושמא תאמר ירמיה, הלא תורה היא אשר אמרתי כי לפי רשעתם כה משפטם, הלא הנה זה היה אם אשמת רשעם היה על עצמם, אך הוא על שריהם הרועים אותם, כי הנה **(י) רועים רבים שחתו כרמי** אם **ישראל בוססו את חלקתי** היא **ירושלים**, **נתנו את חמדתי** היא **בית המקדש למדבר שממה**. ולא בלבד היסבו הרועים צרת ישראל וירושלים ובית המקדש, כי אם צרת כל העולם, כי הנה אחר **(יא) ששמה לשממה** האויב **אבלה עלי שממה**, שבית המקדש עצמה שנעשה שממה מתאבלת לפני על שממות כל הארץ, וזהו **אבלה עלי שממה** על כי **נשמה כל הארץ**, כי חורבן בית המקדש היא כשממה כוללת, שכל העולם נפגם כנודע מרז"ל, וכן על העדר ישראל כי אם אין ישראל אין עולם, וכל זה נמשך ממה שאין איש מהרועים הנזכר שם על לב.

ופירש כי על שממות ירושלים הוסר שפע ושלוש מן העולם, עד גדר **(יב) שעל כל שפיים במדבר באו שודדים**, כי **מחרב שחרב לה' אוכלה** בישראל, נמשך כי **מקצה הארץ וכו' אין שלום לכל בשר**, ואם יאמרו הרועים כי היו מצווים על העם ולא היו מצליחים, הלא זה היה כי היפכו הסדר, כי היה להם לעשות להם ניר ואל יזרעו אל קוצים, שיסירו תחילה העבירות ואחר כך יצוו על עשה טוב, אך הם **(יג) זרעו חטים** תחילה ואחר כך **וקוצים** הם העבירות **קצרו** וכן לא יעשה, ועל כן גם כי **נחלו** הרועים ונצטערו על שבר אומרו העם **לא יועילו**.

או יאמר, כי אחר עשותם מצות עשה **נחלו** בייסורין על העבירות שקדמו **לא יועילו** לתקן, כי אדרבא ירהרו למה אחר עשותם מצות באו עליהם ייסורין, וזהו **נחלו לא יועילו**, לכן שימו לב **ובושו** אתם הרועים **מתבואותיכם** היוצאות מאשר זרעתם אל קוצים, ומי יתן שמתם לב על הדבר טרם בא חרון אף ה', אך לפחות בושו מחמת ראותכם חרון אף ה' הנחרה עליכם, וזהו **ובושו וכו' מחרון אף ה'** שהוא אשר הוא פרי תבואת אשר זרעתם אל קוצים כמדובר.

יד כה אמר ה' על-כל-שכני הרעים הנגעים בנחלה אשר-הנחלת את-עמי את-ישראל הנני נתשם מעל אדמתם ואת-בית יהודה אתוש מתוכם :
טו וְהָיָה אַחֲרֵי נִתְּשִׁי אוֹתָם אֲשׁוּב וְרַחֲמַתִּים וְהִשִּׁיבֹתִים אִישׁ לְנַחֲלָתוֹ וְאִישׁ לְאַרְצוֹ :

טז והיה אם-למד ילמדו-את-דרכי עמי להשבע בשמי חי-ה' כאשר למדו את-עמי להשבע בבצל ובנבנו בתוך עמי :
יז ואם לא ישמעו ונתשתי את-הגוי ההוא נתוש ואבד נאם-ה':

(יד) כה אמר ה' וכו'. אחרי אומרו יתברך איך ריחם על ישראל, ותחת מה שהיו בני תמותה הטיל כעסו על העיר ועל המקדש, ועל כן התפייס הוא יתברך על עונותם ע"י הגלות אותם מעל אדמתם, אמר עתה אל ירמיה הנביא, אל ימעט בעיניך צרת הגלות ושביה שיתשו מעל אדמתם, כאשר חשבת ואמרת **התיקם כצאן כו'**, כי הלא הנה שכני הרעים עמון ומואב וצור וצידון הנוגעים וקרובים אל נחלת ישראל, שעם היותם רעים כאומרו בסמוך שלימדו את ישראל להישבע בבצל עם כל זה אחר שיגלו כי **הנני נותשם מעל אדמתם**, ולא שאעשה הנתישה על ישראל שבתוכם ואגבן אתוש את השכנים ההם, כי אדרבא **הנני נותשם** תחילה כי מנתישתם אעשה עיקר, ואח"כ **ואת בית יהודה אתוש מתוכם**, שלא ינתשו יחד למקום אחד, בל יראה שהם אלו אגב אלו.

וראו נא גודל צער נתישת עם מאדמתו, כי הנה **(טו) והיה אחרי נתשי אותם אשוב ורחמתיים**, כי על כל רעתם אומר די לצרתם בגלות, ואשוב לרחם אותם **והשיבותים איש לנחלתו כו'**, ומזה תשכילו מה שלא ימעט בעיני גלות עמי ישראל. אך בזאת **(טז) שילמדו** להיטיב מישראל לעומת אשר לימדו את ישראל להרע, **(יז) ואם לא ישמעו** יהיו עדי אובד.

פרק יג

א כה-אמר ה' אלי הלוך וקניית לך אזור פשתים ושמיתו על-מתניך ובמים לא תבאהו :
ב ואקנה את-האזור כדבר ה' ואשם על-מתני :
ג ויהי דבר-ה' אלי שנית לאמר :
ד קח את-האזור אשר קנית אשר על-מתניך וקום לך פרטה וטמנהו שם בנְקִיק הסלע :
ה ואלך ואטמנהו בפרת כאשר צוה ה' אותי :
ו ויהי מקץ ימים רבים ויאמר ה' אלי קום לך פרטה וקח משם את-האזור אשר צויתך לטמנו-שם :
ז ואלך פרטה ואחפר ואקח את-האזור מן-המקום אשר-טמנתיו שמה
והנה נשחת האזור לא יצלח לכל :
ח ויהי דבר-ה' אלי לאמר :
ט כה אמר ה' ככה אשחית את-גאון יהודה ואת-גאון ירושלם הרב :

י העם-הזה הרע המאנים לשמוע את-דברי ההלכים בשררות לבם וילכו אחרי אלהים אחרים לעבדם ולהשתחוו להם ויהי כאזור הזה אשר לא-יצלח לכל :

יא כי כאשר-ידבק האזור אל-מתני-איש כן הדבקתי אלי את-כל-בית ישראל ואת-כל-בית יהודה נאם-ה' להיות לי לעם ולשם ולתהלה ולתפארת ולא שמעו :

יב ואמרתי אליהם את-הדבר הזה כה-אמר ה' אלהי ישראל כל-גבל ימלא יין ואמרו אליך הידע לא נדע כי כל-גבל ימלא יין :

יג ואמרתי אליהם כה-אמר ה' הנני ממלא את-כל-ישובי הארץ הזאת ואת-המלכים הישבים-לדוד על-כסאו ואת-הכהנים ואת-הנביאים ואת כל-ישובי ירושלם שכרון :

ראוי לשים לב מה ענין צורך משל (א) האזור הלזה, כי היה יכול לומר הענין בלי משל. ועוד למה היה אזור ולא דבר זולתו ממלבושי האדם, כי אם הוא על כי הוא דבק באדם, כאמרו אחרי כן (יא) כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי כו', גם החלוק יש בה בחינה זו ויותר מהאזור.

ועוד למה ציוה לו לקנותו ולא ציוה יעשה כן באזור אשר היה לו, כי לא יבצר ממנו אזור ככל האדם, ואם הוא מפני שאשר היה לו במים הובא, והוא יתברך ציוה ואמר, הלא גם זה צריך לשים לב מה יתן ומה יוסיף מה שלא יובא במים, ואם כדעת המפרשים שהוא כדי שלא תכובס הזיעה, כדי שעל ידה יתעפש וישחת יותר במהרה, הנה אם למחר עיפושו היה הדבר, יותר טוב היה לשרותו במים וטרם ינגב יטמן בעפר, כי אז ישחת בקרב ימים מועטים. ועוד, כי אין נראה שעל שישחת בימים מועטים הייתה הכוונה, שהרי לא שלחו יתברך לשוב לקחתו כי אם (ו) מקץ ימים רבים.

ועוד, כי מאין לנו שהזיע ירמיה באזור, כי אין כתוב אומר רק ושמתו על מתניך, ואפשר היה פעם אחת ולא הזיע בו.

ועוד ראוי לשים לב למה היה פשתיים.

וגם למה יצטרך לשומו על מתניו תחילה ולא ציוה לטומנו מיד.

ועוד למה ציווהו להוליכו פרטה ולא היה באחד הסלעים הקרובים.

ועוד אומרו את (ט) גאון יהודה ואת גאון ירושלים כי יראה שהיינו הך.

ועוד אומרו שיראה שיש שנים רב וצער.

ועוד אומרו (יא) כי כאשר ידבק האזור וכו', איזה הדבר ידמה דבקות האזור אל דבקותנו בו יתברך.

וגם מה ענין אומרו ארבעה תועלות הדבקות לעם ולתהילה ולתפארת.

ועוד אומרו ולא שמעו, שמורה כי לא הייתה אשמתם רק העדר שמיעה, והלא הוא אמר ההולכים בשרירות לבם וילכו אחרי אלוהים אחרים לעבדם ולהשתחוו להם.

ועוד אומרו (יב) ואמרת אליהם וכו' כל נבל ימלא יין מה ענין המשל הזה, והיה יכול לומר הפתרון בלעדי משל הנבל, **וגם איזה סמיכות יש לזה עם הקודם.**

ועוד אומרו בנמשל שימלאם **(יג) שכרון** הלא כמו זר נחשב, כי הלא טוב היה ימלאם דעה והשכל שייטיבו מעלליהם.

א כה-אמר ה' אלי הלוך וקנית לך אזור פשתים ושמיתו על-מתניך ובמים לא תבאהו :

ב ואקנה את-האזור כדבר ה' ואשם על-מתני :

ג ויהי דבר-ה' אלי שנית לאמר :

ד קח את-האזור אשר קנית אשר על-מתניך וקום לך פרטה וטמנהו שם בנזיק הפלע :

ה ואלך וטמנהו בפרת כאשר צוה ה' אותי :

ו ויהי מקץ ימים רבים ויאמר ה' אלי קום לך פרטה וקח משם את-האזור אשר צויתך לטמנו-שם :

ז ואלך פרטה ואחפר ואקח את-האזור מן-המקום אשר-טמנתיו שמה והנה נשחת האזור לא יצלח לכל :

אמנם הנה בהמתקת המשל הלזה הורה לנו מה גדלה רעת אשר המה כפויי טובה לה', אשר זולת היותו יתברך יוצרנו יוצר בראשית, קנה אותנו מיד עריצים ואנו כעבדים קנויים אליו, ותחת השתעבד בנו כרב אל עבדו, אדרבה הדביקנו בו יתברך עד גדר שמחמת הדבקות נוסף כח את רוח ה', שכביכול על ידינו יושפע שפע בשכינה וזהו משל האזור, שע"י שהאדם מהדקו במתניו מתחזק בעצמו, ככה היה הדיבוק שהיינו לו יתברך כאזור אל האיש, ועל כן היה פשתים שמהדק יותר מהצמר.

וזהו משל אומרו **(א) וקנית אזור ושמיתו על מתניך**, שהנמשל הוא כי כן הוא יתברך קנה אותנו ככתוב אצלנו על פסוק אביך קנך, וגם הוא ענין **כי לי בני ישראל עבדים כו'**, והוא, כי הנה יש כפל בפסוק אומרו כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם, אך הוא עבדות כפול:

אחד, כי לי בני ישראל עבדים שנתתי שבעים אומות אל השרים החיצונים, בעד שבעים נפש שירדו מצרימה, למען ירפו ידיהם מהחזיק בישראל ע"י איזה חלאת אשמת דבר, ככתוב אצלנו על פסוק **בהנחל עליון גוים כו' יצב גבולות עמים למספר בני ישראל**, שהוא אומרו **אביך קנך**, שהציב שבעים אומות כמספר שבעים נפש שהם כללות שורשי בני ישראל, ועל זה אמר **כי לי בני ישראל עבדים**, ועוד עבדי הם מבחינה אחרת והיא אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים.

ונשוב אל הענין, שהוא כי זולת היותו יתברך אבינו גם כן עבדיו אנחנו כי קנה אותנו, ותחת גדר עבדים שמנו כאזור על מתניו, שהוא כי מרוב השפיעו בנו קדושה עלינו עד גדר שעל ידי זכויותינו וטוב רצוננו לקבל תורה בסיני באומרנו נעשה ונשמע, כביכול הוספנו ונמלא כח את רוח ה', עד הגלות שכינה על הארץ מתחת עד ראות ישראל כבודו יתברך, כמאמר הכתוב הן הראנו את כבודו וכו', והיה החזון נפרץ עד דברו יתברך עם כל כללות ישראל פנים בפנים, כי אין זה רק שעל ידי מילוי כח בשכינה, על ידי זכויותינו המריקים לה מן המלוא העליון עד הארץ, הגיע אור השפע וגילוי השכינה כנודע, ועל כן ציוה לו הוא יתברך ישים אותו תחילה על מתניו.

ואח"כ **במראה שניה** ציוה לו **להטמינו**, לרמוז כי הוא יתברך כרוב חסדיו הלבישנו כאזור הדבק בו, וכך היה בלבו להתמיד אלא שאח"כ היינו כפויי טובה ואז עשה לנו התעוררות חדש, ועל כן זה **מראה שנית לטומנו** ולא היה בראשונה ואמר **ובמים לא תביאהו**.

לבוא אל הענין נשית לב אל צוותו יתברך **לטמון האזור בארץ והיותו בסלע שעל פרת**, כי אין נראה בכתוב נמשל אל הפרת הלז.

ולבוא אל הענין נזכירה שני דברים אחרים מפורסמים בתורה, הלא המה כי דרך המטה את האדם אל הטוב הלא הוא שמוע אל התורה, כי היא תביאנו ותטענו בעדן גן אלוהים כמפורסם במאמרי רז"ל, וההפך בנמשך אחרי גוו ושרירות לבו בדברים ארציים חומריים, כי עד בור שאול יוליכוהו.

עוד שנית והוא, כי המשוקע בדרך הנאת גופו והנמשך משרירות לבו יעשה יצר סמוך בעל הבית, אשר עוד לא יוכל לו כי אחריתו יהיה מנון.

ונבוא אל הענין, הוא בהזכיר עוד מאמרנו נוסף על פשט מאמרו יתברך, **הנה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב וכו'**, שהוא כי כל אדם שני דרכים פתוחים לפניו, קרובים אל אשר יחפוץ יטה אל הטוב או אל הרע, ועוד הוספנו בביאור ספר משלי על פי המקראות, והוא כי עוד הוסיף לנו יתברך, והוא, כי זולת מה שהבא ליטהר מסייעין אותו, עוד לו כי דרך החיים לקנות חיי העולם הבא בשובה ונחת ימצאנו, אך גיהינום אינו נקנה רק בעמל ויגיעה רבה, כי הלא אם יחפוץ האיש להיות בביתו ובחומותיו, שונה קימעא ועושה מלאכה קימעא די ספוקו וישן קימעא, ודבר אין לו עם אדם זולתי להתפלל בצבור שלש תפילותיו, הלא בלא עמל ובלא יגיעה קונה לו חיי העולם הבא אך לקנות גיהינום רב טורחו, כי אם יטה אל הגזל הלא אם ימצא יכוהו יפצעוהו עד שערי מוות יגיעוהו, ואם לא ימצא לא יבצר ממנו עמל התחבא לברוח פן תגל חרפתו, ואם יטפל בעריות או לחתור בחשך בתים, הלא יערה למות נפשו קול פחדים

באוזניו גם בלילה לא ישכב לבו, ואם ירגיש כי הרגישו לו וארבו לו הלא יסתכן במחתרתו, או עד בור ינוס ויפיל עצמו בו ופתע ישבר, או ידלג כאיל דרך גנות ובהיחפזו הוא יפול לארץ ותשבר מפרקתו, וגם בדרך אשר ינוס בו באישון לילה הלא יחת בחתחתים בדרך ויפול במהמורות בל יקום, ואם ישית לבו להלוך רכיל או לדבר לשון הרע, הלא מה רבו צריו ואויביו. קנצי למלין כי דרך גן עדן קרוב לגבר ללכת בו בלי עמל, ודרך גיהנום ברוב עמל וטורח רב, נמצא כי שתים הנה קוראות את האדם, א' כי שני דרכים מונחים לפניו דרך החיים ודרך המות.

(ב - ג) שנית, כי הדרך הטוב בשובה ונחת ילך בו, ודרך המוות רב טורחו.

ונבוא אל הענין, והוא כי ההפרש שיש בין המביא בגד פשתים במים לכבסו מאיזה לכלוך אל הטומנו בתוך העפר, כך הוא ההפרש שיש בין האדם הבא בכל ענייניו בתורה המשולה למים, אל ההולך בשרירות לבו בתוך עפר חומרו ודברים ארציים, כי כאשר המביא במים בגד פשתני יכובס ויתלבן ויתקיים, כך השם חלקו במימי התורה הלא תזכנו ותלבנו ותקיימו לחיי עולם, וכאשר הטומן פשתנו תוך העפר הלא ירקב עד שלא יצח לכל, כך ההולך אחר עפר גוו ושרירות לבו החומרי, כי קו לקו כלה גרש יגרשנו יצרו מאחרי ה' עדי אובד, וזהו **ובמים לא תביאנו, (ד - ו) קום לך כו' וטמנהו שם וכו'** ששם נרקב עד לא יצח לכל, שהיה טמון בארץ משל אל הנטמן תוך שרירות לבו וחומרו.

והוא אומרו בפרשו הענין (פסוק י) העם הזה הרע הממאנים לשמוע את דברי, שהם דברי התורה המשולה למים, **ההולכים בשרירות לבם** הוא יצרם החומרי המשקעו בדברים ארציים חומריים. שהולך בדרך לא טוב עד עבוד אלוהים אחרים וזהו **וילכו אחרי כו'**. וע"י כן לא יצח לכל שהוא בנמשל הדבר השני, שהוא כי אחר שנטמן ימים בעפר דברי חומרו, ונעשה יצרו בעל הבית מאז לא יצח לכל דבר טוב.

ואשר אמר וקום לך פרטה כו' הורה **הדבר השלישי** האמור בתורה, כי דרך גן עדן ודרך גיהנום סמוכים מונחים לפני האדם, שבידו להטות אל הימין או אל השמאל, ועל כן ציוה יתברך כי בסלע שבצד מימי נהר יוצא מעדן יטמין בעפר האזור, כי ההטמנה בעפר בנקיק הסלע הוא משל אל הבא בתוך שרירות לב האבן כסלע שם יטמנו סמוך אל פרט, הוא בא מעדן לרמוז כי שני הדרכים סמוכים לפני האדם.

ועל הדבר הרביעי הלא הוא כי אין יגיעה רק לקנות גיהנום, על כן ציוה יתברך לחפור ולטמנו, לרמוז כי ללכת אחר החומר צריך חפירה ותלאה כמדובר, והזכיר החפירה בפירוש

אחר כך בהוציאו האזור מהארץ, באומרו **(ז) ואחפור ואקח את האזור**, לרמוז בעצם הענין השני שכתבנו, שאחר שהושקע האדם בדברי חומרו גם שיחפור קשה ליתקן, כי גם שחפר להוציאו לא יצלח לכל, רמז שגם ע"י טורח קשה להצליח נגד היצר הרע.

כלל הדברים כי באומרו **ובמים לא תביאהו** ובאומרו **לטומנו בארץ**, רמז הדבר הראשון שהזכרנו ראשונה. ובאומרו שעל ידי כן חפר ולא הצליח לכל, **רמז השנית**. ובאומרו שתהיה ההטמנה בשפת נהר פרת, **רמז השלישית**. ובהיות ההטמנה על ידי חפירה ויגיעה, **רמז הרביעית**.

ח ויהי דבר-ה' אלי לאמר :

ט כה אמר ה' ככה אשחית את-גאון יהודה ואת-גאון ירושלם הרב :

י העם-הזה הרע המאנים לשמוע את-דברי ההלכים בשררות לבם וילכו אחרי אלהים אחרים לעבדם ולהשתחות להם ויהי כאזור הזה אשר לא-יצלח לכל :
יא כי כאשר-ידבק האזור אל-מתני-איש כן הדבקתי אלי את-כל-בית ישראל ואת-כל-בית יהודה נאם-ה' להיות לי לעם ולשם ולתהלה ולתפארת ולא שמעו :

ובתוך הדברים אמר **(ח - ט) ככה אשחית כו'** רמז רוב חסדיו, כי לא יהיה נמשל מה שנשחת האזור אל עצמות ישראל, שאם כן כלה היה עושה ח"ו, אך ינכה ההשחתה במעלות יהודה, כמו שאמרו ז"ל על גדע בחרי אף כל קרן ישראל, שהטיל הכעס בהכרית סוגי המעלות ושררות, וזה יאמר פה **את גאון יהודה וגם גאון ירושלים הרב** הוא ביהמ"ק, והוא מאמרם ז"ל **ושברתי את גאון עזכם** זה בית המקדש.

ואמר **(י) ויהי כאזור אשר לא יצלח לכל**, לומר שיהי ויתקיים בכך מה שהאזור לא יצלח, ולא כמציאות ישראל בל יכלו חלילה, ואחרי כן פירש למה היה המשל באזור ולא בשאר מיני בגדים, ואמר **(יא) כי כאשר ידבק האזור וכו' כן הדבקתי** שהוא מה שכתבנו, שהוא כי מדבק ומחזיק כח המתייחס אל המתנים כמדובר, ולא שהוא יתברך צריך אל האדם, כי אם אדרבא להרבות להיטיב את ישראל לגוף וזהו **להיות לי לעם**, וגם לנפש שקונה שם בעולם העליון, ע"י זכויות והדבק בתורה בעולם הזה מה שלא היה לה מתחילה, כי היא השפלה משלש כחות הרוחניות שבאיש ועל הרוח אמר **ולתהלה** ועל הנשמה אמר **ולתפארת**. ואמר **ולא שמעו** לומר, כי הכל אבדו בהעדר השמיעה אל דברי התורה כמדובר, כי מזה נמשך הכל עד עבוד אלוהים אחרים כאמור למעלה, והוא האמור במשל באומרו **ובמים לא תביאהו** כמדובר.

יב ואמרתי אליהם את-הדבר הזה כה-אמר ה' אלהי ישראל כל-נבל ימלא יין

וַאֲמָרוּ אֵלָיו הִידֵעַ לֹא נָדַע כִּי כָל־נָבִל יִמְלֹא יַיִן :
 יג וַאֲמַרְתָּ אֲלֵיהֶם כֹּה־אָמַר ה' הִנְנִי מִמְלֵא אֶת־כָּל־יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַזֹּאת וְאֶת־הַמְּלָכִים
 הַיֹּשְׁבִים־לְדָוֶד עַל־כִּסֵּאוֹ וְאֶת־הַכֹּהֲנִים וְאֶת־הַנְּבִיאִים וְאֶת כָּל־יֹשְׁבֵי יְרוּשָׁלַם שְׁכָרוֹן :
 יד וְנִפְצְתִים־אִישׁ אֶל־אָחִיו וְהָאֲבוֹת וְהַבָּנִים יַחְדּוֹ נָאֻם־ה'
 לא־אֲחֻמּוֹל וְלֹא־אֲחוּס וְלֹא אֲרַחֵם מִהֲשָׁחִיתָם :

(יב) ואמרת אליהם את הדבר הזה כו'. הנה ידוע מרז"ל, כי האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה.

ונבוא אל הענין, שאמר הוא יתברך הלא אמרתי כי אחר שפרשתם מן התורה, ותלכו אחרי שרירות לבכם בדברים חומריים, גם שתרצו לשוב לפרוש מענייני החומר לא תצליחו, כי כמקרה האזור שנטמן בארץ שאחר שיוציאוהו ממנה לא יצלח לכל יקרה אתכם, אמר עתה הלא תאמרו למה אעשה כן וימיני פשוטה לקבל שבים, ואנחנו לא על כוונת עזוב אותך לגמרי הלכנו בשרירות לבנו, כי אם לשוב אליך כי אבינו אתה, כי היצר סמוך מתעה אותנו, ולא היה רצוננו לעזוב אותך תמיד כמשל האזור, שאפילו כאשר נטמן בארץ היה על דעת טוב להוציאו משם, על כן אני אומר לכם כי **כל נבל ימלא יין**, והוא, כי נבל הוא כלי מיוחד לשים בו יין לשתות, ודרכו למלאות ולהוריקו בשתות אותו ולשוב למלאת ולשתות עד יורק יינו, וכן על זה הדרך תמיד, כך אתם עשיתם עצמכם כנבל הזה שימלא יין בוגד, על דעת להוריקו פעם בפעם, כך אתם ממלאים עצמכם יין שרירות לבכם מדברי עונות, ותכוונו לשוב אחרי כן שהוא ענין אחטא ואשוב, על כן דעו לכם, כי אין צריך לומר שאין ימיני פשוטה לקבל אתכם, כי אם אדרבא לא אספיק בידכם לעשות תשובה, והוא הנודע מרז"ל כי כל האומר אחטא ואשוב אין מספיקין בידו לעשות תשובה.

וזהו (יג) **הנני ממלא את כל יושבי הארץ וכו' שכרון**, שהוא שכרות תימהון רוח שטות לבלתי שוב, וע"י כן ימנע מהם אחדות אפילו עם קרוביהם, באופן שע"י השיכון יפרדו איש מאחיו. וזהו (יד) **ונפצתים איש אל אחיו והאבות והבנים** שיפרדו אשר דרכם להיות לאחדים, וזהו **ונפצתים כו' לא אחמול ולא אחוס כו' מהשחיתם**, על דרך אשר עשה יתברך בדור הפלגה, כי לא מצאה מידת הדין מקום לחול בהם מפני האחדות, עד שהפיץ אותם והפריד לבם.

טו שָׁמְעוּ וְהֶאֱזִינוּ אֶל־תִּגְבֹּהֻ כִּי ה' דִּבֶּר :
 טז תִּנּוּ־לָהּ אֱלֹהֵיכֶם כְּבוֹד בְּטָרֵם יַחֲשֹׁךְ וּבְטָרֵם יִתְנַגֹּפוּ רַגְלֵיכֶם עַל־הָרִי נֶשֶׁף
 וקוֹיֵתֶם לְאוֹר וְשָׁמָּה לְצַלְמוֹת (יִשִּׁית) (וְשִׁית) לְעַרְפֶּל :

יִזְוָא לֹא תִשְׁמְעוּהָ בַּמִּסְתָּרִים תִּבְכֶּה-נַפְשִׁי מִפְּנֵי גֹה וְדַמְעַתְּ דַּמְעָה וְתִרְדַּע עֵינֵי דַמְעָה כִּי נִשְׁבָּה עֵדֶר ה'

ראוי לשים לב אל כפל אומרו (טו) שמיעה והאזנה, וכן על אומרו **אל תגבהו**, כי מה נשתנה מקום זה מכל יתר נבואות שנאמר פה אל תגבהו, וגם איזו סיבה היה להם להתגאות, שהוצרך לאמר להם **אל תגבהו**. ועוד אומרו (טז) **תנו לה' כבוד** איזהו הכבוד אשר יתנו לה' והוא מלך הכבוד. ועוד אומרו **בטרם יחשיך** על איזה חשך ידבר, וכן מה המה **הרי נשף** כי אינם הרי חשך הידועים. ועוד אומרו **ושמה לצלמות** כי הראוי יאמר ושמו. ועוד אומרו **ושית לערפל** כי היינו צלמות היינו ערפל, ואם שני דברים הם היה לו לומר ושמה לצלמות ולערפל. עוד אומרו (יז) **ואם לא תשמעוהו במסתרים כו'**, למה ייחס הבכי אל המסתרים ומה המה. ועוד אומרו **נפשי** כי איך יצדק בו יתברך חלילה, מה שאינו בחינת נפש שיאמר **תבכה נפשי**. ועוד אומרו **מפני גוה** כי לא פורש בכתוב איזו גאווה היא. ועוד אומרו **ודמוע תדמע** כי היינו אומרו תבכה ולמה חזר לאומרו. ועוד אומרו **ותרד עיני דמעה** כי הראוי יאמר דמעות, כי **דמוע תדמע** הם לפחות שנים. ועוד שהוא בכלל האמור וגם מי לא ידע שאם **דמוע תדמע שתד** עינו **דמעה**. ועוד אומרו **כי נשבה עדר ה'**, למה תאר אותם פה בתואר עדר ולא אמר עם ה' או בני ה'.

אמנם יאמר, במה שידענו מרז"ל כי שמיעה מרחוק והאזנה מקרוב כמאמרם ז"ל, כי על כן משה אמר האזנה בשמים ושמיעה בארץ, כי היה קרוב אל השמים מאל הארץ, מה שאין כן ישעיה שעל כן היפך ואמר שמיעה בשמים והאזנה בארץ. גם ידענו כי החוטא הוא רחוק ממנו יתברך, כמו שאמרו ז"ל על פסוק **שלום שלום לרחוק ולקרוב**, ובזה יאמר הנה אתם רחוקים מה' על מעלליכם, לכן עודכם רחוקים (טו) **שמעו** ששמיעה מרחוק, ואחר כך כי תבואו ליטהר בהתחלת תשובה אקרב אתכם, ואז **והאזינו** מקרוב ואל תגבהו לבלתי התחיל אתם, לשוב לבקש את השי"ת תחילה לבוא ליטהר, כי אם שתייחלו יתחיל הוא יתברך להשיבכם או להיטיב אתכם תחולה, כי הלא ה' דבר תנו לה' כבוד להתחיל אתם.

או יאמר, **ואל תגבהו** לקנות גאווה במה **שה' דבר** תנו לה' כבוד, כאלו הוא צריך לקבל כבוד מכם, כי הלא דעו כי לא על הנוגע אליו הוא כי אם למענכם, שהוא בטרם יחשיך לכם אור גדול ישובכם, טרם יגיע חשך ליל זמן ונושנתם שהוא ליל החורבן, כי אז הוא חשך ולא אור שתתעתדו חלילה להתקיים בכם אבוד תאבדון, ומי יתן ואם לא תשובו עתה, לפחות יהיה

טרם יתנגפו רגליכם בלכתכם בשביה על הרי נשף, הם הרי גבול חשך השרים החיצונים הנמשלים אל הנשף בערך הרי ישראל, והוא כי גם שיגיע זמן ונושנתם, אינו דומה שובכם אל ה' קודם הצרה שהיא לשמה אל היות מחמת הצרה, כד"א היערוך שועך לא בצר וכמאמר ז"ל שאמר ירמיה לישראל, נשבע אני בשמו הגדול, כי כאשר בכיתם על נהרות בבל אלו הייתם בוכים בירושלים לא הייתם גולים, וזהו **בטרם יחשיך ובטרם יתנגפו כו'**, כי הנה אז וקויתם לאור כי בערב תאמרו מי יתן בקר אור, **ושמה** הוא יתברך את התקווה שלכם **לצלמות**, כי כך תצטערו באור שתהיו נגלים לעיני האויבים שיראו היטב להצר לכם, וגם תבעתו מראות אותם שתהפך תקוותכם להתאוות צלמות, שתאמרו מי יתן ערב של צלמות ובבא הערב לא יהיה גדר צלמות, כי אם **ישית** אל **הצלמות לערפל** שהוא חשך עב מאד מצלמות, כי מה שרציתם צלמות לבל תהיו נגלים לעיני האויבים הבלתי דבקים בכם יהפך לערפל, שאפילו אתם הדבקים איש בבנו ובאחיו לא תראו זה את זה באופן שיהיה לכם צער מתחולל מעביות החשך.

(יז) ואם לא תשמעו כו'. הנה ידוע כי כאשר באדם שלשה הדרגות **נפש רוח ונשמה**, כך למעלה עם היות שהכל אחדות עצמי, עם כל זה לא יעדרו בחינות זו למעלה מזו, והשכינה היא בחינת הנפש והיא של הבחינות שלמעלה הימנה.

ונבוא אל הענין, אמר הוא יתברך **ואם לא תשמעו** לשוב בתשובה, **במסתרים** הם במקומות שעתידה השכינה להסתלק ולעלות להסתתר למעלה בכל אחד משני החורבנות, שם **תבכה נפשי** היא השכינה המתייחסת לנפש, והיא שלי של השם הגדול וזהו **תבכה נפשי**, וזה **מפני גוה** שהוא מפני מה שרמה ותגבה מעליכם השמימה, כי קשה עליה בין על עצמה שמתקיים בה צור ילדך תשי, בין על צרת ישראל כי אוי להם בסורה מהם.

ועל בחינת עצמה אמר **ודמוע** ועל בחינת ישראל אמר **תדמע**, ועדיין אין מימי חמימות רוגז הנמשל לדמעה יורדת למטה לארץ על המצרים את ישראל, מחמת עונות ישראל הגורמים הצרה כי אם **ודמוע תדמע** נפשי מנה ובה, אך **ותרד עיני** על שם הרחמים הדובר בכם, **דמעה** הם מי רתיחת הרוגז על עושי הרעה הנמשל לדמעה, הם מי רתיחת רוגז הבוכה השוקט מאש רוגזו, ע"י הוציאו חוצה מי חמימות הדמעה, וזה אעשה באחרונה לא על כללות העם כי המה חטאו, רק על **כי נשבה עדר ה'** הם תינוקות של בית רבן, שבצרתם לו יתברך צר בעצם, כי על כן כאשר נשבו יצאת שכינה עימם, כד"א עולליה הלכו שבי לפני צר ויצא מן בת ציון כל הדרה, ולהיות כי הורדת הרוגז הזה על שוביהם, הוא מפאת כי נכמרו רחמיו יתברך על תינוקות של בית רבן, על כן ייחס שם הרחמים הדובר הנבואה הזאת אל עצמו, באומרו **ותרד עיני דמעה** ולא ייחס הדבר אל נפשו הנזכר היא מידת דין.

יח אמר למלך ולגבירה השפילו שבו כי ירד מראשותיכם עטרת תפארתכם:

יט ערי הנגב סגרו ואין פתח הגלת יהודה כלה הגלת שלומים :

כ (שאי) (שאו) עיניכם (וראי) (וראו) הבאים מצפון איה העדר נתן-לך צאן תפארתך :

כא מה-תאמרי כי-יפקד עליך ואת למדת אתם עליך אלפים לראש

הלוא חבלים יאחזוך כמו אשת לדה :

כב וכי תאמרי בלבבך מדוע קראני אלה ברב עונך נגלו שולך נחמסו עקבך :

(יח) **אמור למלך ולגבירה וכו'.** הנה שני כתרים **כתר כהונה וכתר מלכות** לא יתפרדו, ועל כן אחר חורבן הבית אין מלך בישראל, כי המלכות בא ונמשך ממלכות של מעלה השורה בבית המקדש, ולכן בהסתלק מלכות שמים מבית המקדש מתבטל מלך מישראל, והוא מאמר הכתוב באומרו **וינאץ בזעם אפו מלך וכהן**, כי אם אין עבודת בית המקדש אין מלך בישראל, כי בהסתלק מלכות שמים למעלה מאין יבוא מלכות בישראל, נמצא כי הקדוש ברוך הוא הוא למלך כבודו ומרים ראשו כמראשות אל הראש השוכב, וכעטרת תפארת מלכות אשר בראש מלך הארץ, ועל כן בהיחרב בית המקדש המלך יתאבל כי מלכותיה העדיו מניה, וזה יאמר **אמור למלך ולגבירה השפילו שבו**, והוא כי אחר אומרו למעלה כי נסתלקה שכינה כמדובר בסמוך, לכן **אמור למלך ולגבירה השפילו שבו** כאבלים על העדר מלכות, כי הנה **ירד מראשותיכם** הוא בית המקדש שהוא לכם כמראשות אל ראש השוכב, ירד מגדולתו כי נסתלקה שכינה הנקראת מלכות ממנו, וידוע כי גם שאומר מראשותיכם ביו"ד המורה ריבוי אינו לשון רבים, כד"א וישם מראשותיו וז"א ירד לשון יחיד, כי בית המקדש שהוא מראשות שלכם ירד מכבודו ומעלה אין מלכות לכם.

ואמר **השפילו שבו** ולא אמר שבו לארץ וכיוצא, הוא, כי אין אבלות המלך כיתר העם, כי הנה בהתאבלו ובאין להברותו, העם יושבים על הארץ והוא יושב על הדרגש הוא מטה נמוכה, שדי לו שמשפיל ישיבתו מהמטה הגבוהה אל הדרגש, וזהו **השפילו** כלומר לא על הארץ לגמרי רק **השפילו** מהנהוג, שהוא שלא תהיה להם ישיבה במקום גבוה רק השפילו מהכסא או מטה **ושבו** שהוא השפלה מה, אך לא על הארץ על כי ירד בית המקדש, שהיה לכם סמוך לראשכם והוא עטרת תפארתכם.

וגם שעדיין לא נחרב הבית אמרתי שתתאבלו, יען שהוא כאלו כבר נהיה הדבר כי הנה (יט) **ערי הנגב שהם ציון וירושלים** כנודע, שמתייחסים הנגבה **סוגרו** מלבוא בהם שפע מלמעלה, ואין פותח כי אין איש כדאי לפתוח מסגרתם לבוא בהם שפע בזכותו, ועל כן מעתה יחשב כאלו

הגלת יהודה כולה, כי גם שלא הגלת עדיין מירושלים בפועל, הנה לא יבצר **שהגלת שלומים** כי גלתה ותסר שורשה ממקום שהשלומים באים.

ואחר שכן הוא, הנני אליך המלך הנזכר, תובע דין וחשבון מה עשית מהצאן אשר מסרתי בידך ונתתיך לרועה עליהם, כי הנה **(כ) שאו עיניכם וראו** עם **הבאים מצפון** להגלות את ישראל, ועל כן אליך המלך אני שואל **איה העדר ניתן לך**, כלומר, למה לא שמרת אותם מלאבד והן **צאן תפארתך**, כי כלום נתתי לך גדולה אלא בשבילים, ואם כן למה לא הזהרתם והשבותם אל האמת בתוכחות מוסר להצילים מגלות ושביה, ולהיות כי אין למלך להשיב על זה, רק לומר כי היו העם קשים ממנו ולא יכול להכניעם, כי תשש כחו כנקבה עימהם ולא יכול להם, על כן בא וישנו את טעמו מלשון זכר אשר דבר עד כה ודבר בלשון נקבה.

ואמר **(כא) מה תאמרי כי יפקוד עליך**, כלומר, האם הוא מה שאני רומז בדברי לך לשון נקבה, שהוא כי תשש כחך מלהכניעם הנה אתה גרמת, כי מתחילה התנהגת עימהם כמי שצריך אליהם, ולא זרקת עליהם מרה ותוכחות מוסר, כי הנה **ואת למדת אותם עליך אלופים לראש**, באופן שעתה אם תרצה להפך השיטה לא תוכל, כי גבהו ולא ישנו את דרכם ולא יכנעו לקבל תוכחתך ומוסרך. ואל יעלה על רוחך, שאין לי עליך על שלא השבת בתשובה את עמך, כי הלא דע לך כי **הלא חבלים יאחזוך**, כי חבלים שלהם שהם עונשי אשמותם יאחזוך, והוא מאמרם ז"ל ואשימם בראשיכם ואשמם בראשיכם, והוא מאמרו יתברך ליחזקאל הנביא, **ואתה כי לא הזהרת רשע ועשה עול**, הוא **רשע בעונו ימות ודמו מידך אבקש**, ואל תתמה, כי הלא אתה **כמו אשת לידה**, כי חבלים יאחזוה בשביל בנה אשר בבטנה, כך אתה העם אשר תחת צלך הוא כבן בטנך **וחבלים יאחזוך** עליהם.

ואמר **אשת לדה** ולא אמר אשה יולדת, כי אין סמיכות אשת צודק פה, הלא הוא, כי היו בימים קדמונים מי שהיה נושא אשה בשביל בנים ואחרת להנאת משגל, ולא היו עושים עיקר מלידת זאת השנית, ולפעמים היו משקים לה כוס של עיקרים שלא תלד ותתכער, והנה המיוחדת ללידה היא הנכנסת בעצם לדעת סבול חבלים בשביל בנים כי לכך נבחרה, ועליה אמר **אשת לדה** היא אשה של לדה המיוחדת לכך, כלומר, כך אתה המלך מאז מלכת אל אשת לידה נמשלת לסבול חבלים בעד העם, וזהו **חבלים יאחזוך כמו אשת לידה**.

(כב) וכי תאמרי בלבבך מי יתן ולאשת לידה דמיתי שסובלת שעת חבלים, ואחר שעה או שנים שלש תלד ותשמח בולדה, אך אני בגולה ושביה ימים ושנים, וזהו **וכי תאמרי בלבבך מדוע קראני אלה**, שהוא האמור למעלה **הגלת יהודה כלה הגלת שלומים**, הלא הוא כי הנה **ברוב עונך נגלו שולך וכו'**, והוא כי מי יתן ולא היה אשמתך רק העדר ייסרך את העם, כי אם

גם גרמת להסיר מסווה הקלים שבעם לעשות רע, והוא כי ראו היותך מרבה עונות ולמדו ממך, כי אמרו איך ייסר אותנו בעברנו והוא העושה כמונו, על כן בגלוי עשו הרעה וזהו **ברוב עונך נגלו שולך**, הם דלי החשיבות שבעם הנמשלים לשולים, נגלו לעשות הרע בגלוי מה שבתחילה היו עושים בסתר, והיה ברוב עוון שראו בך והיותם ירודים הנמשלים לעקבות **נחמוס**, שהוא לעשות יותר בגלוי מהנמשלים לשולים הבלתי ירודים מהם, והוא כי חמוס הוא גלוי נפרץ יותר מלשון גילוי, שהוא כד"א ויחמוס כגן סוכו שהיה מגולה בעצם כגן להוציא תבואות שמש שימלא מהשמש, כלומר ועל כן קראוך אלה ולא הספיק קצת חבלי ייסורין כילודה, על כי ממך למדו להתפקר לעשות הרע.

כג הִיהָפֹךְ כוֹשִׁי עוֹרוֹ וְנִמְר חֲבַרְבְּרִתִּיו גַּם-אַתֶּם תִּוְּכְלוּ לְהִיטִיב לַמְדִּי הָרַע :

כד וַאֲפִיצֵם כְּקֶשׁ עוֹבֵר לְרוּחַ מְדַבֵּר :

כה זֶה גּוֹרֶלְךָ מִנֶּת-מִדֶּיךָ מֵאֵתִי נָא-ה' אֲשֶׁר שָׁכַחְתָּ אוֹתִי וּתְבַטַּחִי בַשֶּׁקֶר :

כו וְגַם-אֲנִי חֲשַׁפְתִּי שׁוֹלֶיךָ עַל-פָּנֶיךָ וְנִרְאָה קִלְוֹנְךָ :

כז נֹאפִיךָ וּמִצְהָלוֹתֶיךָ זִמַּת זָנוּתְךָ עַל-גְּבֻעוֹת בִּשְׁדָּה רְאִיתִי שְׁקוּצֶיךָ אוֹי לֶךָ יְרוּשָׁלַם לֹא

תִּטְהַרִי אַחֲרֵי מֵתִי עַד:

(כג) הִיהָפֹךְ כוֹשִׁי עוֹרוֹ כו'.

ראוי לשים לב מה ענין שני המשלים האלה, וגם הם חלוקים במציאות כי זה כלו שחור וזה כתמים כתמים.

ועוד אומרו (כד) ואפיצם כו' שמשנה ומדבר שלא לנוכח.

ועוד שאם כבר הפיצם כאומרו ואפיצם, איך מדבר במ אחרי כן ואומר (כה) זה גורלך כו'. ועוד מלת עובר שהיא מיותרת.

ועוד אומרו לרוח מדבר כי לא נפוצו לרוח מדבר כי אם לרוח צפון כמה דאת אמר מדבר

ועוד אומרו (כה) זה גורלך כי גורל מאן דכר שמיה,

ולא עוד אלא שאומר זה כאלו מונח לפנינו.

ועוד אומרו מנת מדיך כאלו מנה ניתנה לו על פי מידותיו ולא נזכר זה בכתובים, וגם איך הגורל הוא מנת מדות.

ועוד אמרו (כו) חשפתי שולך כו' כי נמשל של דבר זה איננו ובפשוטו לא חשב אנוש, וכן מלת וגם אני על איזה דבר הוא בא לרבות או להוסיף.

ועוד אומרו (כז) נאופיך כו' זמת זנותך כי הוא כפל ענין משולל הבנה, כי ניאוף זימת זנות אחת היא.

ועוד אומרו על גבעות כו' אם על הזימה ידבר, הרי נאמר סתם ואיך מפרט מקום ידוע, וגם משנה תוארה מניאוף זימה אל שקוץ.

ועוד אומרו אחרי מתי עוד הם שלש תיבות משוללי הבנה כאחת.

אמנם הנה ידענו מחכמי האמת, כי מזכויות הצדיק נעשים לנפשו ורוחו כתנות אור בעולם העליון, והם הנקראים בלשון חכמי הגמרא חלוקא דרבנן, ולעומתם לרשעים נעשים לבושים לנפשם ורוחם מטומאת עוונותם, והם הנקראים בגדים הצואים אשר בהם נכנסים בגיהנום, כי בהם נאחזת אש גיהנום לענות הנפש, והנה אשר אפפו עליו עונות בכל אבריו, ההוא יתלבש כל גופו לבוש נכרי, שחור כעורב מכל אשר חטא בכל אבריו, ואשר לא חטא רק בקצת אבריו אחד הנה ואחד הנה, לא שלם לבושו מכף רגלו ועד קדקדו משחרות חשך אשמותיו, אך יעשו בנפשו כתמים כתמים כתם טומאה בכל מקום אשר עלה עליו טומאת עוון, כי גם בנפש יש בחינת יחס אל הראש, ויש אל כל אחד ואחד מיתר איברים, ועל כן הסוג האחד ידמה אל הכושי שכל עצמו לבוש שחור מכף רגל ועד ראש, והסוג השני אל הנמר שכלו חברבורות שחורות.

והנה יש יתרון בנמשל, שאם יחזור בתשובה יוכל איש להפך כל לבושו החשון ללבן כנודע, כי גדולה תשובה שזדונות נעשים כזכויות, ואשר לו חברבורות כתמי אשמות מפוזרות בכל בחינות נפש, האיברים אשר חטא בהם מקל וחומר יש לאל ידו להפכם אל לובן הזכות ע"י תשובה.

ונבוא אל הענין, והוא כי מדבר הוא יתברך אל אישי ישראל ואומר להם אהה עליהם, כי כ"כ התחזקתם באשמות ונעשה לכם טבע, כי לא אשר התלבש בו כלו שחרירות טומאת עוון, ולא אשר אין בו רק כתמים לא תוכלו להתהפך ע"י תשובה אל הלובן, כי **(כג) היהפוך כושי עורו** שכלו לבוש שחרות, **ונמר** אשר אין לו רק חברבורות, גם אתם לא הדומים אל הכושי ולא הדומים אל הנמר, **תוכלו להיטיב** להיותכם **למודי הרע**, כי נעשה לכם טבע דבק **ככושי ונמר**. ואם תאמרו ישראל, שאפיץ החברבורות הם העונות לעזאזל הוא רוח השורה במדבר ושם ימחו כל עונות ישראל, באופן שילך כל השחרות מנפשנו והוא כי אז שער עזאזל היה, כי עדיין היה בית המקדש קיים, לזה אמר הנה עד כה ככה עשיתי, כי הנה **(כד) ואפיצם** את החברבורות הנז', הם העונות **כקש עובר** לאותו **רוח שבמדבר**, הוא עזאזל שהיא רוח השורה במדבר.

אך עתה אי אפשר שתתרוקני מהעונות ע"י כן, כי הלא **(כה) זה גורלך** שהוא הגורל שהיה לעזאזל, נעשה עתה גורלך **מנת מדיך מאתי נאם ה'**, כי כך ידבקון כל עונותיך כי הלא אז אתה היית דבק בקדושה, ועל כן היו טומאות העונות מסתלקים ממך ושורים בשעיר, שהוא מצד עזאזל והוא נושא אותם אליו, כד"א ונשא השעיר אותם אל ארץ גזירה, כמו שאמרו ז"ל

משל לקוץ וקרח שהקרח נשמט ונושר המוץ ממנו ומסתבך בקוץ, וזהו הן עשו אחי איש שעיר ואנכי איש חלק, אבל עתה נהפכת להיות מסטרא דטומאה, ואיזה הדרך יוסרו טומאות העונות ממך ויחולו בשעיר, שעלה עליו הגורל לעזאזל **להפיצם לרוח מדבר**, והלא אתה שכחת אותי ותבטחי בשקר, הוא סמאל הוא עזאזל ונעשית שלו, נמצא שרוח מדבר הנזכר שהשעיר היה גורלו, הוא עתה **גורלך מנת מדיך**, ואם כן אפוא בך נמצאו ובך יהיו ולא יכפרם שעיר המשתלח.

ועוד יש טענה אחרת והיא, כי הנה **(כו) אני חשפתי שולך וכו'**, והוא, כי הנה הוא יתברך ציונו להעביר טומאה מבשרינו בהעברת הערלה, שעל יד כן תגלה ותראה היו"ד כנודע **מספר הזהרה**, כי בפני האדם יש צורת שי"ן ובזרוע צורת דל"ת, ובהעברת הערלה מתגלית היו"ד ונעשה שדי, וע"י הגלות היו"ד קונים פני האדם אשר במ צלם אלוהים קדושה גדולה מה שאין כן טרם הגלותה, כי השי"ן אשר בפנים לא תאיר לו עד גלות היו"ד, אמנם כל זה אינו מועיל רק לבלתי מטמא בריתו, אך המטמא בזימה הוא פוגם ואדרבה שם שורה כח טומאה רבה ומטמא את כל הגוף, כמה שאמרו ז"ל כי זה היה דבר ה' אל אברהם, שלא יתלונן על חורבן וגלות בניו כי טימאו בריתם, כאמרו **עשותה המזמנה** הרבים ובשר קדש יעברו מעליך, כי נסתלקה קדושת בשר הברית מילה.

וזה מאמרו יתברך פה באמרו **וגם אני חשפתי וכו'**, לומר, וגם יש לי טענה אחרת והיא כי הנה **אני חשפתי שולך**, שהוא הברית מילה שבשולי חשפתי המכוסה הוא היו"ד על פניך, להצהיל פנים בצלם אלוהים ע"י השלים שם שדי כמדובר, ואדרבה תחת הראות קדושה נראה קלונך, הוא כח טומאה אשר פעלת בזימה כי טמאת היו"ד ההיא.

כי הנה **(כז) נאופיך ומצהלותיך זמת זנותך**, והוא כי הנואף על תאוות חומרו, ומכיר כי את קונו הוא מכעיס הלא ידאג בלבו, ומה גם אחר עשותו המזמנה יתעצב אל לבו, אך אשר אחרי ניאופו יצהל וישמח, הלא זה יורה כי אין פחד אלוהים לנגד עיניו חלילה, ועושה הזמה לחיבת ביאה ולא על שיצרו אנסו, וזה יאמר **נאופיך** ואח"כ **מצהלותיך**, זה יורה שהוא **זמת זנותך** ולא שנעשה לך כטבע הזמה שלך מצד עצמה, כי תצהלי ותגילי בה ולא תתעצב אל לבך בה הרי לך עון עבודה זרה בתכלית, כי ותבטחי בשקר וגם גילוי עריות, כי נראה קלונך ולא כי יצרך אנסך, כי אם אדרבה **נאופיך ומצהלותיך וכו'** כמדובר, וגם שפיכות דמים כי הנה על גבעות בשדה ראיתי שקוציך, כי ילדי נאופיך אשר הולדת בזנות שהם שקוציך, היית משליך על גבעות השדה לכסות חרפת ממזרות, וזהו **על גבעות בשדה ראיתי שקוציך**, באופן היו לך שלשת גופי עבירות החמורות שלמות לגמרי.

ומי יתן והייתה הארץ נטהרת מטומאותיכם עודכם עליה, כי אם אחרי השמה ולא פעם אחת כי אם שתיים, וזהו **אחרי מתי עוד** שהוא כי הנה ישעיה הנביא שאל על צרות וטומאות העונות, ואמר עד מתי ה' והשיב לו הוא יתברך, עד אשר אם **שאו ערים מאין יושב ובתים מאין אדם כו'**, אמר עתה הנביא ירמיה מי יתן והיה עד אם שאו ערים כו' פעם אחת שהוא בחורבן א', כי אם **אחרי המתי** האמור ע"י ישעיה עוד פעם אחרת, וזהו **אחרי מתי עוד** שיתקיים הפסוק ההוא, עוד פעם אחרת שהוא בחורבן שני, וזהו **אחרי מתי כו'** שאמר ישעיה עוד פעם אחרת.

פרק יד

א אשר היה דבר-ה' אל-ירמיהו על-דברי הבצרות :
 ב אבלה יהודה ושעריה אמללו קדרו לארץ וצונת ירושלם עלתה :
 ג ואדיריהם שלחו (צעוריהם) (צעיריהם) למים באו על-גבים לא-מצאו מים
 שבו כליהם ריקם בשו והכלמו ופפו ראשם :
 ד בעבור האדמה חתה כי לא-היה גשם בארץ בשו אפרים חפו ראשם :
 ה כי גם-אילת בשדה ילדה ועזוב כי לא-היה דשא :
 ו ופראים עמדו על-שפים שאפו רוח כתנים כלו עיניהם כי-אין עשב :
 ז אם-עוניה ענו בנו ה' עשה למען שמך כי-רבו משובתינו לך חטאנו :
 ח מקוה ישראל מושיעו בעת צרה למה תהיה כגר בארץ וכארח נטה ללון :
 ט למה תהיה כאיש נדהם כגבור לא-יוכל להושיע
 ואתה בקרבנו ה' ושמך עלינו נקרא אל-תנחנו :

ראוי לשים לב אל אומרו (א) **אשר היה דבר**, ולא הודיע תחילה ענין הבצרות, ואח"כ יאמר ויאמר ה' אל ירמיהו.

ועוד כי כל הכתובים שאחר זה אינן דבר ה' רק דברי ירמיהו אל ה'.

ועוד שהראוי יאמר על הבצרות ולא על דברי.

ועוד אומרו (ב) אבלה יהודה לשון נקבה.

ועוד אומרו ושעריה אמללו, שאם הוא עיירותיה לא יצדק אומרו **קדרו**.

ועוד אומרו לארץ, שלא יצדק קדרות שעריה אל הארץ, ומה גם אם חוזר אל העם שהראוי הוא יאמר קדרו בחוצות וכיוצא ולא לארץ.

ועוד אומרו וצוחת ירושלים עלתה, כי הלא בכלל שערי יהודה היא ואם לחשיבותה הפרידה, למה אמר בה שצוחתה עלתה מה שלא אמר בשאר שערי יהודה.

ועוד אומרו (ג) ואדיריהם למה ייחס הדבר אל הכח ולא אל הגדולה לומר וגדוליהם **שלחו צעיריהם.**

ועוד אומרו בשו והכלמו כי אין הבשת נמשך מהעדר המים כי אם מיתת צמא או חולי.

ועוד אומרו וחפו ראשם מה ענין חפיית הראש בזה.

ועוד אומרו (ד) בעבור האדמה חתה כי מי אשר חתה בעבור האדמה.

ועוד אומרו כי לא היה גשם בארץ, כי הנה ידוע הוא באומרו שעל הבצרות התפלל ושלא מצאו מים, ידוע הוא כי לא היה גשם בארץ.

ועוד למה בשו איכרים יותר משאר העם.

ועוד למה עזב צרת העם ודאג על הבעלי חיים ופרט אילה ופראים.

ועוד אומרו (ז) אם עונינו כו' הלא קודשא ב"ה אינו מוותר.

ועוד האם טענת הצלה היא לך חטאנו וגם כי כבר הזכיר העונות.

ועוד אומרו (ח) מקוה ישראל וכו' אם הוא שאליו יקוו מה תועיל התקווה אם עוונותם ענו במ.

ועוד איזה יחס היה לו יתברך לגר ולאזרח.

ועוד אומרו (ט) למה תהיה כאיש נדהם וכו', שהם דברים בלתי צודקים בו יתברך.

ועוד כי אחר שיש עונות אין מקום לזה.

ועוד אומרו ואתה בקרבנו ה' איך היה בקרבם אם היו עובדי עבודה זרה,

וכן אין אומרו שמך נקרא עלינו מועיל במקום שעונותם ענו במ.

אמנם הנה בשמות רבה אמרו רז"ל על פסוק היה דבר ה' אל אברם במחזה כי עשר לשונות נבואה הן, והקשות שבכולן הם דבר וחזון, כד"א דבר האיש כו' חזות קשה כו', ובשתיהן דבר אליו ה' כאומרו דבר ה' במחזה.

ונבוא אל הענין אמר ראו נא כמה כלתה הרעה אל ישראל באשמותם, כי אחר צרת הבצרות שהיא רעה גדולה והתחנן ירמיה לפניו יתברך, עם כל זה דבר אליו יתברך דבור של קושי, כאומרו כן אהבו לנוע וכו' אל תתפלל וכו' כי יצומו אינני כו' יהיו מושלכים בחוצות של ירושלם מפני החרב והרעב וכו'.

וזו יאמר, הנה ראו **(א) אשר היה דבר ה'** שהוא דבור של קושי **אל ירמיה על דברי הבצרות** אשר דבר ירמיהו לה', ומה הם **דברי הבצרות.** הלא המה **(ב) אבלה יהודה כו'** ואשר היה דבר ה' אליו על דבריו היה כן אהבו לנוע כו' עד סוף הפרשה, שהם הדברים היותר רעים שבירמיה.

ולבוא אל ביאור דברי תחנתו לפניו יתברך, נזכירה מאמרם ז"ל בגמרא על סדר תעניות הבצרות והן שלשה דברים:

א', שלשה פעמים תעניות של שלשה שלשה ובשלשה השלישיים מתחילים בקצת אבלות שאסורים בעשיית מלאכה ביום, עברו אלו ולא נענו גוזרים עוד שבע תעניות, ונוסף על ביטול המלאכה וקבלת תענית מבעוד יום, בכל יום מהם מוציאים את התיבה לרחובה של עיר, וכל העם מתקבצים ומתכסים בשקים, ואם עברו אלו ולא נענו אז מוסיפין במיני אבלות, שממעטין בשאלת שלום אם לא לעם הארץ שנתן שלום שמשיבין לו בשפה רפה כתשעה באב, וממעטין במשא ומתן ואסורים בתשמיש המטה.

שנית, כי בשבע תעניות אלו יש הפרש בין ירושלם לשאר עיירות, כי בגבולים היו מתקבצים לרחובה של עיר ומתריעין ומתפללין אך בירושלים היו מתכנסים להר הבית ריבוי עם, ומריעין ותוקעין ומריעין בכל ברכה מהסדורים מה שאין כן בגבולים כי אם אחר הכל, וגם בירושלם על כל ברכה היו כל העם בקול המיה גדולה אומרים ברוך שם כבוד וכו', נמצא כי המיית ירושלים הייתה גדולה משל גבולין.

ענין שלישי, והוא, כי בשבע תעניות אחר שמתפללין יוצאין כולם לבית הקברות ובוכים ומתחננים, כלומר הננו כמו חללים שוכבי קבר.

עוד ענין רביעי, והוא, כי בשבע תעניות אלו אחד מן העם נוטל אפר מקלה, ונותן בראש הנשיא ובראש אב ב"ד במקום הנחת תפילין, כמו שכתב **הרמב"ם** ז"ל הטעם כדי שיכלמו ויבושו, וישבו וכל אחד ואחד נוטל ונותן בראשו.

ונבוא אל הענין, והוא כי הנביא בא לכלול תפילתו בשלשה דברים, והוא כי על אחד משלשת דברים פוקד הוא יתברך את הארץ, **או** על תשובת העם או בזכות הבעלי חיים שלא חטאו, כמו שאמרו ז"ל על פסוק אדם ובהמה תושיע ה',

או על זכות ארץ ישראל כי כבוד הוא לה תפקד במטר השמים, ובזאת יש בחינה אחרת והיא כמו שאמרו ז"ל בגמרא, כי בזכות מה שחורשין ומהפכין עפרה הם נפקדים.

והחל בראשונה להתחנן ואמר **אבלה יהודה**, לומר, הנה צומות הבצרות הגיעו עד גדר אבלות, ולא בלבד מה שהתחילו בשלש תעניות השלישיות שאין עושין מלאכה ביום, כי אם לאבלות שאחר שבעה תעניות אחר שתשש כחם כנקבה, שהוא שאין נותנים שלום זה לזה

ולא ישמשו מיטתן, וזהו **אבלה יהודה** בלשון נקבה שהוא על אבלות שאחר התשות כח, ולא שווה לנו כי אם נתרקנו מיושביה, כלומר ורחם נא על גודל הצרה כי לא על שלא התפעלו ונכנעו תמנע מלרחם, כי הלא **קדרו לארץ** שלא בלבד חשך משחור תוארם והיו כמתים על הארץ, כרמז אשר הם רומזים בצאתם לבית הקברות כמדובר בדבר השלישי, כי אם **שקדרו לארץ** שהיה קדרות הממיתם ומורידן לארץ ליקבר, ואל נא תמנע מלרחם על הנותרים על העדר תפילה ותחנונים, כי הלא לפחות **צוחת ירושלם** שהייתה בהר הבית גדולה על של שאר עיירות **עלתה** לשמים קול זעקה, באומרם ברוך שם כו' וקול התרועעות, כי שם הייתה המיית קול צעקה גדולה מבכל שאר עיירות.

וגם אל נא תמנע על העדר בוש והכלם מעונותיהם, ומבלי משים אפר ואדמה על ראשו כמו שכתבנו, שהיה אחד מן העם נותן אפר בראש הנשיא והאב ב"ד כדי שיבושו ויכלמו וישובו, כי הלא אין צריך לומר בעת הקיבוץ להתחנן ולהריע, כי אם מאז **(ג) שאדיריהם** הם נשיא ואב ב"ד הנקראים אדירים, כמה שאמרו ז"ל על דואג שנקרא אביר הרועים, כי היה ראש הסנהדרין **שלחו צעיריהם למים** טרם קבוץ התעניות, **ובאו על גבים לא מצאו מים שבו כליהם ריקם**, מאז האדירים הנז' **בושו והכלמו** מאשמותם **וחפו ראשם** באפר מקלה, ומה גם עתה בעתות הקבוץ בהר הבית, ולא המתינו עד בא אחד מן העם ליתן אפר על ראשם, כי אם הם בעצמם **חפו ראשם** וגם לא בלבד במקום הנחת תפילין כי אם חפו ראשם לגמרי.

ועוד כיון כי לא נמשך הבשת וכלימה מאשר **חפו ראשם** בדרך העולם, שע"י כן בושים ונכלמים כ"א אדרבה תחילה **בושו והכלמו** ואח"כ **חפו ראשם**, הנה אמרתי תעשה בגין בני האדם ואם אין אתה עושה בגיננו עשה בעבור ארץ ישראל, וזהו **(ד) בעבור האדמה חתה כו'**, לומר, גם כי האדמה מתלוננת עליהם שלא שמרו שמיטין ויובלות, עם כל זה עשה בעבור האדמה כי הנה חתה ותיכנע, **כי הנה לא היה גשם בארץ** והיא מצטערת על העדר פקידת הגשם, כנודע מענין פקידת הארץ.

ועוד מטעם שני והוא אשר כתבנו כי בזכות שחורשין ומהפכין בעפרה, ה' ממטיר על הארץ ונותן להם לחם, אמר הנה נא ה' עשה בשביל האיכרים שחרשו חורשים, והפכו עפרה ובושו כי לא שוה למו וזהו **בושו איכרים**, וכל כך התפעלו עד **שחפו ראשם** מעפר חרישתם.

ואם אינך עושה בגין האדמה, אדם בזכות בהמה תושיע ה', כי הלא מה נאנחה בהמה עד גדר **(ה) כי גם אילת בשדה כו'**, והוא כי הנה אמרו רז"ל על פסוק כאיל תערוג כו', כי כשיש בצורת בעולם מתקבצות כל החיות אצל האילה שהיא חסידה שבכולן, והיא מרגשת בדבר וחופרת ברגלה בארץ ונועצת קרנה בגומא ההיא (וגומעת) (וגומעת), ומקולה הקדוש ברוך

הוא פותח שם מעין נובע, ומתמלא מים ושותין כל החיות, באופן שעל ידה מרחם על כלן, וזאת תלונת הנביא איה חסדיך אשר אתה עושה לאדם בשביל הבעלי חיים, אם אפילו החיה שאתה מרחם על ידה על כולן, שהיא האילה ילדה ועזוב שתרך לבה מראות ברעת ילדיה, ומה גם עתה שאר בעלי חיים, אם גם אילת בשדה וכו' על כי לה היה דשא. וכל כך היה היובש עד כי ודאי מתו רוב מיני החיות, והראיה כי הלא (ו) **פראים** למודי מדבר שמם בלי מים, שבמקום מים שואפי רוח אשר כח בהם לסבול, משאר הבעלי חיים לא יכלו לסבול, ומה גם עתה שאר ב"ח, וזהו **ופראים עמדו על שפיים** הרמים למודי שבת במקום משולל מים, שהוא בשפיים ובצמא שואפים רוח כתנים, ועם כל זה לא יכלו לסבול כי **כלו עיניהם כי אין עשב**, כלומר, ומה יעשו שאר ב"ח אשר אין כח להם לסבול כפראים, כי ודאי מתו בצמא ובהעדר עשב.

ג ואדיריהם שלחו (צעוריהם) למים באו על-גבים לא-מצאו מים שבו כליהם ריקם בשו והכלמו וחפו ראשם :

ד בעבור האדמה חתה כי לא-היה גשם בארץ בשו אכרים חפו ראשם :

ה כי גם-אילת בשדה ילדה ועזוב כי לא-היה דשא :

ו ופראים עמדו על-שפיים שאפו רוח כתנים כלו עיניהם כי-אין עשב :

או שיעור הכתובים בדרך אחרת, (ג-ו) והוא, כי על כמה דברים מרחם יתברך על בצורת. אחת, בשביל תנוקות של בית רבן שלא חטאו, ב', על ידי הכלם מאשמותינו כד"א וימנעו רביבים וכו' ומצח אשה וכו' מאנת הכלם, ואמרו רז"ל שהגשמים נעצרים על עזות פנים, שנאמר וימנעו כו' ומצח וכו' מאנת הכלם. ג', על שמהפכים בעפר ארץ ישראל. ד', בשביל בע"ח כי אדם בשביל בהמה יושיע ה'.

על כן על האחת אמר (ג) **ואדיריהם** הם חכמיהם, ע"ד אומרם ז"ל על אביר הרועים על היות ראש הסנהדרין, וא"כ **צעוריהם** המתייחסים אליהם הם תנוקות של בית רבן שלחום למים, לומר שעליהם יחמול יתברך להמציא להם מים כאשר עשה לישמעאל כאשר הוא שם, **ובאו על גבים וכו'** שבו כליהם ריקם.

ועל הב' אמר **בושו והכלמו** הפך מיאנת הכלם. ומרוב הכלמה **חפו ראשם** שעשו כמנשה, שחפה ראשו באופן שלא יוכל להביט לשמים וזהו **חפו ראשם**.

ועל הג' אמר (ד) **בעבור וכו'**, לומר ואם מה שעצרת השמים הוא **בעבור האדמה** שהיא עלובה, שביטלנו שמטין ויובלות ועל עלבונה תייסרנו בעצירת גשם, אלו בהעדר הגשם לא היה לה צער החרשנו, אך הנה **חתה** ונכנעת כי אין גשם בארץ שע"י כן אין מהפכים בעפרה, כי הנה **בושו אכרים** החורשים **כי** כאשר **גשם לא היה** כלל אין חרישה כנודע, שאין חורשים עד יהיה לפחות גשם פעם א' **בארץ, וחפו ראשם** בעפר על שלא זכו להפך בו.

ועל הד' אמר (ה) **גם אילת וכו'**, לומר, אוי לנו כי חסת על הבע"ח לתת להם מים לשתות ולא לנו, כי בעירינו הלכו לשתות לגבים ולא מצאו מים, והבע"ח בשביל האילה נתת לה מים שהוא מעין הנפתח במקומה אך לא גשם כי **ילדה ועזוב** לא על העדר מים לשתות, כי אם **שלא היה דשא** כי לא המטיר ה' על הארץ, גם **פראים עמדו על שפים** ולא חסרו מים לשתות, ואם **שאפו רוח כו'** הוא על כי אין עשב נמצא, כי מים שלא היה לנו הנאה לא חסרו, וגשם שהיה לנו הנאה להצמיח חסר מהם בשבילנו, כי (תהיה) (תחת) היות לנו תשועה בשבילם היה להם רעה בשבילנו.

ז אם-עונינו ענו בנו ה' עשה למען שמך כי-רבו משובתינו לך חטאנו :
ח מקוה ישראל מושיעו בעת צרה למה תהיה כגר בארץ וכארח נטה ללון :
ט למה תהיה כאיש נדהם כגבור לא-יוכל להושיע
ואתה בקרבנו ה' ושמך עלינו נקרא אל-תנחנו :

(ז) **אם עונינו ענו בנו כו'.**

לבוא אל הענין נזכירה שני דברים מפורסמים הלא המה:

א', כי החוטא מתרחק מה' ובשובו שב ומתקרב אליו, כמו שאמרו ז"ל על שלום שלום לרחוק ולקרב והוא מאמר הכתוב באומרו שובה ישראל עד ה' אלוהיך.

ב', כי כל עוון ופשע שאדם חוטא נברא ממנו קטגור, הוא מלאך רע המקטרג עליו וממוגגו כנודע, ונקל זאת בעיניו כי אם גם מחטיאו ככתוב אצלנו על מאמר התנא עבירה גוררת עבירה, כי הכחות טומאה ההם הן הם המחטיאות את עושיהם כי מחזיק בו, ואשר החל לטמא מוסיף בטומאת העוון אשר חטא בו, ולא ירפנו עד עשותו כיוצא בו תמיד, ואם ירצה החוטא לשוב לא יניחנו ויחזיק בו, והוא כח משובתו תמיד.

עוד שלישית, והוא מאמר **ספר הזוהר** פרשת נשא כי האלוהים עשה את היצר הרע לטוב לנו, למען נזכה לנצח אותו כמשל השפחה כמפורש שם.

ובבוא אל הענין, אמר (ז) **אם עונינו ענו בנו** שהעידו לפניך איך עשינו אותם, **ה' עשה למען שמך** כי כל ישעם וכל חפץ עונינו בהעידם, הוא נגד כבוד שמך הפך רצונך, כי רצונך הוא

נהיה דבקים בשמך, ואם חטאנו שנשוב עד ה' כד"א **שובה ישראל עד ה' אלוהיך**, אך אלה כשמפתים אותנו לחטא ומה שמעכבים בידנו מלשוב ולהחזיק במשובה, לא למען נזכה ע"י הכריענו אותם הם עושים, כי אם להרחיקנו משמך ולדבקנו בטומאה, כי הנה **כי רבו משובותינו לך חטאנו** יחד אנו עונינו הנזכרים, כי גם המה כמונו חוטאים לך במה שגוררים עבירות ומשובות לא כרצונך, שעשית היצר הרע למען נזכה בנצחנו אותו רק להפרידנו משמך ולדבקנו בטומאה, ועל כן אמרנו **עשה למען שמך**, כי כל ישעם הוא נגד שמך ועל כן אל תפן אלימו, כי הן הם פועלי הרעה ואח"כ מעידים עלינו לכלותינו.

או יאמר כי אמר משה רבנו עליו השלום **ילך נא ה' בקרבנו כי עם קשה עורף הוא ומעותד לחטא הרבה**, ואם ילך מלאך אתנו לא ישא לפשעינו, על כן טוב טוב תהיה עמנו שע"י כן וסלחת וכו', ועל דרך זה יאמר **אם עונינו וכו' ה' עשה למען שמך כי רבו משובותינו**, הנה **לך חטאנו** ולא למלאך שלא ישא, שאדרבה להיותנו עם קשה עורף מרבים לחטא צריך חברתך למחול.

או יאמר, במה שאמרו **בספר הזוהר** על פסוק **גם ה' העביר חטאתך** שהעון מעיד לפני ה' לקטרג, וע"י אמור דוד חטאתי העבירו יתברך מלפניו, על דרך זה יאמר, **אם עונינו** העידו וקטרגו בנו, שהיה העדות שענו **כי רבו משובותינו**, על כן אנו מתוודים ואומרים **לך חטאנו**, וכמו שעל אמור דוד חטאתי העברת העון, גם לנו תעבירם מלענות בנו סרה.

ועוד טענה אחרת לרחמנו מחרפת **רעב הבצרות**, והיא כי הנה **(ח) מקוה ישראל ה' כו'**, והוא כי אם טמאים אנחנו בטומאת עונינו, הנה **מקוה ישראל** לטהרם הלא הוא ה', בהיותו **מושיעו בעת צרה**, כי בראות ישראל כי ה' מושיעו בצרה שרואה ההשגחה בחוש, אז שב מעונותיו ונטהר כטובל במקווה, מה שאין כן אם האל מסתתר שמהרהר חלילה, כי עזב ה' את הארץ ונשאר בטומאתו בו, וזהו **מקוה ישראל ה' מושיעו בעת צרה**.

ועוד טענה אחרת והיא **למה תהיה כגר בארץ כו'**, ויתכן הוא ענין האמור **באיכה רבתי**, כי כביכול היה הקדוש ברוך הוא בוכה על שני דברים: **א'**, על כי עזב שמים ושמי השמים ובחר לשבת בארץ, ועתה חוזר אל מקומו הראשון שהוא ח"ו לעג לגויים וכו', **שנית**, על בית המקדש שציוה לבנותו לשכן שמו שם ועתה מחריבו.

והנה יתכן כי שתי אלה הן האמורות פה, **והאחת** שאומר אליו יתברך הנביא **למה תהיה כגר בארץ**, כי תהיה ותדמה לגר ההולך אל ארץ, שגר שם עד יראה אם שם ינוח לו, ואם לאו

הולך ושב אל מקומו, והנה לאיש אינו חסרון כבוד, כי לא איש אל לדעת את העתיד, אך לאלוהי עולם היודע כל העתידות אינו, כבודו לומר שבחר בתחתונים בחשבו שיעשו רצונו, ועתה שלא עשו יחזור למקומו, כי הכל גלוי לפניו יתברך, שע"כ אמרו במדרש שהיה אומר הוא יתברך שיהיה ללעג לגויים, וזהו **למה תהיה כגר בארץ**.

ועל השנית אמר **וכאורח נטה ללון**, כי הבית המקדש אשר בנו לשמך היה ראוי יהיה בית עולמים, ולא כאורח שמביא אתו אהל ונוטה אותו ללינה אחת, כי כך הוא לפניו יתברך ת"י שנה שהיה הבית המקדש קיים כלינת לילה אחת לאדם שהוא פחות מחצי יום, כאשר יש לילה קצר מהיום שתי שעות בקיץ שעולה כת"י שנה, כדבר שנאמר **כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור וכו'**, וזהו **וכאורח נטה ללון** כלומר שלא תהיה בבית אשר שכנת שמך בו, אל יהיה כאורח נטה אהל ללון לינה אחת בלבד ומיד סותר אהלו ונוסע, כך אל תחריב ביתך ותשוב למקומך הראשון.

(ט) למה תהיה כאיש נדהם כו'. בסוף תפילתו חשש פן ישתוק הוא יתברך מלענות אותו, כדרכו יתברך למי שאין ראוי מי שהתפללו עליו, ואמר **למה תהיה וכו'**, לומר, כי הנה דרך המלך שמתחננים אליו על דבר מה, ואם אין רצונו לתת את שאלתו מחריש ועושה עצמו כטרוד, שאין דעתו מיושבת לשית לב אל דברי המתחנן, או מחריש למה שאינו יכול להושיע, ובוש מלומר שאינו יכול להושיע ושותק ועושה עצמו ככעוס, והנה שני אלה אינם בו יתברך חלילה לא זו ולא זו, על כן אמר, למה תעשה כדרך אנשים במה שאינו בכך חלילה, כלומר ויאמרו כי אחד מהם בכך ח"ו,

ועל האחד אמר למה תהיה כאיש נדהם

ועל השנית אמר כגבור לא יוכל להושיע.

ושמא תאמר, כי על שהעם עובדי עבודה זרה אתה עושה הנס גם שעושים כן לא עזבוך בקרבם, כי בלבם הוא כי אין כמוך וזהו **ואתה בקרבנו ה'**, אלא שלחמדת דברים שחושבים להרוויח בעבודה זרה הם עושים אך הלב עמר.

ועוד, כי הנה גם שעובדים אלוהי נכר אין נקרא על שם שום אלוה, לומר שהם עמו של עבודה זרה פלונית כי אם עם ה' אלה, וזהו **ושמך עלינו נקרא**, כלומר ועל כן יש חילול חלילה לעיני הגויים, שיאמרו עם ה' אלה ומאמצו יצאו, ועל כן **אל תניחנו** ותסתלק מאתנו, וזהו **ושמך כו' אל תניחנו**.

י כה-אמר ה' לעם הזה כן אהבו לנו רגליהם לא חשכו וה' לא רצם

עתה יזכר עונם ויפקד חטאתם :

יא וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אֶל-תִּתְּפֹלֶל בְּעַד-הָעָם הַזֶּה לְטוֹבָה :
יב כִּי יִצְמוּ אֵינִי שֹׁמֵעַ אֶל-רִנָּתָם וְכִי יַעֲלוּ עָלַי וּמִנְחָה אֵינִי רֹצֵם
כִּי בַחֲרֵב וּבִרְעָב וּבְדִבְרֵי אֲנֹכִי מְכַלָּה אוֹתָם :

הנה מלת (י) כן משוללת הבנה, כי לא אמר דבר שעליו יאמר כי כן כדבר האמור אהבו לנוע.
 ועוד אומרו רגליהם לא חשכו, כי אם אם אהבו לנוע ודאי שלא יחשכו רגליהם.
 ועוד אומרו וה' לא רצם האם היה עולה בדעת שירצם על כך.
 ועוד כי לא פורש המקום שאהבו לנוע שמה ורגליהם לא חשכו מלכת שם.
 ועוד אומרו עתה יזכור עונם כו' כי מלת עתה מיותרת.
 ועוד איך יזכור העון ויפקוד החטא, שהוא כטענו חטים והודה לו בשעורים.

אך לבוא אל הביאור נזכירה מאמר רז"ל בגמרא, אם רואה אדם שיצרו מתגבר עליו ילבש שחורים ויתעטף שחורים וילך למקום שאין מכירים אותו כו', והוא כי ע"י כן יכנע לבבו, והנה אין ספק שאם ילך בלבושיו הטובים לעיר אחרת שלא יכנע לבבו, כי צריך שתי הדברים ללבוש שחורים והתעטף שחורים ולהיות גולה כי זה וזה גורם התשובה.

ונבוא אל הענין, והוא כי אחר אומרו את דברי תפילתו על הבצרות, אשר מן הסתם ראה בעם איזה צד הוראת תשובה, שעל זה סמך לבקש עליהם רחמים, והוא גלות שגלו ממקומם נודדים ללחם, כאומרו ושעריה אומללו שעזבום יושביהן, והנה גלות מכפרת עוון באופן שעל בלתי התקבל התפילה הלא יתחמץ לבבם, על כן בא ויאמר כה אמר ה' לעם הזה, כלומר, אם לא קבל הוא יתברך אל תתמהו, כי הנה כה אמר ה' לעם הזה הנה כן כו', לומר אילו היו לובשים שחורים ומתעטפים שחורים, וגולים והולכים למקום שאין להם מכירין היו נכנעים ושבים, אך הנה כן אהבו לנוע, כלומר כן כמות שהן בלי שינוי בלבושיהם ועיטופם אהבו לנוע ממקומם, ועל כן עם היות כי רגליהם לא חשכו מלכת למקום שאין מכירים, עם כל זה וה' לא רצם כי לא נכנעו ולא תקנו מעשיהם, כי היה גלות משולל הכנעה, ואדרבה עשו התעוררות לזכור עוון, והוא ע"י הגלות שהוא זכות בצד מה נזכר הענין בב"ד של מעלה לזכות, ומידת הדין מקטרגת על שהעיקר חסרו שלא נכנעו ושבו, ועל ידי כן מתבקר פנקסם ונזכר עוונם ונפקדים חטאתם, וזהו אומרו עתה יזכור עונם וכו', והוא כי הנה ידענו מרז"ל כי אין מיתה בלא חטא ואין ייסורין בלא עוון, הנה כי הייסורין באין על עוון והמיתה על חטא, וזה יאמר עתה יזכור עונם למרקם בייסורין ואח"כ יפקוד חטאתם להמיתם בהם, כי אין ייסורין בלא עוון ואין מיתה בלא חטא.

או יאמר, מה שאמרו בספר הזוהר על פסוק גם ה' העביר חטאתך כו', כי כל עוון שאדם חוטא נעשה ממנו מלאך משחית מקטרג עליו לפניו יתברך, ואמרו כי ע"י הוידוי שנכנע דוד ואמר חטאתי סילקו יתברך מלפניו וזהו והעביר חטאתך.

עוד ידוע, כי המשחית ההוא עצמו הוא המדכאו בייסורין כד"א ותמוגנו ביד עונינו, ובזה יתכן יאמר אחר שהגלו ממקומם לא שווה להם כמדובר, נמשך שנתבקר פנקסם ונתעורר העוון הוא המשחית שעשה בו, לזכור העוון ולקטרג ולייסרם העוון עצמו הוא המשחית, וזהו עתה יזכור ומי יהיה הזכור עונם, כי העוון עצמו הוא המשחית ומקטרג, והוא הפוקד וממרק אותם בייסורין, וזהו ויפקוד חטאתם שאגב יסרו אותם העוון על המזיד גם יפקוד על השגגות.

או יאמר על פי דרך זה ויפקוד חטאתם, כי ע"י מה שעונם יזכור המזיד ע"י מה שנתבקר הפנקס ימשך שאגב מה שוה' הוא ובית דינו הנז' כאמרו וה' לא רצם, שנוסף על פקידת העוון גם ויפקוד חטאתם השם הנז', והנה ענין זה הוא מה שאמר מתחילה ה' לעם הזה, אך עתה שהרבו לפשוע יותר הנה ויאמר ה' אלי אל תתפלל וכו'.

(יא) ויאמר ה' כו'. הלא התפללת ושיתפת את עצמך עם העם, באמור אם עונינו כו' אל תעשה כן, כי אם אל תתפלל בעד העם הזה, כלומר אם לא על עצמך כי אם אף אם יצומו אינני שומע אל רנתם, וז"א ויאמר ה' אלי כי מלת אלי היא מיותרת, אך הוא לומר ויאמר ה' אלי כלומר על הנוגע אלי אל תתפלל בעד העם הזה, כלומר בעדם בלבד.

(יב) כי יצומו אינני שומע אל רינתם כו', ויתכן כיון ענין מאמרם ז"ל על פסוק אם יכופר לבית עלי בזבח ומנחה, שאמרו ז"ל בזבח ומנחה אינו מתכפר אבל מתכפר בתורה ובגמילות חסדים, שהוא כמפורש אצלנו במקומו, כי להיות כי על שלשה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים ועל כן אמרו כיון שמיעט עבודה נשאר תורה וגמילות חסדים, וכן אמרו רז"ל לא נחרבה ירושלים אלא על ביטול תורה, כי ויתר ה' על עבודה זרה כו' ולא ויתר על ביטול תורה, וזה יאמר פה כי יצומו לא יועיל, כי הלא אינני שומע אל רנתם היא רנה של תורה כד"א קומי רוני בלילה, ואמרו רז"ל אין עיקר רנה של תורה אלא בלילה, וכן אמרו לשמוע אל הרנה ואל התפילה במקום רנה של תורה שם תהא תפילה, כך אומרו אל רנתם יאמר על רנה של תורה, לומר, אם יצומו לא אחוש אחר שאינני שומע אל רנתם של תורה כי ביטולה, כי אף בזבח ומנחה אינו מתכפר, וזהו וכי יעלו עולה ומנחה אינני רוצם, שהוא כי אם בתורה ובגמ"ח והמה ביטולה גם אנכי לא ארצם. כי בחרב וכו' כלומר כי רעתם רבה עד גדר שהגיע הדבר עד גזרתי כי כו' אנכי מכלה אותם, שאין צריך

לומר ע"י תת רשות למשחית שמכלה ואינו מבחין, כי אם אפילו אנכי מכלה אותם, ואיך ע"י זבח או מנחה ארצם או ע"י צום מתכפר בלי תורה.

יג ואמר אֱהָה אֲדֹנִי ה' הִנֵּה הַנְּבִאִים אֹמְרִים לָהֶם לֹא-תֵרְאוּ חָרֵב וָרֶעֶב לֹא-יְהִיֶּה לָכֶם כִּי-שְׁלוֹם אִמַּת אֶתֶן לָכֶם בַּמָּקוֹם הַזֶּה :

יד וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי שֶׁקֶר הַנְּבִאִים נְבִאִים בְּשִׁמִּי לֹא שְׁלַחְתִּים וְלֹא צוִיתִים וְלֹא דִבַּרְתִּי אֲלֵיהֶם חֲזוֹן שֶׁקֶר וְקֶסֶם (וְאֵלּוּל) (וְאֵלִיל) (וְתַרְמוֹת) (וְתַרְמִית) לָבֶם הֵמָּה מִתְנַבְּאִים לָכֶם :

טו לֹכֵן כֹּה-אָמַר ה' עַל-הַנְּבִאִים הַנְּבִאִים בְּשִׁמִּי וְאֲנִי לֹא-שְׁלַחְתִּים וְהֵמָּה אֹמְרִים חָרֵב וָרֶעֶב לֹא יְהִי בְּאַרְץ הַזֹּאת בְּחָרֵב וּבְרֶעֶב יִתְמוּ הַנְּבִאִים הֵמָּה :

טז וְהָעַם אֲשֶׁר-הֵמָּה נְבִאִים לָהֶם יִהְיוּ מֹשְׁלִיכִים-בְּחוּצוֹת יְרוּשָׁלַם מִפְּנֵי הָרֶעֶב וְהַחֲרֵב וְאִין מִקְבֵּר לְהֵמָּה הֵמָּה נִשְׁיָהֶם וּבְנֵיהֶם וּבְנִיתֵיהֶם וְשִׁפְכֵתִי עֲלֵיהֶם אֶת-רַעְתָּם :

(יג) **ואמר אהה אדוני ה' כו'.** השיב להקב"ה ואמר, הלא לא על ההמון עיקר אשמת דבר כי אם על נביאי השקר, כי אומרים להם **לא תראו חרב**, כלומר, אפילו חרב של שלום לא תראו כד"א **וחרב לא תעבור בארצכם, ורעב** אף שיש בצרות כנז' בסמוך יתוקן, וזהו **ורעב לא יהיה לכם כי שלום אמת כו'**, והוא כי מארבע כתות שנעשו מלאכי השרת בבריאת אדם, הב' המנגדים היו כת שלום וכת אמת, שעל כן לתקן השליך אמת ארצה אמרו לישראל, כי שלום אמת הם אחדות שתי הכתות יחד לטובה **שלום אמת אתן במקום הזה.**

(יד) **ויאמר ה' אלי שקר הנביאים כו' לא שלחתים** בשליחות **ולא צויתים** שום צווי, ואפילו **לא דברתי אליהם** שום דבור מעולם לא זה ולא אחר.

(טו - טז) **בחרב וכו', והעם אשר המה ניבאים להם כו',** הנה יראה כי לא כל העם היו הולכים אחרי נביאי השקר כי אם קצתם, ועליהם אמר כי **יהיו מושלכים בחוצות ירושלים כו' ואין מקבר להמה**, ביחוד ויוכר הדבר בהיות **המה נשיהם כו'** מה שאין כן שאר העם, למען ידעו כי נאצו האנשים ההמה את ה' ששמעו את נביאי השקר, האומרים להם **לא תראו חרב ורעב לא יהיה**, כי מידה כנגד מידה אפרע מהם **מפני הרעב והחרב** יהיו מושלכים כו', כי אם יהיו אנשים בעיר להיותם נטושים לבקש אוכל להשיב נפש מפני הרעב, וגם מפני החרב לא יצאו מהעיר לקוברם, פן יפגעו בהם שולפי חרב אויב, וזהו אומרו **מושלכים בחוצות ירושלים מפני הרעב והחרב**, ולא אמר מהרעב והחרב כי גם שלא יהיו כולם מתי רעב או חרב, אמר כי מה שיהיו מושלכים ולא נקברים יהיה מפני הרעב והחרב כמדובר, **ואין מקבר להמה** בייחוד, ופירש ואמר **המה נשיהם ובניהם ובנותיהם כו'**, כי כל הנכלל בהם לא יקברו, מה שאין כן השאר זולתם, והטעם הוא, כי על אלה אשפוך **עליהם רעתם**, והוא, כי בשאר העם

לא ישפוך עליהם האף וחימה כי אם בציון וירושלם, כד"א כלה ה' את חמתו ושפך חרון אפו ויצת אש בציון, ומן השירורין הוכו בני האדם, אך באלה **ושפכתי עליהם רעתם** כי אשמתם תשפך על עצמם.

יז ואמרת אליהם את-הדבר הזה תרדנה עיני דמעה לילה ויוםם ואל-תדמינה כי-שבר גדול נשברה בתולת בת-עמי מכה נחלה מאד :
 יח אם-יצאתי השדה והנה חללי-חרב ואם באתי העיר והנה תחלואי רעב כי גם-נביא גם-כהן סחרו אל-ארץ ולא ידעו :

(יז) ואמרת אליהם את הדבר הזה וכו'. שהם עם ריבוי האת שני דברים:

על האחד תרדנה עיני דמעה
 ועל השנית לילה ויוםם ואל תדמינה.

ופירש האחד כי שבר גדול נשברה כו',
 והשני היא על מכה נחלה מאד.

(יח) האחד היא כי אם יצאתי השדה והנה חללי חרב,

ב. והמכה נחלה מאד היא, כי ואם באתי העיר והנה תחלואי רעב שהיא נחלה מאד, שזולת העדר מרפא גם היא נחלה מאד בצער מתחולל.

והטעם הוא על היותם מותרים ועומדים, ולא ידעו לשוב מרעותם ולישמר וזהו **כי גם נביא כו'**. ואחשוב שהוא מה שאמרו ז"ל בתחילת הספר, כי שלשה נביאים היו יחד בזמן ההוא, חולדה הנביאה הייתה הולכת אל הנשים, וצפניה אל האנשים מבית לבית, וירמיה בחוצות ובשוקים,

וזה יאמר, **כי גם נביא** שהוא צפניה והגם מרבה את חולדה, **וגם כהן** הוא ירמיה הכהן שלשה אלה **סחרו** וסיבבו **אל ארץ ולא ידעו** העם לישמר מהרעה ע"י תשובה, ועל היות הרעה רבה ובלי תרופה, שב הנביא ירמיה להתחנן ואמר **המאס כו'** כאשר יבוא בס"ד.

יט המאס מאסת את-יהודה אם-בציון געלה נפשיך
 מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא קנה לשלום ואין טוב ולעת מרפא והנה בעתה :
 כ ידענו ה' רשענו עון אבותינו כי חטאנו לך :

ראוי לשים לב אל הכפל הזה (יט) מאוס מאסת,

ועוד, האם לא זכר ירמיה מקרא שכתוב **לא מאסתי ולא געלתי לכלותם**, ומה גם לרז"ל האומרים שכך השיב לו הקדוש ברוך הוא על זה, הרי כתבתי בתורה **לא מאסתי וכו'**, והלא כמו זר נחשב יצטרך הנביא, שיזכור לו הוא יתברך הכתוב בתורה.

ועוד ציון מאן דכר שמה, כי לא נאמר **בציון** דבר כי אם בעם, כאמרו **אם יצאתי השדה והנה חללי חרב, ואם באתי העיר והנה תחלואי רעב**, ואם כן איך יאמר **אם בציון געלה נפשך**. ועוד שאחר שעל העם ועל ציון הייתה התלונה, למה אח"כ אינו מזכיר בטענותיו רק את ענין העם.

ועוד מה זו תמיהא **מדוע הכיתנו כו'** כי על אשמותם הוכו, וכן אומרו **קוה לשלום ואין טוב** איך יבוא הטוב אם אין שבים. גם ראוי לשים לב איזו היא עת מרפא שאומר **לעת מרפא כו'**, וגם לא היה לו לומר **והנה בעתה**, כי אם כמה שאמרו בתחילה ואין לנו מרפא. ועוד אומרו **(כ) ידענו ה' רשענו** מה בצע בידיעת הרשע אם תשובה איננה. ועוד אומרו **עון אבותינו כי חטאנו לך** שהם דברים משוללי הבנה, שאם הוא שחזרנו לעשות עון אבותינו היה לו לומר עון אבותינו שעווינו לך או חטא אבותינו שחטאנו לך.

אמנם אמר הלא אמרת **כי יצומו אינני שומע אל רנתם כו'**, כי **בחרב וברעב ובדבר אני מכלה אותם** וכן בפסוק הקודם, לזה אמר **אם יצאתי השדה והנה חללי חרב, ואם באתי העיר והנה תחלואי רעב**, על כן בא והתחנן ואמר לפניו יתברך **המאוס כו'**, לומר, הלא זה גדר מאיסה כלומר ואתה אמרת בתורה, ואף גם זאת כו' **לא מאסתי כו'** ועתה **המאוס**, שאני רואה אם התשובה שיש להשיב על מה שכתבת בתורה היא, לומר כי שם לא אמרת רק על כל כללות ישראל, ועתה מאסת את יהודה בלבד שהוא יהודה, ובריבוי **האט** גם את בנימן הנטפלים עליהם, כלומר, ולא את שבט הלוי כמוני ירמיה הכהן ושאר שבטים, או שמא התשובה היא אחרת כי שם אמרת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתי ועתה הם בציון עירך, וזהו כמתמיה אם בציון שאינה ארץ אויבנו געלה נפשך ביהודה הנז', כי להיות בציון אין צריך לומר מאיסה כי אם גם געילה תוכל עשות, ולא ינגד אל מאמרך בתורה, כלומר והוא תימה כי אינה סברא כי קל וחומר הדברים.

ושמא תאמר, ומה ראית, והלא ידעת כי מכתו יתברך היא מרפא, כמו שאמרו ז"ל במקומות רבים בשר ודם מכה באיזמל ומרפא ברטיה, אבל הקדוש ברוך הוא במה שהוא מכה הוא מרפא, כי החולאים והייסורין הם לטובה, הנה זה לא יתכן פה, כי אין לומר שאינה מאיסה אלא ייסורין להשיבנו אליך, כי הלא זה היה אם מהמכה זו היה נמשך מרפא, אך אדרבה אני מתלונן ואומר **מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא**, כי אם תאמר לי **קוה לשלום** ע"י תחלואי רעב שהן ייסורין, הלא זה היה כאשר הצדיק נחלה ומוסר שלומנו עליו, שע"י הייסורין יש שלום

לעם, כענין ייסורי רבי ודומים לו, אך עתה אין לומר כך כי הלא **ואין טוב**, כי התחלואי רעב אין במ איש טוב שבמוסרו ישליו העם, וזהו **ואין טוב** כד"א אמרו צדיק כי טוב, וגם אין לומר כי המוכים בעצמם ע"י תחלואים ישובו, כי לא יבצר מהם כי עונתם גרמו רעתם, אלא שלא יוסרו תחלואיהם מיד עד מלאת קצבת צורך המירוק, ועל ידי תשובה וייסורין ממרקים ירפאו, ולכן נקוה עד עת המרפא אשר ידע אל דעות ה' מתי היא ויקומו, לזה אמר אם אמרנו **קוה לעת מרפא** כי תבוא אי אפשר, כי **והנה בעתה** כי אין זה כשאר חללים שיוכל איש להתבודד ולתת אל לבו, כי על כי אין אלוהיו בקרבו מצאום הרעות ויתישב בדבר וישוב עד ה', אך ע"י תחלואים אלו הנה בעתה ותימהון לבב, שלא יוכל איש להירפא על ידי ישוב הדעת והתבודדות כי איננו.

או יאמר, בהזכיר מאמרם ז"ל על פסוק **מזמור לאסף אלוהים באו כו'** קינה מיבעי ליה, והשיבו כי לשמו יתברך נעים לזמר, שבאו גוים בנחלת ה' והוטל בה הכעס, שהיה ראוי להטיל על ישראל, והיינו דכתיב **כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון וכו'**, וכן כתבנו למעלה בכוונתו יתברך, באומרו עלו בשרותיה ושחתו וכלה אל תעשו, שאמר הוא יתברך הנה נתחייבו כליו, על כן הכעס שהיה ראוי להטיל על העם אטיל על העיר, ועל כן עלו בשרותיה ושחתו וע"י כן וכלה אל תעשו.

ונבוא אל הענין, אמר כמתמיה **המאס מאסת את יהודה**, המאס את עשרת השבטים מאסת גם את יהודה, שמרבה האת את כל הנטפלים ביהודה, כשבט בנימן וזולתו כי זה כל ישראל, כלומר זה לא יתכן כי הוא הפך מה שכתוב בתורה לא מאסתי כו', ועוד כי **אם בציון געלה נפשך**, כד"א **כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון**, והוא האמור למעלה **עלו בשרותיה וכו'**, אם כן אפוא **מדוע הכיתנו באופן שאין לנו מרפא**, כי הלא מה ששפכת חרון אפך בציון לא היה רק למען הקל מעל ישראל, אך **אם בציון געלה נפשך** ומסרת אותה ביד אף וחימה, **מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא**, שאם כן מה הועלת בתקנתך בשפוך חרונוך על ציון שלא חטאה, אחר שאין לנו מרפא וכלה אתה עושה, כאמור **בחרב ברעב ובדבר אני מכלה אותם**.

או שיעור הכתוב על דרך זה, האם אפשר יהיה **מאוס** הוא לומר ש**מאסת את יהודה** שחטאו לך, אך **אם בציון יתכן געלה נפשך**, כלומר, שאי אפשר כי היא לא חטאה, ולמה שפכת בה חרון אפך, כי אין לומר שהיה כדי להקל מעל ישראל, שאם כן **מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא**, באופן שתגעל בציון ותמאס אותנו, ומה הועלת בגעלך את ציון אם אין למכתנו ארוכה בדבר, ושאר הפסוק כדלעיל בקודם.

ושמא תאמר, כי גם שהנה בעתה ואין להם ישוב הדעת לתת אל לבם לשוב עד ה', כי תחלואי רעב לבם בל עמם, עם כל זה היה להם לפחות להתחיל בקצת תשובה גם שלא תהיה גמורה, הנה גם לא נעדרה קצת תשובה בצד מה בשני דברים:

א', כי **(כ) ידענו ה' רשענו**.

שנית, **עון אבותינו כי חטאנו לך** הוא כי תחילת תשובה היא הכיר האדם רשעו, כי על בלתי מכירו הכתוב אומר הנני נשפט אותך על אמריך לא חטאתי, הפך המכירו שע"י כן הוא מתחרט ונחם על רעתו, ועל זה אמר **ידענו ה' רשענו**,

והשנית היא לבל הקטין העוון בעיניו כי אם להגדילו כנלמד ממשה רבנו ע"ה, שאמר **אנא חטא העם הזה חטאה גדולה**, ואמרו רז"ל שעל שמוע מפיו הגדלת החטא, נשמטו שלשה מהמקטרגים ונשארו שנים בלבד אף וחימה, ועל זה אמר **עון אבותינו כי חטאנו לך**, כלומר, גם ידענו כי גדול גדר רשענו עד שיעור כי זדונות של אבותינו כשגגות שלנו, וזהו **עון אבותינו כי חטאנו לך**.

כא אל-תנאץ למען שמך אל-תנבל כסא כבודך זכר אל-תפר בריתך אתנו :
כב היש בהבלי הגוים מגשמים ואם-השמים יתנו רבבים הלא אתה-הוא ה' אלהינו ונקוה-
לך כי-אתה עשית את-כל-אלה:

(כא) אל תנאץ למען שמך וכו'. הנה אמרו רז"ל על הפסוק **כי יד על כס יה כו'**, כי נשבע הוא יתברך לבל חבר אותיות יה משמו הגדול אל אותיות ו"ה, וגם לא יחבר אות א' של כסא אל אותיות כס, עד ינקם מעמלק שהוא בזמן הגאולה, וידוע ליודעים חן, כי אין שמחה לפניו יתברך עד יהיה השם שלם והכסא שלם, וגם ידוע אצלם, כי אם יש אחיזה לחיצונים לקבל מהשפע הבא לעולם ע"י כסא הכבוד, הוא בעוד הכסא בלתי שלם בלי אל"ף, כי אחר ישתלמו כל השפע לא יהיה רק לישראל, והוא רצון הכסא ושמחתו להשפיע בקדש ישראל.

ונבוא אל הענין, אמר **אל תנאץ את ישראל למען שמך**, כי כל עוד שאתה מנאץ אותנו אין שמך שלם ולא הכסא, ועל כן אמר **אל תנאץ למען שמך** ולא למעננו, וכן **אל תנבל כסא כבודך** שתריק שפע אל החיצונים, כי ניבול הוא לה' שהוא בעודו בלי אל"ף, כי בהיותך ברצון אתנו יתוקן הכל, והנה עתיד אתה לעשות כן לתקן **שמך וכסאך** ע"י היותך ברצון עמנו, כי הלא אי אפשר יהיה התיקון ע"י שתבחר בגוי אחר ותגעל בנו, כי הלא **זכור כי אל תפר בריתך אתנו**, ואם כן מה שאתה עתיד לעשות באחרונה תקננו מעתה, ועל פי דרכו כיוון לומר, גם אם תמה זכות ברית אבות בריתך אתנו לא תמה, וזהו **אל תפר בריתך אתנו** הוא אשר לך אתנו, והוא מאמרו יתברך **לא מאסתי כו' להפר בריתי אתם**.

ושמא תאמר, הלא מה שאמרתי הוא בהיותכם רצויים לפני, והראיה כי אמרתי **לא מאסתי** כו' **להפר בריתי אתם כי אני ה' אלוהיהם** שהוא בהיותכם ראויים לכנות אלוהותי בכם, (לזה אני אומר כי גם בהיותנו בלתי ראויים לכנות אלוהותי בכם) לזה אני אומר כי גם בהיותנו בלתי רצויים לפניך אלוהותך נקרא עלינו, והראיה כי הנה ממטיר לנו ואין זה בזכות הגויים, כי אם למה שאתה אלוהינו עם שאין אנו ראויים.

(כב) וזהו היש בהבלי הגוים מגשמים כו', והוא כי אמרו רז"ל במסכת תעניות עורפילא דקמי מיטרא מיטרא, שהוא כי עורפילא הבאה בתחילה שהם רביבי גשם דק, הוא סימן שימטיר אח"כ גשם כראוי.

ונבוא אל הענין, אמר **היש בהבלי הגוים מגשימים** גשם כדרכו, עם היות שכבר **השמים יתנו** תחילה **רביבים** שהיא עורפילא, עם כל זה לא יספיקו לתת הגשם אחר הרביבים שהוא עורפילא, עם היות שהיא סימן לבוא אחריה גשם מעצמו, הלא אתה ב"ה במה שאתה אלוהינו ונוסף על היותך אלוהינו הוא בזכות שנקוה לך, עם שכעת אין אנו רצויים לפניך, כי אתה עשית את כל אלה, שנתת לנו רביבים וגשמים עם שאין אנו רצויים לפניך, ואין זה רק על **כי** גם עתה **אתה ה' אלוהינו**, ואם כן יתקיים בנו מה שאמרתי זכור אל תפר בריתך אתנו, כיון שאתה ה' אלוהינו ומקיים מאמריך שאמרת **כי אני ה' אלוהיהם**.

או יאמר היש בהבלי כו'. ענין שקרא לחוני המעגל שעג עוגה ואמר איני זז מכאן עד שתרחם וכו', התחילו גשמים מנטפין אמר לא כך שאלתי אלא גשמי בורות שיחין ומערות, התחילו לירד בזעף אמר לא כך שאלתי אלא גשמי רצון ברכה ונדבה ירדו כתקנן ע"כ.

והנה אין דבר זה נעשה כי אם לישראל שה' אלוהיו למי שבטח ומקווה לו שיעשה רצונו, כאשר קיווה ובטח בו יתברך חוני באומרו אינו זז מכאן עד וכו', וזה יהיה ענין הכתוב **היש בהבלי הגוים מגשימים**, שאחר העדר גשם או אחר רביבים נוטפים שיורידו גשם עצמיי, ואם אחר הנקרא גשם שהוא בעצם יעשה שיתנו רביבים דקים, שישוב ויאמר לא כך שאלתי אלא גשמי רצון כו' ולא בזעף, וזהו **ואם השמים יתנו רביבים** אחר היותם מגשימים, **הלא אתה ה'** במה שאתה **אלוהינו** ו**שנקוה לך** שנבטח בך, שתעשה כאשר קרה לחוני שקוה ובטח בה' ועשה רצונו, מטפין לגשם מטרות עוז ומזעף לגשמי רצון, וזה נראה בחוש, **כי אתה עשית את כל אלה** שיהיו השמים מגשימים אחר הנוטפים, ושאר שיהיו מגשימים שיתנו רביבים של רצון, כי גם שלא סופר בגמרא לא יבצר שהיה כיצא בו בדורות ראשונים ע"י יחיד כחוני, או ע"י רבים שהיו מבקשים מים והחלו נוטפין, ותלו עיניהם למרום עד התחזק המטר, ושאחרי כן היצר להם וקוו מה' גשמי נדבה יהיו וה' עשה למענם.

פרק טו

א וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אִם-יַעֲמֹד מֹשֶׁה וּשְׁמוּאֵל לִפְנֵי אֵין נַפְשִׁי אֶל-הָעָם הַזֶּה

שֶׁלַח מַעַל-פָּנַי וַיֵּצְאוּ :

ב וְהָיָה כִּי-יֹאמְרוּ אֵלֶיךָ אָנָּה נֵצַא וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם כֹּה-אָמַר ה' אֲשֶׁר לְמוֹת לְמוֹת וְאֲשֶׁר לְחָרֵב

לְחָרֵב וְאֲשֶׁר לָרָעַב לָרָעַב וְאֲשֶׁר לְשָׁבִי לְשָׁבִי :

ג וּפְקַדְתִּי עֲלֵיהֶם אַרְבַּע מִשְׁפָּחוֹת נָאֻם-ה' אֶת-הַחֲרֵב לְהָרֵג וְאֶת-הַכְּלָבִים לְסַחֵב וְאֶת-עוֹף

הַשָּׁמַיִם וְאֶת-בְּהֵמַת הָאָרֶץ לֶאֱכֹל וּלְהַשְׁחִית :

ד וַנִּתְּתִים (לְזַעֲוָה) (לְזַעֲוָה) לְכָל מַמְלָכוֹת הָאָרֶץ

בְּגִלְל מִנְשָׁה בֶן-יִחְזָקְיָהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה עַל אֲשֶׁר-עָשָׂה בִירוּשָׁלַם :

ה כִּי מִי-יַחְמַל עֲלֶיךָ יְרוּשָׁלַם וּמִי יִבּוֹד לָךְ וּמִי יִסּוֹר לְשָׁאֵל לְשָׁלֹם לָךְ:

(א) ויאמר ה' אלי כו'. הנה היה נראה בהיותו יתברך כעוס על ירמיה ובלתי מחשיבו, באומרו **אם יעמוד משה ושמואל**, שנראה כאומר וכל שכן אתה שאינך חשוב לפני, על כן תיקן בשלשה דברים:

א', שדבר אליו בלשון שמורה פיוס באומרו **ויאמר** שהוא לשון חיבה, וזהו **ויאמר ה' אלי** כלומר, שלהיות אליו היה לשון אמירה לרמוז כי דרך פיוס דבר על מה שאליו.

ועוד שנית, כיוון באומרו **יעמוד משה ושמואל** שהזכיר שנים יחד, וגם לא אמר יעמדו כי אם יעמוד לשון יחיד, כלומר כי את מעמד שניהם יחד אני מחשיב יותר ממך לעשות קל וחומר, אך גם אתה בדורך כאחד מהם.

ועוד שלישית באומרו **אין נפשי אל העם הזה**, כלומר הלא התפללת על העם ועל ציון, באומרך **למה תהיה כגר בארץ כו'** ואמרת **אם בציון געלה נפשך**, על כן אני אומר לך כי בציון לא געלה נפשי, כי מה שאין **נפשי** הוא **אל העם הזה**, כלומר אך על ציון לא געלה נפשי, **ולא עוד** אלא שלא אזוז ממנה **וזוהו שלח מעל פני ויצאו**, כלומר פני הם במקום הזה והעם הם היוצאים מעל פני, ועל פי דרכו רמז באומרו **העם הזה**, כלומר עודם בהווייתם בלתי כשרים.

ואמר הנה לך ראייה שאינן שבים כי הלא כאשר תאמר להם צאו מעל פני ה', לא יאמרו אין אנו חפצים להיפרד מהשכינה ובה נדבק בתשובה שלימה, (ב) כי אם אדרבה **יאמרו אנא נצא**

וגם זה בשמחה. וזהו אומרו **והיה כי יאמרו אליך אנה נצא וכו'.** והיה הוא לשון שמחה על כן גם אתה אמור להם כהלכות הפה שאסר **אשר למות למות כו'.**

עוד יתכן כיון באומרו **יעמוד משה ושמואל** ולא אמר יעמדו, לרמז מאמר אליהו שאם שלשת האבות היו מתפללים יחד מיד היו נענים, ודוגמתם מאשר היו חיים עדנה ר' חייא ובניו, וזה יאמר, **אם יעמוד יחד משה ושמואל** שהם שנים **אין נפשי כו'.** כלומר, אך אם היו יחד שלשה לא יבצר שאענם.

(ג - ה) **כי מי יחמול עלייך ירושלים כו'.** אמר ראי רעתך אשר עשית לך בעזבך אותי, כי עבד מלך מורד והולך תחת אחר למען הצליח יותר עם השני, אך את שנטשתי בעד אלוהי נכר **מי יחמול עליך** בהצרי אותך, ולא בלבד חמלה כי אם אפילו **מי ינוד לך** דברי ניחומים או אפילו לשאול בשלומך.

ו את נטשת אתי נאם-ה' אחור תלכי ואט את-ידי עליך ואשחיתך נלאיתי הנחם :
ז ואזרם במזרה בשערי הארץ שכלתי אבדתי את-עמי מדרכיהם לוא-שבו :
ח עצמו-לי (אלמנותיו) מחול ימים הבאתי להם על-אם בחר שדד בצרהים
הפלתי עליה פתאם עיר ובהלות :
ט אמללה ילדת השבעה נפחה נפשה (באה) (בא) שמשה בעד יומם בוש וחסרה
ושאריהם לחרב אתן לפני איביהם נאם-ה' :
י או-לי אמי כי ילדתי איש ריב ואיש מדון לכל-הארץ
לא-נשיתי ולא-נשו-בי כלה מקללני :

ולא תאמרי (ו) כי בתחילה כשנטשת אותי הייתי מצלחת ועל כן נמשכת אחר טעותך, לא כן הוא, כי אם מאז **נטשת אותי אחור תלכי**, דמיתי לאדם שהולך לאחור ולא לפנים, שמהלך ופוסע פסיעותיו דרך אחוריו ולא לעבר פניו, כי בכל פסיעה יכשל ויפול במהמורות בל יקום, כי עיניו כלפי פניו ולא לצד ערפו לאחוריו, וטרם הביא עליך הרעה הגדולה הזאת ייסרתיך לאט בהטיית יד בלבד, וזהו **ואט את ידי עליך**, ואח"כ בראות שלא שווה לי **ואשחיתך** ולא מיד, כי אם אחר **שנלאיתי הנחם**, שהייתי מתרה ואומר שאביא עליך רעות ואח"כ הייתי ניחם על הרעה, פעם אחר פעם עד **שנלאיתי הנחם**.

(ז) ואח"כ **ואזרם במזרה** הוא הרעב שהבאתי שהוא כמזרה, שרעב בעיר פזר רגלך בדבר המפזר פיזרתי אתכם, **בשערי הארץ** הן עיירות ארץ ישראל נודדים ללחם ואיה ואח"כ בדבר **שכלתי**, ואח"כ בחרב **אבדתי את עמי** ובכל אלה **מדרכיהם לא שבו**, וע"י החרב האמור (ח)

עצמו לי אלמנותיו, שהוא בימי אחז שהרג פקח בן רמליהו ק"כ אלף מיהודה, ומרוב הדאגה היו בעיני כעצומים ורבים כחול ימים וזה **לי** ולא להם, כי לו עצמו גם בעיניהם היו מקבלים מוסר ושבים אלי, ואח"כ על כל אלמנה שהיו לה בנים הבאתי **בחור שודד**, וזהו **הבאתי להם על אם בחור שודד בצהרים**, ואח"כ לא שודד אחד כי אם רבים, כי **הפלתי עליה עיר** שהוא כל חיל עיר, והפלתי להם גם מן השמים **בהלות**, כד"א והפקדתי עליהם בהלה.

עד (ט) **שאמללה** מבניה **יולדת השבעה** היא לאה, שילדה ששה בנים ובת כי נגזרה כלה על יהודה, וזה לא בבת אחת כי אם תחילה **נפחה נפשה**, כאשר נתן ה' ביד נבוכדנצר את יהויקים מלך יהודה, שהייתה מפח נפש בקצת כלי בית האלוהים להביא בית אוצר אלוהיו, וילדים אשר אין בהם כל מום, ואח"כ **באה שמשה בעוד יומם**, שהוא בגלות המלך יויכין י"א שנה קודם למנין ונושנתם, שהוא זמן החורבן כי אז הוא חשך הלילה, **ובעוד יומם** י"א שנה מקודם באה שמשה, ואח"כ **בושה וחפרה** בימי צדקיה, וזה היה ליהודה שהיו עיקר העם שבצרתם אומללה לאה אמם שהיא יולדת השבעה, ואח"כ **שאריתם** של העם שכולל את בנימן הנטפלים ליהודה **לחרב אתן**.

כלל הדברים, כי לא מבלי יהיו בו יתברך רחמיו נהייתה הרעה הזאת, כי אם שהם גרמו רעתם כמדובר.

(י) **אוי לי אמי כי ילדתיני כו'**. מרוב שיחו על שהיו מתגרים בו על רוע בשורות נבואותיו אמר **אוי לי כו'**, לומר, הלא נבאתי מפי ה' על ישראל **אומללה יולדת השבעה**, שיורה כי צרת הבנים היא תוגת אמם, אמר הוא על צרתו מי יתן ולא ילדתיני אמי כי אם שהייתי נפל, והאוי שיש לי אינו לך כיולדת השבעה שספו תמו בניה, אך אני שאינו רק שיש לי חיי צער בריב ומדון, **האוי** הוא **לי** ולא לך כי אינך שכולה, וזהו **אוי לי** והוא כי אני **איש ריב כו'** בלי סיבה טבעית, כי **לא נשיתי כו' כלה** כאחד **מקללני**.

או שנראה לו שמצד אביו חלקיה הכהן לא נמשך יהיה ירמיה בנו **איש ריב ומדון** כי אם אולי מצד האם, על כן אמר כמדובר עמה **אוי לי אמי כי ילדתיני איש ריב כו'**, כי מצד שיצרתי הייתי **איש ריב כו'**, כי לא בטבע היה כי לא נשיתי כו'.

יא אמר ה' אם-לא (שרותך) (שריתך) לטוב

אם-לוא הפגעתני בך בעת-רעה ובעת צרה את-האֵיב :

יב הִירֵעַ בְּרָזַל בְּרָזַל מִצָּפוֹן וּנְחָשֶׁת :

יג חִילָךְ וְאוֹצְרֶיךָ לִבֵּז אֶתֵּן לֹא בְמַחִיר וּבְכָל-חֲטָאוֹתֶיךָ וּבְכָל-גְּבוּלֶיךָ :

יְדַעְתִּי אֶת-אֵיבִיךָ בְּאֶרֶץ לֹא יָדַעְתָּ כִּי-אֵשׁ קָדְחָהּ בְּאִפִּי עֲלִיכֶם תּוֹקֵד :
טו אַתָּה יָדַעְתָּ ה' זָכְרִנִי וּפְקֹדֵנִי וְהִנָּקֶם לִי מִדָּפִי
אל-לְאֶרֶץ אֶפְרַיִם תִּקְחֵנִי דַע שְׂאֵתִי עָלֶיךָ חֲרָפָה :

(יא) **אמר ה' אם לא שריתך לטוב כו'.** הנה פסוקים אלו משוללי הבנה מיושבת למסתכל בהם, ואחשוב כי הנה ירמיה נצטער פן בהיותו **איש ריב** לישראל, מכל שכן שיהיה לנבוכדנאצר הוא האויב, באמור אליו הלא אתה היית מתנבא לישראל שישמרו בל יפלו בידי, באופן שאהיה לו **לאיש מדון**, וזה אומרו **איש ריב ואיש מדון לכל הארץ**, לכלול גם את האויב הידוע הוא נבוכדנאצר הבא על ישראל.

על כן השיב לו הוא יתברך ואמר, על הנוגע אל ישראל אל תירא, כי **אם לא שריתך לטוב** שהשאריתך בישראל לטוב והוא לשון שבועה, כד"א אם לא כאשר דמיתי כו' ורבים כמוהו, ועל אשר יראת פן תהיה גם **איש מדון** דרך כלל **לכל הארץ**, שהוא גם אל האויב אל תירא, כי אם **לא הפגעת בך כו'**, והוא ענין רז"ל האומרים, כי כשהיו ישראל יוצאים בקולר היה ירמיה נותן ראשו בתוך הקולר בקרב אחיו, והיה נבזרזאדן אומר לו למה תחייב את ראשי למלך, כי הוא ציוה לי לבלתי נגעך, והיה מחלה פני ירמיה בל יכניע עצמו, וזה יאמר **אם לא הפגעת בך בעת רעה**, שעשיתי שיפגיע בך ויחלה פניך בעת רעה להטיל לך, כי הוא יתברך עשה את האויב הוא נבוכדנצר שיפגיע נבזרזאדן בירמיהו, ואם כן מכל שכן שלא תירא שתהיה **איש מדון** אל האויב.

ועל מאי דסליק מניה, שהוא שלא יכניע האויב את ירמיהו אמר **(יב) הירוע ברזל כו'**, לומר היתכן שירוע ויכניע את מי שקראתיו ברזל הוא ירמיהו, כד"א **הנה נתתיך היום לעיר מבצר ולעמוד ברזל**, האם ירעע אותו מי שהוא **ברזל מצפון** הוא נבוכדנצר, אשר נאמר בו **עול ברזל נתתי על צואר כל הגוים האלה**, לעבוד את נבוכדנצר כל עוד שהוא מצפון, כלומר כי להיותו מצפון שהוא רישא דדהבא אין הקראו ברזל רק לשון מושאל, כי מציאותו הוא זהב הבלתי קשה, כל שכן שירוע גם מי שהוא ג"כ **נחשת** הוא ירמיה שנאמר בו **לעמוד נחשת**, וזהו **ונחשת** שהוא נוסף על ברזל שאמר **הירוע ברזל**, ושיעור הכתוב, הירוע את הנקרא ברזל הוא ירמיה אותו ברזל שהוא מצפון, אפילו לא היה ירמיה רק ברזל כל שכן שהוא ג"כ **ונחשת**.

(יג) ומה שתראה ירמיהו כי גם אתה לוקה בכלל ישראל, כי **חילך ואוצרותיך** גם הן **לבז אתן** כחיל ואוצרות אויבך, אל תחוש כי **לא במחיר** כלומר לא במחיר עונותיך הוא הבז שלך, ולא **בכל** שגגותיך הם **חטאותיך**, ולא **בכל גבולך** הם בני תחומך עושי מצותיך, והראיה כי אינך

כאויבִּיךָ כִּי הֵלֵא אִם יֵשׁ צַד שׁוּוֹה לְךָ עִימָהֶם, הוּא בַחֲלִיךְ וּבְצִוְרוֹתֶיךָ אֲךָ לֹא בִשְׁעָבוֹד, כִּי (יֵד) וְהִעֲבַרְתִּי אֶת אוֹיְבֶיךָ בָּאֶרֶץ לֹא יִדְעֶתָ, מֵה שֶׁאֵין כֵּן אֶתָּה שֶׁלֹּא תִשְׁתַּעֲבֹד אֹתָם.

וּשְׁמָא תֹאמַר, אִם כֵּן אִפּוֹא לְמָה בְּבַד לְקִיטִי כֹהֵם הֵלֵא הוּא כִּי אֲשֶׁר קִדְחָה בְּאִפִּי כו', וְהוּא, כִּי אֲךָ הוּא אֶחָד מֵהַמִּשְׁחִיתִים, וְיִדְעֵנוּ כִּי כִשְׁנִיתָן רִשׁוֹת לְמִשְׁחִית אֵינוֹ מִבְּחִין בֵּין צִדִּיק לְרָשָׁע, וְזֶהוּ אֲשֶׁר קִדְחָה מֵהַרְשָׁעִים בְּאִפִּי הוּא הַמִּשְׁחִית, וְעַלִּיכֶם כִּמוֹךְ כֹּהֵם תּוֹקֵד כִּי אֵינוֹ מִבְּחִין, וְהִיָּה זֶה בְּבַד כִּמְדוּבֵר וְלֹא בִשְׁעָבוֹד.

(טו) אֶתָּה יִדְעֶתָ ה' זִכְרֹנִי וּפְקֻדֹנִי כו'. הֵנָּה כִּתְּבֵנוּ שְׁאֵמַר הוּא יִתְּבַרֵךְ לִירְמִיָּה, אִם תִּרְאֶה שְׁלַעֲנִין הִבַּז גַּם אֶתָּה חוֹלִית כְּאוֹיְבֶיךָ הַרְשָׁעִים אֶל תִּתְּמָה עַל הַחֶפֶץ, כִּי הֵאָף הוּא מִשְׁחִית וְאֵינוֹ מִבְּחִין בֵּין צִדִּיק לְרָשָׁע, עַל כֵּן בָּא וַיֹּאמֶר לִפְנֵיו יִתְּבַרֵךְ, אֶתָּה יִדְעֶתָ ה' כְּלוֹמַר אִם הַמִּשְׁחִית אֵינוֹ יוֹדֵעַ לְהַבְחִין אֶתָּה יִדְעֶתָ ה', וְזִכְרֹנִי ע"י עֲצֻמָּךְ וּפְקֻדֹנִי וְהִנֵּקֶם לִי מִרֹדְפֵי ע"י עֲצֻמָּךְ שֶׁאֶתָּה מִבְּחִין, וְלֹא אֵלֶקָה אֲגַבֵּם בִּשְׁוֹם דְּבַר.

וּשְׁמָא תֹאמַר, כִּי הֵלֵא גַם בַּעֲשׂוֹת הַמִּשְׁפָּט עַל יָדְךָ אִירָא פֶּן אֲמוֹת תַּחַת יָדְךָ, כִּי הֵלֵא מִיִּדְתְּךָ כִּי כְּשִׁישׁ רָשָׁעִים בְּדוֹר שֶׁאֶתָּה נוֹטֵל צִדִּיק שְׁבָהֶם, וּמֵאֲרִיךְ לְדוֹר בְּמִיתַת הַצִּדִּיק שֶׁאֶתָּה לּוֹקַח אוֹתוֹ אֵלֶיךָ, עַל כֵּן אֲנִי אוֹמֵר אֶל לְאֶרֶץ אֲפֶךָ תִּקְחֶנִּי, שֶׁהוּא לּוֹמֵר אֵל יִהְיֶה שְׁבִשְׁבִּיל אֲרִיכוֹת אֲפֶךָ עִימָהֶם תִּיקְחֶנִּי אֵלֶיךָ לְמוֹת בַּעֲוֹן הַדּוֹר, כִּי הֵלֵא דַע שֶׁאֲנִי עֲלֶיךָ חֶרְפָּה, כִּי בִּאֲמָרִי עֲלִיהֶם שִׁיחוּשׁוֹ עַל כְּבוֹדְךָ וּשְׁיִשׁוּבוּ בְּתִשׁוּבָה מִחֶרְפִּים אוֹתִי, וְאִם כֵּן, אֵיךְ אֲמוֹת בַּעֲוֹנָם לְהֵאֲרִיךְ לָהֶם שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ כִּי עַל עוֹנָם נִסְתַּלְקִיתִי, כִּי אִם אֲדַרְבָּא יִחְזִיקוּ בְּרַעְתָּם וְחֶרְפָּתָם אֲשֶׁר חֶרְפוֹנִי, וַיֹּאמְרוּ הֵרָאִיתָם כִּי מֵת אֲשֶׁר חֶרְפוֹנִי, וְאִם הִיָּה דִּבְרוּ אֲמַת לֹא הִיָּה מֵת רַק אֲשֶׁר נִגַע בְּכְבוֹדוֹ, וְיִהְיֶה חִלּוּל ה' בְּדִבְרֵי חִלְיָה.

טז נִמְצָאוּ דְּבָרֶיךָ וְאֶכְלָם וְיִהְיֶה (דְּבָרֶיךָ) (דְּבָרֶיךָ) לִי לְשִׁשׁוֹן וּלְשִׁמְחַת לִבִּי

כִּי-נִקְרָא שְׁמֶךָ עָלַי ה' אֱלֹהֵי צְבָאוֹת :

יז לֹא-יִשְׁבְּתִי בְּסוֹד-מִשְׁחָקִים וְאֶעֱלֶז מִפְּנֵי יָדְךָ בְּדַד יִשְׁבְּתִי כִּי-זַעַם מִלֵּאֲתָנִי :

יח לְמָה הִיָּה כְּאִבִּי נֶצַח וּמִכְתִּי אֲנוּשָׁה מֵאַנְהָה הֶרְפָּא הִיָּה תִּהְיֶה לִי כִּמוֹ אֲכָזָב מִיָּם לֹא נֶאֱמָנוּ :

וְרָאֵה נָא ה', כִּי לֹא נִתְעַצְבִּיתִי עַל שֶׁאֲנִי עֲלֶיךָ חֶרְפָּה, כִּי אִם כֵּן הִיָּה לֹא הִיָּיתִי עוֹד מוֹצֵא דְּבָרִי נְבוּאָה, כִּי נְבוּאָה צְרִיכָה שְׁמִחָה, אֲמֵנָם הֵנָּה (טז) נִמְצָאוּ דְּבָרֶיךָ שֶׁתְּדַבֵּר אֵלַי דְּבָרִי נְבוּאָה וְנִמְצָאתִי מוֹכֵן לְקִבֵּל, וְזֶהוּ וְאוֹכֵלִם כֹּאֻכֵל הַזֶּה שֶׁעָרַב לוֹ וְנִהְנֶה בְּאֲכִילָתוֹ.

והטעם הוא, גם כי היא דברי וי וצרה, למה שהיא דברך לי נהפך לי לששון ולשמחה, וזהו **ויהי דברך לי לששון כו'**, לומר, כי גם שהוא וי כמשמעות לשון ויהי שהוא דבר של וי וצרה, עם כל זה הוא **לששון ולשמחת לבבי**, והטעם הוא, כי לא דברת אלי ע"י מלאך כי אם ע"י עצמך, עם היות לך כמה צבאות מלאכים, וזהו **כי נקרא שמך עלי**, עם היותך **ה' אלוהי הצבאות**.

ולא תאמר, כי אחר שמחרפין אותי אני יושב בסוד משחקים, להסיר הדאגה מלבי להכין עצמי לנבואה, כי הנה **(יז) לא ישבתי בסוד משחקים** כדי שאעלוז, ואיך אני עושה לשתחול עלי הנבואה, הלא הוא, כי טרם עת בא הנבואה אני מתבודד, וזהו **מפני ידך** שהוא מקודם הנבואה הנקראת יד, כד"א **הייתה עלי יד ה' ביד ישבתי** להתבודד שתחול הנבואה, ואף גם זה לא הייתי צריך אחר ש**דברך לי לששון** ולשמחה, אך הוא על כי בנבואה שקדמה **זעם מלאתני** מהדברים הרעים שהשמעתי, לכן צריך לפחות מעט התבודדות לחול הנבואה שאחריה.

יח למה היה כאבי נצח ומכתי אנושה מאנה הרפא היו תהיה לי כמו אכזב מים לא נאמנו :
יט לכן כה-אמר ה' אם-תשוב ואשיבך לפני תעמד ואם-תוציא יקר מזלל כפי תהיה ישוב
המה אליך ואתה לא-תשוב אליהם :
כ ונתתיך לעם הזה לחומת נחשת בצורה ונלחמו אליך ולא-יוכלו לך
כי-אתך אני להושיעך ולהצילך נאם-ה' :
כא והצלתיך מיד רעים ופדתיך מכף ערצים :

(יח) אמנם מה שאני מצטער הוא **למה היה כאבי נצח**, כי יש לי כאב וגם יש לי מכה, והיא **אנושה מאנה הרפא**, ופירש מה שאמרתי **כאבי נצח** הוא, כי **היו תהיה לי כו'** לומר הנה אתה הווה עמי תמיד פעם אחר פעם, ונראה לי כאלו הוא כזב שאינך דובר בי ונמצא אתי, והטעם בשביל המכה **אנושה שמאנה הרפא**, והוא כי **מים לא נאמנו** שהמים שאני משקה לעמך, ממימי שפע נבואתך אין מאמינים בהם, וזהו **מים לא נאמנו**, על כן נראה לי כאלו הוא כזב מה שהיו תהיה לי ומדבר עמי, באמרי שאם אמת היה שאתה הווה לי ומדבר עמי, איך לא יאמנו דבריך שאתה משפיע בי והם דברי אלוהים חיים, נמצא כי מה שהיו תהיה לי **כמו אכזב** הוא כאבי, ואני מצטער למה יהיה נצח שיתמיד, ומה שאמרתי אנושה הוא מה שאינן מאמינים והוא סבת הכאב, ולהיות הדבר תלוי בבחירה אמר **מאנה הרפא**.

משיב הוא יתברך ואומר, הלא תצטער כי חנם אתה הולך ובא בשליחותי לישראל, כי מימי נבואתך לא נאמנו להם, אל תצטער על זה ממה נפשך שלא תועיל, שלא ימנע או תועיל

לפחות להשיב בתשובה אחד מכל אישי ישראל או לא תועיל כלום, אם לא תועיל (יט) **ותשוב ואשיבך** פעם אחר פעם חנם הלא רב לך, כי בכל פעם **לפני תעמוד** כי בכל פעם ששלחך לפני תעמוד, שאני בא ומשים הדברים בפין ואיה אושר גדול מזה, וכל שכן שאם תזכה ותשיב איש אחד בלבד אל ימעט בעיניך, כי הנה **אם תוציא יקר מזולל** כפי תהיה, אעלה עליך כאלו נפחת בו נשמה והחייתו אחר היותו רשע חשוב כמת, וזהו כפי תהיה כפי שנפחתי נשמה בפי באדם, כד"א ויפח באפיו נשמת חיים כו'.

או **יאמר**, תחשב כבורא עולם מלא כי איש ישראל הוא כעולם מלא, כמה שאמרו ז"ל כל המחיה נפש מישראל כאלו קיים עולם מלא וזהו **כפי תהיה**, כפי שע"י מאמרות פי בראתי את כל העולם, כי עשיתו צדיק והוא יסוד עולם, ואם מה שאתה מצטער הוא פן בהתמידך פעמים רבות אצל רשעים, פן התערבות דעת כ"כ עימהם יגרום שתמשך אחריהם, ותחת המשכם אחריו יהפך הדבר, אל תירא מזה, כי הנני מבטיחך כי המה יתעתדו ללמוד ממך ולא אתה ללמוד מהם, כי **ישובו המה אליך ואתה לא תשוב אליהם**, ואם מה שאתה ירא הוא פן יכוך או יהרגוך אל תירא, (כ) כי הנה **נתתיך לעם הזה לחומת נחשת בצורה**, אך לא אסיר בחירתם שלא יריבו אתך, כי אם **ונלחמו אליך אך לא יוכלו לך**, כי אתך אני להושיעך מן המוות **ולהצילך** ממכותם **נאם ה'**, (כא) וצא ולמד העתיד מן העבר, כי הלא עד כה **והצלתיו מיד רעים ופדיתיו מכף עריצים**.

פרק טז

א וַיְהִי דְבַר-ה' אֵלַי לֵאמֹר :
 ב לֹא-תִקַּח לְךָ אִשָּׁה וְלֹא-יִהְיוּ לְךָ בָּנִים וּבָנוֹת בַּמָּקוֹם הַזֶּה :
 ג כִּי-כֹה אָמַר ה' עַל-הַבָּנִים וְעַל-הַבָּנוֹת הַיְּלֻדִים בַּמָּקוֹם הַזֶּה
 וְעַל-אֲמָתָם הַיְּלֻדוֹת אוֹתָם וְעַל-אֲבוֹתָם הַמּוֹלִידִים אוֹתָם בְּאֶרֶץ הַזֹּאת :
 ד מִמּוֹתֵי תַחֲלָאִים יָמָתוּ לֹא יִסָּפְדוּ וְלֹא יִקְבְּרוּ לְדָמֶן עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה יִהְיוּ
 וּבַחֲרֹב וּבִרְעָב יָכֻלוּ וְהָיְתָה נִבְלָתָם לְמֵאֵכֶל לְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְבִהֶמֶת הָאָרֶץ :
 ה כִּי-כֹה אָמַר ה' אֶל-תְּבוּאָה בֵּית מִרְצֵחַ וְאֶל-תֵּלֶךְ לִסְפוּד וְאֶל-תֵּנֵד לָהֶם כִּי-אֶסְפְּתִי אֶת-
 שְׁלוֹמִי מֵאֵת הָעָם-הַזֶּה נָא-ה' אֶת-הַחֶסֶד וְאֶת-הַרְחָמִים :
 ו וּמָתוּ גְדֻלִּים וְקִטְנִים בְּאֶרֶץ הַזֹּאת לֹא יִקְבְּרוּ וְלֹא יִסָּפְדוּ לָהֶם וְלֹא יִתְגַּדֵּד וְלֹא יִקְרָם לָהֶם :
 ז וְלֹא יִפְרְסוּ לָהֶם עַל-אֲבָל לְנַחֲמוֹ עַל-מָוֶת וְלֹא-יִשְׁקוּ אוֹתָם כּוֹס תְּנַחֲמוּמִים עַל-אֲבָיו וְעַל-אִמּוֹ :
 ח וּבֵית-מִשְׁתֶּה לֹא-תְבוּאָה לְשִׁבְתָּה אוֹתָם לֶאֱכֹל וּלְשִׁתּוֹת :

ט כי-כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל הנני משבית מן-המקום הזה לעיניכם ובימיכם קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה :

י והיה כי תגיד לעם הזה את כל-הדברים האלה ואמרו אליך על-מה-דבר ה' עלינו את כל-הרעה הגדולה הזאת ומה עוננו ומה חטאתנו אשר חטאנו לה' אלהינו :

יא ואמרת אליהם על-אשר-עזבו אבותיכם אותי נאם-ה' וילכו אחרי אלהים אחרים ויעבדום וישתחוו להם ואיתי עזבו ואת-תורתי לא שמרו :

יב ואתם הרעתם לעשות מאבותיכם והנכם הלכים איש אחרי שררות לבו-הרע לבלתי שמע אלי :

יג והטלתי אתכם מעל הארץ הזאת על-הארץ אשר לא ידעתם אתם ואבותיכם ועבדתם-שם את-אלהים אחרים יומם ולילה אשר לא-אתן לכם חנינה :

יד לכן הנה-ימים באים נאם-ה' ולא-יאמר עוד חי-ה' אשר העלה את-בני ישראל מארץ מצרים :

טו כי אם-חי-ה' אשר העלה את-בני ישראל מארץ צפון ומכל הארצות אשר הדיחם שמה והשבתיים על-אדמתם אשר נתתי לאבותם :

(א) ויהי דבר ה' אלי לאמור כו'. הלא כמו זר נחשב יאמר ה' לירמיה שלא יוליד. (ב) בנים ובנות במקום ההוא, (ג - ט) כי כה אמר ה' על הבנים כו', שיוורה כי הוא והאשה והבנים שם יתמו, ומה פשע ירמיה להביא עליו ועל כל בניו את כל הרעה הזאת ולא תגן זכותו.

ועוד אומרו (י) והיה כי תגיד כו' כי אין דרכו יתברך על שום נבואה לומר מה שיאמרו אחר הגדת הנביא את הדבר,

וגם נשים לב אל אומרו לשון והיה ולא קיצר ואמר וכי תגיד כו'.

ועוד אומרים ומה עונינו כו' האם בלתי מפורסמים היו אשמותם עבודה זרה גילוי עריות שפיכות דמים.

ועוד למה עשה עיקר הוא יתברך מעון אבותם, באומרו (יא) על אשר עזבו אבותיכם כו'.

ועוד אומרו פעם שנית ואותי עזבו.

ועוד אומרו ואת תורתי לא שמרו כי אם בקום עשה עבדו עבודה זרה, מי לא ידע שאת תורתו יתברך לא שמרו.

ועוד באומרו (יב) ואתם הרעותם לעשות מאבותיכם, שיוורה שהרעו יותר מאבותיהם, ואם כן איך בסוף הענין גומר ואומר שכל רעתם אינה אלא לבלתי שמוע אליו, שיוורה שעיקר רעתם אינה אלא בשב ואל תעשה על העדר שמיעה.

ועוד, כי הנה אחר אומרו שכל יושבי הארץ בחרב וברעב יכלו, איך אומר אחר כך (יג) והטלתי אתכם מעל הארץ הזאת שהוא גלות בלבד,

ולא עוד אלא שאומר אחר כך שישב ויעלה אתכם (יד - טו) מכל הארצות, ואם יכלו בארץ איך יעלם מן הארצות.

אמנם לבוא אל הענין נקדים שני דברים:

אחד ענין מאמר ז"ל על פסוק מי חכם ויבן אלה וכו', ויאמר ה' על עזבם את תורת, כי דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולמלאכים, ולא השיבו על מה אבדה הארץ, והקב"ה השיב ואמר על עזבם את תורת. וביארנו במקומו, כי המה לא ידעו להשיב כי ראו כי הוא יתברך אינו מאריך לאוחזים עונות אבותם אלא עד שלשים ועד רבעים, ואם כן מה היה שהאריך עד שעבדו שבעה בתי דינין עבודה זרה, על כן אמרו הנה לא נתחדש עתה עוון גדול מהקודמים בדורות הראשונים, עד שהקדוש ברוך הוא השיב על עזבם את תורת, שויתר הקדוש ברוך הוא על עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים ולא ויתר על ביטול תורה.

הקדמה שנית והיא, כי דורו של ירמיה שנאמרה להם נבואה זו, ומה גם אם היה בימי יאשיהו שביער העבודה זרה ולא היו עובדים אותה כי אם במחבואות אחר הדלת והמזוזה, לא היו מחזיקים הרבה בעבודה זרה כי אם שנשאר מנהג אבות בידם, וכל עיקר רעתם אינה אלא העדר שמיעה אל הנביא כי רפו ידיהם, והראיה כי לפנים בסמוך צום יתברך לבלתי הוציא משא ביום השבת, ושם שמעו ישמעו לבלתי הביא משא בשערי העיר, יבואו בשערי העיר ההיא מלכים ושרים יושבים על כסא דוד וכו', וישבה העיר הזאת עד עולם, ואלו היו מחזיקים בעצם בעבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, מה יסכון למו בלתי הביא משא ביום השבת, להביא עליהם את כל הטובה ההיא, אך אין זה כי אם שלא עזבו את ה' כראשונים כמדובר.

ונבוא אל הענין, והוא כי הנה רצה יתברך לעשות את כל ההגזמה הגדולה הזאת להעמידם על האמת, למען ישאלו על מה עשה ה' ככה, ולמען יכנעו ויחלו מעט להורות צד הכנעה ותשובה, למען אמור להם כי כל הכליה האמורה הייתה ראויה בעצם על אשמת אבותיהם, אך עתה שהם הקלו באשמה על כן תנוכה הכליה בגלות, וגם יתעתדו להעלותם יתברך מכל המקומות אשר יגלו שם.

י וְהָיָה כִּי תִגִּיד לָעָם הַזֶּה אֶת כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאָמְרוּ אֵלֶיךָ עַל-מֶה-דִּבֶּר ה' עֲלֵינוּ אֶת כָּל-הַרְעָה הַגְּדוֹלָה הַזֹּאת וּמָה עֲוֹנֵנוּ וּמָה חֲטָאתֵנוּ אֲשֶׁר חָטָאנוּ לָהּ אֱלֹהֵינוּ :

יָא וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם עַל-אֲשֶׁר-עָזְבוּ אֲבוֹתֵיכֶם אוֹתִי נָא-ה' וַיִּלְכוּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיַּעֲבֹדוּם וַיִּשְׁתַּחֲווּ לָהֶם וְאֵתִי עָזְבוּ וְאֶת-תּוֹרַתִּי לֹא שָׁמְרוּ :

יב וְאַתֶּם הִרְעַתֶּם לַעֲשׂוֹת מַאֲבֹתֵיכֶם וְהִנֵּנֶם הַלְכִים אַחֲרֵי שְׂרָרוֹת לְבוֹ-הָרַע לְבַלְתִּי שָׁמַע אֵלַי :

ונבוא אל התכת הכתובים והוא כי התחיל יתברך להגזים הדבר לאמר שאפילו ירמיהו לא יוליד שם בנים ובנות כו', כי כלה הוא עושה על הכל, והגזים בדברים ככל הכתוב, ואמר הוא יתברך הנה אל תתמה על החפץ, שהגזמתי אפילו עליך והורתי כליה, כי דע אפוא כי כל זה אני עושה למען ישאלו, כי הנה **(י) והיה כי תגיד להם ימשך כי ואמרו אליך על מה דבר ה' עלינו את כל הרעה הגדולה כו'**, לומר, הלא אם הוא על עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים, הלא מאז היו שלשים ורבעים היה לו יתברך להביא כל הרעה הגדולה, שהיא תמיהת חכמים ונביאים ומלאכים, וזהו אומרו **על מה דבר עלינו**, כלומר, ולא על דורות שלפנינו ומה **עונינו ומה חטאתינו**, כלומר, מחודש לנו בייחוד אשר לא היה באבותינו.

ועוד כי הננו שבים מעט מאשמתנו, והיא כי **אשר חטאנו לה' אלוהינו**, כלומר לא עזבנו את ה' כאבותינו כי אם אשר **חטאנו** הוא **לה' אלוהינו** כלומר אלוהותו יתברך עלינו הוא בעצם, כי אם שעל הנחה זו היא חטאתינו ככל המחזיקים באלוהותו יתברך ולא יבצר להם עון אשר חטא, והנה בזה הוא קצת תשובה שאינם עוזבים את ה' כאבותם, והיא הייתה כוונתו יתברך שישבו.

ועל זה באה תשובתו יתברך על נכון, לומר אשר תמהתם מה הוספתם עוון בייחוד, שבאה עליהם נבואת הרעה הזאת, דעו לכם, כי האמת הוא כי עיקר העוון על אבותיכם דורות שלפניכם היה, כי הן הם אשר עזבו אלוהותי קו לקו, כי **(יא) עזבו אבותיכם אותי**, ולא אמר אותי עזבו כאשר בסוף הפסוק, אך הוא לומר עזבו אך לא לגמרי, כי עדיין אותי היו עובדים, אלא שהלכו גם אחרי אלוהים אחרים, אולי יצליחו בהם ועדיין לא עבדום, ואח"כ **ויעבדום וישתחוו להם** ועדיין היו עובדים אותי ואת האלילים הנזכרים, אך אח"כ **אותי עזבו** לגמרי וזהו **ואותי עזבו**. ומה גם למאמרם ז"ל, כי עשו להם אלוהות כמנין ימות החמה לעבוד א' בכל יום, והיה אומר הוא יתברך, האם לא היה יום אחד לעבוד אותי, וזה יאמר **ואותי עזבו** ולא אמר ועזבו אותי, כאשר אמר בראש הכתוב, כי פה הוא שאותו יתברך לגמרי עזבו, והוא על דרך מאמרם ז"ל, שבתי כנסיות ובתי מדרשות אעפ"י שהן שוממין בקדושתן הן עומדין, שנאמר **והשמותי את מקדשיכם**, שהוא מאשר לא אמר ואת מקדשיכם אשומם.

ושמא תאמרו, אם כן אפוא שכל הרעה הזאת הייתה ראויה אליהם, למה לא באה עליהם והאריך עד ז' דורות, לזה אמר **ואת תורתי לא שמרו**, שהוא כי עד כה גם **שאותי עזבו**, תורתי לא עזבו כי עדיין היו עוסקים בתורה, אך באחרונה נמשך כי **ואת תורתי לא שמרו** שהוא ביטול תורה, וריבה **האת** גם את תורה שבעל פה.

נמצא כי לא הארכתי רק מאבותיכם לכם שהוא דור אחד, הנה היה ראוי לעשות על אבותיכם, אך ואתם אין אשמתכם כל כך רבה, כי מה (יב) שהרעותם לעשות הוא מאבותיכם, כלומר נמשך לכם מאבותיכם שמנהגם בידכם, וכל רעתכם אינה עתה רק שהנכם הולכים כו' לבלתי שמוע אלי, כלומר אך לא עזבתוני לגמרי כמדובר בדברי ה', באומרם אשר חטאנו לה' אלוהינו.

יג והטלתי אתכם מעל הארץ הזאת על-הארץ אשר לא ידעתם אתם ואבותיכם ועבדתם-שם את-אלהים אחרים יומם ולילה אשר לא-אתן לכם חנינה :
יד לכן הנה-ימים באים נאם-ה'
ולא-יאמר עוד חי-ה' אשר העלה את-בני ישראל מארץ מצרים :
טו כי אם-חי-ה' אשר העלה את-בני ישראל מארץ צפון ומכל הארצות אשר הדיחם שמה והשבותים על-אדמתם אשר נתתי לאבותם:

על כן הנני מיקל מהכליה ואינני עושה כי אם גלות, וזהו (יג) והטלתי אתכם כו' שהוא הגלות במקום כליה. ולהיות כי אומרו יתברך כי יגיד להם ושיקבל תשובתם הוא לטובה כמדובר, ע"כ אמר והיה כי תגיד כו' כי והיה הוא לשון שמחה. ואמר כי אין צריך לומר שינכה הכליה בגלות, כי אם שמעתה מבשרם הגאולה האחרונה.

וזהו (יד) לכן הנה ימים באים כו'.

או שיעור הענין, הלא אמרתי כי על עון אבותם ואשר גם הם עשו כהם יגלו, והנה היה מקום לומר כי כאשר האכילם פרי רוע מעללי אבותם, למה לא יאכילם פירות צדקת האבות ראשונים, לזה אמר, לכן הנה ימים באים וכו' (טו) והשיבותים על אדמתם אשר נתתי לאבותם, כי אז יאכילם פירות האבות ראשונים.

טז הנני שלח (לדוגים) (לדיגים) רבים נאם-ה' ודיגום ואחרי-כן אשלח לרבים צידים וצדום מעל כל-הר ומעל כל-גבעה ומנקיקי הסלעים :
יז כי עיני על-כל-דרכיהם לא נסתרו מלפני ולא-נצפן עונם מנגד עיני :
יח ושלמתי ראשונה משנה עונם וחטאתם
על חללם את-ארצי בנבלת שקוציהם ותועבותיהם מלאו את-נחלתי :

(טז) הנני שולח לדיגים רבים כו'. הנה כתבנו שתחת מה שאמר למעלה לכלותם, אמר אחרי כן שינכה הכליה מהגלות, אך לא יבצר כי ב' סוגי רעות יהיו להם:

א' תוך ארצם שהם מות וחרב ורעב

ואח"כ אל הנותרים **שבי**, כמו שאמר למעלה והיה כי יאמרו אליך **כו' אנא נצא**, כה אמר ה' **אשר למות למות ואשר לחרב לחרב ואשר לרעב לרעב ואשר לשבי לשבי**.

והנה הג' ראשונות הם בארץ ישראל כמפורש למעלה, והשבי הוא אחרי כן אל הנותרים, וזה יאמר פה, הלא אמרתי והטלתי אתכם מעל הארץ שהוא השבי שיראה שכולם ילכו בשבי, ולמעלה אמרתי אשפטם בארץ בדבר וחרב ורעב, לזה אמר הא והא איתנהו, אלא שאתחיל תחלה בג' ראשונות, וזהו **הנני שולח לדיגים רבים**, הם משל אל המשחיתים **בדבר ורעב וחרב** תוך ארץ חיותם, כדגים הנאחזים תוך תחום חיותם וזהו **ודיגום**, ואחרי כן אל הנותרים ובורחים ומתחבאים בהרים ונקיקי הסלעים, אחרי כן **אשלח לרבים ציידים** כמשל לצודי חיות ועופות, **וצדום מעל כל הר וכו' ומנדיקי הסלעים**.

ולא תאמרו, למה מהם ימותו בחרב ומהם בדבר ומהם ברעב ומהם יחיו וילכו בשבי, כי הלא אל יעלה על רוחכם כי מקרה או הזדמן למות אלה כך ואלה כך ואלה ישבו, חלילה, **(יז) כי הנה עיני על כל דרכיהם** לתת לאיש כדרכיו במידה שהוא חטא **כי לא נסתרו מלפני**, כלומר כי אשר חשב להסתיר ולחטוא אם נסתר מבני אדם לא נסתר מלפני.

ועוד, כי עוון עצמו שעשה כל אחד נעשה כח משחית הוא קטגור לפני, וזהו **ולא נצפן עונם מנגד עיני**, כמה שאמרו **בספר הזוהר** על פסוק **גם ה' העביר חטאתך**, שהעביר את הקטגור שנעשה בחטא מנגד עיני מלקטרג, באופן שכל אחד מת בהשגחה גדולה פרטית וכן ההולך בשבי.

זה יתכן כיון הוא יתברך באומרו למעלה ב חלוקות:

א' **ואתם הרעות לעשות מאבתיכם**, שהוא עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים ועל כן הייתה מידה כנגד מידה חמימות **הדבר** על חמימות **הזימה**, ו**חרב** על **שפיכות דמים ורעב** על **עבודה זרה**, כמה שאמרו ז"ל כי בשנה ראשונה של רעב שהיה בימי דוד, ציוה לבדוק אם היו עובדי עבודה זרה בישראל, כד"א וסרתם ועבדתם כו' ועצר את השמים כו'.

ועוד חלוקה שנית והיא **והנכם הולכים כו' לבלתי שמוע אלי**, ועל זה יתכן הוא **השבי** כלומר לא אביתם לקבל עליכם שעבוד עול שכינה השורה בארצכם, תשבו ותלכו לקבל עול השעבוד החיצונים בארץ נכריה, ועל מאי דסליק מניה שהוא לבלתי שמוע ממך ואמר **והטלתי אתכם כו'.**

והנה עתה ראה והנה נוכל לומר אם כן אפוא, שגם בהיות הג' או ד' שפטים פועלים כאחד, כל אחד מת בעונו לפי מידתו, אם כן למה יהיו הדייגים תחילה **לדבר וחרב ורעב והשבי** אל הנותרים, ולא יהיה השבי גם הוא מתחילה ולא ישבה רק הראוי אליו לפי עונו.

לזה אמר **(יח) ושלמתי ראשונה משנה עונם כו'**, לומר הנה תחילה אני חפץ לשלם העוון הכפול ואח"כ הבלתי כפול, והכפול הוא **על חללם את ארצי בנבלת שקוציהם וכו'**, והוא כי עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים כל אחד מהם הוא משנה עוון וחטא, כי היות טומאת עבודה זרה גם בחו"ל הוא עוון, והיות בארץ הקדושה הוא **משנה עוון**, ועל דרך זה בגילוי עריות ושפיכות דמים, וזהו **על חללם את ארצי בנבלת שקוציהם כו' מלאו את נחלתי**, על כן בארץ עצמה יפלו גם הם בארבעה שפטים **מות בדבר וחרב ורעב**, ואחר כך מה שלא אבו לשמוע אליו יתברך שאינו משנה עוון, עליו ילכו אחרי כן **בשבי**.

יט ה' עזי ומעוזי ומנוסי ביום צרה

אליך גוים יבאו מאפסי-ארץ ויאמרו אך-שקר נחלו אבותינו הבל ואין-בם מועיל :

כ היעשה-לו אדם אלהים והמה לא אלהים :

כא לכן הנני מודיעם בפעם הזאת אודיעם את-ידי ואת-גבורתי וידעו כי-שמי ה' :

(יט) ה' עזי ומעוזי ומנוסי כו'. הנה אומרו **עזי ומעוזי** יראה כפל ענין במלות שונות והן שני קושיות,

וגם מה ענין אומרו ומנוסי על איזו ניסה ידבר.

ועוד איזה קשר יש לאומרו **אליך גוים יבאו וכו'** אצל הקודם.

ועוד אומרו אך שקר כי מלת אך הלא כמו זר תחשב שהיא מיעוט,

וגם מהו כפל אומרו הבל כו' אחר אומרו **שקר כו'.**

ועוד אומרו (כ) היעשה לו אדם אלוהים כו', ראוי לשים לב אם הם דברי הגוים אם לאו,

וגם כי הוא בכלל אומרו אך שקר כו',

ועוד באומרו (כא) לכן כו' מלת אודיעם מיותרת,

וכן ידי וגבורתי הוא כפל ענין והוא דוחק כפול.

ועוד ראוי לדעת מי יודיע **בפעם הזאת**, אם הוא לישראל לא הוזכרו רק הגוים, ואם הוא

הגוים לא הודיע בפעם ההיא עד לעתיד.

אמנם הנה כתבנו שאמר הוא יתברך, כי עיני השגחתו פרטית לשלם לאיש כמעשהו, באומרו כי עיני על כל דרכיהם כמפורש בסמוך, אומר עתה הנביא ירמיה הנה מבשרי אחזה השגחתך בפרטים, כי הנה **(יט) ה' עוזי** שאמרת לי **ישובו המה אליך כו'**, כי אתה נותן בי עוז בל אמוט

מהאמת, וגם **מעודי** שנלחמים בי ואינן יכולין לי כמאמרך בסמוך לעיל, ונלחמו אליך ולא יוכלו לך, ואפילו ביום צרה כוללת איני צריך לנוס למקום אחר, כי אם אליך אשר אתה נמצא בכל מקום, וגם אתה המביא הצרה עליהם אתה **מנוסי**, כי אני נס אליך מתכסה בצל כנפיק שהם שני דברים:

א', השגחה פרטית.

שנית, שאתה עושה שני הפכים **מיצר להם ומיטיב לי**, וזהו **ומנוסי ביום צרה**, והן אמת כי הגויים לא יכירו עתה אך עתידים להכיר לאחר זמן, כי **אליך גויים יבאו מאפסי ארץ ויאמרו אך שקר וכו'**, והוא כי שקר משמעו דבר אפשרי אלא שאינו כן, כענין אכלתי ולא אכל או האומר לא אכלתי ואכל, שהוא דבר שהיה אפשר להיות אמת ולא היה כן, אך לומר שהעבודה זרה היא אלוה אינו דבר שהיה אפשר שהיא אלוה, אלא שאינו כך באופן שיקרא שקר כי אם שמעולם לא נכנס בגדר מציאות תהיה אלוה כי היא הבל וריק, וזהו אומרו **אך שקר כו'** כי אכין ורקין מיעוטין, ואומרים **אך שקר** כלומר אך וממועט ומשולל הקרא שקר מה **שנחלו אבותינו**, כי הלא הבל ואין במ מועיל, ואם כן איך היה נכנס בגדר חלוקא, לומר שההבל יהיה אלוה, שעל בלי היות כן נקראהו שקר.

הנה זה יכירו הגויים אשר אין אומות העולם עכו"ם קרויים אדם, ואם כן מן התימה הוא על ישראל שקרויים אדם, איך יתכן כי **(כ) היעשה לו** לעצמו הנקרא **אדם** שהם כללות ישראל **אלוהים** בידיהם, **והמה** העושים **לא אלוהים**, כי היתכן יהיה דבר הנעשה גדול מעושהו? **ולא עוד**, אלא שיאמרו שהוא אלוה שברא את אשר עשאו.

משיב הוא יתברך ואומר (כא) לכן לישראל **הנני מודיעם בפעם הזאת**, ע"י מה שאביא עליהם בחורבן ובגלות בבל, ועל הגויים שאמרתי שלעתיד יבואו ויודו אלי, הנה אז הם לא ישכילו רק שהבל הוא אלוהיהם אך לא גבורתי ויכולתי, אמנם אני **אודיעם את ידי** לרחם על ישראל, **ואת גבורתי** על הגויים שעברו רצוני וידעו אלה הבאים **מאפסי ארץ**, אשר לא עברו רצוני לשלוח יד במקדש או בישראל, כי **מאפסי הארץ** המה, כי שמי בשתי הפעולות ההפכיות הוא ה', שפועל שתי הפכים בשמו הגדול הזה כענין ה' **איש מלחמה כו'**.

פרק יז

(השאלות במקור הובאו בסוף פרק טז והעברו לפרק יז)

א חטאת יהודה כתובה בעט ברזל בצפרן שמיר
חרושה על-לוח לבם ולקרנות מזבחותיהם :
ב כזכר בניהם מזבחותם ואשריהם על-עץ רענן על גבעות הגבהות :

ג הררי בשדה חילך כל-אוצרותיך לבז אתן במתיך בחטאת בכל-גבולך :
ד ושמטתה ובך מנחלתך אשר נתתי לך והעבדתך את-איביך בארץ אשר לא-ידעת כי-
אש קדחתם באפי עד-עולם תוקד :

ועוד אומר (יז, א) חטאת יהודה כו' אם הוא שכתובה למעלה כד"א וכל מעשיך בספר נכתבין, איך יצדק אומר חרושה על לוח לבם.

ועוד אומר ולקרנות היה לו לומר ובקרנות, ואם נאמר שתשמש למ"ד במקום בי"ת גם הוא משולל הבנה, האם החטאת חרושה בקרנות המזבח.

ועוד שאומר על לוח לבם הוא שלא לנוכח **ומזבחותיכם** הוא לנוכח,

ואח"כ אומר (יז, ב) כזכור בניהם מזבחותם וכו' שלא לנוכח,

ואח"כ אומר (יז, ג) הררי בשדה חילך כל אוצרותיך כו', כל פסוק זה ושאחריו לנוכח ובלשון יחיד, מה שאין כן כל הפסוקים הקודמים.

ועוד למה קראם הררי בשדה, ואיזה קשר יש לזה עם היות האוצרות לבז.

ועוד אומר במותיך בחטאת משולל הבנה, שאם הוא שעשויות הבמות לשם עבודה זרה היה לו לומר לחטאת, וגם אין משמעות אומר בחטאת על חומר עבודה זרה.

ועוד אומר (יז, ד) ושמטתה כו' אין לו קשר עם הקודם, וגם מלת **"ובך"** אין לה הבנה שאם הוא ושמטתה ארצך שתריך את שבתותיה כל ימי השמה מלת **בך** מיותרת.

ועוד אני קובל על עמי כי הנה **(א) חטאת יהודה כו'**. והוא כי הנה אין קרב על גבי המזבח אלא קרבן שגגה אך לא על המזיד, והם היו עושים קרבן חטאת צבור על המזיד, ואומרים כי שוגג היה כי לא מלבם, ונותנים ארבע מתנות על ד' קרנות כמשפט לחטאת צבור, ועל זה מתלונן ואומר, הנה **חטאת יהודה** שמביא על המזבח היא **כתובה בעט ברזל וכו'**, שעשו רושם חזק למעלה שאין המזבח מספיק להעבירו, מפני שהייתה **חרושה על לוח לבם**, שלבם הלך בחטא ובו עשה רושם, ולא היה שוגג שלא מלבם, ועתה **ולקרנות מזבחותיכם** בתמיהה כלומר, האם מה שעשה רושם עצום למעלה כי חטאו בלבם, האם **לקרנות מזבחותיכם** שהוא ארבע מתנות על ארבע קרנות, יאות להתכפר כמזבחותיכם של בית המקדש, כי אין המזבח מכפר רק מי שאינו מתייחס אל הברזל, כי על כן לא הונף על אבניו ולא ציפורן של שמיר, כי אם שמיר משולל ציפורן כי אם בשר רפה משולל קושי, שהיו מראין אותו מרחוק והאבן נבקע.

ועם כל זה מי יתן והייתם מחבבים מזבחותיכם של הקדוש ברוך הוא, כי אם אדרבה כל חיבתכם הם במזבחות שעשו לעבודה זרה, כי **(ב) כזכור בניהם מזבחותם כו'** כי כ"כ חביבות **מזבחותם ואשריהם** כבניהם, שכזכור בניהם כך הוא **זכור מזבחותם ואשריהם כו'**.

וגם אעשה יהיה (ג) **הררי בשדה חילך** מגורשים מירושלים כל חיל עמך וגם אוצרותיהם **לבז אתן** שיבזום ויוציאו מהם כל אשר בהם חוצה יען קדשי מזבחי הייתם עושים חוצה בבמות. כי **במותיך בחטאת בכל גבולך** חוץ מבית המקדש, ואין צריך לומר נדרים ונדבות כי אם אפילו חטאת הייתם עושים בבמות, וזהו **במותיך בחטאת בכל גבולך**.

(ד) וכן **ושמטתה** שמיטת קרקעות כי אשר לא שבתה בשבתכם עליה, תשבות אחרי כן כי תשמטנה ונטשתה, וגם **ובך** שהוא גם שמטה שהיא בך ולא בארץ, שהיא שמיטת כספים שהיא בך, כלומר חובת גברא גם אז תשמט ירך, והוא כי מה שאמרתי **ושמטתה** הוא **מנחלתך אשר נתתי לך** כי עתה תשמטנה, ומה שאמרתי **ובך** הוא כי תחת אשר לא היית לאחר משמט ירך מאשר היה חייב לך, שלא פרקת עול שעבוד חובך מעליו, על כן **והעבדתיך את אויביך**, וכל זה אעשה על ידי כאומרי **והעבדתיך וכו'**, ולא ע"י משחית כאף וחימה ודומיהם, כי הנה **אש** הרוגז **קדחתם** כלפי מעלה **באפי**, הוא המשחית הנקרא אף **שעד עולם תוקד**, על כן אעשה בעצמי ויהיה לרוגז גבול.

או יאמר, ענין מה שאברהם בירר את המלכויות תחת גיהינום, וזה יאמר הנה נתתי את **חילך הררי בשדה** ונכסיך **לבז כו'**, **ושמטתה** הארץ שתשמטנה ונטשתה **והעבדתיך כו'**. וכל זה אעשה לטובה כי הנה **אש** גיהינום אשר **קדחתם באפי**, הוא המשחית הגדול הפועל בגיהינום **עד עולם** היה שורף, ועל כן טוב לך עבוד את אויביך, וזהו **כי אש קדחתם באפי עד עולם תוקד**.

ה כה אמר ה' ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרעו ומן-ה' יסור לבו :
ו והיה כערער בערבה ולא יראה כי-יבוא טוב ושכן חררים במדבר ארץ מלחה ולא תשב :

(ה) כה אמר ה' ארור הגבר אשר כו'.

הנה אומרו **אשר יבטח באדם** ואומרו **ושם בשר זרעו**, יראה כפל ענין במלות שונות והם ב' קושיות.

ועוד אומרו ומן ה' יסור לבו, שאם שקו לקו יבוא עד עקור כל מבטחו מה', וישים אותו באדם לגמרי ולא בשיתוף, למה ייחס הדבר אל הלב ולא אמר ומן ה' יסור מבטחו.
ועוד אומרו (ו) והיה כערער בערבה איזה דמיון יש לזה אל הראוי אל עונשו.
ועוד אומרו ולא יראה כי יבוא טוב.

ועוד אומרו ושכן חררים כו', האם כל הבוטח באדם יחויב ילך ישכון **במדבר**.

אמנם יאמר, כי יש בוטח באדם זולתו ויש בוטח בעצמו וזה בגבורתו או בחכמתו, כי חכם לבו אומר כי בחכמת לבו עושה ומצליח בממון ובתחבולות עושה מלחמה, ולא ישית אל לבו כי אם התגבר על זולתו בזרועו מה' יצא שעזרו, ואם בחכמת לבו הצליח הוא יתברך נתן הדבר אל לבו, כי לו חפץ ה' לנגדו היה מסכל דעתו. ועל שלש אלה אמר **(ה) ארור הגבר אשר יבטח באדם** זולתו, וגם **אשר שם בשר זרועו**, כי אם זרועו עמדה לו כי גבור הוא ותושע לו זרועו, לא ייחס הדבר אל ה' שעזרו, כי אם **שם בשר זרועו** שאמר כי בשר זרועו הוא שעמדה לו, ולא אמר כי ה' הוא זרועו ולא זרוע בשרו.

ועל אשר בחכמת לבו הצליח ולא אמר כי ה' היה עם לבו ולא לבו עשה, אמר **ומן ה' יסור לבו** כי מסיר לבו מהיותו עם ה', לחשוב מחשבות מאתו יתברך להצליחו, כי אם אומר שלבו נפרד מה' והצליח השי"ת, ולא ידע כי אם יבטח באדם יגלגל הוא יתברך לעת הצורך, יתהפך לכל צדדיו ואין לו מכיר, כי אם **כערער** איש יחידי **בערבה**, כי האדם אשר בטח בו ואיננו, או שנשתנה דעתו ולא אבה לעוזרו, או שישכחהו וישליכהו אחרי גוו ואין לו מושיע, ועל הבוטח בעצמו בזרועו או חכמת לבו ולא בה', הלא יגלגל הוא יתברך כי אין צריך לומר שלא יצליח ע"י עצמו, כי אם אפילו בטוב הבא אל כללות העם לא יהנה הוא בכללם, כד"א בתוך עמי אנכי יושבת, כי אם שיעשה הוא יתברך כי גם זה לא יהיה לו, כי יבוא הטוב והוא לא יראנו כי ימות, וזהו **ולא יראה כי יבוא טוב** או גולה, וזהו **ושכן חררים במדבר כו'** והיובש כפול, שהיא **ארץ מלחה ולא תשב**, והוא פירוש אל אומרו **חררים** לשון רבים.

ז ברוך הגבר אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו :
ח והיה כעץ שתול על-מים ועל-יובל ישלח שרשיו ולא (ירא) (יראה) כי-יבא חם
והיה עליו רענן ובשנת בצרת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי :
ט עקב הלב מכל ואנש הוא מי ידענו :
י אני ה' חקר לב בחן כליות ולתת לאיש (כדרכו) (כדרכיו) כפרי מעלליו :

(ז) ברוך הגבר אשר יבטח בה' כו'. ראוי לשים לב כי מי לא ידע שהבוטח בה' יהיה ה' מבטחו.

ועוד אומרו (ח) והיה כעץ שתול על מים ועל יובל כו', כי אחר שהוא שתול על מים מה צורך היות על יובל שורשיו, כי טוב לו יהיו שורשיו במימי שתילתו, **ולא עוד,** כי טוב לא יהיה לעץ שתול על מים ממש, וטוב וטוב הוא היותו על מקום לח מהיותו על מים ממש, וגם היות **על יובל שורשיו** שיראה שיתגלו מתחת לארץ ואין זה משוש דרכם. **ועוד אומרו, ולא יראה כי יבא חם** עודנו מדבר על המשל שהוא העץ לא תצדק בו ראייה, ואם הוא על האדם, טוב הוא שיראה החום ולא יוזק בו משלא יראה אותו.

ועוד אומרו והיה עלהו רענן יאמר מענין הפרי ולא יזכיר מה שאינו עיקר.
ועוד אומרו ובשנת בצורת לא ידאג, כי הלא אדרבא מחייב לדאוג על צרת ישראל.
ועוד אומרו ולא ימיש מעשות פרי, והראוי יאמר ויעשה פרי מאי **ולא ימיש מעשות**.
ועוד איזה קשר יש לפסוק ט עקוב הלב עם הקודם וגם לא עם שאחריו.

אמנם יאמר **(ז) ברוך הגבר אשר יבטח בה'**, ומלבד הברכה שאני מברכו עוד יתוסף לו, שלא יצווה יתברך את א' ממלאכיו יהיה לו מבטח עוז כי אם יהיה **ה'** בעצמו **מבטחו** להצילו ולהיטיב לו בעצמו, ועוד לו כי **(ח) והיה כעץ כו'**. והוא, כי הנה אמרו רז"ל על פסוק ועץ החיים בתוך הגן, עץ החיים באמצע הגן וכל מימי בראשית מתפלגין מתחתיו, וכל תופשי התורה תחת צלו, והנה הנהר היוצא מעדן להשקות את הגן, הוא למעלה ממקום העץ ההוא, כי הוא יובא מעדן ונמשך להשקות את הגן אשר בו עץ החיים, וידוע כי אותו עץ החיים שבגן הוא כשתול בגן, אך לא יבצר ששורש ועיקר האילן ההוא הוא למעלה מהמקום שהנהר ההוא יוצא, והתפשטות מציאותו הוא כשתול בגן עדן של מטה.

ולבוא אל הענין, אמר כי **האיש אשר יבטח בה' והיה ה' מבטחו**, דומה לאילן השתול על מים שהוא כעץ החיים שבתוך הגן שהוא שתול על מים, כמאמר רז"ל שכל מימי בראשית מתפלגין מתחתיו, ככה תהיה נפשו בעץ החיים, שמרוב מימי השפע שיושפע בהיות **ה' מבטחו**, בצלו יחסו צדיקים רבים כאשר בצל עץ החיים ההוא, ועוד ידמה לעץ הנז' במה **שעל יובל ישלח שורשיו**, שהוא כי גם שהוא מקבל השקאה מנהר הוא יובל היוצא מעדן, לא יבצר ששורשיו **על היובל** ההוא, שהוא כי למעלה מהנהר ההוא **ישלח שורשיו**, כי עץ החיים שורשו העיקרי למעלה כך נפש ורוח האדם, עם ששתיהן למטה באדם שורשן למעלה בגן עדן הארץ, ולמעלה בעליון בארץ העליונה, וכמאמר התנא כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנאמר **ועמך כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ נצר מטעי**, כמפורש אצלנו שהוא מאמרם ז"ל למה צדיק דומה לאילן שהוא נטוע במקום טהרה כו', שהוא כי שורשי הנפש ורוח שבאדם הנם נטועים בארץ העליונה, ונקראת הנפש שבאדם נצר מטעי שהיא כנצר ששורשיו נשארו למעלה, כי אין דבר רוחני משתלשל ובא למטה, שלא ישאר מציאותו למעלה והוא שורשו.

ונחזור אל הענין, אמר שתהיה נפש הצדיק ההוא כעץ החיים, שמציאותו בגן עדן הארץ ושורשיו למעלה מעל נהר היוצא מעדן, כך שורשיו של נפש ורוח הצדיק הלז, יהיו למעלה למעלה על הנהר ההוא שהוא במילוא העליון.

ולא עוד, כי אם **שלא יראה כי יבא חם,** והוא כי בבא כח רוגז לעולם לא יראה אותו, כי במקומו לא יהיה חום הדין ההוא כי תגין זכותו, וגם הגוף בעולם הזה יאושר בארץ בשלשה דברים, שהמה כוללת יופי כל טוב העוה"ז שהם **חיי ומזוני ובני.**

ועל החיים אמר, שלא בלבד מה שהוא עיקר האילן הוא הנפש, שיהיו כעץ החיים באותו העולם מעתה, כי אם גם הגוף שהוא כעלה שבאילן המכסה את הפרי, כך הגוף שהוא מכסה ולבוש אל הנפש, גם הוא יהיה רענן שלא יכמש ויבלה האילן כי אם יאריך ימים.

וגם מזוני אין צריך לומר בשנים טובות כי אם גם **בשנת בצורת לא ידאג,** כי הוא יתברך יזמין לו מזונו ומה גם בשאר שנים.

ועל בני אמר **ולא ימיש מעשות פרי.**

או יאמר, ובשנת בצורת כו' כמה שאמרו ז"ל כי **בשנת בצורת** אסור לו לאדם לשמש מיטתו אם לא יהיה חשוק בנים, אמר כי בשנת בצורת שמתייחסת הבצורת אל השנה ולא אל המקום, שהוא כי הוא בצורת כולל במה שאמרתי **שלא יראה כי יבא** רוגז שהוא **החום** הנז', כי במקום אשר הוא גר שם לא תהיה רעה, ימשך שעם היות שלא ידאג שאינו חשוק בנים, עם כל זה **לא ימיש מעשות פרי,** שישמש מיטתו ויוסיף לעשות פרי, כי במקומו לא תהיה חרפת רעב, ולא יעצור עצמו מעשות פרי על שאר מקומות.

ושמא תאמר, הלא נראה מי שיראה **בוטח בה'** ולא יוצלח בדרך הזאת (ט) דע כי יש **עקוב הלב מכל ואנוש הוא,** באומרו **מי ידענו** כי האדם לא יראה ללבב, (י) **ואני ה' חוקר לב כו' ולתת לאיש כדרכיו כו',** ולכן שית לבך אולי זה מאותו הסוג שמראה לכל היותו **בוטח בה',** ולא כן לבו ואני נותן לו **כדרכיו.**

יא קרא דגר ולא ילד עשה עושר ולא במשפט
בחצי (ימו) (ימיו) יעזבונו ובאחריתו יהיה נבל :
יב כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו :
יג מקוה ישראל ה' כל-עזבך יבשו (יסורי) (וסורי) בארץ יכתבו
כי עזבו מקור מים-חיים את-ה' :

(יא) קרא דגר ולא ילד כו'.

ראוי לשים לב כי הוא פסוק בלתי מקושר לא למעלה ולא למטה.

ועוד כי כמה עושים **עושר ולא במשפט,** ומאריכים להם ולא יעזבוהו בחצי ימיהם.

ועוד אומרו ובאחריתו יהיה נבל, כי גם בראשיתו יהיה נבל ורשע שעשה עושר ולא במשפט.

ועוד, כי פסוק **כסא כבוד כו'** בלתי מקושר אל פסוק שאחריו.

ועוד אומרו (יג) מקוה ישראל ה' מי לא ידע כי מקוה ישראל ה'.

ועוד איך יתקשר בזה אומרו וסורי בארץ יכתבו, כי הלא לפניו יתברך היא הכתיבה ולא בארץ ואיך יאמר **בארץ יכתבו.**

ועוד כי אומרו וסורי כו' הוא נכנס בין הדבקים, כי אחר אומרו **כל עזביך יבושו** היה לו לומר מיד **כי עזבו מקור כו'.** אך אחרי אומרו יתברך שהוא **(פס' י) חוקר לב כו' לתת לאיש כדרכיו,** אמר הנביא עתה מי יתן והיית מראה בעולם הזה לעם דרך שכלם ישובו אליך, והוא כי עוברי רצונו יתברך יתחלקו לג' סוגים:

אחד, בין אדם לחברו בגזילות וחמסים

ב', מה שבין אדם למקום

ג', מה שמשליכים דברו אחרי גיוס ופורשים וסרים ממני, בחשבם כי עזבם אותי כאלו עזבו את ה' המשלחני אליהם, והוא כי אין רואים בעיניהם מה שנכתב על השמים שהוא כאלו את ה' עזבו.

וזוה יאמר על הראשונה מי שדומה **לקורא דגר** שאוסף בצים מחברותיה ומחממתן ויוצאים אפרוחים, כי כשגדלים עוזבים את הקורא והולכים למינו, כך **עושה עושר ולא במשפט** שמעול וחומס את חבריו, הוה ראוי כי **בחצי ימיו יעזבנו** העושר, כאשר יעזבו האפרוחים את הקורא שאסף הביצים מזולתה, ואז ודאי לא ישוב לכסלה כי יראה כי **באחריתו יהיה נבל,** כי הלך העושר ונשאר לו העוון וישוב אל ה' בראותו כך.

והנה זה הוא על עבירה שבין אדם לחברו, אך למה **שבין אדם למקום** התיקון שהייתי חפץ לעוזבי ה', הלא הוא שלא ימות הרשע כי אם שיבוש וישוב אל ה', והוא כי הנה יש שכינה ולמעלה הימנה ה' הגדול, והנה שכינה הנקראת **כבוד** שורה בבית המקדש, כי הוא ככסא אל הכבוד, וגם שישעיה אמר השמים כסאי, שהם **כסא כבוד** מקודם שנבנה בית המקדש, הנה משובח הוא לפניו יתברך ביהמ"ק להיות כסא אל הכבוד יותר מהשמים כנודע, כי משברא הקדוש ברוך הוא את העולם נתאווה שתהיה לו דירה בתחתונים.

וזוהו **(יב) כסא כבוד מרום** ומעולה **מהראשון**, הוא השמים כסאו **מקום מקדשנו**, והנה עתה אינו **כסא כבוד מקום מקדשנו**, רק אל הכבוד היא השכינה.

אך **(יג) מקוה ישראל** שהוא מה שישראל מקוים הוא שיהיה ה', כלומר שיהיה מקום מקדשינו גם כסא אל שם ההווה הוא שם הגדול, וזהו **מקוה ישראל ה'** שהוא העתיד, ומה שהייתי חפץ יהיה זה לנו עתה, הוא כדי **שכל עוזביך ה' יבושו**, בראות האושר והאור הגדול אשר מגלה, ויראה בהיות שורה זה השם הגדול בעולם, כי אשר עזבוהו מתחילה **יבושו** בראותם גדולתו, כלומר כי בזה ישובו אליך, וע"י זה גם כן גם **הסוג השלישי הסרים ממני**, ובלתי מקבלים תוכחתי ודברי, בחושבם כי בסורם ממני פורשים מאיש חומרי גם אלה יתוקנו, והוא

כי עתה שהשם הגדול בעולם העליון, ושם נכתב גדר כל עוון ואין האדם שבעולם הזה רואהו יסכל גדר עונו, אך בהיות השם הגדול שורה למטה במקום מקדשינו, שיהיה הוא ובית דינו היא שכינה בעולם הזה, או מה שעתה נכתב למעלה היה נכתב אז בארץ, והיה נרגש ונודע למטה והיה מכיר האדם הסר ממנו, כי לא מאדם הוא סר כי אם מה' יתברך לעד, וזהו **וסורי** הם הסרים ממני **בארץ יכתבו**, ומה היה כתב עוון הסר ממני, הלא הוא שיכתב **כי עזבו** בעזוב אותי **מקור מים חיים את ה'**, כי כביכול שלוחו של אדם כמותו, והסר משלוחו יתברך כסר מקונו, ובראותם כי כן ישובו מכסלתם וישמעו דברי וידבקו בה' יתברך לעד.

יד רפאני ה' וארפא הושיעני ואושעה כי תהלתי אתה :
טו הנה-המה אמרים אלי איה דבר-ה' יבוא נא :
טז ואני לא-אצתי מרעה אחריו יום אנוש לא התאויתי אתה ידעת מוצא שפתי נכח פניך
היה :
יז אל-תהיה-לי למחתה מחסי-אתה ביום רעה :
יח יבשו רדפי ואל-אבשה אני יחתו המה ואל-אחתה אני הביא עליהם יום רעה ומשנה
שברון שברם :

הלא יקשה כי מי לא ידע שאם ירפאהו ה' שירפא וכן שאם יושיעהו שיושע, וגם איך אומרו **כי תהלתי אתה** הוא טענה אל האמור.
ועוד אומרו **(טו) הנה המה אומרים אלי איה כו'** איך יתקשר אל הקודם.
ועוד אומרו **(טז) ואני לא אצתי כו'** איך הוא יתברך רועה אחריו יתברך שיראה בלתי מובן.
ועוד אומרו **יום אנוש לא התאויתי**, האם היה עולה על לב שיתאוהו יום אנוש.
ועוד אומרו **ואתה ידעת מוצא שפתי**, כי הוא דבר ידוע ובלתי מתייחס אל הענין,
וכן אומרו **נוכח פניך היה** כי הלא כל דבר הוא נוכח פני ה', וגם מה צורך לאומרו פה.
ועוד אומרו **(יז) אל תהיה לי למחתה** כי היתכן יהיה לו ה' למחתה, שהוצרך לבקש מלפניו שאל יהיה לו למחתה.
ועוד אומרו **(יח) יבשו רודפי ואל אבושה אני וכו'**, כי טוב טוב היה לבקש שלא יבוש לא הוא ולא הם,

וכן באומרו **יחתו המה כו'.**

ועוד באומרו **הביא עליהם יום רעה כו'**, כי למה יתפלל עליהם לרעת ישראל והוא הפך אשר עשה למעלה, שהיה מתפלל עליהם באומרו, **אם עונינו ענו בנו כו' המאוס מאסת את יהודה כו'.**

אמנם הנה למעלה אמר, **למה היה כאבי נצח ומכתי אנושה כו'**, וביארנו שהמכה הייתה כי לא היו מאמינים אותו באומרו **היו תהיה לי כמו אכזב מים לא נאמנו** שהוא כמפורש למעלה, כי מה שהיו תהיה לי מתראה אלי בנבואה יראה כמו אכזב, במה שמימי שפע נבואתך אלי לא נאמנו, שאין מאמינים אותי שאתה דובר בי. והשיב לו הוא יתברך, אם אינם מאמינים אל תקוץ, כי די לך מה שאם תשוב ואשיבך בכל פעם **לפני תעמוד** לשמוע מפִּי, וגם אל תירא פן יכוך או יהרגוך, כי **הנה נתתיך לחומת נחשת בצורה, ונלחמו אליך ולא יוכלו לך כו'**, ואח"כ נמשכו הדברים עד כה, שאמר לפניו יתברך מי יתן ותעשה באופן שישובו אליך, כמו שכתבנו בפסוקים שקודם זה בסמוך, אמר עתה הן אמת שלמעלה אמרת לי, שאם לא יקבלו וישובו אלי שלא אחוש, כי הלא מרוויח אני מצד עצמי, שבכל פעם אני עומד לפניך, וגם לא אירא שמא יכוני או יהרגוני, כי הנה נתתני **לחומת נחשת** שנלחמו אלי ולא יוכלו לי, והנה אין זה תיקון, כי הלא אינך מרפא המכה, כי אם שאתה אומר שאם לא יאמינו ולא ישובו אליך, איני מפסיד כי לפניך אעמוד.

ומה שאני מבקש הוא **(יד) רפאני ה'** כי מכתי אנושה, שהיא מה שלא יאמינו כי נראה אלי ה', הוא שהרפואה היא שיאמינו שהוא ע"י מה שבקשתי בסמוך וע"י כן **וארפא**, מה שאין כן באמור **אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד** והמכה במקומה, וכן מה שאמרת לי שנתתני **לעמוד ברזל ולחומת נחשת**, שילחמו לי ולא יוכלו לי אין זו תשועה אחר שנלחמים עלי, שאמרת **ונלחמו אליך ולא יוכלו לך כי אתך אני להושיעך**, כי טוב טוב הוא כי תושיעני ע"י הרפואה שהוא שישובו אליך, כי לא ילחמו בי ואושעה מאלי, ולא שלא תושיעני רק שילחמו בי בתקווה שאחר שילחמו תושיעני, וזהו **הושיעני ואושעה**.

ושמא תאמר, שטוב טוב הוא שילחמו בי ולא יוכלו לי, שע"י כן אכיר בנסי ואהללך, מה שאין כן אם ימנעו מלהילחם בי, שלא אכיר בנסי ולא אתן תודה והלל לך, הלא אין זה בי **כי** הנה **תהלתי אתה** תמיד, גם כשלא ילחמו בי כי תמיד אני מכיר כי תטיב עמי, גם במה שנמנעים מלהצר לי.

והנה כל זה שאמרתיו הוא על מה שעד כה לא היו נוגעים רק בכבודי, שלא היו מאמינים אותי שנדברת בי, אך עתה **(טו) הנה המה אומרים אלי איה דבר ה' יבוא נא**, כלומר בהנחה שיש דבר ה' אתך יבוא עתה דברו, כלומר שיתנו תפלה לאלוהים והשגחתו חלילה.

ועל כן אני אומר עתה הנה **(טז) ואני לא אצתי מרועה אחריו**, כי לא מלאות ויגיעה אני בא לומר, שתביא עתה יום רעה כדבריהם באומרים **יבוא נא**, כי הנה כאשר אתה לא נלאית מהיות מאריך ורועה אותם לאט, באומרך **אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד**, ואני גם כן לא

אצתי ולא נרחקתי מהיות ג"כ **רעה** אותם לאט **אחריך**, ולא שאלתי תביא עליהם מהרה הרעה, וגם בלבי **יום אנוש** שתבא אליהם, **לא התאויתי** על היותם מצרים לי, וגם **אתה ידעת מוצא שפתי** שהייתי מתפלל עליהם לטובה, באומרי **אם עונינו ענו בנו כו', למה תהיה כאיש נדהם כו' המאוס מאסת כו' אל תנאץ למען שמך כו'**, אתה ידעת שלא היה מוצא שפתי ולא כן לבי, כי אם **מוצא שפתי נוכח פניך** הרואות ללבב היה, כי אינך כבשר ודם שאין נוכח פניו רק הנגלה לעיניים.

או יהיה אומרו **פניך**, כד"א ופניה לא היו לה עוד שהם פנים של זעם, והוא **אתה ידעת מוצא שפתי**, כי נוכח והפך פניך וכעסך היה, ועם כל זה הייתי מבקש רחמים, כמפורש למעלה שאחר התפללו היה הוא יתברך אומר לו, **אל תתפלל בעד העם הזה לטובה**.

כלל הדברים, כי עד כה כל השתדלותי לא היה רק לטובה שתרחמם, אך עתה שנגעו בהשגחתך ואמרו **איה דבר ה' יבוא נא אלי**.

אומר **(יז) אל תהיה לי למחתה**, כלומר אתה שם הרחמים אל תהיה לי במידת רחמך **למחתה** אם תאריך לעת כזאת, ולא על הנוגע אלי אני חש, כי הנה ידעתי בלי תפילה כי **מחסי אתה ביום רעה**, כאשר נדרת לי וכאשר עשית עד כה.

יח יבשו רדפי ואל-אבשה אני יחתו המה ואל-אחתה אני
הביא עליהם יום רעה ומשנה שברון שברם :
יט כה-אמר ה' אלי הלך ועמדת בשער בני-()עם (העם) אשר יבאו בו מלכי יהודה ואשר יצאו בו ובכל שערי ירושלים :
כ ואמרת אליהם שמעו דבר-ה' מלכי יהודה וכל-יהודה וכל יושבי ירושלים הבאים בשערים האלה :

ושאלתי היא, כי טוב הוא **(יח - כ) שיבושו המה** משאבושה אני, שאם אחר אומרם **איה דבר ה' יבוא נא** תאריך הרעה ולא תבוא עתה, אבושה אני ובושתי נוגעת אל כבודך חלילה, וטוב טוב הוא **שיבושו המה**, שיראו כי עתה כדבריהם יבוא יום רעה ויבושו המה, כי בושתם הוא כבודך זה הוא אם יבושו וישובו בתשובה, ואם לא יבושו כי אם שיחזק מצחם **יחתו** ברעה **המה ואל אחתה אני** אם לא תבוא הרעה, כי ילחמו בי כדרכם ואהיה למחתה לפניהם ואינו כבודך, על כן עשה להם כדבריהם באומרם **יבוא נא** והביא עליהם יום רעה, ואם עדיין לא הגיעה יום פקודה שהוא מנין ונושנתם, משנה שברון שברם אחד עתה כדבריהם ואחד בזמנו, כאשר היה כי בא עליהם יום רעה בימי יהויקים ובימי יהויכין ואח"כ ביום פקודה בימי צדקיהו.

כא כה אמר ה' השמרו בנפשותיכם ואל-תשאו משא ביום השבת והבאתם בשערי ירושלם :

כב ולא-תוציאו משא מבתיכם ביום השבת וכל-מלאכה לא תעשו וקדשתם את-יום השבת כאשר צויתי את-אבותיכם :

כג ולא שמעו ולא הטו את-אזנם ויקשו את-ערפם לבלתי (שומע) (שמוע) ובללתי קחת מוסר :

כד והיה אם-שמע תשמעון אלי נא-ה' לבלתי הביא משא בשערי העיר הזאת ביום השבת ולקדש את-יום השבת לבלתי עשות-(בה) (בו) כל-מלאכה :

ראוי לשית לב מה נשתנית מצווה זו מכל השאר, ואם על ששקולה ככל התורה, אין עשות זו לבדה מספקת לקיים מלכות דוד לעולם, כל עוד שעבירותיהם עדיין הם בידיהם. ועוד למה פרט הכנסה והוצאה ולא כלל אותה בכל מלאכה.

ועוד אומרו (כב) ולא תוציאו משא מבתיכם כו', כי הלא אחר כי ירושלם דלתותיה ננעלות בלילה, מותר להוציא מן הבתים מן התורה.

ועוד כי אומרו וכל מלאכה לא תעשו, היה לו לאומרו אחר אומרו ואל תשא כו', והבאתם בשערי ירושלם שזה וזה מן התורה, ולא יפסיק בינתיים במה שאינו אלא מדרבנן.

ועוד אומרו כאשר צויתי את אבותיכם, מי לא ידע שמה שמצווה לעשות את יום השבת הוא כאשר ציוה את אבותם.

ועוד אומרו (כג) ולא שמעו ולא הטו כו', למה זה יזכיר רשעת אבותם פה, ומה גם שלא על השבת היה ענין אבותם בלבד.

ועוד כפל אומרו (כד) שמוע תשמעון.

ועוד אומרו לבלתי עשות בו כל מלאכה, כי אם אומרו ולקדש את יום השבת הוא שביתה ממלאכה, למה חזר לומר לבלתי עשות כו', ואם הוא לקדשו בפה היה לו לומר ולבלתי עשות כו' בוי"ו.

ועוד שהיה לו לקצר ולומר אם שמוע תשמעון לבלתי עשות בו כל מלאכה ולשתוק מפרטות המשא, ועל פי דרכנו נדקדק אומרו (יט) הלוך ועמדת וכו' בתחילת המאמר ולא אמר לך ועמדת.

וגם באומרו (כא) השמרו בנפשותיכם, כי מי לא ידע כי אשר לא ישמור את יום השבת משחית נפשו הוא.

אמנם לבוא אל הענין, נקדים שני דברים מפורשים אצלנו בביאור התורה:

א', כי מה שהחמירה תורה בשביתת שבת לישראל הלא הוא, על כי ביום השבת בא לישראל שפע מעולם העליון והיא נפש יתירה אשר היא מעולם שכלו שבת, וכל דבר של חול שהוא עשיית מלאכה פוגם בה ומחללה (ונרתתת) (ונכרתת) מקדושתה, כמו שכתבנו במאמר התורה, באומרו **וביום השביעי יהיה לכם קדש כל העושה בו מלאכה יומת**, שהוא כי ביום השביעי יהיה לכם קדש, מושפע מלמעלה הוא נפש יתירה מעולם הגדול והקדוש, על כן כל העושה בו בקדש הנזכר מלאכה יומת, כי פוגם הוא בקדושה עליונה חלילה, ועל כן מצוותו היא להתבודד בו ולהתרחק מכל דבר של חול, כי בזה כל כח חיצוני מתרחק ממנו ומתפרד ונדבק בו יתברך, כענין ביני ובין בני ישראל.

עוד נלמד מחכמת האמת, כי המקדש עצמו בקדושת שבת כ"כ שורה על נפשו מהקדושה העליונה, שגם כי אחר ששבת נסתלק הכח ההוא ממנו לא נעקר לגמרי, כי נשאר בצד מה שייכות מאותה קדושה בנפשו ורוחו, והוא לו עזר וסיוע גדול מאד את נפשו ויצרו הטוב כל ימי השבוע, להכניע את היצר סמוך, להתיש כחו ולעבוד עבודתו יתברך בתשובה ומעשים טובים.

ונבוא אל הענין, ויתן טעם אל סמיכות פסוק זה אל הקודם, והוא כי אחר שכל כללות דברי ירמיהו אליו יתברך בכתובים הקודמים, היה לבקש מלפניו יכין דרך לפני העם, ישובו אליו יתברך אחר שהושקעו בטומאותם, על כן אמר עתה **(יט) כה אמר ה' אלי הלך וכו'**, שהוא להזהירם במצות שבת שהיא המרחיקם מכח הטומאה המרחקם והמחטיאם אשר דבקו בה, ועל ידה משפע הקדושה אשר תשרה בהם ע"י קדשם את יום השבת, בשומרם את הנפש יתירה בקדושה ובטהרה, גם אל ימי החול תהיה להם הכנה ועזר מה' לבוא ליטהר, ואז מסייעין אותם מן השמים, וזה יהיה טעם אל מאמרם ז"ל, שאפילו מי שעבד עבודה זרה כאנוש ושמר שבת כהלכתו מוחלין לו, כי מי שנדבק בקדושה ונתרחק מן החיצוניות, ודאי כ"כ יתיש כח הטומאה שדבקה בו ע"י עבודה זרה, שתהיה תשובתו שלמה ונמחל עונו.

ומה מתקן דבריו יתברך בהחיל בהכנסה מרשות לרשות, כאשר עשה במסכת שבת שהחלה מיציאות השבת, עם היותה א' מכל ל"ט מלאכות והבאה באחרונה במספרם, הלא הוא, כי אין הוראת ענין השבת נרמז בשום מלאכה כאשר בזו, ועל כן אחשוב כי אלוהים חשבה למלאכה גם שאינה דומה למלאכה, והוא כי הנה ידוע כי נפשות עם בני ישראל נפרדו מנפשות יתר אומות, מה שהן מהקדושה אשר כלה א' היא בלי פירוד, כי גם כי ימצאו בחינות נפרדות בהן, כולם מעולם האחדות חלק ה' אחד יתרומם לעד, הפך נפשות האומות אשר היו מעולם הפירוד החיצוני, כי על כן בישראל נאמר נפש ששים ושש, ולא נאמר נפשות כי כולן משורש אחד, ועל כן ערבים זה לזה כי אחד הן, מה שאין כן בעשו ודומים לו שנאמר בו נפשות ביתו.

כלל הדברים, כי עולם אשר משם נפשות בני ישראל נקרא רשות היחיד, ואשר משם נפשות האומות נקרא רשות הרבים, ועל כן ביום השבת ששפע שורשי נפשות ישראל מושפע בהם כאלו הן בעולם העליון, אז נפרדים בעצם מעולם החיצוני, ועל כן אפילו שיחה בטלה אסורה בשבת בל ערב חול בקדש, ולכן היה הרמז לבלתי הוציא מרשות היחיד לרשות הרבים ולא מרשות הרבים לרשות היחיד, כלומר בל תערב קדש בחול או חול בקדש, נמצא, כי בזה נרמזו כל טעמי איסור המלאכות, שהוא בל היטפל במלאכות המתייחסות אל עולם של חול החיצון, ועל כן עשה ראשית דבר ממנה, ואמר **הלך ועמדת** כלומר שבשער הראשון אשר בו יתחיל להכריז, לא יעמוד במקום אחד לבד ויכריז וילך לו משם בבת א', כי אם **הלך ועמדת בשער כו'**, לומר שיהיה הולך מעט ועומד ומכריז, ומהלך עוד מעט ושב ואומר, למען לא יכרת איש משמוע בשער בת רבים, ההוא המיוחד לעבור בו עם רב, כי על כן נקרא **שער בני העם**, והוא שער מיוחד לעבור משם מלכים ושרים, ותתחיל ההכרזה לבל הכניס מרשות הרבים לרשות היחיד. ואמר **(כא) השמרו בנפשותיכם**, לכאורה יאמר לא תכוונו לשמור על מנת לקבל פרס הטוב, שיבואו בשערי העיר הזאת מלכים וכו' כי אם בשביל נפשותיכם.

או יאמר, מה שכתבנו כי שמירת שבת עיקרה על נפש יתירה שמעולם העליון, בל יטמאה במלאכות החיצוניות, וזהו **הישמרו** בשביל נפשותיכם שבכם כמדובר למעלה, ולא תשמרו מלהכניס מרשות הרבים לרשות היחיד, כי אם גם **(כב) ולא תוציאו משא מבתיכם**, והנה **הרד"ק** ראיתי שפירש שגם זה ידבר להוציא מהבתים אל חוץ לעיר, והוא על כי מן התורה אינו אסור להוציא מהבתים לחצר או למבוי או לרחובות העיר, כיון שדלתותיה ננעלות בלילה, אך אחשבה כי כפשוטו כן הוא, כי גם מהבתים אל תוך העיר כיון, והוא, כי הנה שלמה תיקן שלא יוציאו מהבתים חוצה בל יטעו להוציא גם לרשות הרבים באופן כי גם בימי ירמיהו היה נוהג דין זה.

וזה מאמר הכתוב תיקון שלמה בטעמו, באומרו **ולא תוציאו משא מבתיכם** גם שאינו חוץ לעיר, כדי שע"י כן **כל מלאכה לא תעשו**, כלומר, שאלו תוציאו מהבתים תטעו לעשות אפילו מה שהיא מלאכה גמורה, וממלאכה אחת תמשכו גם אל כולן, ומהעדר מלאכה ימשך כי וקידשתם את יום השבת בהעדר שיחה והתבודדות ועסק תורה הקדושה, שע"י כן אדם מתקדש קדושה עצומה.

ושמא תאמרו, מה זה היה כי לדורות שלפנינו שגם המה הרשיעו, לא אמרת להם ציווי זה כאשר אתה אומר אלינו, לזה אמר **כאשר צויתי את אבותיכם (כג) ולא שמעו ולא הטו את אזנם וכו'** כלומר הלא צויתים ומרדו בי לבלתי שמוע, אך אתם אל תמרדו למען ייטב לכם, כי יהיה **(כד) אם שמוע כו'**, לומר **אם שמוע** למצוותי זאת תזכו **שתשמעון אלי נאם ה'**, כי ע"י

מה שתתקדשו קו לקו תגיעו עד נבואה, כי **תשמעון אלי** ממש **נאם ה'** כי **נאם ה'** תשמעו ממש, ולא נאם הנביא בשמי בלבד כמאמר רבי פנחס בן יאיר, כי מהדרגה אל הדרגה יבוא האדם עד גדר רוח הקדש ונבואה.

ומה שאמרתי **אם שמוע** הוא **לבלתי הביא משא כו'**, שהוא מרשות הרבים לרשות היחיד שהיא מלאכה מן התורה, וגם **לקדש את יום השבת** במותר לך, כעניינים שהם משום שבות כגזרת שלמה, לבלתי הוציא אפילו מהבתים לחצר וכיוצא, לבל תבואו לידי מלאכה ממש, וזהו **לקדש וכו' לבלתי עשות בו כל מלאכה**, שהוא לקדש במותר מן התורה, והטעם **לבלתי עשות וכו'** אם לא תעשו משמרת למשמרת. ובזה יתיישב מה שלמעלה אמר **ולא תוציאו משא מבתיכם**, ופה לא חזר לאומרו רק מהחוץ אל העיר, אך הוא כי בכלל אומר **ולקדש כו' לבלתי כו'** הוא אמור, כי בזה כלל את כל השבותין כמדובר.

פרק יח

א הדבר אשר היה אל-ירמיהו מאת ה' לאמר :
 ב קום וירד בית היוצר ושמה אשמיעך את-דברי :
 ג וארד בית היוצר (והנהו) (והנה הוא) עשה מלאכה על-האבנים :
 ד ונשחת הכלי אשר הוא עשה בחמר ביד היוצר
 ושב ויעשהו כלי אחר כאשר ישר בעיני היוצר לעשות :
 ה ויהי דבר-ה' אלי לאמור :
 ו הכיצר הזה לא-אוכל לעשות לכם בית ישראל נאם-ה'
 הנה כחמר ביד היוצר כן-אתם ביד בית ישראל :

ראוי לשים לב ראשונה דרך כלל כי אין המשל דומה לנמשל, כי במשל הוא **(ד) שנשחת הכלי** ועשהו כלי אחר, ובנמשל הוא כי אם ידבר טוב על גוי וכו' ועשה הרע וכו' שלא יבוא עליו הטוב ההוא, אך לא יעשה ממנו גוי אחר כי לא ייטיב לו, כאשר במשל שעשה אותו כלי אחר. **ועוד** כי זה הוא הפך הכלל הגדול שבידינו, שהוא יתברך ניחם על הרעה ולא על הטובה, ובנמשל הזה הוא אומר בפירוש **(י) ונחמתי על הטובה**. והנה ראיתי **הרד"ק** שעל קושיא זו כתב וז"ל, לבנות ולנטוע פירוש וכן עשיתי שבביתים ונטעתים ואח"כ עשה הרע ונחמתי, והוא בלתי נכון בלשון המקרא.

והנה לבוא אל הענין, נשית לב במשל למה היה שב כשנשחת הכלי שב ועשהו כלי אחר ולא שב ועשהו הכלי הראשון שהיה חפץ לעשות מתחילה, כי גם עתה היה יכול מהחומר לשוב לעשותו.

ועוד אומרו (ד - ה) כאשר ישר בעיני היוצר לעשות, שהיה די יאמר ויעשהו כלי אחר, ומה צורך לומר שהיה כאשר ישר בעיניו.
ועוד, כי אחר אומרו **(ו) הכיוצר הזה לא אוכל לעשות לכם**, למה חזר ואמר **הנה כחומר כו'**, וגם אומרו **נאם ה'** יראה מיותר, וגם אומרו **בית ישראל** זה פעמים ושניהם מיותרים.

אמנם, אחרי אומרו יתברך שאם לא ישמעו אליו לקדש את יום השבת כו', והצתי אש בשעריה ואכלה ארמנות ירושלם ולא תכבה, ראה והנה מי בעל דברים יגש ויאמר, האם בני אדם יחטאו ועל ירושלם יקצוף, ויהי נא יד ה' בעושי הרעה, על כן אמר הוא יתברך **(ב) קום וירדת בית היוצר כו'**, למען יראה כי **נשחת כלי** חומר אשר בידו ושב **ויעשהו כלי אחר** כתקנו, **(ד) כאשר ישר בעיניו** בעצם לעשותו.

והיה הנמשל לאמר **(ו) הכיוצר הזה לא אוכל כו'**, לומר, הלא העולה על רוחכם כי העברתי העביר כליון מבני אדם ואתן אותו בעיר ה', למען הביא עליכם את אשר דברתי בסמוך, באומרי **(טז, יד) הנה ימים באים נאם ה'**, ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה כו', כי אם אשר העלה את בני ישראל מארץ צפון ומכל הארצות כו', והשבותים על אדמתכם כו', והוכרחתי לקיים ייעודי הטוב ההוא, לכן אקיים אתכם ואטיל הכעס על העיר, על כן אני אומר כי הלא **הכיוצר הזה שנשחת כלי** החומר שהיה עושה בידו, ושב מעשות אותו הכלי וקלקל צורתו והשיבו אל גולם החומר, ועשה ממנו **כלי אחר** נאה וישר **כאשר ישר** בעיניו, כן **הכיוצר הזה לא אוכל לעשות לכם בית ישראל**, כי כולכם בידי כד"א אשר בידו נפש כל חי, האם עתה שנשחתם ונתקלקלתם, האם לא הייתי יכול להשיב צורתכם אל החומר ולעשות אתכם כלים אחרים, שהוא שאמיתכם על אשמותיכם ואשוב לעשותכם גופים אחרים אחרי כן ע"י גלגול או תחיה, ואז תהיו ישרים כאשר ישר בעיני, ואז אקיים בכם כל ייעודי הטובה אשר יעדתי לכם, זה לא יעלה על רוחכם. כי הנה האמת הוא כי **כחומר ביד היוצר**, שמשיב הכלי אל גולם חומרו, ועושהו כלי אחר **כן אתם בידי בית ישראל**, על כל פנים כי אמית אתכם בדין ואחיה אתכם בלי ספק לעתיד.

ויתכן כיון באומרו הכיוצר הזה כי הנה מלת **זה** מיותרת, אך יאמר ענין בת קיסר שאמרה לאביה שהיה תמיה על תחיית המתים, באומרו איך ישוב העפר להיות איש חי, ואמרה לו ב' יוצרים היו בעיר אחת, אחד עושה כלים ממים ואחד מעפר ארץ, אי זה יותר משובח, השיב

אביה העושה ממים, אמרה אם כן ישמעו אזניך, אם הקדוש ברוך הוא שעשה את האדם ממימי טפת זרע לא יעשנו מעפר, וזה יאמר **הכיוצר הזה** כלומר העושה מחומר **לא אוכל לעשות לכם**, כלומר עם היותי עושה ממים שאינו כיוצר הזה, הלא אמת הוא כי **כחומר כו' אתם בידי** על כל פנים לעתיד.

ז רגע אדבר על-גוי ועל-ממלכה לנתוש ולנתוץ ולהאבד :

ח ושב הגוי ההוא מרעתו אשר דברתי עליו ונחמתי על-הרעה אשר חשבתי לעשות לו :

ט ורגע אדבר על-גוי ועל-ממלכה לבנות ולנטוע :

י ועשה (הרעה) (הרע) בעיני לבלתי שמע בקולי

ונחמתי על-הטובה אשר אמרתי להיטיב אותו :

ושמא תאמרו, למה איני עושה כן מעתה ואבטל אתכם מן העולם, ואשוב לעשותכם חדשים אחרי שתקבלו עונשיכם במות, הלא הוא כי הבחירה חופשית ביד כל אדם, **(ז) כי רגע אדבר על גוי כו' לנתוש כו' (ח) ושב הגוי ההוא מרעתו וכו' ונחמתי על הרעה וכו'**, כלומר, ולכן איני מכלה אתכם על עונותיכם, כי אפשר תשובו מדרכיכם, וטוב טוב להתרות ולהאריך לכם אולי תשובו, ויוטב לכם מעתה בחיים חייתכם. וכן מה שאמרתי שהייתי יכול להפך אתכם ע"י עשות אתכם בריה חדשה, הנה זה הוא בהנחת מחשבותיכם שבחיים חייתכם, לא ישובו ריקם ייעודי הטובה גם אם לא תשמעו לי.

אך דעו לכם כי לא כן הוא, **(ט) כי אם ורגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות כו' (י) ועשה הרע כו' לבלתי שמע בקולי ונחמתי על הטובה כו'**, לומר, כי הן אמת שייעודי הטובה אינם חוזרים אחור גם שלא יהיו ראויים, אך הוא בהיותם שומעים בקול ה', גם שלא יבצר מהם אשמת דבר בתגרת היצר הרע, אמנם בהיות שאפילו משמוע בקולי תאטמו אוזניכם גם אני אנחם מהטובה, וזהו אומרו **לבלתי שמע בקולי ונחמתי על הטובה**, ובזאת יבחן אשר אמרתי **כי רגע אדבר לנתוש ולנתוץ כו', ושב הגוי ההוא מרעתו ונחמתי על הרעה**, כי הלא הנה דברתי הרעה אשר אביא עליהם.

יא ועתה אמר-נא אל-איש-יהודה ועל-יושבי ירושלם לאמר כ

ה אמר ה' הנה אנכי יוצר עליכם רעה וחשב עליכם מחשבה

שובו נא איש מדרכו הרעה והיטיבו דרכיכם ומעלליכם :

יב ואמרו נואש כי-אחרי מחשבותינו נלך ואיש שררות לבו-הרע נעשה :

יג לכן כה אמר ה' שאלו-נא בגוים מי שמע כאלה שעררת עשתה מאד בתולת ישראל :

יד היעזב מצור שדי שלג לבנון אם-ינתשו מים זרים קרים נזלים :

טו כ״שִׁכְחֵנִי עַמִּי לִשְׂאֹא יִקְטְרוּ וַיִּכְשְׁלוּם בְּדַרְכֵיהֶם (שְׁבִילִי) (שְׁבִילִי) עוֹלָם לִלְכֹת נְתִיבוֹת דֶּרֶךְ לֹא סְלִילָה :

ועם כל זה (יא) **ועתה אמר נא אל איש יהודה כו' כה אמר ה' הנה אנכי יוצר עליכם רעה**, שהוא כי העוון אשר עשיתם נעשה מלאך משחית להשחית אתכם, כנודע כי העוון עצמו הוא הנעשה משחית לחבל ולמוגג את אשר עשהו, כד"א **ותמוגגו ביד עונינו**, ואומרו **תיסרך רעתך** כמפורש אצלנו, וזהו **הנה אנכי יוצר עליכם רעה**, כי העוון אשר עשיתם אני עושה אותו בריה להצר לכם, וזהו **אני יוצר עליכם רעה** כי אתן צורה ברעה אשר פעלתם, ועם כל זה וחושב עליכם מחשבה שהן שתי מחשבות:
א', להספיק ביד המשחית הוא הרעה אשר אמרתי,
והמחשבה השנית היא לומר **שובו נא איש מדרכו כו'** כלומר ואטיבה אתכם.

(יב) והנה ידעתי כי **ואמרו נואש כי אחרי מחשבותינו נלך, ואיש שרירות לבו הרע נעשה**, כי מהשתי לבבות שהם יצר הטוב ויצר הרע, לא נעשה שרירות הלב הטוב, כי אם של הלב הרע הוא היצר הרע, וזהו **ואיש שרירות לבו הרע נעשה**.

עוד יכוון על העבודה זרה אשר המחשבה בה תחשב מעשה, וזהו **ואיש שרירות לבו הרע נעשה**, (יג) **לכן כה אמר ה' כו'** כי אפילו בעיני הגוים יפלא בשומעם רעתכם, כי מי מהם שמע כאלה שערורית עשתה בתולת ישראל (יד) כי האם **מצור שדי**, שהוא מי שהוא שוכן בנקרת צור שדה, **היעזב שלג לבנון** שהוא שותה ממנו, כי קרוב הוא אליו ומשם ישתה, כי הוא שלג מצוי שם בלבנון בקיץ ובחורף, שעם היות שאין השלג טוב לבריאות, עם כל זה אם יאמרו לו שיש מים זרים רחוקים **מצור שדי** שהוא בו, שהם קרים ונוזלים שהם טובים לבריאות, עם כל זה לא יעזוב מה שאצלו והורגל בו בשבילם, ואין צריך לומר אם יסתפק לו שהמים ההם הם טובים לבריאות, כי אם אפילו אם הם מים באים מגבוה נהרסים ומשתברים בצורים עד למטה, שהם לפי הטבע טובים לבריאות, עם כל זה לא יניח השלג שהורגל בו והוא קרוב לו, וזהו **היעזב** מי שהוא **מצור שדי שלג לבנון**, אם יראה **ינתשו** ויהרסו **מים זרים** אשר לא ידע תמול שלשום שהם **קרים נוזלים** עם כל זה לא יעזב שלג שלו, מה שאין כן עמי מן הקצה אל הקצה.

(טו) **כי שכחוני עמי** עם היותי מים חיים מים שלהם כי עמי המה, ומי יתן והיה בשביל דבר הנמשל לשלג בערך מים קרים נוזלים, כי אם **שלשוא יקטרו** לגמרי, ומה שמראים פנים לטעותם הוא מכשול שהכשילים **שבילי עולם** הצרים עודם בדרכים הרחבים.

והוא, כי הנה השפע העליון כשישראל עושים רצונו של מקום, דרכי השפע שבהם בא אליהם, הם רחבים הנקראים דרכים שהוא ע"י כוחות הקדושה, שלא ע"י מהלך שבילי המזלות והוברי השמים שהם שבילי עולם, כנודע כי המצות עצמן הן הן צינורות השפע להריק על הארץ, כי על כן צדקה שעשתה בת ר' עקיבא, שידדה מה שהיו מחייבים הוברי השמים, וכהוא עובדא דשמואל ואבלט, אבל כשאין עושים רצונו של מקום אז בצינורות הצרים הם נדונים.

והנה כל מכשול טעותם היה לזבח ולקטר אל הוברי השמים שיריקו להם טובה דרך שביליהן, ולא ראו כי עזבו דרכים רחבים השודדים את השבילים ההם, וזהו ויכשילום בדרכיהם שהוא בהיותם בדרכיהם הרחבים, הכשילום שבילי עולם הוא שבילי המזלות, שהם שבילים נעשו להנהגת העולם בטבע, עם היותם בדרכים רחבים בלתי משועבדות אל הטבע, ומזה קו לקו נמשכו ללכת דרך לא סלולה, הוא אחר כחות שרים חיצונים אשר אין להם שפע מלמעלה בדרך ישרה, רק בדרך עקלתון כי דרך הסלולה וישרה היא, כי השכינה דרך שער השמים תריק על ישראל והוא מקדש לקדוש, אך בעשותנו אשר לא טוב בעיני ה', יתעקם דרך השפע ויחטפו החיצונים בדרך עקלתון לא סלולה.

טז לשום ארצם לשמה (שְׁרוּקָת) (שְׁרִיקוּת) עוֹלָם כָּל עוֹבֵר עָלֶיהָ יִשָּׁם וַיֵּינֵד בְּרָאשׁוֹ :
יז כְּרוּחַ-קָּדִים אֲפִיצֵם לִפְנֵי אוֹיֵב עֶרְף וְלֹא-פָנִים אֲרָאם בְּיוֹם אִידָם :
יח וַיֹּאמְרוּ לָכֵן וְנַחֲשָׁבָה עַל-יִרְמְיָהוּ מַחֲשָׁבוֹת כִּי-לֹא-תֵאבֹד תּוֹרָה מִכֶּהֱן וְעֵצָה מִחֲכָם וְדָבָר מִנְּבִיא לָכֵן וְנִכְהוּ בַלְשׁוֹן וְאֵל-נִקְשִׁיבָה אֶל-כָּל-דְּבָרָיו :

וזהו ללכת דרך לא הסלולה ועזבו הדרך סלולה, וזה גורם (טז) **לשום ארצם** אשר עליה הייתה הדרך הסלולה **לשמה וכו'**, וכאשר הם נפרדו מפנימיות הקדושה אל החיצונית, כך (יז) **כרוח קדים אפיצם וכו'.**

(יח) **ויאמרו לנו ונחשבה וכו'.** יאמר הנה לעשות לו רעה צריך לחשוב מחשבות כדי שנוכל לו, והטעם הוא כי הנה הוא **כהן וחכם ונביא**, ועל כן להיותו **כהן ששפתי כהן ישמרו דעת**, לא יבצר ממנו תורה שתגן עליו מאשר נחפוץ לעשות לו, וגם הוא **חכם** ולא תבצר ממנו עצה לישמר ממנו, וגם הוא **נביא** ולא יפלא מה' מהגיד לו בנבואה את אשר נעשה לו, לכן על שלש אלה צריך לחשוב מחשבות, לדעת מה נעשה לו שלא יועילו לו שלש אלה, והסכמת המחשבה היא **לנו ונכה** בלשון, שהוא מאמרם ז"ל על אומרו (פסוק כ) **כי כרו שוחה לנפשי**, שהוא כי חשדוהו באשת איש, ובזה יתכן כי זהו אומרו ונכהו בלשון, שהוא שנעיד עליו שבא על אשת איש שהוא עדות בלשון והוא דבר, כי גם כי ישיב דברים לינצל לא נשמע אליו, כי לאו כל

כמיניה לינצל להכזיב העדים, וזהו **ואל נקשיבה אל כל דבריו** מה שאין כן אם נצר לו צרה זולת זה, יוכל בדבריו לתקן בגדר מה.

יט הקשיבה ה' אלי ושמע לקול יריבי :
כ הישלם תחת-טובה רעה כי-כרו שוחה לנפשי
זכר עמדי לפניך לדבר עליהם טובה להשיב את-חמתך מהם :
כא לכן-תן את-בניהם לרעב והגרם על-ידי-חרב ותהינה נשיהם שכלות ואלמנות ואנשיהם יהיו הרגי מות בחוריהם מכי-חרב במלחמה :
כב תשמע זעקה מבתיהם כי-תביא עליהם גדוד פתאום
כי-כרו (שיחה) (שוחה) ללכדיני ופחים טמנו לרגלי :
כג ואתה ה' ידעת את-כל-עצתם עלי למות אל-תכפר על-עונם וחטאתם מלפניך אל-תמחי (ויהיו) (ויהיו) מכשלים לפניך בעת אפך עשה בהם:

על כן **(יט) הקשיבה כו'.** ואמר על עצמו הקשבה ועליהם שמיעה, הוא, כידוע כי הקשבה מקרוב ושמיעה מרחוק, והענין כי הוא הצדיק וקרוב ה' אל כל יראיו והמה רחוקים כי רחוק ה' מרשעים, וענין הכתוב הוא שאמר הנה אתה ה' שופט כל הארץ ואתה הדיין, לכן על כן יראה שאני טוען טענותי לפני הדיין לבדי, ואין לדיין לשמוע זה, בלא זה לזה אמר גם אני איני חפץ כי אם שתשמע ותקשיב אלי, וגם **ושמע לקול יריבי** גם הוא, ומפני שהם אינן באים לדבר אליו יתברך, לזה אמר **לקול יריבי** כי הם מדברים עניינם, ושמע קול דבריהם בדברם ביניהם כענין מועצותם עלי, ועל כן לא אמר **ושמע דברי יריבי**.

ואחר אומרו שהוא יתברך הדיין כמדובר, אמר כי גם הוא הבעל דין וזהו **(כ - כב) הישלם כו'**, כי הכפוי טובה לחברו ככופר בהקב"ה, וגם אתה העד כי הנה **זכר עמדי לפניך לדבר וכו'**, כלומר, אתה העד איך הייתי עומד לפניך בתפילה להשיב את חמתך מהם, ועתה משלמים רעה תחת טובה וכן אתה העד במועצותם, **(כג) כי ואתה ה' ידעת את כל עצתם עלי למות,** ולהיות כי אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלי עוון, אמר אל תכפר על עוונם בייסורי ראותם גדוד פתאום, אל תכפר עוונם בייסורין אלו, ועל מה שאין מיתה בלא חטא אמר וחטאתם מלפניך אל תמחי, שלא ימותו באופן שע"י המיתה ימחה החטא, כי אם שיתמידו בצרה עודם בחיים.

ואם יהיה שע"י הצרה שיראו גדוד פתאום ישובו מיראה, באופן שהעוון נעשה שוגג כמאמרם ז"ל, גדולה תשובה שזדונות נעשים כשגגות, שנאמר שובה ישראל וכו' כי כשלת בעוונך, והא עוון מזיד הוא וקרי ליה מכשול, ומסקינן בגמרא דהיינו לשב מיראה, לזה אמר ויהיו מוכשלים

לפניך כו', לומר, אם יהיה שיחשבו מוכשלים לפניך, שעל ידי תשובה מיראה יחשבו למוכשלים שהוא כשוגגין, דעון נעשה מכשול דהיינו שוגג, עם כל זה אל תמנע מלייסרם באמור כי אין ייסורין על שוגג, כי אם שלהיות בעת אפך שלא שבו עד עת אפך עשה בהם, כי אין תשובתם תשובה אחר שלא שבו עד עת האף ליחשב העוון מכשול.

ואם נפרש מוכשלים לשון חולשה, כד"א כשל בעוני כחי כשל כח הסבל, יאמר ואם יהיו מוכשלים ותשי כח לפניך לסבול הצרה, וימותו מיד וימחה חטאם שעליו מתו, כענין אין מיתה בלא חטא, ואני אמרתי וחטאם מלפניך אל תמחי, על כן עשה בהם עשיה ממש כי תחזקם לקבל הצרות, והוא מאמרם ז"ל כי בגיהנום הוא יתברך הנותן כח ברשעים לקבל עונשם למען יצטערו ימים רבים, ויהיה אומרו עשה בהם כד"א ויעש אלוהים את הרקיע ואמרו רז"ל יחזק הרקיע, כי לחים היו שמים ביום הראשון ונתחזקו בשני.

פרק יט

א כה אמר ה' הלך וקניית בקבוק יוצר חרש ומזקני העם ומזקני הכהנים :
 ב ויצאת אל-גיא בן-הנחש אשר פתח שער (החרסות) (החרסית)
 וקראת שם את-הדברים אשר-אדבר אליך :
 ג ואמרת שמעו דבר-ה' מלכי יהודה וישבי ירושלם כה-אמר-ה' צבאות אלהי ישראל הנני מביא רעה על-המקום הזה אשר כל-שמעה תצלנה אזניו :
 ד יען אשר עזבני וינכרו את-המקום הזה ויקטרו-בו לאלהים אחרים אשר לא-ידעום המה ואבותיהם ומלכי יהודה ומלאו את-המקום הזה דם נקים :
 ה ובנו את-במות הבעל לשרף את-בניהם באש עלות לבעל
 אשר לא-צויתי ולא דברתי ולא עלתה על-לבי :
 ו לכן הנה-ימים באים נאם-ה'
 ז ולא-יקרא-למקום הזה עוד התפת וגיא בן-הנחש כי אם-גיא ההרגה :
 ח ובקתי את-עצת יהודה וירושלם במקום הזה והפלתים בחרב לפני איביהם וביד מבקשי נפשם ונתתי את-גבלתם למאכל לעוף השמים ולבהמת הארץ :
 ט ושמתי את-העיר הזאת לשמה ולשרקה כל עבר עליה ישם וישרק על-כל-מכתה :
 י והאכלתים את-בשר בניהם ואת בשר בנותיהם ואיש בשר-רעהו יאכלו במצור ובמצוק אשר יציקו להם איביהם ומבקשי נפשם :
 י ושברת הבקבוק לעיני האנשים ההלכים אותך :

יא ואמרת אליהם כה-אמר ה' צבאות ככה אשבר את-העם הזה ואת-העיר הזאת כאשר ישבר את-כלי היוצר אשר לא-יוכל להרפה עוד ובתפת יקברו מאין מקום לקבור :
 יב כן-אעשה למקום הזה נאם-ה' וליושביו ולתת את-העיר הזאת כתפת:
 יג והיו בתי ירושלם ובתי מלכי יהודה כמקום התפת הטמאים לכל הבתים אשר קטרו על-גגתיהם לכל צבא השמים והסך נסכים לאלהים אחרים :
 יד ויבא ירמיהו מהתפת אשר שלחו ה' שם להנבא
 ויעמד בחצר בית-ה' ויאמר אל-כל-העם :
 טו כה-אמר ה' צבאות אלהי ישראל הנני (מבי) (מביא) אל-העיר הזאת ועל-כל-עריה את כל-הרעה אשר דברתי עליה כי הקשו את-ערפם לבלתי שמוע את-דברי:

(א - ג) כה אמר ה' הלך וקנית כו'.

ראוי לשים לב מה צורך (א) קנית בקבוק ולשוברו, ולא צוה לו יאמר כל הנמשל בלי משל ובלי כלי חרס, לומר, כה אמר ה' כאשר ישבר כלי חרס אשר לא יוכל להירפא, אשבור את העם הזה מבלי יעשנו בפועל.

ועוד, למה הצריכו לקנותו ולא ציווהו יקח כלי חרש מן הבא בידו מאשר לו בקרב ביתו,

וגם אומרו יוצר חרש מלת יוצר מיותרת.

ועוד אומרו (ד) אשר עזבוני וינכרו את המקום הזה, כי על עזבם את ה' מזכיר מה שנכרו את המקום הזה, כי על פני עזיבת ה' קל הוא אשר הזכיר.

ועוד אומרו אלוהים אחרים אשר לא ידעום, שיורה שאילו ידעום גם שיהיו אלוהים אחרים לא איכפת ליה.

ועוד למה הכניס ענין שפיכות דמים תוך ענין עבודה זרה, כי אומרו ויקטרו כו'.

ואומרו (ה - ט) ובנו את במות הבעל וכו' הוא עבודה זרה, והכניס בינתיים ומלאו את המקום הזה דם נקיים.

ועוד כפל אומרו לא צויתי ולא דברתי כו'.

ועוד אומרו ולא עלתה על לבי, כי היפלא מה' שיעשו עוון זה.

ועוד באומרו (י) ושברת הבקבוק כו'

(יא) ואמרת אליהם כה אמר ה' ככה אשבור כו', למה חוזר ואומר (יב - יג) כן אעשה למקום הזה נאם ה' וליושביו, הרי נאמר ככה אשבור כו'.

ועוד כי תחילה אמר העם הזה שמורה שכולל כל העם, ואחר כך אומרו וליושביו שיורה שלא יעשה כן לכל העם, רק ליושבי המקום ההוא בלבד, וגם שינה שלמעלה אמר ואת העיר ופה אמר למקום הזה,

וגם למה הכניס בינתיים ענין ובתפת יקברו כו'.

ועוד אחר בואו מהתפת אשר דבר שם נבואתו בשברו הבקבוק, **למה** חזר ודבר אל העם **(יד)** **בחצר בית ה'** ולא אמר מה שדבר בתפת, **(טו)** כי אם **כי הקשו את ערפם לבלתי שמוע**.

א כה אמר ה' הלך וקניית בקבוק יוצר חרש ומזקני העם ומזקני הכהנים :

אמנם ידוע, כי על הרעה אשר גמלו לו יתברך לא עזב חסדו לבלתי כלות את עמו כליון חרוץ, ככלי יוצר הנשבר שאין לו תקנה עם היותם ראויים לכך, והן זאת אחשוב הייתה כוונתו יתברך בחזיון הזה, כי הוא יתברך ראה והנה היו ראויים לכלותם שכלי יוצר ינפצם, על כן מה עשה ציוה לקחת **בבקבוק יוצר חרש**, שהוא כי ישראל קניינו יתברך קראם ה' כד"א עם זו קנית, וכן ירושלים כד"א הר זה קנתה ימינו, ועל כן ציוה ואמר **(יט, א) וקנית בבקבוק**, לרמוז כי כאשר הקונה בדמים כלי חרש קשה עליו לשובו, כן הוא יתברך בצוותו לשובו הכלי, ולומר **(יא) ככה אשבור את העם ואת העיר**, רומז שיקשה עליו עמו ועירו בשבירתו, כי קנין קרא ה' לעם ולעיר.

וגם באומרו יוצר חרש ולא אמר בבקבוק חרש, היה לומר כי יהיה חדש קנוי מהיוצר ולא מאשר קנהו ממנו והיה בידו, שאפשר שאינו חדש ממש לרמוז בנמשל, שאין ישראל וירושלים לפניו כדבר ישן מכמה זמן, שאין חשבים אצלו כאשר בראשיתם שהם חדשים לפניו לחוס עליהם.

יא ואמרת אליהם כה-אמר ה' צבאות ככה אשבר את-העם הזה ואת-העיר הזאת כאשר ישבר את-כלי היוצר אשר לא-יוכל להרפה עוד ובתפת יקברו מאין מקום לקבור :
יב כן-אעשה למקום הזה נאם-ה' וליושביו ולתת את-העיר הזאת כתפת:

ועל כן ציוה לדבר את דברי עונות אשר בהם והרעה אשר תבוא עליהם, ולשבור הכלי חרש לפנייהם ולאמר להם בשובו **(יא) כה אמר ה'**, קודם שאשברנו, **ככה אשבור את העם ואת העיר הזאת, כאשר ישבור הנביא את כלי היוצר** שאין לו תקנה, וזהו **אשר לא יוכל להירפא עוד**, שהוא כליה ושממה משוללי תיקון כחרש הנשבר. ועל פי דרכו רמז, כי כאשר הבקבוק אין נשבר רק החרש, אך חללו עודנו נשאר בכלל חללו של עולם, כן רוחות בני האדם לא ישברו כי יחשוב מחשבות לבלתי ידחו כנודע, וכל זה עשה יתברך לשתי סיבות: **אחד**, למען יבינו עד היכן הגיעה רעתם למען למוג לבם לשוב ולתקן עותם וירוחמו מן השמים, **שנית**, להורות להם כי ע"י מה ששבר הבקבוק אם ישובו, ינוכה העדר התיקון והתרופה בשבירת הבקבוק, וזה לבל יתיאשו מן הרחמים וימאנו לשוב, וזהו אומרו **ואמרת כו'.**

(יב) **כן אעשה למקום הזה וכו'**, לומר הנה מה שאמר ה' מתחילה הוא **ככה אשבור כו' אשר לא יוכל להרפא עוד**, ומה שהייתה נבואה זו פה בתפת הוא לייעד כי **ובתפת יקברו מאין מקום לקבור**, והנה זה הוא מה שאמר עד כה אך עתה ששברתי הכלי ניכה יתברך העדר התרופה, ותחת אומרו **ככה אשבור את העם הזה ואת העיר הזאת**, אמר **כן אעשה למקום הזה כו'**, לומר **כן אעשה למקום הזה הוא נאם ה'** עתה ואינו נאם ה' כאשר בתחילה, **ככה אשבור את העם הזה ואת העיר הזאת**, וגם אינו עתה נאם ה' ואל העם, כי אם אל **המקום וליושביו**, שהוא על התפת הנז' שבו יתקיים מה שאמר בלבד **ובתפת יקברו מאין מקום לקבור** וליושביו של תפת שיקברו בו, אך לא לכל העם ולכל העיר זולתי, כי גם את העיר אעשה כתפת בכף הדמיון ולא ממש, וזהו **ולתת את העיר הזאת כתפת וכו'**.

או **יאמר כן אעשה למקום כו'**, לומר תחת אומרו **ככה אשבור את העיר ואת העם כלו**, לומר אינו עתה נאם ה' רק כן אעשה **שלא יוכל להרפא** למקום בלבד לא לכל העם, וזהו **וליושביו** הם יושבי המקום בלבד, וגם איננו אומר ליושביו ולמקום הזה נאם ה', כי אם מפסיק באומרו **נאם ה'** בינתיים, לומר כי עיקר נאם ה' אינו רק על המקום וזהו **למקום הזה נאם ה'**, אך **ליושביו** הוא כדבר נוסף כלאחר יד, וכן היה כי כל הקצף השליך במקום כד"א **כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון**, וגם לא אמר את העיר כי אם למקום, למען הניח מקום בעיר לשוב מהשחיתה לגמרי, אך מה שכולל את כולה הוא בכף הדמיון לתת את העיר כתפת, תחת היות שלא היה נקבר מת בירושלים.

ולהיות כל המכוון בכל דבריו אלה בשבירת הבקבוק למען יתנו אל לבם לשוב, אך כאשר לא שמעו ולא הטו את אזנם, אז הלך לו לחצר בית ה' ואמר **(טו) כה אמר ה' כו' הנני מביא את הרעה אשר דברתי עליה לשברה אשר לא תוכל להרפא עוד**, ולא אשר אמרתי לרחם ולנכות כיון שהקשו את ערפם, **לבלתי שמוע את דברי** לשוב ולתקן כי מה שאמרתי, **כן אעשה נאם ה'** שהיה לנכות מהרעה, לא היה רק אם הייתם שומעים את דברי ושבים אל ה', וכן היה כמו שאמרו ז"ל **באיכה רבתי** שנשבע הקדוש ברוך הוא שלא ישוב לרחמם עד עת קץ שלא יוכלו להירפא עוד, לולא תפילת רחל מבכה על בניה כנודע. הנה זה הוא המשך ענין משל הבקבוק והנאמר עליו.

ונשוב אל דבריו יתברך בכתובים הקודמים באומרו **יען אשר עזבוני כו'**, והוא כי הנה שתיים רעות עשו:

אחת, **אשר עזבוני מהיותי אתם**,

שנית, **שגרשוני מהסתפח במקום הזה** כי היה יתברך כל הכרתו ואהבתו במקום, ועשו שיהיה יתברך מתנכר למקום הזה לבלתי השגיח והשרות שכינתו בו, על ידי מה ש**קטרו בו**

לאלוהים אחרים, אשר לא ידעום האלוהים ההם להם, ולא בלבד הדור הזה עשו הרעה הזאת כי אם **המה ואבותיהם וכו'.**

והנה תחילה עשו עוון **עבודה זרה** בפני עצמו ועון **שפיכות דמים** בפני עצמו, אשר כל אחד מסלק שכינה מהמקום, ואחר כך עשו השתי דברים יחד עבודה זרה ושפיכות דמים, והוא, כי **(ה) ובנו את במות הבעל לשרוף את בניהם כו'** שהם **עבודה זרה ושפיכות דמים** יחד, שיהרגו וישרפו בניהם לעבודה זרה, וכל כך הדבר הזה קשה שאפילו **לא צויתי** אותו בתורה לבלתי עשות אותו, והוא כי מה שנאסר בתורה המולך לא היה לשרוף את בניהם, כי אם להעבירם על האש בלבד והמה חיים כנודע.

ושמא תאמר, הלא אין הדבר קשה רק היות שרוף הבנים לעבודה זרה, אך מציאות שרוף את בן על המזבח לה' טוב היה הדבר, כי הלא כן דברת לאברהם ליצחק בנו, לזה אמר גם זה אינו, כי הלא לא דברתי והוא מאמרם ז"ל שלא אמר הוא יתברך ושחטו שם והעלהו, שהוא שיעלהו חי בלבד ויורידהו אחרי כן, כי לא הייתה הכוונה רק למען נסות את אברהם, שבכל לבו היה חפץ לזבחו ולעכב בידו, וגם לא תאמרו כי גם שלא אמרתי רק והעלהו, בלבי היה לזובחו ולשרפו על המזבח אלא שאח"כ נחמתי, כי לא כן הוא, וזהו **ולא עלתה על לבי.**

פרק כ

(העבר מפרק יט)

א וישמע פשחור בן-אמר הכהן והוא-פקיד נגיד בבית ה'
את-ירמיהו נבא את-הדברים האלה :
ב ויכה פשחור את ירמיהו הנביא
ויתן אותו על-המהפכת אשר בשער בנימן העליון אשר בבית ה' :
ג ויהי ממחרת ויצא פשחור את-ירמיהו מן-המהפכת
ויאמר אליו ירמיהו לא פשחור קרא ה' שמך כי אם-מגור מסביב :
ד כי כה אמר ה' הנני-נתנך למגור לך ולכל-אהבך ונפלו בחרב איביהם ועיניך ראות ואת-
כל-יהודה אתן ביד מלך-בבל והגלם בבבל והכם בחרב :
ה ונתתי את-כל-חסן העיר הזאת ואת-כל-יגיעה ואת-כל-יקרה ואת כל-אוצרות מלכי
יהודה אתן ביד איביהם ובזזום ולקחום והביאום בבבל :

ו ואתה פשחור וכל ישרי ביתך תלכו בשבי ובכל תבוא ושם תמות ושם תקבר אתה וכל-
 אהביך אשר-נבאת להם בשקר :
 ז פתיתי ה' ואפת חזקתני ותוכל הייתי לשחוק כל-היום כלה לעג לי :
 ח כי-מדי אדבר אזעק חמס ושד אקרא כי-היה דבר-ה' לי לחרפה ולקלס כל-היום :
 ט ואמרתי לא-אזכרנו ולא-אדבר עוד בשמו
 והיה בלבי כאש בערת עצר בעצמתי ונלאיתי כלכל ולא אוכל :
 י כי שמעתי דבת רבים מגור מסביב הגידו ונגידנו כל אנוש שלמי שמרי צלעי
 אולי יפתה ונוכלה לו ונקחה נקמתנו ממנו :
 יא וה' אותי כגבור עריץ על-כן רדפי יקשלו ולא יכלו
 בשו מאד כי-לא השכילו כלמת עולם לא תשכח :
 יב וה' צבאות בחן צדיק ראה כליות ולב אראה נקמתך מהם כי אליך גליתי את-ריבי :
 יג שירו לה' הללו את-ה' כי הציל את-נפש אביון מיד מרעים :

ועוד (כ, ב) למה כשהכה פשחור את ירמיה לא אמר לו דבר, וכשהוציאו אמר לו (כ, ג) לא פשחור קרא ה' שמך כו' (ו) ואתה פשחור וכו'.

(א - ו) ויכה פשחור כו', ירמיה חש פן ברוב כעס פשחור ימיתנו על כן שתק, אך כאשר הוציאו מן המהפכת כי נח רוגזו אז ערב אל לבו לאמר לו לא פשחור קרא ה' שמך וכו'.
 (ז) פתיתי ה' כו'. ראוי לשים לב מה היה הפתוי הזה שפתהו ה', וידוע מאמרם ז"ל שפתהו ללכת ענתות על שדהו, כדי שישרף בית המקדש עודנו בענתות, ולפי זה היו הדברים האלה בעת החורבן ואם כן הם שלא במקומן.

ועוד אומרו חזקתני ותוכל כי אינו מתייחס אל הפיתוי.
 ועוד אומרו ותוכל, האם היה עולה על לב שלא יוכל חלילה, וגם איך מתקשר לזה אומרו הייתי לשחוק כו'

וגם אומרו כלה לעג לי, אם חוזר כלה אל היום או אל השחוק או אל העם.
 ועוד אמרו (ח - ט) כי מדי אדבר וכו' שמלת כי לא תצדק להיות נתינת טעם.
 ועוד איזה דבור הוא זה שאומר עליו כי מדי אדבר.
 ועוד כי אם הקלס היה כל היום, למה לא יזעק רק מדי ידבר.
 ועוד אומרו (י) כי שמעתי דבת רבים כו', ואינו מפרש שום דבה כי אם שהיה מגור מסביב.
 ועוד אומרו הגידו מי האומר הגידו ואל מי יגידוהו שאומר ונגידנו, ואיך מתקשר אומרו כל אנוש שלומי כו' אל האמור.
 ועוד אומרו אולי יפותה משולל שום הבנה וקשר כלל.

ועוד אומרו (יא) וה' אותי כו' איך מהיותו יתברך כגבור ימשך שיכשלו רודפיו ויותר מכשולו הוא הראוי,

וגם אומרו ולא יכלו העם מהכשולו היה אפשר שיוכלו שבא למעטו.

ועוד איך מתקשר אומרו (יב) וה' צבאות בוחן צדיק ולא סוף הפסוק לראשיתו.

ועוד כי אין גלותו הריב סבת הנקמה כי אם עשותם הרעה, ואדרבה בגלותו את ריבו הוא מוסר דין ונענש תחילה, וגם מלת **גליתי** קשה כי הכל גלוי לפניו יתברך.

ועוד כפל אומרו (יג) שירו כו' הללו כו'.

אמנם יאמר בהזכיר מאמרם ז"ל על פסוק **נביא לגוים נתתיך**, כי היה ירמיה מסרב לבלי הנבא על ישראל פן תבוא להם צרה על ידו, עד שאמר לו ה' **נביא לגוים נתתיך**, וע"י פיתוי זה הביאו קו לקו עד שנתנו נביא על ישראל, ואמר לו אם מה שאתה מתיירא הוא פן יצרו אותך אל תירא, כי אתך אני להצילך, וכן למעלה על פסוק **אם תשוב ואשיבך וכו'**, כתבנו שהיה מצטער ירמיהו פן מלבד הטורח שהיה הולך ושב לבלתי הועיל, היה מתיירא פן יפותה לעשות כמעשיהם, בראות הצלחתם בהיותם רשעים וגם פן ימיתוהו או יכוהו.

ועל האחד אמר לו הוא יתברך, אם מה שתצטער הוא על לכתך ושובך חנם **אם תשוב ואשיבך**, די לך כי לפני תעמוד בכל פעם שאשלחך, ואם תירא פן בהתערבות הדעת וראותך הצלחתם תלמוד מהם, אל תחוש כי הנה **ישובו המה אליך ואתה לא תשוב אליהם**.

ועל פחדך ממכותם אל תירא, כי הנה **ונתתיך לעם הזה לחומת נחשת בצורה, ונלחמו אליך ולא יוכלו לך**, והוא כמו שכתבנו שם, כי אין הוא יתברך מבטל או מונע הבחירה כי אם מניחם בבחירתם שילחמו ויעשו כל השתדלותם, אלא שיעשה באופן שלא יוכלו לו.

ז פתיתי ה' ואפת חזקתני ותוכל הייתי לשחוק כל-היום כלה לעג לי :
ח כי-מדי אדבר אזהק חמס וישד אקרא כי-היה דבר-ה' לי לחרפה ולקלס כל-היום :
ט ואמרתי לא-אזכרנו ולא-אדבר עוד בשמו
והיה בלבי כאש בערת עצר בעצמתי ונלאיתי כלכל ולא אוכל :
י כי שמעתי דבת רבים מגור מסביב הגידו ונגידנו כל אנוש שלמי שמרי צלעי אולי יפתה ונוכלה לו ונקחה נקמתנו ממנו :

ונבוא אל ענין הכתובים, אמר הנה יראתי על הנוגע אל נפשי פן אלמוד ממעשיהם, והייתי חפץ לימנע מלהתנבא **(ז) ופתיתי ה' ואפת**, באמורך לי **אם תשוב כו' ישובו המה אליך ואתה לא תשוב אליהם**, ועל מה שיראתי מגופי פן יהרגוני, הנה **פתיתי ואפת חזקתני**

ותוכל, שהוא כי לא מנעתם מלהצר לי, כי אם שחזקתני שילחמו אלי ולא יכלו לי, וזהו **חזקתני** וע"י כן ותוכל, מה שאין כן למנוע אותם מלהצר לי, כי לא היית יכול לבלתי עבור מידתך לבל בטל הבחירה, וזהו **ותוכל** כד"א **לא תוכל לאכול בשעריך, לא תוכל לזבוח את הפסח כו'**, שהוא לא תוכל מפני הדין, כן ותוכל על בלתי בטל מידתך על חפשויות הבחירה, אך הנה על זה **ותוכל**, אך יש דבר אחר שאינך יכול לתקן על פי מידתך, והוא כי הנה הייתי לשחוק כל היום כי לבטל בחירתם אי אפשר על פי מידתך, ואין תיקון לזה כאשר על מידותם **שחזקתני** שלא יוכלו לי, והנחתם להלחם בי לבל בטל בחירתם, כי במה שבאים להמיתני יש שני דברים:

אחד מלחמותם,

שנית בא אל הפועל תכליתם שיוכלו לי,

ואתה חלקת הדבר שילחמו בי שהיא האחת אך לא השנית, אך במה שהייתי לשחוק אין מתחלק לשני דברים:

כי הלא כל הענין הוא דבר אחד שהוא מה שלועגים עלי, וזהו **כלה לועג לי** ואם זה תסיר מהם שלא ילעגו עלי נמצאת מונע הבחירה, וזהו **כלה לועג לי** כלומר כל השחוק הנז' הוא שכל העם כאחד **כלה לועג לי**, ואין הדבר מתחלק שבחצי תתקיים הבחירה, ובחצי האחר לא יוכלו לי וזהו **כלו לועג לי**.

ומה שתראה **(ח) כי מדי אדבר אזעק**, שאיני צועק רק בעת שאדבר להם דברי נבואתי ולא בשאר היום, אין מזה ראייה שלא הייתי לשחוק כל היום כי אם השעה ההיא, כי הלא מה **שמדי אדבר אזעק ואת חמס ושוד אקרא** שיבואו עליהם, הלא דברי זעקתי **כי היו היה דבר ה' לי לחרפה ולקלס כל היום** ולא השעה ההיא בלבד, אלא שלא הייתי זועק רק בעת שאדבר דבר ה', יען כי מדבר ה' הייתה הצרה ההיא נמשכת אלי.

או יאמר, עם היותי מיצר על השחוק לא אעשה עיקר לדאוג על עצמי, כי עזבתי צערי ודאגתי על כבודך, **כי מדי אדבר דברך אזעק וכו'**, ולא בשאר היום על היות **כי היה דבר ה'** הנכבד והנורא **לי לחרפה כו'**, כי לא הייתי נכוה רק על עת בא דבריך אליהם בפי, שעל אומרי דברך הייתי חרפה וכדאי בזיון וקצף כלפי מעלה, כלומר, שאלו היה על הנוגע אלי כל שאר היום היה ג"כ עת לזעוק כי כלה היה עת לשחוק עלי.

או יאמר, צר לי על **שמדי אדבר** דברי נבואתי שאני עושה זכות שם אחטא **שאזעק**, כי **חמס ושד אקרא** שאני מקללם ומוסר דין עליהם, ומדאגה מדבר זה **(ט) אמרתי בלבי לא אזכרנו את ה'**, באומרי לבל תהיה החרפה על הזכרת השם, ועוד מעט שאפילו גם **לא אדבר בשמו כלל**, אפילו בלי הזכרת שמו לבל יגעו בכבודו, במה שאהיה **לחרפה ולקלס** על הזכירו שמו או

נבואתו, אך **היה דבר ה'** שאמרת לי לאמר להם **בלבי כאש בוערת**, שהוא אם הייתי בלתי מדבר בשמו לגמרי, ואם הייתי עושה הדבר הראשון שהוא שלא אזכרנו את השם כי אם לדבר בשמו בלבד, הנה היה השם ההוא **עצור בעצמותי**, כי הנה כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך, ואיככה אוכל עצור מהזכיר את ה' הנמצא בהם, וחשבתי לכלכל הדבר בקרבי **ונלאיתי כלכל ולא אוכל**.

ומה שהיה עולה בלבי לאמר **לא אזכרנו כו'**, לא בלבד על הלעג והחרפה והקלס שהיו מחרפים אותי, כי אם **(י) כי** זולת זה **שמעתי דבת רבים**, כי דבה הוא דבור כפירוש **רש"י** ז"ל פרלד"ץ בלע"ז והוא שהיו דוברים הם בהם והייתה הדבר והדבור אומרם אלו לאלו הנה **מגור מסביב**, אנו שומעים על ירמיהו שמבקשים להורגו, והיו אחרים משיבים ואומרים הגידה כו', לומר למביא הבשורה למה תסתיר ותסתום הדבר, **הגידו** בפירוש מה הוא **המגור**, מה בקשו לעשות לו **ונגידנו** לו שישמע, ומי היו האומרים **מגור מסביב כל אנוש שלומי**, ומי היו האומרים הגידה ונגידנו הם **שומרי צלעי** מיחלי צלעי, ולמה היה כל מעמדם זה לדברים ההם כמורים שצר להם על צרתי ולא מאיבה ידברו, הלא הוא כי היו מכוונים ליראני **אולי יפותה**, בשומעו כי יצא קול שמבקשים להורגו, שאפילו אנשי שלומו אומרים הדבר, ובזה יפותה לבלתי השמיע עוד דברי נבואתו, באופן יהיה נבאש לפני קונו המשלחו, ובזה **ונוכלה לו** כי ה' לא יהיה בעזרו על שכובש דברי נבואתו, וע"י כן **ונקחה נקמתנו ממנו** כלומר ועל כן **אמרתי לא אזכרנו כו'**, לולא **היה בלבי כאש בוערת כו'**, **ונלאיתי כלכל** נבואתי בקרבי ולא יכולתי.

יא וה' אותי כגבור עריץ על-כן רדפי יכשלו ולא יכלו

בשו מאד כי-לא השכילו כלמת עולם לא תשכח :

יב וה' צבאות בחרן צדיק ראה כליות ולב אראה נקמתך מהם כי אליך גליתי את-ריבי :

יג שירו לה' הללו את-ה' כי הציל את-נפש אביון מיד מרעים :

ואין לי תלונה על ה' שרואה וסובל כל זה, כי הנה **(יא) וה' אותי כגבור עריץ כו'**, והוא, כי הגבור הבלתי עריץ מעת ראותו את אויבו, מכין עצמו להלחם מתקומם עליו, אך אשר הוא **גבור עריץ** בלתי מחשיב כל מה שמתגבר אויבו ומכין כלי מלחמתו, ומניחו עד עשותו כל הכנותיו וכל תחבולותיו, ובאחרונה בקלות יבטל הכל, כן **וה' אותי כגבור עריץ**, שמניח את אויבי ילחמו בי ויעשו כל תחבולותם עד תומם והוא שותק, עד שבאחרונה יצילני ממצודתם **שלא יוכלו לי**, **על כן רודפי יכשלו ולא יוכלו**, שהוא כי יעשו העון ולא תבטל בחירתם, כי יניחם לעשות כשלון עונם ובסוף לא יוכלו, כי הוא יתברך מצילני ממצודות אשר צדו עלי ללכדני, והנה להם בוש כפולה:

אחד, במה שהיו מצודות לריק כי לא יוכלו, אך בוש זה היא בוש עוברת שנשכחת,

אך עוד להם בוש גדולה של אותו עולם, על מה שכשלו בעון תחבולותם ומצודותם שכרו לי שוחה, שהוא כשלון שאמרתי **רודפי יכשלו**, כי זו בוש רבה מאד, כי אוי לה לאותה בוש, וזהו אומרו **בושו מאד כי לא השכילו כו'**, לומר, גם שיש להם בוש פה שלא הצליחו בתחבולותם ללכדני, הלא היא בוש קלה, אך מה שבשו מאד הוא, **כי לא השכילו כלמת עולם** שלא תשכח, שהוא כלמת אותו עולם אשר **לא תשכח**, מה שאין כן כלמת העולם הזה, שלא הצליחו לבא מצודתם אל הפועל, כי היא בוש עוברת ונשכחת כמדובר.

(יב) וה' צבאות בוחן צדיק וכו' אמר הלא ספרתי לפניך כל רעותם ואשר לבבי שלם, כי אמרתי **לא אזכרנו ויהי לבי כאש כו'** לעשות רצונך, אל תאשימני שבשפתי ספרתי כל זה, שמורה חלילה שאתה צריך יודיעוך שום דבר, והיה אפשר לטעות בזה במה שיראו כי ה' צדיק יבחן, שמורה חלילה שאין כליותיו ולבו גליות לפניך, על כן אני אומר הנה ידעתי ה', כי **וה' צבאות** שהוא רם על כל הצבאות, ועם כל זה שרם ה' אין לחשוב כי לא שפל יראה, כי הלא עם שהוא **בוחן צדיק**, אין הענין מבלתי הגלות לפניו **כליות ולב**, כי אם עם שהוא **בוחן צדיק** הוא **רואה כליות ולב**, ומה שהוצרכתי לגלות ריבי, כאלו מאליך לא ידעתו, הנה גם על זה **אראה נקמתך מהם**, על **כי היסבו שאליך גליתי את ריבי** מה שלא היה צריך, כי הכל גלוי לפניך יתברך, כלומר, כי מרוב שיחי על מה שמרעים לי, אליך עם היות הכל גלוי לפניך **גליתי את ריבי**.

(יג) שירו לה' כו' הנה כתבנו למעלה, כי משתים רעות היה ירא ירמיהו:

אחד, פן יהרג בידם שהוא צרת הגוף,

וגם שלא יחטא בהתערבותם,

ובראותו מצודותם ללכדו פן יהרהר אחר מידותיו יתברך, או יכבוש נבואתו כאשר כתבנו באומרו **אולי יפותה**, אמר עתה הנה כל עם ה' **שירו לה'**, על הנוגע אל גופי שלא יכלו לי, וגם **הללו את ה'** שהציל את הנפש מלחטא, וזהו **כי הציל את נפש אביון מיד מרעים**.

יד ארור היום אשר ילדתי בו יום אשר-ילדתיני אמי אל-יהי ברוך :

טו ארור האיש אשר בשר את-אבי לאמר ילד-לך בן זכר שמח שמחה :

טז והיה האיש ההוא כערים אשר-הפך ה' ולא נחם

ושמע זעקה בבקר ותרועה בעת צהרים :

יז אשר לא-מותני מרחם ותהי-לי אמי קברי ורחמה הרת עולם :

יח למה זה מרחם יצאתי לראות עמל ויגון ויכלו בבשת ימי:

(יד) ארור היום אשר ילדתי בו וכו'. הנה יראה דבר כפול.

ועוד כי תחילה מארר ואח"כ שולל ברכה בלבד.

אך הנה קלל יום ההולדה ויום הלידה, ועל ההולדה אמר **ארור היום אשר יולדתי בו**. והוא כי הנה אמרו רז"ל, אפשר שאביו של ירמיה שהיה צדיק גמור שימש מטתו ביום, אלא לפי שהייתה אזבל הורגת את הנביאים בא ושימש מטתו ביום וברח.

ונבוא אל הענין, אמר הנה ודאי יום העיבור ודאי ארור היה, כי היה יום שהייתה אזבל הורגת נביאי ה', וזהו **ארור היום אשר יולדתי בו**, לכן מה שאני מוסיף עתה הוא, **שיום שילדתי אמי** שהוא יום הלידה, ג"כ גם שלא יהיה ארור לפחות לא יהיה ברוך, והוא, כי הנה יום שהצדיק נולד באה ברכה לעולם כנודע מרז"ל, כי הוא יום זריחת שמש ואור, וכן עולה זכר כמנין ברכה, אמר לומר שיהי ארור אי אפשר, לפחות **אל יהי ברוך**.

(טו) ארור האיש אשר בישר כו'. הלא כמו זר נחשב מה פשע המבשר שמאררו,

וגם אומרו **לאמר** מיותר וגם אינו לאמר לאחרים.

ועוד כפל אומרו **שמח שמחהו**.

ועוד אומרו **(טז) והיה האיש וכו'** למה ידמה אותו לסדום ועמורה שהפך ה' ולא נחם.

וגם למה לא קצר ואמר כסדום ולא יאמר **אשר הפך ה' ולא נחם**.

ועוד אומרו **ושמע כו'**, אחר שיהפך כסדום מה שמועה ישמע זעקה ותרועה הרי כבר כלתה רעתו,

וגם מה ענין **הזעקה והתרועה** ולמה נתייחדו העתות ההם.

ועוד אומרו **(יז) אשר לא מותתני מרחם** מי אשר היה לו להמיתו, ואם כדברי המפרשים שהוא המלאך המות מלת אשר לא תצדק והראוי יאמר למה לא המיתני מרחם.

ועוד אומרו **ותהי לי אמי קברי**, שמשמעו שהייתה מתה אמו עמו, האם צדיק כמוהו יקלל את אמו למפרע, למה לא מתה בהיותה ברחמה,

וגם מה ענין אומרו **ורחמה הרת עולם**, כי אם הוא ענין מיתתו בבטנה הרי כבר אמור.

ועוד אומרו **(יח) למה זה מרחם יצאתי כו'** הוא בכלל פסוק הקודם.

ועוד, כי הלא ידע כי הוא יתברך יצר את האדם לזכותו לעולם הבא ע"י תורה ומעשים טובים, ולמה יקוץ בלידתו על צרת העולם הזה, כאילו כל ישעו של צדיק אינו רק בעולם הזה.

וגם נדקדק אומרו **למה זה** כי מלת **זה** יתירה,

וגם אומרו **ויכלו כו'** כי אחר אומרו **לראות עמל ויגון**, למה עושה אחר כך עיקר מהבושה הקל מעמל ויגון.

אמנם יאמר, **(טו) ארור האיש אשר בישר את אבי**, כדי לאמר הודאה לה' על הבשורה שילד לו **בן זכר**, ומה היא ההודאה הלא הוא ענין **שמח שמחהו**, שהוא ברכת הטוב והמטיב על

ברכת היולדת, ועל שמחתו שהוא הטוב לדידה ומיטיב לדידה, וזהו **שמח שמחה** שמח לה ושמחהו לבעל.

ושמא תאמר הלא קללתך שהיא קללת צדיק תחול על המבשר, ואח"כ יתנחם על הרעה אשר הרע לו לקיים קללתך ועליך יקצוף, על כן אני אומר, כי מה שהייתי חפץ הוא, כי **(טז) והיה האיש ההוא כערים אשר הפך ה' ולא נחם** אח"כ, כך יקרה לי שיהפכו ה' ולא ינחם לקצוף עלי על קללת חכם, ועוד אני מקלל שישמע **זעקה בבקר ותרועה בעת צהרים, (יז) אשר לא מותתני** שהוא מי שעתיד למותתני, ולא המיתני מאז הייתי ברחם אמי שהוא המלאך המות, וענין הקללה היא כי הוא יתברך ישמיע לשטן זעקה בבקר, מאשר הוא ממית שהוא אומנותו, וזועקין איש על מתו ולא תאחר מפלתו, כי ישמע קול תרועת שופר גדול בעת צהרים, שהוא במיטב אורו וטובו, כי אז הוא ערבובו וכליותו כי אז יבולע המות לנצח כו', וזה לא עונש על **שלא מותתני מרחם** ותמות גם אמי, באופן הייתה **לי אמי קברי** והיא לא תפסיד, כי בהיותה קברי ובטרם יצרני בבטן ידעני ה' לא הייתי שב אל העפר, ואגבי הייתה גם אמי בלתי נקברת ואני תוך רחמה נמצא, כי הייתה **רחמה הרת עולם** כי ההריון היה תמידי, שלא היה הולד יוצא מרחמה לעולם.

וכהתימו לדבר מתוך הכעס הדברים הקשים האלה, ראה והנה חטא בשפתיו לארר את המבשר, וגם באמור שהיה חפץ תהי לו אמו קברו, והוא בלתי ראוי על בלתי כבוד אב ואם, על כן אמר כמתחרט וקץ על דבריו אלה אשר אמר.

וענה ואמר **(יח) למה זה כו'**, לומר מי יתן ובגלגול הזה לא יצאתי מרחם כי אם בזמן אחר, וזהו אומרו **זה**, והטעם הוא כי האלוהים עשה את האדם, למען יעמול בעולם הזה בתורה ומצות, או ייסורין לשמוח בעמלו לעולם הבא, אך אני יצאתי להפך המכוון, כי הוא לראות עמל ולא לתקות שמחה כי אם יגון, וזהו **לראות עמל ויגון**, כי הלא הימים אשר קניתי לי בתורה ומצות וייסורין להתענג בהם לעולם הבא, כמאמר **ספר הזוהר** על פסוק ויקרבו ימי ישראל למות, ויקרבו ימי דוד הלא אינם, כי הנה **ויכלו בבשת ימי**, כי בבשת שמביישין אותי **שכלו לועג לי** כמדובר בסמוך כלים ימי, כי אני כועס וחוטא בקללי את אשר בישר את אבי **יולד לך בן זכר**, וגם נגד אמי שלמה לא הייתה קברי, ולחטא באופן שיש לי תרתי גיהנום עמל בעולם הזה וכליון ימי, שע"י זכיותי שהיו לי להתענג בהם, עתה על ידי מה שאני חוטא בשפתי אני מאבדם, ואין לי טוב לעולם הבא גם כן, וזו היא חרטה ותשובה על הדבר, כלומר, כי אין אדם נתפס על צערו וגם עודנו מדבר שב מהדבר כאמור.

פרק כא

א הדבר אשר-היה אל-ירמיהו מאת ה' בשלח אליו המלך צדקיהו את-פִּשְׁחור בן-מלכיה ואת-צפניה בן-מעשיה הכהן לאמר :
 ב דרש-נא בעדנו את-ה' כי נבוכדנאצר מלך-בבל נלחם עלינו אולי-יעשה ה' אותנו ככל-
 נפלאותיו ויעלה מעלינו :

(א - ב) הדבר אשר היה אל ירמיהו כו'. הלא כמו זר נחשב מה ראו על ככה ומה הגיע אליהם, ואיזו תשובה עשו שערבו אל לבם לשלוח לדרוש אלוהים יעלה את נבוכדנאצר מעליהם. אך אחשבה כי אמרו הנה כתוב בתורה **לולא כעס אויב אגור כו'**, פן יאמרו ידנו רמה וכו', וזה אומרם כי נבוכדנאצר נלחם עלינו, כלומר, ידענו ה' רשענו ואלו הכיתנו בידך נפרע חובינו, אך הנה **נבוכדנאצר נלחם עלינו** ולא על שחטאנו לך הוא מכיון, כאשר אמרת לו עבדא בישא לך והחרב את ירושלים, כי אם עלינו משנאתו אותנו ועונינו יפילנו בידו, ויתפאר כי ידו עשתה ולא ה' פעל כל זאת.

או מעין זה אתה לא אמרת לו רק שיחריב העיר אך לנו גלות בלבד, והנה הוא **נלחם עלינו** ולהפילו בידינו אין זכות, רק **יעשה ככל נפלאותיו ויעלה מעלינו**, אז השיב להם הוא יתברך, כי כן יעשה שלא יפילם בידו רק לשביה, כי לא יוכו רק הנשאים בעיר, אך היוצא ונפל אל הכשדים תהיה לו נפשו לשלל.

ג ויאמר ירמיהו אליהם כה תאמרו אל-צדקיהו :
 ד כה-אמר ה' אלהי ישראל הנני מסב את-כלי המלחמה אשר בידכם אשר אתם נלחמים
 בם את-מלך בבל ואת-הכשדים הצרים עליכם
 מחוץ לחומה ואספתי אותם אל-תוך העיר הזאת :
 ה ונלחמתי אני אתכם ביד נטויה ובזרוע חזקה ובאף ובחמה ובקצף גדול :

(ג - ד) ויאמר ירמיהו כו'. כה אמר ה' כו'. הנה השי"ת פירש כי כלי המלחמה אשר היו ביד ישראל, הם האומרים להשביע את שר האש לסבב את ירושלים בחומת אש, או את שר המים להקיף אותה בחומת מים, והוא יתברך חילל ממלכה ושריה שהחליף משמרות, ולא שר האש נעשה שר האש כי אם שר המים, ואת שר המים עשה שר האש, וזהו **הנני מסיב את כלי המלחמה כו'** שהסיבם ממלאכתם, והנה עדיין צריך לשית לב, מה ענין אומרו **ואספתי אותם אל תוך העיר** מה זו אסיפה, וגם איך היא תשובה אל שליחותם אליו יתברך באמרם דרש נא בעדנו כו'.

(ה) וגם אומרו ונלחמתי אני אתכם כו' איך יצדק על שאלתם היות יתברך הנלחם. והוא, כי הנה שלש המצאות אמרו חכמי ישראל בימים ההם, **א' זה אומר אני** אשביע את מיכאל יקיף את ירושלים מים, **וזוה אומר אני** אשביע את גבריאלי ויקיפנה אש, **וזוה אומר אני** אגביה אותה עד הרקיע באויר.

ונבוא אל הענין, והוא כי הנה יתכן כי צדקיהו ראה דברי אלו הבוטחים על חכמתם, להעלות את נבוכדנצר מעל העיר, זה ע"י **אש** וזה ע"י **מים** וזה **להרים את ירושלים מעל הארץ** השמימה, ועל כן צדקיהו כי צדיק היה כמו זר נחשב לו לבטוח באלו, על כן הקדים תחילה וישלח לדרוש אלוהים לאמר יעשה ככל נפלאותיו, ולא יעשו בני אדם ע"י נפלאות המלאכים, אז השיב לו הוא יתברך ואמר **(ד) הנני מסב כו'. והוא** ענין מאמרם ז"ל **באיכה רבתי כל רעיה בגדו בה** אלו מיכאל וגבריאלי, ויהיה ענינם מאמרם ז"ל במקום אחר, כי שני המלאכים האלה הם היו אשר הצתו האש בבית המקדש, וזהו **כל רעיה בגדו בה כו'**, אלו מיכאל וגבריאלי, נמצא כי אשר בטחו בהם שהם יקיפו את ירושלים בחומת אש או חומת מים, הם היו לאויבים להחריב בית המקדש שבתוך העיר, וזה יאמר **הנני מיסב** ומהפך **את כלי המלחמה אשר בידכם, אשר אתם נלחמים במ** מחוץ לחומה, שהוא לעשות חומה חוץ לחומת העיר מיסב אותם, **ואספתי אותם אל תוך העיר** מוסבים נגדכם להשחית.

ועל השלישית שהוא **להעלות את ירושלים השמימה**, הלא זה היה אם אני שעל השמים כבודי הייתי ברצון אתכם, אך אדרבא **(ה) ונלחמתי אני אתכם ביד נטויה ובזרוע חזקה**, להודפה ולהשליכה משמים ארץ.

ו והפיתי את-יושבי העיר הזאת ואת-האדם ואת-הבהמה בדבר גדול ימתו :
ז ואחרי-כן נאם-ה' אמן את-צדקיהו מלך-יהודה ואת-עבדיו ואת-העם ואת-הנשאים-
בעיר הזאת מן-הדבר מן-החרב ומן-הרעב ביד נבוכדראצר מלך-בבל וביד איביהם וביד
מבקשי נפשם והכם לפי-חרב לא-יחוס עליהם ולא יחמל ולא ירחם :

ותחת אשר חשבו לעשות שלא יגיעו אויבים אל ירושלים נהפוך הוא, כי כל הנשאר בעיר שמה ושאינה תעבור עליו, כי **(ו - ז) והכתי את יושבי העיר** ולא ישליו רק היוצאים אל הכשדים, ובזה יתוקן מה שכתבנו למעלה, כי לא יאמר אויב ידינו רמה, כי הלא יראו כי בחימה שפוכה נלחם במ ה' תוך העם, ומחמת ה' הם יוצאים אל האויבים חוצה, ולהיות שערבו אל לבם צדקיהו ושלוחיו לבוא בשליחות ההוא אל ה' בלי תשובה, המר שדי תשובתו אליהם.

ח וְאֶל-הָעָם הַזֶּה תֹאמַר כֹּה אָמַר ה' הֲנִי נָתַן לְפָנֵיכֶם אֶת-דֶּרֶךְ הַחַיִּים וְאֶת-דֶּרֶךְ הַמָּוֶת :
ט הַיֹּשֵׁב בְּעִיר הַזֹּאת יָמוּת בַּחֶרֶב וּבָרֶעֱב וּבְדִבְרֵי וְהִיָּצָא-וְנָפַל עַל-הַפְּשָׁדִים הַצָּרִים עֲלֵיכֶם
(יִחִיָּה) (וְיִחִיָּה) וְהִיתָה-לוֹ נֶפֶשׁ לְשָׁלָל :
י כִּי שָׁמַתִּי פָנַי בְּעִיר הַזֹּאת לְרָעָה וְלֹא לְטוֹבָה נָאֻם-ה' בְּיַד-מֶלֶךְ בָּבֶל תִּנְתֵּן וּשְׂרָפָה בָּאֵשׁ :

אך אל המון הזה צוה יתברך לדבר בנחת ולאמר להם, **(ח - ט) כה אמר ה' הנני נותן לפניכם את דרך החיים כו'.**

ושמא יאמרו, כי אם הכונה היא לשעבדם תחת נבוכדנצר יהיה כן, ויהיו למס לו תחת שעבודו תוך ירושלים, על כן אמר זה לא יתכן להיות דרך החיים בעיר הזאת.

(י) כי הנה שמתי פני בעיר הזאת לרעה שהוא לשפוך חמת הכליה שהייתה ראויה לבוא עליכם על העיר, כד"א **כלה ה' את חמתו שפך כו' ויצת אש בציון כו'**, ועל כן אין ראוי שאחריב ואשרוף העיר בעבור ישראל שפשעו, והמה ייטב להם עליה אלא שיתגרשו ממנה, וזהו **כי שמתי פני לרעה** ולכן ראוי הוא שגם **ולא לטובה** לעם עליה כמדובר, והרעה הוא כי **ביד מלך בבל תנתן ושרפה באש.**

יא וּלְבֵית מֶלֶךְ יְהוּדָה שָׁמְעוּ דְּבַר-ה' :
יב בֵּית דָּוִד כֹּה אָמַר ה' דִּינוּ לַבִּקֵּר מִשְׁפָּט וְהִצִּילוּ גְזוּל מִיַּד עוֹשֵׁק
פֶּן-תִּצָּא כָאֵשׁ חֲמָתִי וּבְעָרָהּ וְאִין מִכְבָּהּ מִפְּנֵי רַע (מַעֲלִיָּהֶם) (מַעֲלִילֵיהֶם) :
יג הֲנִי אֵלֶיךָ יִשְׁבֶּת הַעֶמֶק צוּר הַמִּישֹׁר נָאֻם-ה'
הַאֲמָרִים מִי-יִחַת עָלֵינוּ וּמִי יָבֹא בְּמַעֲוֹנוֹתֵינוּ :
יד וּפָקַדְתִּי עֲלֵיכֶם כִּפְרֵי מַעֲלִילֵיכֶם נָאֻם-ה' וְהִצִּיתִי אֵשׁ בִּיעָרָהּ וְאָכְלָה כָּל-סִבְיָתָהּ :

ראוי לשים לב שאם הכונה לומר שיעשו דינים בבקר ולא בערב, היה ראוי יאמר בבקר ולא לבקר.

וגם מה שהקשו רז"ל וכי בבקר דנים וכל היום אין דנים, והוצרכו לדחוק ולומר שהוא אם ברור לך הדבר כבקר אמרו כו', וא"כ הראוי יאמר כבקר.

ועוד אומרו והצילו גזול מיד עושק, כי היה לו לומר גזול מיד גוזל או עשוק מיד עושק.

ועוד מה המשל הזה שאומר **פן תצא כאש חמתי** למה מושל הדבר ליציאת האש,

וגם הראוי הוא לינקד הכף בשו"א

וגם למה אין מכבה, והלא בכל מיני פורעניות יש מכבה ומשקיט כענין איזה זכות. ועוד מה צורך אומרו **מפני רוע מעלליהם**, מי לא ידע שעל רוע מעלליהם תהיה לקותם. ועוד אומרו (יג) **הנני אליך כו'**, את מי קורא **יושבת העמק** ומי הוא **צור המישור**, אם הוא היושבת איך משנה מנקבה לזכר, ואם הוא העמק אין דרך העמק להיות צור. ועוד אומרו **האומרים** לשון רבים אחר שאמר **יושבת וצור** לשון יחיד. ועוד אומרו (יד) **ופקדתי עליכם כו'** הרי אמר **תצא כאש כו'**. ועוד אומרו **כפרי מעלליכם** והראוי יאמר כמעלליכם כי אין לעונות פירות. ועוד אומרו **והצתי אש ביערה** מה היא יערה ומה פשעה.

אמנם יאמר מאמר התנא הו' מתונים בדין, כי פרי המהירות חרטה, וטוב לדיינים כשאין הדין ברור להלינו עד הבקר להתיישב בדבר, וזהו (יב) **דינו לבקר משפט**, ואם תראו עושק את עמיתו הצילוהו, ואל תחשבו כי את עושק אתם מצילים, שהוא שמעכב חברו מלפרוע לו הלואתו כי אם גזול ממש, והוא, כי אם לא ימחו בעושק את חברו, מחר יגזול אותו לעיניו בידו, על כן מעת שבא לעשוק אותו קורא אותו גזול, ואמר **הצילו את הגזול מעושק** ולא תניחו עד שיגזלוהו בפירוש, כי מעת שעושק אותו הצילוהו מידו, וזהו **פן תצא כאש חמתי**, והוא כי חימה הוא אחד מן המשחיתים, אשר עליהם אמרו כיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיק לרשע, ויקרנו כמה שאמרו ז"ל **כי תצא אש ומצאה קוצים כו'**, שהוא הפורענות שאוכלת הרשעים הנקראים קוצים, וכשפוגעת ברשעים כבר נאכל גדיש תחלה הם הצדיקים, כי לא די שאינו מבחין כי אם שמתחיל בצדיקים.

זה יאמר פה, **פן תצא כאש** הוא אותו אש הידוע הנז' בתורה, **חמתי** הוא המשחית שהורגת גם הצדיקים ומתחלת בהם, וזהו **ובערה ואין מכבה**, כי אין זכות הצדיקים מכבה, שאגב הרשעים תבער בהם האש ולא תספיק זכותם לכבות.

ושמא תאמר, הלא על זאת יתחמץ לבב אנוש איך באפס עצים לא תכבה אש, כי אין מיתה בלא חטא ואין יסורין בלא עון, ואיזה דרך ימצא המשחית לאחוז בצדיק, לזה אמר **מפני רוע מעלליהם**, והוא הנודע מחכמי האמת, כי בעידן ריתחא המשחית מביט במצחות האנשים, ואין צדיק אשר בו עון אשר חטא ומתראה במצחו ובו נאחז ללקותו, גם שאין אותו עון הגורם המשפט הנעשה בזמן ההוא ולא מספיק לכך, והוא כי העון עצמו נעשה רוח טומאה, כאל' המתראה לאשר לא עיני בשר למו, וזה יאמר, תדע למה אין מכבה גם בפגוע בצדיק, הלא הוא **מפני רוע מעלליהם**, שהוא הרוע הנברא מהמעללים הרעים, הוא הכח הטמא המתראה במצחם, שמפניו החימה הנז' בוערת בו ואין מכבה, וכל זה שאניחך ביד המשחית להרוג רעים וטובים, הוא אם לא תדינו לבקר משפט כו'.

אך אם תעשו מצותי זאת לדון **לבקר משפט כו'** לא אתנך ביד משחית, כי אם **(יג) הנני אליך כו'**, כלומר הנני בעצמי אליך המבחין כחוט השערה בהיותך **יושבת העמק**, שתהיו יושבת ויורדת לעומק הדין, כי אני **צור המישור נאם ה'**, שהוא צור וחזק לנוטשים היושר שהוא נאם ה', כי מפיו יתברך יצא כל דין ומשפט של מישור כי משפטי ה' ישרים.

והנה זה הוא ליראים מהתראתי זאת, אך **האומרים מי יחת עלינו ומי יבוא במעונותינו**, עליהם אני אומר שבזכות עושי המשפט גם אתכם אפקוד ברחמים, והוא, כי לא אמסור אתכם ביד חמתי היא המשחית, כי אם **(יד) ופקדתי** בעצמי **עליכם**, ולא כל הראוי על גופי העבירות, רק כשיעור פרי מעלליכם נאם ה', ועל השאר אטיל כעסי על העיר לבלתי עשות כלה בכם, וזהו **והצתי אש ביערה** הוא בית המקדש הנקרא יער הלבנון הוא מקום עצי המערכה, **ואכלה כל סביביה**, וע"י כן תהיה לכם שארית בארץ.

פרק כב

א כה אמר ה' רד בית-מלך יהודה ודברת שם את-הדבר הזה :
ב ואמרת שמע דבר-ה' מלך יהודה הישב על-כסא דוד
אתה ועבדיך ועמך הבאים בשערים האלה :
ג כה אמר ה' עשו משפט וצדקה והצילו גזול מיד עשוק וגר-יתום ואלמנה אל-תנו אל-תחמסו ודם נקי אל-תשפכו במקום הזה :
ד כי אם-עשו תעשו את-הדבר הזה ובאו בשערי הבית הזה מלכים-ישיבים לדוד על-כסאו רכבים ברכב ובסוסים הוא (ועבדו) (ועבדיו) ועמו :
ה ואם לא תשמעו את-הדברים האלה בי נשבעתי נאם-ה' כי-לחרבה יהיה הבית הזה :

(א - ד) **כה אמר ה' עשו כו'**. אמר **עשו משפט וצדקה** שהוא כמו שאמרו ז"ל, שהיה דוד עושה משפט בלתי מחניף לדל לזכותו בדין, כי אם עושה משפט ומחייבו בדין, ואח"כ על מי שלא היה לו לשלם, היה נותן לו משלו ופורע לבעל חובו, וזהו **ויהי דוד עושה משפט וצדקה**, וזה יאמר פה, **שמע וכו' מלך יהודה היושב על כסא דוד**, כלומר ללמוד מדוד במה שתעשו משפט וצדקה, שע"י כן **תצילו גזול מיד עשוק**, שהוא בשום לב שהיה לו לומר מיד עושק, אך הוא שאם לא תעשו כך לחייב את העני החייב, ולתת לו לשלם לעשיר חובו, הלא בראות העשיר שהוא עשוק, הלא יורה היתר לעצמו לגזול את זולתו, באומרו הלא ב"ד עשקו אותי

שלא חייבו את הדל בהיותו חייב ועשקו אותי, גם מזקנים אתבונן לגזול גם אני, נמצא כי העשוק גוזל את חברו, אך בעשותכם משפט וצדקה, שתחייבו את הדל ותשלמו בשבילו, אתם כמצילים את הגזול מיד העשוק, וזהו **עשו משפט וצדקה והצילו גזול מיד עשוק**.

ואל תאמרו, הנה אין פחד שהעשוק יגזול כי אם באיש אשר כח בו לעשות, אך אם דין העני החייב בדין ואין לו, הוא עם **גר יתום ואלמנה** תשי הכח והם בעלי ממון, הלא אזכה את העני בדין כי אין לו, כי אין פחד מגר יתום ואלמנה עשוקי משפט, שילכו לגזול מפני כך כי כשל כחם, לזה אמר **וגר יתום ואלמנה אל תונו**, לאמר להם שהעני זכאי בדינו, כי גם שאלה לא יעשו רעה, הלא מפני כך אתם אל תחמוסו, **ולא עוד**, כי אם כי גואלם חזק וקבע את קובעיהם נפש, ותהיו סיבה שישפך דם נקי, וזהו **ודם נקי אל תשפכו במקום הזה**.

(ה) ואם לא תשמעו כו' הנה למ"ד שבתיתבת לחרבה מיותרת. אך יאמר לא בלבד חרבה פעם אחת, כי אם גם ליחרב עוד פעם שנית, שהוא **חורבן ראשון וחורבן שני**, הפך מה שאמרתי שאם תעשו את הדבר הזה, שיבאו **(ד) בשערי הבית הזה מלכים כו'**, שהוא שלא יחרב הבית לעולם אפילו פעם אחת.

ו כי-כה אמר ה' על-בית מלך יהודה גלעד אתה לי ראש הלבנון אם-לא אשיתך מדבר ערים לא (נושבה) (נושבו) :
ז וקדשתי עליך משחתים איש וכליו וכרתו מבחר ארצך והפילו על-האש :
ח ועברו גוים רבים על העיר הזאת ואמרו איש אל-רעהו
על-מה עשה ה' ככה לעיר הגדולה הזאת :
ט ואמרו על אשר עזבו את-ברית ה' אלהיהם וישתחוו לאלהים אחרים ויעבדום :

(ו) כי כה אמר ה' על בית מלך יהודה כו'. ראוי לדעת איזה הדרך יש הדמות לירושלים בגלעד, ואיך ישנה השם מיד ויקראנה **ראש הלבנון**, והיכן הוא גזרת אם לא אשיתך כו', ומה צורך להגיד מה שיאמרו הגוים. אך הנה ידענו מרז"ל על פסוק **מזמור לאסף אלוהים באו גוים כו'**, שמזמר על כי מה שהיה ראוי לעשות לעם, עשה בעיר ובמקדש לבלתי כלותם, וזה יאמר פה **גלעד כו'**, לומר כגלעד שגלה בראש גולים, שבהם התחילה עקירת השבטים מנחלתם כנודע והיה כליון חרוץ, כך **אתה לי ראש הלבנון** הוא ירושלים ראש הלבניות, ששם ההר הטוב והלבנון, כי הראוי הוא לעשותך **כגלעד אם לא אשיתך מדבר**, שאטיל הכעס בעיר.

(ז) וקדשתי עליך משחיתים בכלי משחיתם, להכרית מבחר ארזי ארמנות ירושלים והמקדש **והפילו על האש**, כי אין זה רק להטיל הכעס על העצים ועל האבנים.

והנה כל כך יהיה שאפילו הגוים יכירו הדבר, כי הנה **(ח) ועברו גוים רבים על העיר הזאת**, ויתמהו **ואמרו וכו' על מה עשה ה' ככה לעיר** גדולת האיכות הזאת, כלומר העיר מה חטאה, ויסכימו ויאמרו **(ט) על אשר עזבו כו'**, כלומר, ועל כן להיות עונם גדול מנשוא, על כן הוצרך להטיל הכעס על העיר לבלתי כלותם, כי אם שתכפר אדמתו עמו.

י אל-תבכו למת ואל-תגדו לו בכו בכו להלך כי לא ישוב עוד וראה את-ארץ מולדתו :
יא כי-כה אמר-ה' אל-שלם בן-יאשיהו מלך יהודה המלך תחת יאשיהו אביו
אשר יצא מן-המקום הזה לא-ישוב שם עוד :
יב כי במקום אשר-הגלו אתו שם ימות ואת-הארץ הזאת לא-יראה עוד :

(י) אל תבכו למת כו'. הנה אמרו רז"ל בב"ר **אל תבכו למת** זה אברהם, בכו בכו להולך זה עשו, שנאמר ויבא עשו מן השדה והוא עיף וכו', ויהיה הענין כי אותו היום יצא עשו לתרבות רעה, ועל כן אל יבכו לאברהם שמת אז כי העדשים היו מאבלו, שאדברא שמחה היא לו שלא ראה ברשעת עשו שהיה הולך מעולם הטוב, כי לא ישוב עוד וראה את ארץ מולדתו, כי דבק בחיצונים שאין להם שייכות בא"י.

ולפי זה אומרו **(יא - יב) כי כה אמר ה' אל שלום כו'**, והיה כמביא לו חבר, כי כה על דרך מה שקרה לעשו קרה ג"כ לשלום בן יאשיהו, ולפי זה יקרא שלום ליהויקים שהלך ולא חזר, אפילו להיות לו חלק בקדושת א"י.

ועל דרך זה אפשר לפרש גם פסוק ראשון, והוא שאומר אל תבכו למי שמת עתה בא"י, בכו שהוא בכי כפול להולך, הוא יהויקים שאבד שני העולמות, ולא ישוב וראה עוד את א"י בתחיית המתים, כי אם שם באים לחיות ולקום כנודע, כי כה אמר ה' ע"ד הקודם.

והנה אמרו רז"ל **בכו בכו להולך**, אמר רב יהודה להולך בלא בנים, וראוי לשים לב, כי אין נראה מהכתוב שמדבר רק להולך מארץ ישראל **ולא ישוב עוד וראה כו'.** אך הנה יהיה דעתו כדעת האומרים מרז"ל אל תבכו למת זה יהויקים, **בכו בכו להולך** זה צדקיהו, **כי כה אמר ה' אל שלום בן יאשיהו** ששלום הוא צדקיהו.

ולבוא אל הענין, נשית לב כי אחר שצדקיה אמרו רז"ל שהיה צדיק גמור, איך אומר עליו **בכו בכו וכו'**, כאלו הוא אבוד מהעולמות, אך יהיה הענין שאומר אל תבכו למת זה יהויקים כי בחייו קרוי מת, כי רשע גמור היה ובאבוד רשע רנה, לכן ואל תנודו לו אך בכו בכו שתי בכיות להולך וכו', שחייב אדם להוריד דמעות על אדם כשר למי שמשאיר אחריו בנו, על הפגם הנעשה לעולם לבני דורו, ואשר הולך בלא בנים גם ראוי יבכו אותו על עצמו, שלא נשאר לו שייכות וכמה שאמרו ז"ל בב"ר על פסוק ואם אין מתה אנכי, מי שמת בלא בנים נקרא מת ונקרא הרוס, והנה צדקיהו הלך מן העולם בלא בנים, כי את כל בניו שחטו לעיניו.

ושיעור הכתוב, **בכו** בכיה אחת על שנאבד מהדור, ו**בכו** אותו שנית על כי הולך הוא בלא בנים מן העולם, **כי לא ישוב עוד וראה כו'**, מה שאין כן אם היו לו בנים שע"י היות לו בנים, הוא כאלו נשאר לו שייכות בעולם, ובראות בנו א"י הוא כאלו הוא רואהו, והוא ענין מאמרם ז"ל באומרם כאלו הוא הרוס כמדובר.

יג הוי בונה ביתו בלא צדק ועליותיו בלא משפט ברעהו יעבד חנם ופועלו לא יתן-לו :
יד האמר אבנה-לי בית מדות ועליות מרווחים וקרע לו חלוני וספון בארז ומשוח בששך :

(יג) **הוי בונה ביתו בלא צדק כו'.** היחל בצדק ויצא במשפט ואמר ופועלו והיה לו לומר ופעולתו יהיה. כי הנה הסכימו המפרשים כי על יהויקים ידבר, ועליו הוא אומר **הוי בונה ביתו כו'**, והוא כי בתחילת הבנין שבונים הבית התחתון, אין האדם מרגיש עדיין גודל ההוצאה, על כן בבית בהבנותו לא התפקר לבנות **בלא משפט**, כי אם **בלא צדק** בלבד, אך בבואו לבנות העליות על הבית, והרגיש כבר ההוצאה בבית ביותר, אז התפקר לעשות **בלא משפט** עד גדר **שברעהו יעבוד חנם**, שהוא הבנאי הבונה עליותיו חנם, ולא די שלא היה נותן שכר הבונה, כי אם גם שכר הפועל שהיה הבנאי מביא עמו, כי אין בנאי יכול לבנות מבלי היות לו פועל, לתת לו האבנים ולגבל הטיט או הסיד, גם את פועלו של האומן לא היה נותן לו, באופן שהיה הבנאי צריך לפרוע לו משלו, וזהו **ברעהו** הוא הבונה הבנין הנזכר **יעבוד חנם, ופועלו של רעהו הנזכר הבונה ג"כ לא יתן לו שכר.**

וראו חמדת היצר הרע שמפתה קו לקו, כי תחילה מתחיל ליעץ לבנות **(יד) בית מדות**, ועוד מעט אומר לו אח"כ לבנות **עליות מרווחים**, ואח"כ אומר לקרוע חלוניהם במיני ריקום חרות מעבר אל עבר, בציורים נאים ומהודרים במסך זה שבפתח החלון, ואח"כ מייעצו לספון בארזים ואחר כך למשוח אותם בששך, ואמר כי כן קרה ליהויקים, כי תחילה היה **האומר אבנה לי בית מדות** ואח"כ **ועליות מרווחים**, ואחרי כן **וקרע לו חלוני** שאת החטובות קורא קרעים, ועוד מעט אמר **וספון בארז** ואח"כ **ומשוח בששך.**

טו התמלך כי אתה מתחרה בארז

אביך הלוא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו :
טז דן דין-עני ואביון אז טוב הלוא-היא הדעת אתי נאם-ה' :

ובא הוא יתברך להוכיחו בדברים ואומר לו, למה לא למד מאביו יאשיהו, באומרו (טו) **התמלך כו'**, והוא בשום לב כי הלא כבר היה מלך ואיך יאמר לו **התמלך כו'**.
ועוד אומרו כי אתה מתחרה שהוא לשון (התחרות), כד"א תתחרה אל הסוסים תתחר במצליח דרכו, והראוי יאמר כי אתה ספון בארז.
ועוד שאם הכוונה לומר שלמה יבקש לו גדולות הנזכר בפסוק הקודם, למה השמיט קרוע חלוני ומשוח בששר ולא הזכיר רק **הסיפון בארז**.
ועוד אומרו אביך הלא אכל ושתה כו', כי אכילה ושתיה מה ענינה, והיה לו לומר אביך הלא עשה משפט וצדקה.
ועוד אומרו אז טוב לו, לא יצדק כי אם בהיות לאביו זמנים מוחלפים, שבאחד **עשה משפט וצדקה** ולא באחר, ואמר כי בזמן **שעשה משפט וצדקה אז טוב לו** ולא בזמן האחר.
ועוד אומרו, ואח"כ (טז) **דן דין עני כו'** כי בכלל המשפט האמור הוא **דין עני ואביון**.
ועוד אומרו אז טוב ולא אמר לו כאשר בפסוק הקודם.
ועוד אומרו הלא היא הדעת אותי וכו', כי יראה בלתי צודק עם האמור, וגם מלת **היא** לשון נקבה על איזה דבר חוזר.

אמנם הנה ידוע, כי בכל הזמנים קדמונים היו קוברים בארונות עץ, והגדולים כמלך ושרים ועשירי עם היו עושים להם ארונות מעצי ארזים.

ונבוא אל הענין, אמר למה תתגאה במלכותך בעולם הזה בבית **מדות ועליות מרווחים כו'**, ולא תביט כי הולך אתה אל בית עולמך, וכל חלקך הוא ארון עץ ארז, האם בהיותך מחובר לארז האם תהיה לך אז מלוכה, וזהו (טו) **התמלך כי אתה מתחרה בארז**, כי לשון כי משמעו כאשר כרוב מלת כי שבמקרא, כד"א כי תבא כי תצא כי יקרא קן צפור, כי תכלה לעשר וכאלה אין מספר, ולמה לא למדת מיאשיהו אביך, כי יותר היה נהנה בעשותו משפט וצדקה, מאשר היה נהנה מאכול ושתו, כי הנה **אביך הלא אכל ושתה** ואחר כך **ועשה משפט וצדקה**, אז היה טוב לו בעיניו מאשר אכל ושתה, כי טוב היה נראה לו וערב לו מאשר בהיותו אוכל ושותה, וזהו **הלא אכל ושתה ועשה וכו' אז טוב לו**.

ולא תאמר, כי מה שהיה ערב **וטוב לו** עשות משפט וצדקה מאכול ושתו, היה על דין עשירים גדולים של הון רב, ששטופו של ממון נהנה האדם בהתעסק בו, וגם מתגדל בהעשות על ידו דברים של ערך רב ועצום, אך אלו היה דין של שני בעלי דינים אחד עני ואחד אביון, שהאביון התאב לכל דבר לזה פרוטה מן העני שאינו כל כך רש וריק, הלא לא יערב לדין אותו, ואדרבא לבזיון יחשב לו, להיותו מיטפל בין שני שפלים על שווה פרוטה, לזה אומר הוא יתברך דע לך, כי אין צריך לומר משפט וצדקה בין עשירי עם או עשיר ואביון הוא טוב, כי הנה אני מודיעך כי **(טז) דן דין עני ואביון**, ששני הבעלי דינים אחד עני ואחד רש, אז טוב הוא גם בעיני באמת, ואל תתמה על מידה זו, איך יערב לאיש ויקרה טוב היטפל בין שני בזויי החשיבות בסך קל, כי הלא מידה זו **היא הדעת אותי**, כי היודע אותי עושה כמוני, כי אל זה אביט אל עני כו'.

או על דרך זה, כי יעמוד לימין אביון, ואשר טוב לו לדון **דין עני ואביון** יודע אותי, כי אֶתָּם אני כי עומד לימינם אנכי, והנה דבר זה הוא **נאם ה'** והוא נאמו ודבורו אל ישעיה הנביא, באומרו **ואל זה אביט אל עני ונכה רוח כו'.**

יז כי אין עיניך ולבך כי אם-על-בצעך

ועל דם-הנקי לשפוך ועל-העשק ועל-המרוצה לעשות :

יח לכן כה-אמר ה' אל-יהוים בן-יאשיהו מלך יהודה

לא-יספדו לו הוי אחי והוי אחות לא-יספדו לו הוי אדון והוי הדא :

יט קבורת חמור יקבר סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלים :

כ עלי הלבנון וצעקי ובבשן תני קולך וצעקי מעברים כי נשברו כל-מאהביך:

(יז - כ) עלי הלבנון וצעקי וכו'. יאמר ענין מאמרם ז"ל, לעולם יקדים אדם תפילה לצרה שנאמר היערוך שוער לא בצר.

ונבוא אל הענין בהזכיר מאמרם ז"ל **באיכה רבתי**, כי בחורבן באו האבות ומשה להליץ בעד ישראל ולמצא להם תקומה ולא הועילו, ושם נאמר, כי תחילה באו האבות ולא הועילו ואח"כ ראו את משה ושמחו, באומרם זה ינחמנו ויושיענו כדרכו, וכשראו כי אין מושיע הוכפלה הבכיה והצרה, ובזה יאמר על זמן החורבן **עלי הלבנון** הוא בית המקדש, כי בית תפילה יקרא **וצעקי** בתפילה, **ובבשן** מקום אבירי בשן ועתודים ומקנה רב, כי שם מקום מקנה **תני קולך**, להמשיך אליך אבירי בשן להקריב בלבנון הנזכר שיהיו תפילה וגם עבודה, וגם **צעקי מעברים** אשר שם משה, כד"א עלה אל הר העברים הזה הר נבו שהוא בית קבורתא דמשה, צעקי מאשר חשבת שמשה יועילך ולא הושיעוך, **כי נשברו כל מאהביך** הם האבות, כי הליצו לפניו

יתברך, ושבּרם במה שלא שמע אליהם, באופן שלא הועילך לא תפילה ולא עבודה ולא זכות אבות ולא זכות משה.

כא דברתי אליך בשלּוּתִיךָ אֲמַרְתָּ לֹא אֲשַׁמַּע זֶה דֶּרֶכְךָ מִנְעוּרֶיךָ כִּי לֹא-שָׁמַעַתְּ בְּקוֹלִי :
כב כל-רעִיךָ תִּרְעָה-רוּחַ וּמֵאֲהַבֶיךָ בְּשִׁבִי יִלְכוּ כִּי אֲז תִּבְשִׁי וְנִכְלַמְתָּ מִכָּל רַעְתָּךְ :
כג (יִשְׁבְּתִי) (יִשְׁבֶּת) בִּלְבָנוֹן (מִקְנֹנִתִי) (מִקְנֹנֶת) בְּאַרְזִים מֵה-(נִחְנֹתִי) (נִחְנֹת) בְּבֹא-לְךָ חֲבָלִים חִיל כִּילְדָה :

וכל זה היה לך, כי לא הקדמת תפילה לצרה ולא היה העיכוב ממני, כי הנה **(כא) דברתי אליך בשלּוּתִיךָ** שתתקני קודם הצרה **ואמרת לא אשמע**, כי **זה דרכך** ומידתך **מנעוריך** אפילו בהיותך כשרה, שנקראת נער ישראל בזמן צאתך ממצרים, **כי לא שמעת בקולי** כי אמרת ואל ידבר עמנו אלוהים פן נמות, על כן גזרתי כי **(כב) כל רעִיךָ** שבזמנך זה **תרעה** אותם **רוח**, שרוח תשאם נפוצים בעמים שלא ידעו לרעות אותך כראוי, **ומאהביך** האומרים שיעמדו לך, זה באמור שיקיף את ירושלים במים, וזה באש, וזה יעלה אותה השמימה **בשבי ילכו**, כי אז ע"י ראותך כי לעצמם לא הועילו, **אז תבשי ונכלמת מכל רעתך**, כי זאת מידתך כי אינך מתביישת ושבה עד ה' אם לא בצר.

והביטי וראי מה הנאה היה לך בכל תענוגִיךָ שהתענגת בשלּוּתִיךָ, ולא שמת לבך להתענות לפני ה' בתשובה, והיה די לך היות ביהמ"ק קיים ולא להתענג בבתי משוש ספונים בארז, וזה יאמר **(כג) יושבת בלבנון כו'**, לומר, היה לך האושר הגדול שיושבת בלבנון הוא בית המקדש, שהוא אושר נפשיי שהיית זוכה לבוא בבית ה' ישתבח לעד, והלכת להיות עושה לך בית ארזים לדור בו, שהוא תענוג גופני המאבד אותך **שקוננת בארזים מה נחנת**, מה חן או מה חניה היה לך בבית הארזים **בבא לך חבלים וכו'**, שלא תקנת קודם החבלים והצרה, כי עשותך בית ארזים הזניח אותך מערוך שועך בטרם תבוא שנת הרעה.

כד חִי-אֲנִי נֶאֱמַר-ה' כִּי אִם-יִהְיֶה כְּנִיָּהּ בֶן-יְהוֹיָקִים מֶלֶךְ יְהוּדָה חוֹתֵם עַל-יַד יְמִינִי כִּי מִשָּׁם אֶתְקַנֶּךָ :
כה וְנִתְּתִיךָ בְּיַד מִבְקָשֵׁי נַפְשְׁךָ וּבְיַד אֲשֶׁר-אֶתָּה יְגוּר מִפְּנֵיהֶם וּבְיַד נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ-בָּבֶל וּבְיַד הַכַּשְׂדִּים :
כו וְהִטַּלְתִּי אֹתְךָ וְאֶת-אֹמֶךָ אֲשֶׁר יִלְדָּתְךָ עַל הָאָרֶץ אַחֲרַת אֲשֶׁר לֹא-יִלְדָּתָם שֵׁם וְשֵׁם תִּמּוּתוֹ:
כז וְעַל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-הֵם מִנְּשָׂאִים אֶת-נַפְשָׁם לָשׁוּב שֵׁם שָׁמָּה לֹא יָשׁוּבוּ :
כח הֶעָצָב נִבְּזָה נְפוּץ הָאִישׁ הַזֶּה כְּנִיָּהּ אִם-כִּלִּי אֵין חֶפֶץ בּוֹ מִדּוֹעַ הוּסְלוֹ הוּא וְזָרְעוֹ וְהִשְׁלָכוֹ עַל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּ :

כט אַרץ אַרץ אַרץ שְׁמַעִי דְּבַר-ה' :

ל כה אָמַר ה' כְּתֹבוּ אֶת-הָאִישׁ הַזֶּה עֲרִירִי גִבֹּר לֹא-יִצְלַח בְּיָמָיו

כִּי-לֹא יִצְלַח מִזְרְעוֹ אִישׁ יֹשֵׁב עַל-כֶּסֶּא דָּוִד וּמוֹשֵׁל עוֹד בַּיהוּדָה :

ראוי לשים לב אל קשר ענין זה אל הקודם.

ועוד אומרו (כד) אם יהיה כו', שאם אומרו יהיה הוא עתיד במקום עבר או הווה, למה אומר אם יהיה כמסתפק והלא מה שהיה כבר הוא, ואם הוא לעתיד שיהיה חותם, איך ינתקו עתה אם עדיין אינו שם חותם.

ועוד בין אם יהיה עתה בין אם יהיה לעתיד, אי אפשר להיות חותם על יד ימינו אם לא שיהיה צדיק, ואיך בהיותו צדיק חותם על יד ימין ה' ינתקו משם. ועוד, איך אמר אם יהיה כו' שלא לנוכח, יאמר משם אתקנך לנוכח. ועוד אומרו (כח) העצב נבזה כו' מי הוא המתרעם על צרת כניהו.

ועוד איך יאמר מדוע הוטלו הוא וזרעו כי הלא לא כן הוא, כי לא נאמר זה רק הוא ואמו, כאומרו והטלתי אותך ואת אמך אך לא זרעו, וכן בספר מלכים לא נזכר זרעו, כי אם ויצא יהויכין מלך יהודה על מלך בבל הוא ואמו ועבדיו ושירו וסריסיו, ולא הוזכר שם לו זרע, וכן הוא אומר, ויגל את יהויכין בבבלה ואת אם המלך ואת נשי המלך ואת סריסיו, ולא הזכיר זרעו ואיך יאמר פה הוטלו הוא וזרעו.

ועוד שאחר אומרו הוטלו הוא וזרעו, למה חוזר ואומר והושלכו על הארץ אשר לא ידעו, מה בין זה לזה.

ועוד למה כפל ושלש לומר (כט) ארץ ארץ ארץ, וגם למה ידבר אל הארץ.

ועוד אומרו (ל) כתבו את האיש הזה מי הם אשר יכתבו אותו.

ועוד שסותר הכתוב דבריו, כי אמר כתבו לאיש הזה ערירי נראה שבלא זרע ימות, ואח"כ הוא אומר לא יצלח וכו' מזרעו איש יושב כו' על כסא דוד כו', שיוורה כי יראה זרע אך לא יצלח למלוכה וכן היה כנודע, וכן אמרו רז"ל בימיו לא יצלח אבל בימי בנו יצלח והוא הפך אומרו ערירי.

אמנם לבוא אל הביאור, נזכירה מאמרם ז"ל מדרש חזית וזה לשונם:

א"ר מאיר שימני כחותם כו' כיהויכין, דאמר ר' מאיר נשבע הקדוש ברוך הוא שבועה שהוא נותק מלכות בית דוד מידו, הה"ד חי אני נאם ה' אם יהיה כניהו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני כי משם אתקנך, א"ר חנינא בר יצחק משם אני נותק מלכות בית דוד, אנתקך אין כתיב כאן אלא אתקנך בתשובה.

עוד אמרו ז"ל שם וזה לשונם:

ר' אבוא ברבי ור' אבין בר' בנימין בשם ר' אחא בר"י דרב פפי אמרין, גדול כוחה של תשובה שמבטלת הגזרה ומבטלת השבועה.
מבטלת הגזרה מניין?
שנאמר **כתבו את האיש הזה ערירי**, וכתוב **ביום** הוא **נאם ה'** **צבאות אקחך זרובבל כו'**, מבטלת את השבועה מניין?
חי אני נאם ה' כי אם יהיה כניהו וכו', וכתוב **בני יכניה אסיר שאלתיאל כו'**,
ר' תנחום בר' ירמיה אמר אסיר שהיה חבוש בבית האסורין, שאלתיאל שממנו הושתלה מלכות בית דוד ע"כ.

כלל דבריהם, כי באומרו **משם אתקנך** פירושו שלא יהיה עוד מלכות בית דוד ממנו והלאה, אך ע"י תשובה ממנו הושתלה מלכות בית דוד, ושעל כן לא נאמר אנתקך כי אם **אתקנך** לשון תקנה ע"י תשובה, וכן נשמע מדבריהם כי הייתה הגזרה שבלא ולד ימות שהוא שיהיה ערירי, אלא שע"י תשובה היה לו בן.

וראוי לשים לב:

א', מהיכן יצא לרז"ל שאומרו **משם אתקנך** שהוא נתוק ממנו מלכות בית דוד.
ועוד, כי אחר שהגזירה הייתה **ערירי** בכלל זה הוא שינתק ממנו מלכות בית דוד, כי הלא אם בן אין לו ודאי שינתק ממנו המלכות, ולמה עשה הכתוב שתי חלוקות:
א' של נתוק המלכות,

ואח"כ **כתבו את האיש הזה ערירי**.

והנה אחשבה, כי רז"ל אזלו לשטתייהו שרוב דרשותיהן מגזירה שווה לבקי בהם ובדרשותיהם, ועל כן דרשו על מלכות בית דוד, והוא, כי בהקבץ כל יהודה להמליך את דוד למלך על כל ישראל אחרי מות שאול, נאמר בספר שמואל **וימשחו שם את דוד למלך**, ונאמר שם **וימשחו שם את דוד**, וכאן הוא אומר **משם אתקנך**, מה להלן מלכות בית דוד אף כאן מלכות דוד, כלומר משם **אתקנך** מאותו שם האמור בדוד אתקנך, שהוא נתוק המלכות מן הוא והלאה, שהוא כי לא ימלוך בנו אחריו, שאם הוא שלא יראה זרע שיהיה **ערירי** למה תלה במלכות, אלא ודאי יורה כי זרע יהיה לו אך לא ימלוך זרעו, אלא שאמרו שרמז בחילוף האותיות, כי תקנה יהיה גם למלכות ע"י תשובה כמדובר.

ובזה נבוא אל ענין הכתובים וניישב הקושי השני שזכרנו, שאומרו **ערירי** שסותר ענין אומרם שינתק ממנו המלכות, והוא כי אומר הוא יתברך **(כד) חי אני נאם ה'**, כי אין צריך לומר עתה שכניהו אינו צדיק, כי אם גם אם יהיה ע"י תשובה **חותם על יד ימיני**, שכ"כ ישוב בתשובה עד היותי מרחם על העולם **ביד ימיני** בזכותו, שאחתום כל גזרות רחמים בזכותו,

עם כל זה איני דן רק באשר הוא שם, כי בעת שעדיין לא שב **משם אתקנך**, שלא יהיה עוד מלכות מזרעו כמפורש בדברי רז"ל, ולהיות שבחילוף האותיות רמז תקנה ע"י תשובה, על כן דבר גם כן לנוכח, ולא אמר אתקנהו ונתתיך כו'.

(כו) והטלתי אותך ואת אמך וכו', הטלה מלמעלה למטה שהוא ממעלת מלכות, ולהיותם הדיוטים כאחד העם, ויהיה זה לכם **על הארץ אחרת** היא בבל, ולא עוד, אלא **אשר לא יולדתם שם**, והוא כי גם מארץ העליונה יתפרדו במותם, וידבקו בחצוניות של אדמה טמאה למעלה, כמשפט לבלתי צדיקים המתים בחו"ל, שלא תדבק נפשם בשכינה כי אם בארץ אשר בטומאה לעומתה, והוא מקום אשר לא חוצבה נפשם משם, וזהו **אשר לא יולדתם שם ושם תמותו**, כי בחיים תדבקו בטומאה וגם במיתה כי שם תדבק נפשם, ולא תעלה אל האלוהים אשר נתנה, ואמר לשון אשר לא יולדתם מקביל אל פסוק **ולציון יאמר איש ואיש יולד בה**, כי כל איש ישראל יולד בציון, שהוא מקום מקביל אל מקור הנשמות הבאות מלמעלה ליודעים חן, וזה גם לילודים בחו"ל כאומרו אזכיר רהב כו', זה יולד שם אך ע"י עונות נפרד משם כמדובר, וזהו **(כז) ועל הארץ אשר המה מנשאים את נפשם**, לומר, כי במותם תשוב נפשם אל הארץ העליונה שם לא ישובו, וזהו **ועל הארץ כו' לשוב שם שמה לא ישובו**.

הנה מהאמור יצא לנו, כי זרע יהיה לו אלא שינותק ממנו מלכות בית דוד, וגם דבר אחר והוא כי לא בלבד יתגרשו מירושלים ומארץ ישראל ויהיו בחו"ל, כי אם גם באדמה טמאה של החצונים הפך ארץ חיים שם ידבקו גם במותם, על כן מתרעם הנביא ואומר לפניו יתברך **(כח) העצב נבזה כו'**, לומר מה זאת, כי הלא כאשר יוטל מהקדושה וידבק בטומאה ותתפרד נפשו משורשה, הלא גם זרעו אשר יוליד יוטל מטה מטה, כי איכנה יצא זרע קדוש ממי שנפרדה נפשו משורשה ותדבק בטומאה, והאם הוא טמא למה יוטל זרעו, וזהו אומרו **העצב נבזה**, האם עצב נבזה שהוא צורה נבזית, כלומר כי בעונו הוסר צלם אלוהים מפניו ונשאר עצב נבזה, ועל כן הוא נפוץ ומגורש, הלא **האיש הזה כניוהו** יהי לו כן אך לא זרעו, וזהו **העצב כו' האיש הזה כניוהו**, והנה זה הוא אם שיחת נפשו והפסיד צלם אלוהים ממנו, וכל שכן **אם כלי אין חפץ בו**, שהוא כי לא שיחת נפשו רק גופו, שהוא **כלי אין חפץ בו** עד תגולגל נפשו בגוף אחר, אם כן מכל שכן יקשה כי **מדוע הוטלו הוא וזרעו** כי זרעו מה חטא, ומה גם שאין ההטלה בארץ של מטה הוא בבל, שהיא ארץ שידעו אותה בלכתם שם בגולה, אך הרעה הגדולה היא כי הנה **והושלכו על הארץ אשר לא ידעו**, היא האדמה הטמאה אשר לעומת ארצות החיים, והוא האמור.

על כן על קושיא זו שב ויאמר הנביא תשובה אל הקושי ואמר **(כט) ארץ ארץ ארץ כו'**, והוא, שאומר הנביא מאמר שהעתקנו למעלה מרז"ל, שאמרו כמה גדול כוחה של תשובה,

שמבטלת את הגזרה והשבועה, ואמר הנה דבר ה' בעל הרחמים הזה ראוי שיפורסם בכל חלקי הארץ, לדורים בין בחו"ל בין בארץ ישראל בין בירושלים, ועל שלשה חלקי הארץ אמר **ארץ ארץ ארץ**, ועל מעמד שלשתן כאחד אמר **שמעי דבר ה'** לשון יחיד, כי סדנא דארעא חד הוא.

ודבר ה' הלא דעו כי **(ל) כה אמר ה' כו'**, לומר, אשר תמהתי איך אמר אלוהים שיוטל לאדמה הטמאה, שהוא לכח הטומאה אשר לעומת שורש נפשות ישראל, אשר בדבר הזה היה פוגם לזרעו גם הוא, דעו אפוא חסידותו יתברך ועל פי דרכו תתיישב התמיהה. והוא, כי הנה דעו כי **כה אמר ה'** לב"ד של מעלה, **כתבו לאיש הזה עירי** שלא יהיה לו זרע כלל, שהוא אם לא ישוב בתשובה, כלומר, ועל גזירה זו הוא מה שאמר **והטלתי אותך כו' אשר לא יולדתם שם כו'**, ושמה שהוא לארצות החיים לא תשוב נפשו, באופן שלא היה נפגם זרעו ועל ידו, כי איננו אלא הדור אתם ראו גודל מעלת התשובה כי **גבר לא יצלח וכו'** לומר עודנו מחזיק במשובתו הוא כל זה, אך בהיותו גבר על חטאיו ושב מהם יראה זרע, כי מה שלא יצלח הוא בימיו אך בימי בנו יצלח, הרי שע"י תשובה תהיה לו טובה כפולה בנים והצלחת מלוכה, כי מה שלא יצלח מזרעו הוא להיות איש יושב על כסא דוד, אך לא יסור שבט מיהודה וכו' מזרעו, וגם ומושל עוד ביהודה שהוא ביהודה לבדו, אך בכל כללות ישראל שהוא מלך המשיח מזרעו יהיה, כמאמרם ז"ל שאלתיאל שממנו הושתלה מלכות בית דוד, וכפל הטובה הזאת ע"י תשובה הוא מאמרם ז"ל שתשובה מבטלת הגזרה, והשבועה שהיא גזרת עירי שבועה ניתוק מלכות בית דוד, וזהו **כה אמר ה'** תחלה **כתבו לאיש הזה עירי** ואח"כ **גבר לא יצלח כו'**, לומר, שבהקרא **גבר** ע"י תשובה שהוא גבר על חטאיו, אז מה שלא יצלח הוא **בימיו** כמדובר, והוא ע"ד מה שפירשו ז"ל על פסוק גבר על חטאיו שהוא בתמיהה, מה יתאון אדם חי כלום הוא גובר על חטאיו בתשובה.

פרק כג

א הוי רעים מאבדים ומפצים את-צאן מרעיתי נאם-ה' :
 ב לכן כה-אמר ה' אלהי ישראל על-הרעים הרעים את-עמי אתם הפצתם את-צאני ומדחום
 ולא פקדתם אתם הנני פקד עליכם את-רע מעלליכם נאם-ה' :
 ג ואני אקבץ את-שארית צאני מכל הארצות אשר-הדחת אתם שם
 והשבתי אתהן על-גוהן ופרו ורבו :
 ד והקמתי עליהם רעים ורעים ולא-ייראו עוד ולא-יחטו ולא יפקדו נאם-ה' :

(א) **היו רעים מאבדים ומפיצים כו'.** אמר **היו רועים** שע"י התרשלותם להנהיגם בדרכי ה' ולהסירם מדרך רע, **מאבדים** את נפשות העם **ומפיצים** את גוייתם בגלות, להיות מזונים בחו"ל תחת יד שרי האומות, עם היותם **צאן מרעיתי** מזונים בא"י על ידי, כי בדבר הזה ידמו כמי שאין לו אלוה, כמפורש אצלנו במקומו.

(ב) **לכן כה אמר ה' על הרועים אתם הפיצתם אותם בגוים, ותדיחום** מעל אלוהיכם שלא מחיתם במעשיהם, ואחר שנדחו במעשיהם הרעים **לא פקדתם אותם** לרפא מחלתם, ולתקן עותם כרופא הפוקד את החולה, לכן **הנני פוקד עליכם**, ולא על מה שלא פקדתם אותם שהוא בשב ואל תעשה, כי **את רוע מעלליכם** שהם בקום עשה, והוא, כי מכל פעולה רעה נעשה כח טומאה קטיגור על עושיה, והוא יקרא **רוע מעלליכם** שהוא רוע הנעשה מהמעללים והוא המקטרג, והוא רצועת המלקות להכותו על העון עצמו.

ובזה יאמר, **הנני פוקד עליכם את רוע** הוא המשחית הנעשה **ממעלליכם**, שלא ידום מלקטרג ומלהכות אתכם, ואשר עשיתם בת עמי אני אתקן, כי על מה שהפיצתם אותם (ג) **אני אקבץ את שארית צאני**, ועל מה שנתמעטו בגלות ונשארו מעט מהרבה אני אתקן, כי **והשיבותי אתהן על ניהן ופרו ורבו**, ועל אשר אבדתם אותם ותדיחום מעל אלוהיכם בעונותכם על העדר הנהגה ומוסר, על כן (ד) **והקמותי עליהם רועים ורעום**, ומאשר יירעום ימשך **שלא ייראו עוד** שלא יהיה להם חטא, וע"י כן **לא ייראו** כי אין המורא מצויה רק בחוטאים, כד"א פחדו בציון חטאים וע"י **שלא ייראו לא יחתו**, ויהיה הענין, כי עיקר מוראת ישראל היא משעבוד מלכויות וממלאך המוות, אמר כי יהיה להם **חירות ממלכויות**, וזהו **לא ייראו עוד** כאשר עד כה **ולא יחתו**, ועל **מלאך המות** אמר **ולא יפקדו**, כד"א לא נפקד ממנו איש, כי יפקד מושבך שהוא שלא יחסרו מהם, כי יבולע המות ויהיו חיים וקיימים, וזהו **ולא יפקדו**, ואל יהיה כמו זר בעיניכם, כי הלא הוא **נאם ה'**, כי ממנו לא יפלא שום דבר.

ה הנה ימים באים נאם-ה' והקמתי לדוד צמח צדיק
ומלך מלך והשכיל ועשה משפט וצדקה בארץ :
ו בימיו תושע יהודה וישראל ישכן לבטח וזה-שמו אשר-יקראו ה' צדקנו :
ז לכן הנה ימים באים נאם-ה'
ולא-יאמרו עוד חיה-ה' אשר העלה את-בני ישראל מארץ מצרים :
ח כי אם-חיה-ה' אשר העלה-ואשר הביא את-זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות
אשר הדחתים שם וישבו על-אדמתם :

הנה אומרו (ה) **מלך** הוא מיותר והיה די בשיאמר ומלך והשכיל כו',

וגם אומרו **והשכיל** יראה מיותר, כי איך יעשה משפט וצדקה בלי השכלה, וכן **מלת בארץ** מיותרת כי שם שם הם המשפט וצדקה.

ועוד אומרו **(ו) וזה שמו** איזה ייחס יש לשם זה, אצל מה **שבימיו תושע יהודה כו'.**

וגם מה צורך להודיע שיקרא לו שם זה, וגם איזה הדרך הוא **ה' צדקנו**, שאדרבא אליו יתברך יאות שם תואר זה ולא למשיח.

אך יאמר, ענין מסורת בידינו כי דוד הוא משיח בגלגול, ולא שיבטל גופו של דוד ותשתל כל רוחו בגוף אחר, כי אם צמיחת חלק אור רוחו שבגופו הראשון הוא הנמצא במשיח, וזה יאמר **(ה) והקמתי לדוד צמח צדיק**, כי יקים לו צמח שיצמח ממנו מרוחו, שיהיה צדיק באופן **שומלך מלך**, כי במלך המשיח הוא כאלו גם דוד הוא מולך, כאלו שני מלכים הם כאיש א', כי הוא הוא וזהו **ומלך מלך**, שמלך מי שכבר היה מלך עם שהוא גוף אחר, ומה שיתוסף לו על זמן שהיה דוד מלך על הארץ, הוא, כי בתחילה היה דוד לכל דרכיו משכיל, וכן עושה משפט וצדקה אך לכל עמו בלבד, מה שאין כן בכל כללות הארץ, וכן במה שהיה משכיל ומצליח לא בכל הארץ, כי גם שהיה רצונו לכבוש כל העולם, כאומרו ארדוף אויבי כו' עד כלותם, לא עזבו ה' על דברת מה שאברהם מכרנו למלכויות, כמאמרם ז"ל וירד העיט זה דוד, על הפגרים אלו המלכויות, אלא שוישב אותם אברם, אך לעתיד מה שיהיה משכיל ומצליח, וגם מה שיעשה משפט וצדקה יהיה בכל העולם, וזהו אומרו **והשכיל ועשה משפט וצדקה בארץ** שהוא בכלה.

ועוד יתוסף לו אז, כי הנה **(ו) בימיו** (הראשונים) (האחרונים) של דוד **תושע יהודה כו'** מה שאין כן כשמלך דוד, כי גם שהיה מצליח לא נעדרה מורא מן פלשתים וזולתם ומלחמות, ועל פי דרכו רמז באומרו **בימיו**, לומר כי כאשר מלך בתחילה לא היה בימיו של עצמו, כי אם מאדם הראשון או מאברהם ויעקב ויוסף, כאומרו הנה טפחות כו' אך לעתיד יהיו ימיו שלו בעצם, וזהו **בימיו תושע יהודה כו'.**

והנה אמרו רז"ל, אר"ש בר נחמני שלשה נקראו בשמו של הקדוש ברוך הוא **צדיקים ומשיח ירושלים.**

צדיקים דכתיב **כל הנקרא בשמי כו',**

משיח שנאמר **וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו,**

ירושלים ושם העיר משם ה' שמה כו',

ואין ספק לכל אחד מאלו היא על פי בחינתו, כי ירושלים יהיה על שם כי אז לא בלבד שכינה תשרה בה כי אם גם השם הגדול, וצדיקים הוא על שיעשו נפלאות אשר לא יעשה אותם בלעדי ה'. ומשיח ה' צדקנו, לומר ע"י שפע צדקו וכשרון יושפע לישראל מן השמים, ויהיו

המשיח כצנור שיורק בעצם בו, וממנו יתפשט בכל העם וזהו **ה' צדקנו**, לומר, כאשר ה' משפיע צדקות לבוא ליטהר ומה גם לטהור כך המשיח ידמה לו יתברך, ויקרא **שמו ה' צדקנו** כי ממך ימשך צדקנו כאשר מה'.

ושיעור הכתוב, עם היות שבימיו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח, עם כל זה לא יעשו עיקר לקרא לו שם על שם תשועתם ובטחונם, כי אם על שם הצדקות וכשרון הנשפע להם על ידו וזהו **ה' צדקנו**, כי מזה יעשה האדם עיקר מכל טובות העולם הזה.

או יאמר, וזה שמו כו' לומר הלא האמרת את צמח צדיק הוא משיח, והלא אחר שהנביא ישעיה אמר **כל הנקרא בשמי כו'**, שהצדיקים נקראים בשמו של הקדוש ברוך הוא, אם כן מאי רבותיה דמלך המשיח מנייהו, כי אחר מעלה זו אין זולתה כמוה, לזה אמר **וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו**, שהוא כי הצדיקים יאמרו לו הנה אנו על שאנו צדיקים שם ה' נקרא עלינו, אך גדול שמך משמינו כי מה שאנו צדיקים אתה הוא צדקנו, שעל ידך אנו מושפעים שפע ליקרא צדיקים, ואם כן כל זכות הקרא אנו בשם ה' הוא בסיבתך כי אתה צדקנו, נמצא, כי מה שתקרא אתה ה' הוא בחינה כוללת ועולה על שלנו מאד, וזהו **וזה שמו כו' ה' צדקנו**, לכן אחר שכל האושר הלז יבוא עלינו, לא יזכר אז ענין יציאת מצרים בפני הגאולה ההיא העתידה.

וזהו (ז) **לכן כו' ולא יאמרו עוד כו'.**

ועוד טעם שני, והוא כי ביציאת מצרים לא התעתדו לשבת על אדמתם בקבע, כי ארבע מלכויות היו עתידים לשעבד את ישראל ולהגלותם מעל אדמתם, אך לעתיד תהיה הגאולה יותר שלמה, כי לא יגלו עוד מעל אדמתם וזהו (ח) **וישובו על אדמתם.**

ט לנבאים נשבר לבי בקרבי רחפו כל-עצמותי
הייתי כאיש שכור וכגבר עברו יין מפני ה' ומפני דברי קדשו :
י כי מנאפים מלאה הארץ כי-מפני אלה אכלה הארץ יבשו נאות מדבר
ותהי מרוצתם רעה וגבורתם לא-כן :
יא כי-גם-נביא גם-כהן חנפו גם-בביתי מצאתי רעתם נאם-ה' :
יב לכן-יהיה דרכם להם כחלקלקות באפלה ידחו ונפלו בה
כי-אביא עליהם רעה שנת פקדתם נאם-ה' :
יג ובנביאי שמרון ראיתי תפלה הנבאו בבעל ויתעו את-עמי את-ישראל :
יד ובנבאי ירושלם ראיתי שערוה נאוף והלך בשקר וחזקו ידי מרעים לבלתי-שבו איש
מרעתו היו-לי כלם כסדם וישביה כעמרה :

(ט) לנביאים נשבר לבי בקרבי כו'. עתה בא להנבא על נביאי השקר וזה אומרו **לנביאים**, כלומר עד כה דברתי לעם ועתה לנביאים, והיחל ואמר **נשבר לבי כו'** לומר ראו עתה מקל וחומר כי נביאי שקר המה, והוא, כי הנה אני שאני גבור שהוא אחד מתנאי הנביא, ועם כל זה **נשבר לבי בקרבי רחפו כל עצמותי הייתי כאיש שכור כו'**, וזה משני דברים: א', מפני ה' שהוא בחול עלי ה' לדבר בי הנבואה כי אז אני נחלש מפניו, כנודע כי הנביא משתבר חומרו מרוחניות קדושת הנבואה ונחלש גופו, וזהו **נשבר לבי רחפו כל עצמותי כו' מפני ה'**, שהוא בהתראותו אלי וגם **מפני דברי קדשו**, שהוא ממה שמדבר אלי דברים רעים שהוא שמדבר בקדשו.

ואומר **(י) כי מנאפים מלאה הארץ כי מפני אלה אכלה הארץ יבשו נאות מדבר**, ואם הנביאים האלה היה דבר ה' אתם היו כמוני נשברים ותשי הכח, ואדרבה הם גבורי כח ירוצו ולא ייגעו, על כן אגזור אומר כי **ותהי מרוצתם רעה**, כי מרוצתם שירוצו ולא ייגעו לא מחמת טובה היא, כי אם רעה כרשעים שהם חזקי כח בעוה"ז, כי חומרם חזק ונפשם חלושה, **וגבורתם לא כן** אינה אמיתית כי אם כוזבת, כדרך רשעים שבחיייהם קרויים מתים וחיותם וגבורתם כוזבת, וזהו **וגבורתם לא כן** כד"א כן דברת, ואין צריך לומר הנביא אשר לא כהן הוא כי אם **(יא) גם נביא שגם הוא כהן חנפו**, והעד הוא יתברך האומר אלי כי גם בביתו יתברך מצא **רעתם**, כי גם שם חטאו לו, וזהו **גם בביתי מצאתי רעתם נאם ה'**, כי **נאם ה'** היה אומר **גם בביתי מצאתי רעתם**.

(יב) לכן מה שאבקש ממך ה' הוא, כי **יהיה דרכם להם כחלקלקות**, שהוא מקום שבו **חלקלקות** להחליק רגליהם ליפול, ושהוא מקום **כאפילה** שמיד ידח ונפלו בה ודדלא יאריכו, כי אם מיד בדברם נבואות שקריהם ידחו מן השמים, ונוקשו ונלכדו **בחלקלקות** שהם באפילה.

ושמא תאמר, מי אמר לך שלא יעשה הוא יתברך שאתה מבקש ותאב שיעשנו, הלא הוא, כי הנה ה' אמר כי לא יביא עליהם רעה כעת, עד **שנת פקודתם** הוא שנת החורבן, וזהו **כי אביא עליהם רעה שנת פקודתם** הוא מה שהיא **נאם ה'**, שלא תבוא עליהם הרעה עד השנה ההיא, כלומר ועל כן אמרתי שהייתי חפץ שבל יאחר הדבר. **ושעור הכתוב**, מה שאמרו כך הוא יען **כי אביא כו'**, הוא מה שהיה **נאם ה'**.

(יג) והנה **בנביאי שומרון ראיתי תפלה** וחסרון רב, שהוא כי אין אומרים כי ה' דבר אליהם כי אם שהבעל מדבר אליהם, וזהו **הנבאו בבעל** ועם כל זה **ויתעו את עמי כו'**, והוא כי החלו

תחילה בקלי הדעת המון העם, ואח"כ פשתה המספחת גם על הנקראים ישראל השלמים, שגם הם האמינו כי יש דעה בבעל, וזהו **ויתעו את עמי את ישראל**.

(יד) אך **בנביאי ירושלם** המתנבאים בשם ה' **ראיתי שערורה, נאוף והלוך בשקר** שהם ב' דברים אשר מאס ה', שהיה ראוי לעם להשכיל כי ודאי לא דבר בהם ה', ועם כל זה **חזקו ידי מרעים לבלתי שבו**, באומרים אליהם כי ה' דבר טוב על ישראל, באופן כי עיקר החטא היה בנביאים, שעל ידם מתחזקים עושי רשעה, וזהו **היו לי כלם הנביאים כסדום** שהיא הייתה עיקר הרשע וראש המלכות, **ויושביה הלומדים מהם כעמורה** שלמדה מסדום.

טו לכן כה-אמר ה' צבאות על-הנבאים הנני מאכיל אותם לענה והשקתים מי-ראש כי מאת נביאי ירושלם יצאה חנפה לכל-הארץ :
טז כה-אמר ה' צבאות אל-תשמעו על-דברי הנבאים הנבאים לכם מהבילים המה אתכם חזון לבם ידברו לא מפי ה' :
יז אמרים אמור למנאצי דבר ה' שלום יהיה לכם וכל הלך בשררות לבו אמרו לא-תבוא עליכם רעה :
יח כי מי עמד בסוד ה' וירא וישמע את-דברו מי-הקשיב (דברי) (דברו) וישמע :
יט הנה סערת ה' חמה יצאה וסער מתחולל על ראש רשעים יחול :
כ לא ישוב אף-ה' עד-עשתו ועד-הקימו מזמנות לבו באחרית הימים תתבוננו בה בינה :
כא לא-שלחתי את-הנבאים והם רצו לא-דברתי אליהם והם נבאו :

(טו - טז) כה אמר ה' צבאות כו'. הנה הראוי יאמר את דברי ולא על דברי, וגם אומרו מהבילים המה אתכם, אם הוא שאומרים להם דברי הבל לא היה לו לומר אתכם אלא לכם.
וכן מלת (יז) אמור מיותרת,
וגם מה בין מנאצי להולך בשרירות לבו שמחלק אותם לשנים.
ועוד מה זו תמיהא (יח) מי עמד בסוד ה' וכו', וכי האם אין עומד בסוד ה' וישמע מפיו, א"כ גם על ירמיה ימצאו פתחון פה להאמינו, באמור לו מי עמד בסוד ה' כו'.
ובפס' (יט) הנה סערת ה' כו' ושאחריו יש הערות רבות, לשם לבו אליהן קשות היישוב.
וכן קשה פס' (כא) לא שלחתי כו' אל הקודם, וגם הב' פסוקים הנזכרים הם כנכנסים בין הדבקים.

אך הוא יתברך עם עמו ישראל יתווכח, להוכיח בטענות שאין לשמוע אל נביאי השקר, המתנבאים בשם ה' דברי שלום, וזהו (טז) כה אמר ה' אל תשמעו כו', ואמר על דברי כלומר

על הדברים שהם אומרים ראוי שלא תשמעו אותם, כי מתוך דבריהם יוכרו כזביהם, והוא כי הלא **מהבילים המה אתכם**, ומההבלים שהם אומרים לכם תדעו ודאי, כי **חזיון לבם ידברו לא מפי ה'**, והוא מב' מאמריהם וזהו **(יז) אומרים אמור**, מה שאמרו אומרים הוא שאומרים **למנאצי** החוטאים בפועל ובגלוי, כד"א כי נאצו האנשים האלה את ה', ואמרו ובוצע ברך נאץ ה', אומרים להם **דבר ה' שלום יהיה לכם** שהוא שלום וטוב קניני, ומה שאמרתי **אמור** הוא כי **וכל הולך בשרירות לבו**, שנמשך אחר דעות נפסדות מלבו, שהוא אמור וחשוב אותם לסברות אמתיות, אך לא ינאץ בפועל ומעשה בגלוי, להם אמרו הנביאים **לא תבוא עליכם רעה** שהוא העדר רעה, אך לא שלום שהוא טוב קניני, והנה יורו כי הבל ושקר דברו, כי איך על המנאץ בפועל ובגלוי יבשרום מאתו יתברך בטוב ושלום, באומרם **שלום יהיה לכם** שהוא הויה קנינית, ולחוטא במחשבה בלבד שאין הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה, לא אמרו אלא העדר רעה בלבד.

ועוד טענה שלישית, והוא **(יח) כי מי עמד כו'**, והוא, **כי מי** מהנביאים ההם **עמד בסוד ה'**, שעמד זמן עוסק בסתרי התורה, שע"י כן הוכן לראות מראות אלוהים ולשמוע מפיו נבואה, וזהו **מי עמד בסוד ה' וירא** כלומר מראה, **וישמע את דברו** שידבר לו בנבואה כי בלי הכנה כאלה, לומר, שנותן לב להקשיב מפיו יתברך ומי ישמע בלי הכנה לא יתכן, וזהו **מי הקשיב לו וישמע** כלומר לא נמצא כזה.

ושמא תאמרו, כי מה שתמשכו אחרי נביאים אלו ולא אחר ירמיה הבלתי מבשר טוב, הוא על כי הדין מתאחר, דעו לכם, כי **(יט) הנה סערת ה'** מוכנת שהיא **חימה יצאה** כבר ממקומה, שהיא א' מן המשחיתים הנקראים חימה בלשון נקבה, ויש משחית הנקרא בלשון זכר שהוא הנקרא אף, ואינו נקרא סערת כחימה כי אם **סער** לשון זכר, ועליו אמר שגם **סער מתחולל על ראש רשעים יחול**, שהוא האף שהוא חזק כי **(כ) לא ישוב אף ה' עד עשותו כו'**, אך עם כל זה שב' המשחיתים מוכנים לא יפעלו עתה, כי אם באחרית הימים בהמלא הסאה, ועם כל זה לא תתיאשו מהפורענות על האיחור, כי הלא אם לא תראוה בפ' **תתבוננו בה בינה**, להבין כי **(כא) לא שלחתי את הנביאים האלה והם רצו לא דברתי אליהם והם נבאו** מאליהם כי הלא אם היה שעמדו בסודי ושלחתיים כי דברתי אליהם היה להם להחזיר את העם עושי הרעה מדרכם הרעה כי הלא העונות מפורסמים לכל.

כב ואם-עמדו בסודי וישמעו דברי את-עמי וישבו מדרך הרע ומרע מעליהם :

ואם דבר ה' היה אתם אמת, למה יחזקו ידיהם לומר למנאצים כי **דבר ה' דבר להם שלום**, וזהו **(כב) ואם עמדו כו'**, לומר, ואם הוא שעמדו **בסודי**, הלא היה ראוי כי **וישמיעו דברי את**

עמי וישיבום מדרכם הרע, אך אין זה כי אם כי הבל ושקר מיליהם, באופן שהיה ראוי שתתבוננו בה בינה כמדובר, ובדרך הזה יתכן היות טעם מפסיק במלת הימים, להורות כי אומרו תתבוננו בה בינה אינו שיתבוננו באחרית הימים, כי אם עתה על הדרך האמור.

כג האלהי מקרב אני נאם-ה' ולא אלהי מרחק :
כד אם-יסתר איש במסתרים ואני לא-אראנו נאם-ה'
הלוא את-השמים ואת-הארץ אני מלא נאם-ה' :
כה שמעתי את אשר-אמרו הנבאים הנבאים בשמי שקר לאמר חלמתי חלמתי :
כו עד-מתי היש בלב הנבאים נבאי השקר ונביאי תרמת לבם :
כז החשבים להשכים את-עמי שמי בחלומתם אשר יספרו איש לרעהו כאשר שכו-אבותם את-שמי בבעל :
כח הנביא אשר-אתו חלום יספר חלום ואשר דברי אתו ידבר דברי אמת מה-לתבן את-הבר נאם-ה' :
כט הלוא כה דברי כאש נאם-ה' וכפטיש יפצץ סלע :
ל לכן הנני על-הנבאים נאם-ה' מגנבי דברי איש מאת רעהו :
לא הנני על-הנבאים נאם-ה' הלקחים לשונם וינאמו נאם :

ראוי לשים לב אל אומרו **(כג) נאם ה'** זה שלש רגלים בשני כתובים אלו, וגם איך מתקשר לזה אומרו **(כה) שמעתי את אשר אמרו הנביאים כו'.** ועוד אומרו **(כו) עד מתי היש בלב כו',** שהם דברים משוללי קשר והבנה וגזרה זה עם זה. ועוד אומרו **(כז) החושבים להשכיח כו',** איך באומרם חלמתי בהתנבאם בשם ה' משתכחים משמו יתברך.

ועוד אומרו **(כח) הנביא אשר אתו חלום כו',** מי לא ידע כי אשר אתו חלום ידבר חלום, ושאשר דברו יתברך אתו ידבר דברי אמת, ואם הכונה לומר שאין החלום דומה לדבר ה', מה צורך להקדים כי אשר אתו חלום יספר חלום כו'. ועוד לא ימנע או על חלום אמיתי ידבר או על חלום שקר, אם על אמיתי ידבר למה יגנה אותו, כי הלא כתיב בחלום אדבר בו, ואם על חלום של שקר איך יאמר **מה לתבן את הבר,** הלא אשר שקר הוא גם תבן אין בו.

ועוד אומרו **(כט) הלא כה דברי כאש כו',** איך יאמר שדברו יתברך הוא כאש, והלא הבל פיו יתברך אש לוהטת הוא, כמז"ל על פ' קול ה' חוצב להבות אש, ואיך יאמר שהוא כאש בכ"ף הדמיון.

וגם איך מתקשר אל האמור להיות ראייה אליו, וגם אומרו **נאם ה'** הוא מיותר.

ועוד אומרו וכפטיש יפוצץ סלע, איזה הדרך ידמה דבר ה' **לפטיש יפוצץ סלע,** וגם היה לו לומר יפצץ.

ועוד אומרו (ל) לכן כו' איך ימשך זה מהאמור.

ועוד אומרו (לא) הנני על הנביאים פעמים שלש.

אמנם הנה בא הוא יתברך לשלול סברת האומרים כי רם ה' ושפל לא יראה, כי אם על השמים כבודו הקרובים אליו, ולא על הארץ ומסתריה חשוכי האיכות, והנה אשר היה מקום למראים פנים את הסברא ההיא, הלא הוא לומר, כי גם שלא ישללו בעצם השגחת הגשמות ופרטיו מהשכינה היא שם אדנות, לפחות שם ההויה הגדול יבואו לומר כי רם הוא, ואינו לפי כבודו השגיח בדברים הרחוקים מאיכותו. ועל כן לשלול הדעת הרע ההוא בא יתברך ויאמר, **(כג) האלוהי מקרוב אני כו',** לומר היעלה על לב שאלוהי מקרוב שהוא מדבר הקרוב אליו יתברך, הם הדברים העליונים כשמים ושמי השמים, והסברא המקרבת לזה היה להיות **נאם ה'** הוא השם הגדול, שרם הוא ואין כבודו רק לדבר הקרוב אך **לא אלוהי מרחוק,** הוא הדבר הרחוק כארץ מאפליה, הנה זה לא יתכן, כי הלא לא אשר יעשה האדם בארץ במעשה, שהוא כי יסתיר עצמו לעשות מעשה רע, ולא אשר ידבר בדבור בלחש את חברו, ולא אשר בקרב לבו לא יסתיר ממנו.

ופירש על ראשון ראשון. ועל אשר יחביא עצמו במעשה אמר, **(כד) אם יסתיר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה',** כלומר הלא **נאם ה',** הוא כמה פעמים שאני מגלה את הנחבא, כד"א על שאול הנה הוא נחבא אל הכלים וזהו אומרו **נאם ה',** ועוד ראייה כי **הלא את השמים ואת הארץ אני מלא,** כלומר, שאילו לא הייתי נמצא בכל מקום לא היה מתקיים, כי הוא יתברך לעולם כנפש אל הגוף, ובאיזה מקום יסתיר איש שאני איני נמצא בו, ולא יפלא זה כי הלא היו כל אלה **נאם ה',** כי כולם במאמר ה' נבראו.

עוד כיון לומר, בשום לב אל אומרו **אני מלא,** שהוא כי אין כבודו יתברך לומר ששמים וארץ מלאים מכבודו, כי היה מורה חלילה ששמים וארץ יכלכלוהו חלילה, כי אדרבה הוא מכלכל אותם והם לא יכלכלוהו, כמאמר שלמה **שמים ושמי השמים לא יכלכלוך,** ועל כן לא אמר שמים וארץ אני ממלא כי אם אני מלא, כי אני מלא וסובל אותם ולא הם אותי, וכוונתו יתברך היא לומר, אילו היו השמים ושמי השמים מתייחסים אלי ולא אל הארץ, היה מקום לכם לומר כי על השמים כבודי, ואני אלוהי מהדבר הקרוב ולא אלוהי מרחוק, אך האמת הוא, כי השמים והארץ רחוקי האיכות ממני, כי כך אני אומר **אני מלא,** ולא אני ממלא על השמים כמו על הארץ, כי אלו ואלו רחקי האיכות ממני, ואם כן כאשר תודו כי אלוהי השמים אני, גם תודו כי אלוהי הארץ אני בכל פרטיה, והוא כי הנה אלו ואלו היו **נאם ה',** כי בדבור אחד נבראו במאמר אחד, כי בראשית נמי מאמר הוא שבו נבראו השמים והארץ, וזהו **אני מלא נאם ה'.**

והנה זה הוא על ראותי המעשה וגם הדבור למעלה מכם, אוזן שומעת מה שמתלחשים איש את רעהו, כי הלא **(כה) שמעתי את אמרי הנביאים כו'**, והוא כי בבוא הנביא לנבא שקר בשם ה', וירא פן יאמרו לו איזה הדרך הלך רוח ה' לדבר אותך ואתה בלתי מוכן, על כן מקדים ואמר לו **חלמתי חלמתי**, כלומר אם לנבואה גמורה איני כדאי לחלום אני כדאי, וזה הכנה למען יטה אוזן מי שנאמר לו הדבר, ואומר הוא יתברך ששמע מה שהיה הבא לדבר דברי נבואה בינו לבין חברו, או תהיה כוונת מה שמלחש ואומר **חלמתי חלמתי**, לומר דע אפוא כי נכון הדבר מאת האלוהים וממהר האלוהים לעשותו, כי הלא נשנה אלי החלום פעמים, וזהו **חלמתי חלמתי** כד"א ועל השנות החלום כו' פעמים כי נכון כו'.

או יהיה ענין מה שמלחש לו לומר איני רודף אחריו שתשמע ותקבל דברי נבואתי, כי לולא **חלמתי** הדבר פעמים לא באתי אליך, שיורו מן השמים שלא אמנע מלאמר לך, כי על כן מזהירים אותי פעם אחר פעם, וכוונתו יתברך לומר, כי הנה להם סימן שמשגיח ושומע דבורם, כי אלו דברי הבא להנבא שקרים, כאשר הם יודעים כי הוא אשר הנביא דבר, הנה השגחה במעשה ובדבור, ואמר כי הנה גם המחשבה שבקרב איש ידעתי, כי עליה אני אומר **(כו) עד מתי היש בלב הנביאים כו'**, לומר, ידעתי מה שיש בלב מחשבות הנביאים, ומתלונן אני על פי דרכי על מחשבתם הרעה הזאת, וזהו **עד מתי כו'** לומר עד מתי מה שיש בלב הנביאים כו', שלא יסירו מחשבה זו מלבם ומחשבתם, היא **(כז) החושבים להשכיח את עמי שמי ע"י** ספרם תמיד חלומות בשם ה', ויראו כי הבל המה ויתפרדו מעל ה' עד ישכח חלילה מפיהם, והנה זה הוא לפי האמת, כי יאמרו שחלמו חלום, ולא כן הוא כי אם המצאה מלבם בשם ה'.

ועוד, כי אפילו יונח שאמת הוא שחלם כך, אינו דומה לאשר הנביא ידבר מה שדבר אליו ה', כלומר, ולמה תעזבו את הנביא ירמיה ותלכו אחר מספרי חלומות, והוא כי הנה יעמדו יחד **(כח) נביא אשר אתו חלום**, כלומר, שאינו מסוג אשר אין אתו חלום לפי האמת, אלא שממציא שקר, כי אם אפילו אשר אתו חלום כי אמת הוא כי אתו חלום, ויבא נביא אשר דברי אתו, והנה תראו כי **אשר אתו חלום יספר חלום**, כלומר, תראו שאינו אומר אמיתות המכוון, כי אם ספור חלום שהוא דבר שצריך פתרון, כי אין חלום בלא פתרון באופן שתהיה האמת נעדרת, איזה הוא הפתרון האמיתי ותהיו נבוכים וזהו **יספר חלום**, אך **אשר דברי אתו לא** ידבר דבר מסופק האמת, כי אם **ידבר דברי אמת** שהוא המכוון בפירוש בלי יצטרך לפתור אותו, ומה לתבן הוא החלום **את הבר**, הוא מה שהוא **נאם ה'** אשר אין בו תבן רק המכוון זך ונקי, וזהו **מה לתבן את הבר נאם ה'**, כלומר, מה שאין כן החלום שהוא נאם מלאך ולא נאם ה'.

ועוד טענה אחרת לרדוף אחר הנביא אשר דברו יתברך אתו מאשר אתו חלום, והוא. כי **(כט) הלא כה דברי כאש כו'**, והוא בשום לב אל מלת **כה** שתראה מיותרת. והוא, כי אינו דומה הבל פיו יתברך שאש אוכלה הוא, אל דברי חלום שהוא דברי מלאך גם כי יהיה אמיתי, והוא כמאמרם ז"ל פרק אין דורשין, כי כל דבור ודבור שהיה יוצא מפיו הקדוש ברוך הוא נברא מלאך, כי הוא רוחני וקיים לעד כמבואר אצלנו במקומו, כי הבל פיו ה' בעשרה מאמרות הוא היה המתפשט ומהוה כל הנברא בו, כד"א וברוח פיו כל צבאם, וכד"א **כה יהיה דברי** אשר יצא מפיו לא ישוב ריקם, כי אם עשה את אשר חפצתי כו', ואם כן אחר שדברו יתברך כ"כ קדושה יש בו, למה יעזוב איש דברי נבואה וילך אחר דברי החלום, והנה היה מקום לומר, כי מה דבר ה' הוא אש רוחני, הלא יהיה בדברו דברי סודות התורה, וכעובדא דר' אלעזר בן ערך שהיה דורש במעשה מרכבה ונתמלאת הבקעה אש, אבל בדברי הפשט לא יהיה האיות כל כך, וג"כ דברי הנבואה אשר דבר ה' אל הנביא, שהם דברי תוכחות פשטיים לא כאש שהוא רוחני יחשבו, על כן אמר **הלא כה דברי**, כלומר, כה פשטיי כאשר תראו אותו **כאש** הידוע הרוחני הוא, והטעם הוא כי הלא הוא **נאם ה'**, כלומר, ואין נאומי יוצא מפיו אם לא רוחני, כד"א ויפח באפיו נשמת חיים וזהו אומרו **נאם ה'**, והוא המתקת משל רז"ל, באומרו שהתורה הייתה אש שחורה על גבי אש לבנה, שהוא פשט על הסוד ואת ב' הסוגים קראו אש.

ושמא תאמר, איך יתכן ימצא רוחניות בפשט, והלא נראה כי אין בו אלא דברים פשטיים, לזה אמר **וכפטיש יפוצץ סלע**, והוא, כי מי יאמר שמן הסלע או מן הפטיש תצא אש, ועם כל זה בהכות בפטיש אל סלע החלמיש, ינתזו נצוצות אש מנופצות לכאן ולכאן, ומהיכן יצאו, אך הוי אומר כי גם שעיקרם גשם לא יבצר מלהיות בהם בכח מציאות אש, כך פשטיות התורה עם היות כי עיקרה פשט, לא יבצר מלהיות באיכותה רוחניות אש סודה, והוא כי כל דברי הפשט הם דוגמת הסוד, וכל הקורא ופושט בפשט מניע שורשה העליון מה שהפשט דוגמתו, כאשר בהתנועע גוף האדם שתתנועע נפשו אשר בקרבו, כי אש הסוד אל הפשט כנפש אל הגוף, וזהו **וכפטיש יפוצץ סלע** ולא אמר יפצץ, להיות כי גם מהפטיש יוצא ברק כמו מהסלע, כי אישא אתיא מבינייא מהכאת שניהם.

או שער הענין בדרך אחרת, והוא כי היה אפשר לומר, כי הדבר אשר ישמע הנביא בהנבאו אינו יוצא מפיו יתברך ממש, כי אם שהוא יתברך ממציא לו הברת קול ששומע דברים, כאלו פיו יתברך המדבר אך לא מפיו ה', לזה אמר לא כן הוא, כי **הלא כה דברי כאש**, כלומר, כה כאשר ידבר הנביא אותם שהם דברים פשטיים כאש, הוא כי לא יעלה על רוחכם כי אינו מפיו ה' בעצמו, כי אם דעו אפוא כי הם **נאם ה'**, וזהו **כאש נאם ה' וכפטיש כו'** ע"ד הקודם.

או יהיה ענין הכתוב לומר, כי אינו דומה הרושם שיעשה דבר ה' באדם לקרבו עד ה', מאשר יעשו דברי האדם או דברי חלומות, כי על כן אמרו רז"ל אם פגע בך מנוול זה משכחו לבית המדרש כו', אם אבן כו' אם ברזל כו' כי אש התורה ממיקתו, וע"ד זה דבר ה' אמת שבפי הנביא, עכ"פ יעשה רושם והתפעלות באדם להשיבו אליו יתברך, וזה יאמר **הלא כה דברי כאש** הידוע, הוא אש המתיחס אליו יתברך והבל פיו, כי גם שהנביא הוא המדברו כעת, לא יבצר שהוא **נאם ה'** אשר יצא מפיו, כי על כן גם בצאתו מפי הנביא עדיין איכות הדבר עומד, כי הן הם הדברים עצמם ואעפ"כ יעשו רושם, ואין צריך לומר במי שהוא רק לקבל כי אם אפילו אם אבן הוא עושה בו רושם, וזהו **וכפטיש יפוצץ סלע**.

ויתכן כי באומרו **יפוצץ** ולא אמר יפצץ רמז השני דברים: **אחד**, שיפוצץ הסלע את הפטיש ועושה בו פגימות ומתיז ניצוצות, וכן **הפטיש** יעשה כן בסלע כמשמעו **יפוצץ**, והוא כי יש שני מיני יצר הרע אבן או ברזל, כאומרם אם אבן הוא נמוח אם ברזל הוא מתפוצץ, ושניהם נסמכו פטיש שהוא ברזל וסלע שהוא אבן, ואמר שכל אחד מתפוצץ ע"י חברו, כך דבר ה' הוא **כפטיש** לפצץ אל מי שלבו **כסלע** הוא אבן, וכן הסלע יעשה בפטיש כי הוא ברזל כן דבר ה'.

ושעור הכתובים מלמעלה, שאומר הוא יתברך **[כז] החושבים להשכיח וכו'**, לומר האם הנביאים **להשכיח את עמי שמי בחלומותם**, שעל ידם מרחקים אותם מאחרי ה' באמור לרשע שלום יהיה לך, או **לא תבא עליך רעה** כמפורש למעלה בסמוך, כי דעו אפוא כי לא תספיקו לכך, כי ידעתי כי לא יבצר מעמי שדבר ה' אמת, אשר בפי נביאי אמת יעשו רושם בהם לקרבם אלי, כי הלא הן אמת כי **[כח] הנביא אשר אתו חלום ידבר חלום**, הלא לעומת זה הנה **ואשר דברי אתו**, שהדבר הרוחני שדברתי נמצא אתו ו**ידבר דברי אמת**, והנה יותר רושם יעשו באדם דברי נביא האמת מדברי החלום, כי הלא **מה לתבן את הבר**, כלומר, האם איש אחד יאכל תבן וחברו יאכל בר, אי זה יעשה רושם וקיום באדם התבן או הבר, הוי אומר כי האוכל תבן לא יתקיים והאוכל בר יחיה ויתקיים, כן הדבר הזה, כי דבר ה' אשר מפי נביא האמת והצדק יחיה ויקיים את עמי, מה שאין כן לשומע דברי חלומות שמורידין ולא מעלין.

ושמא תאמר, הלא זה היה אם היה שומע מפיו יתברך כי על מוצא פי ה' יחיה האדם, אך עתה אין האדם שומע רק מפי נביא כי איש הוא, לזה אמר **[כט] הלא כה דברי** מפי האיש **כאש** שיצא מפיו יתברך בהיותו **נאם ה'**, עוד איכותו בו וזהו **כאש נאם ה'**.

ושמא תאמרו, כי לא יעשו רושם רק באיש הרך לקבל, אך לא במי שלבו ויצרו כאבן, דע לך שהוא **כפטיש יפוצץ סלע** שמנפצו ושוברו, כן יעשה דבר ה' אפילו ברשעים מעט מעט, באופן שלא תחשבו להשכיח את עמי שמי בחלומות כזביכם, כי יותר רושם יעשו בעמי דברי הנביא אמת מדבריכם וישובו עד ה', לכן כל אשמת הדבר אינו רק על הנביאים.

ל לכן הנני על-הנבאים נאם-ה' מגנבי דברי איש מאת רעהו :
לא הנני על-הנבאם נאם-ה' הלקחים לשונם וינאמו נאם :
לב הנני על-נבאי חלמות שקר נאם-ה' ויספרום ויתעו את-עמי בשקריהם ובפחזותם
ואנכי לא-שלחתים ולא צויתים והועיל לא-יועילו לעם-הזה נאם-ה' :

לכן אמר **(ל) הנני על הנביאים כו'.** והוא כי יש שלשה סוגים:
 אחד, האומרים **נאם ה' אשר דברו ה'**, והם נביאי שקר וזהו **הנביאים נאם ה'**, ואיך יתכן זה, הלא הוא שהם **מגנבי דברי**, כי יגנבו מנביאי אמת ואומרים משם עצמם שהם ניבאו, וזהו **מגנבי דברי איש מאת רעהו.**

והסוג השני, הוא הבוידים מלבם בחלק לשונם דברים מיושבים ואומרים בשם ה', ועל סוג זה אמר **(לא) הנני על הנביאים נאם ה' הלוקחים כו'.**

ויש סוג שלישי, והוא נבאי חלומות שקר ועליהם אמר **(לב) הנני על נבאי חלומות כו'.**

ועל הסוג הראשון אמר **ואנכי לא שלחתים** כי אם לאחרים שגנבו אלו דבריהם, ועל הסוג השני אמר **ולא צויתים**, ועל הסוג השלישי אמר **והועיל לא יועילו כו' נאם ה'**, והוא כי לא יספיקו לשכח את עמו יתברך את שמו, כי סוף סוף ע"י דברי נביא אמת ותורת ה' ישובו לקרא תמיד בשם ה'.

עוד יתכן בשעור הכתוב, **הלא כה דברי** על דרך האמור, שאחר אומרו כי דברי נביא האמת יעשו באדם רושם כבר ולחם, מה שאין כן דברי חלומות שהם כתבן, אמר עתה כי גם דבר אחר אשר לא יחסר מישראל והוא יביאנו למוטב והיא התורה, ועליה אמר **הלא כה דברי כאש כו'**, והוא על דרך הפירוש הראשון, שגם פשט התורה הוא רוחני ומקדש, ומקרב אליה את לומדיה כמדובר למעלה.

לג וְכִי-יִשְׁאַלְךָ-הָעָם הַזֶּה או-הַנְּבִיא או-כֹהֵן לֵאמֹר מַה-מֶּשָׁא ה'
וְאָמַרְתָּ אֲלֵיהֶם אֶת-מַה-מֶּשָׁא וְנִטְשִׁיתִי אֲתֶכֶם נָא-ה' :

לד והנביא והעם אשר יאמר משא ה' ופקדתי על-האיש ההוא ועל-ביתו :
 לה כה תאמרו איש על-רעהו ואיש אל-אחיו מה-ענה ה' ומה-דבר ה' :
 לו ומשא ה' לא תזכרו-עוד כי המשא יהיה לאיש דברו
 והפכתם את-דברי אלהים חיים ה' צבאות אלהינו :

(לג) וכי ישאלך העם הזה כו'. הכוונה היא כי דבר ה' היה עליהם למשא ועול על צוארם, ועל כלועגים היו שואלים ואומרים מה משא כד"א משא דבר ה', אך לא הייתה הכוונה רק לרמוז כי למשא כבד היה עליהם דבר ה', על כן ואמרת אליהם את מה משא, כלומר משא ה' וכבד עליו הוא השואל מה משא, וזהו אומרו את מה משא, כלומר כי השואל מה משא הוא משא ה' כבד עליו כמשא, על כן יפרוק אותם ונטשם וזהו ונטשתי אתכם נאם ה', ועל כן (לד) ופקדתי על האיש האומר כך ועל ביתו, אך (לה) כה תאמרו מה ענה ה' ומה דבר ה'.

ובא ופירש ואמר, ומה שאמרת (לו) ומשא ה' לא תזכרו עוד, הוא כי המשא יהיה לאיש דברו כו', והוא פן יאמרו ישראל אם כן הוא שלא טוב הוא תואר זה, למה מתחילה נקראת הנבואה משא דבר ה', לזה אמר כי המשא יהיה לאיש דברו, כלומר, שהמשא שנקראת כך מתחילה הוא משא לאיש דברו, והוא כנודע כי בחול הנבואה על הנביא, מרבוי הקדושה היה הנביא ששורה הנבואה על רוחו, נכנע גופו החומרי ומשתבר מקדושת רוח ה' השורה עליו, כי בהתגבר הקדושה על איש, הנפש יתגבר והגוף הנגדי הוא נכנע, כמי ששתו עליו משא כבד, ועל כן הייתה הנבואה נקראת משא דבר ה'.

וזהו אומרו כי המשא יהיה לאיש, כלומר במה שהוא איש חומרי יהיה לו למשא דברו יתברך הגדול והקדוש, וזהו המשא יהיה לאיש דברו של השם הנז', אך אתם והפכתם את דברי אלוהים חיים כו', לומר, כי למה שהוא דבר ה' הוא משא והוא הפך האמת, כי אין היותו משא רק בבחינת האיש, רק למה שהוא חומרי משולל איכות קדושה לקבלו, אך מצד עצמו הוא תכלית הקדושה והמנוחה ולא משא חלילה, וזהו והפכתם, לומר כי מצד היותו דבר ה' מצד עצמו הוא משא.

לז כה תאמר אל-הנביא מה-ענך ה' ומה-דבר ה' :
 לח ואם-משא ה' תאמרו לכן כה אמר ה' יען אמרכם את-הדבר הזה משא ה' ואשלח אליכם לאמר לא תאמרו משא ה' :
 לט לכן הנני ונשיתי אתכם נשא ונטשתי אתכם ואת-העיר אשר נתתי לכם ולאבתיכם מעל פני :
 מ ונתתי עליכם חרפת עולם וכלמות עולם אשר לא תשכח :

(לז - לט) לכן הנני ונשיתי וכו', והוא, כי לא בלבד תהיה עלי למשא להטיל אתכם, כי אם גם אחרי שאטיל אתכם אשכח אתכם מלהחזיר אתכם שכחה כפולה, וזהו **ונשיתי אתכם נשא**.

או **יאמר**, עד כה לא אמרתי שאשליך אתכם מעלי, כי אם גם אתכם ואת הארץ אנשה אתכם מלהחזיר אלי, כמי שגועל ומשכח מלבו מלהחזיר על עצמו משא כבד, וזהו **ונשיתי אתכם נשא**,

אחת שכחת העם,
ואחת שכחת הארץ.

ושמא תאמרו, כי גם אתם תשמחו כי דבר ה' היה עליכם למשא, ושכחתי אתכם תהיה לכם למנוחה, הנה מזה נהפוך יהיה, כי הנה **(מ) ונתתי עליכם חרפת עולם וכו' אשר לא תשכח**, כי מה שאשכח אני ואנוח מכם, תהיה לכם כל כך חרפה וכלמת עולם אשר לא תשכחו אותם.

או יהיה הענין, **[לג] וכי ישאלך וכו'** שהוא כי אלו היו אומרים **מה משא** דבר ה' לא היה קשה, כי היה הענין כי קדושת דבר ה' על גוף האדם החומרי, היה עליו משא כי היה החומר נכנע, אך היו אומרים **מה משא ה'** כאלו ה' חלילה היה עליהם למשא, על כן אמר **ואמרת אליהם את מה משא**, כלומר, ואמרת אליהם על מי אני אומר שתאמר אליהם, הלא הוא את האומרים מה משא וזהו **אליהם את מה משא**, ומה תאמר להם הלא הוא **ונטשתי אתכם**, כלומר, אם אני משא עליכם אני אטוש אתכם, שאסלק עצמי מעליכם כיון שאני עליכם למשא, ועל כן אפילו לומר מה משא דבר ה' איני חפץ שתאמרו, כי אם שלא תזכירו שם משא כלל, כי אם כה ענה ה' כה דבר ה', **[לו] ומשא ה' לא תזכירו**, והוא, כי הנה **המשא יהיה לאיש** החומרי **דברו** יתברך, למה שהוא איש בלתי יכול לסבול הקדושה, ואתם **הפכתם את דברי אלוהים חיים**, אשר מצד היותם דברי אלוהים חיים מכניעים את האדם, הפכתם לומר שהוא **ה' צבאות** שהוא בעצמו חלילה הוא משא, וזהו אשר תחזיקו לו טובה שעם היותו ה' צבאות עליונים, לא כנה שמו עליהם רק נקרא **אלוהינו**, וזהו **ה' צבאות אלוהינו [לט] לכן הנני ונשיתי וכו'**, כי אחר שעם שהתרתי בכם שלא תאמרו משא עם כל זה אתם אומרים אותו, **לכן ונשיתי אתכם** אחרי נטשי אתכם אשכח אתכם ואת הארץ לבל אהיה עליכם למשא, ואז תראו אם המשא והרעה הייתה לכם בהיותי עליכם או אחרי כן, כי הנה במקומי **[מ] ונתתי עליכם חרפת עולם וכו'**. והנה היה מקום לומר, אם הגלות וסילוק שכינה הוא על אמור **משא ה'**, אם כן גלות יכניה שלא אמרו דבר זה למה הגליתם ונטשתם, ומן הסתם אם תנשה אותנו גם תנשה אותו, כי גלות אחד ובמקום אחד הוא.

פרק כד

א הראני ה' והנה שני דודאי תאנים מועדים לפני היכל ה' אחרי הגלות נבוכדראצר מלך-בבל את-יכניהו בן-יהויקים מלך-יהודה-ואת-שרי יהודה ואת-החרש ואת-המסגר מירושלם ויבאם בבל :

ב הדוד אחד תאנים טבות מאד כתאני הבכרות והדוד אחד תאנים רעות מאד אשר לא-תאכלנה מרע :
ג ויאמר ה' אלי מה-אתה ראה ירמיהו ואמר תאנים הטבות טבות מאד והרעות רעות מאד אשר לא-תאכלנה מרע :
ד ויהי דבר-ה' אלי לאמר :

ה כה-אמר ה' אלהי ישראל כתאנים הטבות האלה כן אכיר את-גלות יהודה אשר שלחתי מן-המקום הזה ארץ כשדים לטובה :
ו ושמתי עיני עליהם לטובה והשבתיים על-הארץ הזאת ובניתיים ולא אהרס ונטעתיים ולא אתוש :
ז ונתתי-להם לב לדעת אתי כי אני ה'

והיו-לי לעם ואנכי אהיה להם לאלהים כי-ישבו אלי בכל-לבם :
ח וכתאנים הרעות אשר לא-תאכלנה מרע כי-כה אמר ה' כן אתן את-צדקיהו מלך-יהודה ואת-שריו ואת שארית ירושלם הנשארים בארץ הזאת והישיבים בארץ מצרים :
ט ונתתיים [לזנוה] לרעה לכל ממלכות הארץ לחרפה ולמשל לשנינה ולקללה בכל-המקומות אשר-אדיחם שם :

י ושלחתי בם את-החרב את-הרעב ואת-הדבר עד-תמם מעל האדמה אשר-נתתי להם ולאבותיהם :

(א - ז) לזה אמר הראני הנה ה' שני דודאי תאנים מועדים לפני היכל ה' וכו', וכה אמר ה' כתאנים האלה כן אכיר את גלות יהודה כו' הוא גלות יכניה, (ח - י) וכתאנים הרעות כו' כן אתן את צדקיהו כו'. שהוא עליכם האומרים משא ה' באופן שנסתלקה הקושיא, ונתן טעם לדבר באומרו המועדים לפני היכל ה', לרמוז כי על פי בחירתם אלו ואלו היו מוכנים ומועדים להיות לפני היכל ה' העליון, אלא שאלו בחרו בטוב כי היו בהם צדיקים גדולים כנודע ואלו בחרו ברע.

פרק כה

י וְהֶאֱבַדְתִּי מֵהֶם קוֹל שִׁשּׁוֹן וְקוֹל שְׂמִיחָה קוֹל חֲתָן וְקוֹל כְּלָה קוֹל רְחִים וְאֹזֶן נֵר :

(א - י) **והאבדתי מהם קול ששון** הוא ברית מילה, **וקול שמחה** הוא ימים טובים, **קול חתן כו'** כמשמעו, **קול רחיים אור נר** הוא העדר שלום שהוא כלי המחזיק כל טובות שבעולם, כנודע מרז"ל במקומות רבים, והוא כי ב' דברים מרבים שלום: **א',** שבעת לחם כד"א **השם גבולך שלום חלב חייטים ישביעך**, וכן **אור נר** כמה שאמרו ז"ל כי נר שבת ונר חנוכה, או נר ביתו וקדוש היום, נר ביתו קודם משום שלום הבית. ובזה יאמר כי לחסרון לחם ישבת **קול רחיים** וגם **אור נר** לבטל השלום.

כז וְאִמַּרְתָּ אֲלֵיהֶם כֹּה-אָמַר-ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל
שְׁתוּ וְשִׁכְרוּ וְקִיּוּ וְנִפְּלוּ וְלֹא תִקְוּ מִפְּנֵי הַחֶרֶב אֲשֶׁר אֲנִי שֹׁלַח בֵּינֵיכֶם :

(יא - כז) **ואמרת אליהם כה אמר ה' כו'.** הנה זה דרכו יתברך למען הטעים את הרשעים מרוע מעלליהם, ולא יכלו בהתחלת קבלת העונש, על כן מכלכלם ונותן להם מיני צרות רבות ורעות, ואחר מירוק רב אז מפילים בחרב למות, וזה יאמר **שתו ושכרו** שהוא כוס פורעניות, **וקייו** שהוא שתקיו קצת מכוס הפורענות, שהוא כי יוסר מכם ממנו למען תוכלו לסבול, כאדם המקיא להקל מהאצטומכא שתוכל לסבול השאר, כן הוא יתברך למען יכיל הצרות מקל ומריק מעט מהן, למען יוכלו לסבול וזהו **וקייו**, ואח"כ שכבר יכלה שארם ובשרם אז **ונפלו ולא תקומו, מפני החרב** המכלה כאחת החיות הנשאר. ואמר **אשר אני שולח ביניכם** יראה שיתן חרב איש באחיו הם בהם.

ל וְאַתָּה תִּנָּבֵא אֲלֵיהֶם אֶת-כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאִמַּרְתָּ אֲלֵיהֶם ה' מִמְּרוֹם יִשְׁאָג וּמִמַּעַן
קִדְּשׁוּ יִתֵּן קוֹלוֹ שֹׁאֵג עַל-נְוֹה הַיָּדָד כְּדֹרְכִים יַעֲנֶה אֶל-כָּל-יֹשְׁבֵי הָאָרֶץ :

(כח - ל) **ואתה תנבא אליהם את כל הדברים האלה וכו'** אמר אחר שתנבא את כל הדברים האלה, לומר, שאחר שהוא יתברך היחל מירושלם שלא יינקו גם כל השאר, אמר הנה אמרת להם תמיהא קלה קצת, שהיא קל וחומר מן ירושלם לשאר ארצות, ולא הכבדת הדבר רק כי יהיה בהם מציאות חרב, והנה דרך בשורות וייעודים הרעים ליאמר מעט מעט, לכן אחר שתנבא אליהם את הדברים האלה קל וחומר מירושלם, והיה הייעוד מציאות חרב תוסיף ואמרת קל וחומר גדול כפלים מהאמור, ותהיה הנפקותא רבה מאד, שלא בלבד תהיה חרב

כי אם עד גדר יהיו כדורכים בגת, והוא, כי עד כה היה קל וחומר מהעיר ועתה יהיה מבית המקדש, וזהו **ה' ממרום ישאג כו'**, והוא כי הנה הבחינה של השראתו יתברך בבית המקדש נסתלקה, ועוד נשארה בחינה מה כמה שאמרו ז"ל לא זזה שכינה מכותל מערבי, אך היא כעוטיה משוללת הארה כביכול.

והנה אין ספק, כי הבחינה שנסתלקה שואגת על עלותה, כי מתחילת בריתו של עולם נתאווה הקדוש ברוך הוא שתהיה לו דירה בתחתונים, וכן הבחינה הנותרת למטה שואגת על שנותרה משוללת הבחינה העליונה, וזה יאמר **ה' ממרום ישאג** שהוא מחמת היותו במרום ישאג, **וממעון קדשו** הנשאר למטה בביהמ"ק גם הוא **יתן קולו** על העדר הבחינה שבמרום מביהמ"ק, נמצא כי שתי שאגות הן כולן על ביהמ"ק, וזהו **שאג ישאג על נוהו**, ועל כן ראוי שלא בלבד אשר אמרתי למעלה, כי יהיה מציאות חרב על הגוים כי אם הידד כדורכים יענה אל כל יושבי הארץ, אחר שמקום שהוא יתברך שואג עליו שני שאגות הוא כך מה יעשו אזובי קיר, לכן מקל וחומר יכבד הרוגז על כל יושבי הארץ.

לא בא שאון עד-קצה הארץ כי ריב לה' בגוים
נשפט הוא לכל-בשר הרשעים נתנם לחרב נאם-ה' :
לב כה אמר ה' צבאות הנה רעה יצאת מגוי אל-גוי וסער גדול יעור מירכתי-ארץ :
לג והיו חללי ה' ביום ההוא מקצה הארץ ועד-קצה הארץ לא יספדו ולא יאספו ולא יקברו
לדמן על-פני האדמה יהיו :
לד הילילו הרעים וזעקו והתפלשו אדירי הצאן כי-מלאו ימיכם לטבוח ותפוצותיכם
ונפלתם ככלי חמדה :
לה ואבד מנוס מן-הרעים ופליטה מאדירי הצאן :
לו קול צעקת הרעים ויללת אדירי הצאן כי-שדד ה' את-מרעיתם :
לז ונדמו נאות השלום מפני חרון אף-ה' :
לח עזב ככפיר סכו כי-היתה ארצם לשמה מפני חרון היזנה ומפני חרון אפו:

(לא) **בא שאון עד קצה הארץ כו'** אמר הנה מקול המולת חרב נוקמת **בא שאון** וקול המיה **עד קצה הארץ**, לאמר **כי ריב לה' בגוים** ולא יאמרו שפוקד על צבא המרום במרום הוא השר הרוחני, ואח"כ בני אדם אלו עם אלו יעשו המלחמה, כי אם יאמרו כי ה' בעצמו **נשפט הוא לכל בשר**, כי בבשר האדם הגשמי יפעול להשמיד, ולא כן הוא, כי אם מה שהרשעים **נתנם לחרב** לא היה רק **נאם ה'** בלבד, שגזר במאמרו ונאומו שיפלו בחרב ונפלו לא שעושה בידיו, (לב) **כי הנה כה אמר ה' הנה רעה יוצאת מגוי אל גוי**, חרב איש באיש גוי בגוי כו' והוא על פי גזרת ה', נמצא כי ע"י היות בנאם גזרתו יהיו חללי ה', ויוכר ברבוי כי לולא גזרתו יתברך

לא הייתה כזאת וזהו (לג) והיו חללי ה' וכו' מקצה הארץ וכו' עד שלרבוים לא יספדו ולא יקברו כו'.

(לד) הלילו הרועים וזעקו כו'. אחר אומרו מפלת האומות לעתיד אמר עליהם הלילו הרועים, הם שריהם של מעלה וזעקו, ואחר שלא יוכלו להושיע את אומותם התפלשו אדירי הצאן, הם המלכים שעל כל אחד מהאומות שתחת השרים, שהם אדירי העמים שהם צאן מרעה השרים, כי מלאו ימיכם של אדירי הצאן לטבוח, ולהיות דרך העולם שכאשר יהרג המלך במלחמה יפוצו העם, כאשר היה באחאב ונמלטים הנפוצים אמר אל יהי לכם כן, כי במלאת ימי המלכים לטבוח יפוצו העמים וימלטו את נפשם, כי אם גם ותפוצותיכם כי כאשר מלאו ימיכם לטבוח, כן גם ותפוצותיכם מלאו ימיהם גם הם, כי לא ימלטו את נפשם בהתנפצם במות מלכיהם, וזהו כי מלאו ימיכם לטבוח ותפוצותיכם כלומר גם הם.

ולא עוד, אלא כי ונפלתם ככלי חמדה לומר לא תהיה נפילתכם כנפול כלי בזוי, שאין עליו קופצים רבים להחזיק בו, כי אם כנפול כלי חמדה שהכל יחמדוהו ויקפצו עליו, וזה אוחז מקצה מזה וזה אוחז מקצה מזה, עד יעשה קרעים קרעים מתחת ידיהם עד לא יצלח לכל, כך תפלו הנופלים ויקפצו כל שונאיכם מנדיכם עד תתפוצצו עד כלותכם, (לה) כי ואבד מנוס מן הרועים ופליטה מאדירי הצאן הם המלכים.

(לו) קול צעקת הרועים כו'. אמר ראו עתה אשר יפלה ה' בין העמים ובין ישראל, והוא, כי לכל העמים שהם אשר שעבדו והיצרו את ישראל, יטיל יתברך הכעס על בני האדם עד כלותם, אך בישראל יטיל כעסו על ציון וירושלים למען השאיר את עמו את ישראל.

ונבוא אל הענין, אומר הוא יתברך הנה קול צעקת הרועים הם שרי העמים, ויללת אדירי הצאן הם מלכיהם כמדובר בסמור, הלא היא, כי הנה שודד ה' את מרעיתם הם צאן מרעיתם בני האדם העמים עצמם עד כלותם, אך לישראל עמו לא כן יעשה, כי אם השליך כעסו על משכנותם ציון וירושלם, כד"א כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון, וכן בירושלם האומרים ערו ערו עד היסוד בה, והוא מה שכתבנו על פסוק בלע ה' ולא חמל את כל נאות יעקב כו', שהטיל הכעס במשכנות להקל מהעם לבלתי כלותם.

וזהו (לז) ונדמו נאות השלום הם ציון ובית המקדש, שהם נאות שלומו של עולם, ולמה עשה כן מפני חרון אף ה', והוא כי האף שהוא אחד מהמשחיתים שהיה נחרה בישראל, על כן השליט האף בנאות השלום לבל השליטם בעמו כד"א שפך חרון אפו ויצת אש בציון, וכד"א איכה יעיב וכו' השליך וכו' ולא זכר הדום רגליו ביום אפו.

ועוד צועקים הרועים ומייללים אדירי הצאן שהם שרי העמים ומלכיהם, ואומרים **(לח) עזב ככפיר סכו**, לומר הנה עוד עשה ה' אלוהי ישראל, כאשר שלטנו בבית המקדש שהוא סכו, כד"א ויהי בשלם סכו, לא הייתה הכוונה להזניח את עמו, כי אם אדרבה לינקם מהאומות השולחים יד בסכו ובעמו, כי הלא עזב סוכו כעזיבת הכפיר, והוא כי הוא תאב לטרוף כל מיני הבעלי חיים ואינם, כי יכירו את סוכו וירחקו מגבולו כל יכולתם, מה יעשה יעזוב סכו ויניחנה פתוחה ופרוצה מעט, ואז ירחק וישב במארב לעומת סוכו, ויראה והנה הבעלי חיים אשר מרה נפשם על הכפיר שדרכו לטרוף מהם, ויראו כי אין הכפיר בסוכו יבואו ויטילו כעס הכפיר על סוכו, ויהרסוהו וירמסוהו והוא רואה, ואחרי כן ממארב ידלג ויקפוץ עליהם עד בלתי השאיר להם שריד, כן עשה אלוהי ישראל הנז' **עזב ככפיר סכו**, כי השיב אחור ימינו מפני אויב כי עזב ונסתלק מבית המקדש, כמו שאמרו ז"ל **במדרש חזית**, שאמר הקדוש ברוך הוא כל זמן שאני בתוכו לא יבואו בו האויבים, על כן נסתלק ונכנסו, והם חשבו כי להם ניתנה הארץ והיה המקדש כהפקר להם, והתחילו לרקד בהיכלו וקול שמחה נתנו בבית ה' כיום מועד, ולא ידעו כי הוא יתברך כיושב במארב רואה ומביט לינקם משולחים יד בהיכלו, כאשר קרה לקיסר שבא להחריב ביתר ואמר לתינוק פסוק לי פסוקיך, ואמר ונתתי נקמתי באדום ביד עמי ישראל, והוא כעזיבת הכפיר את סכו כמדובר, וזהו **עזב ככפיר סכו** והייתה נקמתם ויללתם שהוא יתברך עושה רצונו בעמו על ידם ואח"כ מתנקם מהם, ולמה אומרים כך השרים והמלכים, הלא הוא בראותם **כי הייתה ארצם לשמה** מעמיה, **מפני חרון היונה** הם ישראל, שיונתי תמתי קראם ה' המכה בעמים, **ומפני חרון אפו** המכלה בהם בשפטים אחרים, עד השאר הארץ שממה מאין אדם, מה שאין כן בישראל שהוטל הכעס בנאות השלום והעם נשאר כמדובר.

פרק כו

א בְּרֹאשִׁית מַמְלָכוֹת יְהוּדִים בֶּן-יִשְׁשִׁי-מֶלֶךְ יְהוּדָה הָיָה הַדָּבָר הַזֶּה מֵאֵת ה' לֵאמֹר :
ד וְאִמְרַת אֲלֵיהֶם כֹּה אָמַר ה' אִם-לֹא תִשְׁמָעוּ אֵלַי לָלֶכֶת בְּתוֹרָתִי אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֵיכֶם :
ה לִשְׁמַע עַל-דִּבְרֵי עֲבָדֵי הַנְּבִאִים אֲשֶׁר אֲנִי שֹׁלֵחַ אֲלֵיכֶם וְהִשְׁכַּם וְשָׁלַח וְלֹא שָׁמַעְתֶּם :

(א - כד) **בראשית ממלכות כו'**, לשמוע על דברי עבדי.

הנה יותר היה צודק יאמר את דברי עבדי ולא **(ה) על דברי**, אך למען הזהירם על דברי הנביאים שישמעו אליהם, עשה חיזוק לדבריהם יותר משל תורה, וזהו אומרו **(ד) ואמרת**

אליהם כה אמר ה', כלומר, ראו עתה כמה חביבים לפני יתברך דברי הנביאים, כי כה אמר ללכת בתורתי כו' לשמוע את התורה על דברי עבדי הנביאים, לומר, כי תשמעו תחילה דברי עבדי הנביאים ועל דבריהם תשמעו אלי ללכת בתורתי, ושאר כתובים הבאים אחר זה מבוארים מעצמם.

פרק ל

א הדבר אשר היה אל-ירמיהו מאת ה' לאמר :
 ב כה-אמר ה' אלהי ישראל לאמר כתב-לך את כל-הדברים אשר-דברתי אליך אל-ספר :
 ג כי הנה ימים באים נאם-ה' ושבתתי את-שבות עמי ישראל ויהודה אמר ה' והשבתים אל-הארץ אשר נתתי לאבתם וירשوها :
 ד ואלה הדברים אשר דבר ה' אל-ישראל ואל-יהודה :
 ה כי-כה אמר ה' קול חרדה שמענו פחד ואין שלום :
 ו שאלו-נא וראו אם-ילד זכר מדוע-ראיתי כל-גבר ידיו על-חלציו כיילדה ונהפכו כל-פנים לירקון :
 ז הוי כי גדול היום ההוא מאין כמהו ועת-צרה היא ליעקב וממנה יושע :
 ח ויהי-ביום ההוא נאם ה' צבאות אשבר עלו מעל צונאך ומוסרותיך אנתק ולא-יעבדו-בו עוד זרים :
 ט ועבדו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם אשר אקים להם :

ראוי לשים לב אל אומרו (א) הדבר אשר היה מאת ה', והאם כל יתר דברי ירמיהו לא היו מאת ה'.

ועוד אומרו לאמר פעם ב' גם לדעת מה אלה הדברים שעליהם אמר (ב) כתב לך את כל הדברים כו'.

ועוד אומרו (ג) כי הנה ימים באים נאם ה' ושבתתי כו', כי הנה ענין זה נאמר למעלה ושבתתי את שבותכם וקבצתי אתכם כו'.

ועוד אומרו וירשوها שהיא מיותר אחרי אומרו והשבותים אל הארץ אשר נתתי לאבותם, כי ידוע הוא כי לרשתה הוא.

ועוד אומרו (ד) ואלה הדברים אשר דבר ה' אל ישראל כו', שאם הוא פירש אל אומרו כתב לך שאלה הם הדברים שיכתוב הוי"ו נוספת.

ועוד אומרו (ה) כי כה אמר ה', כי מלת כי תורה נתינת טעם ואיננו מתיחס.

ועוד מה קול החרדה שאמר **קול חרדה שמענו**.

ועוד אומרו **פחד ואין שלום**, מי לא ידע שאם יש פחד וחרדה כי אין שלום,

ומה גם בהיות (ו) **כל גבר ידיו על חלציו כיולדה** ופניהם נהפכו **לירקון**.

ועוד אומרו (ז) **הוי כי גדול כו'** כי מה ענין היום האחרון אצל מה שהיו ידיהם על חלציהם בזמן חורבן ראשון.

ועוד אומרו (ח) **והיה וכו' אשבור וכו'** ולא פירש עולו של מי הוא, שאם הוא עול נבוכדנצר לא התמיד עד היום ההוא כי אם עול אדום ואין במקרא לא זה ולא זה.

ועוד אומרו **צוארך** לנוכח ואומר בו שלא לנוכח וכל זה לשון יחיד ואח"כ אומר (ט) **ועבדו את ה'** לשון רבים.

אך יאמר, כי הנה רצה הקדוש ברוך הוא יאמר הנביא לישראל, (ב) **כה אמר ה' אלוהי ישראל כתב לך כו'**, והלא השומע מפי ירמיה אשר הפליג לדבר עד כה כל הדברים הרעים, הלא יתמה איך כנה יתברך את שמו עליהם, לומר **ה' אלוהי ישראל** והוא כשונא אותם, ועל כן היה מקום לומר כי הנביא חס על רעתם ושינה שמו יתברך עליהם, לבלתי תאבד תקוה ויתפקרו אז יותר, על כן היחל ואמר (א) **הדבר אשר היה אל ירמיהו מאת ה'** בעצמו **לאמר**, הוא **כה אמר ה' אלוהי ישראל לאמר**, כלומר, כי **אלוהי ישראל** ראוי לומר כי מעולם לא סילק שם אלוהותו יתברך מעליהם, ולבל יאמרו איך חבב עמו והוא דבר את כל הרעה הכתובה בפסוקים הקודמים, הלא הוא כי אם עתה רעה תבוא עליהם, הלא הנה ימים באים ואיטיב להם, וזהו **כתב לך את כל הדברים האלה כו'**.

ומה הם הדברים, הלא המה (ג) **כי הנה ימים באים נאם ה'** אשר לא יפול מדבריו ארצה, והם **ושבתי את שבות עמי ישראל ויהודה**, והנה עד כה כבר אמר ה' בפסוקים שלמעלה, **ושבתי את שבותכם וקבצתי אתכם**, שהוא שהיו בקכ"ז מדינות המלך אחשורוש, וקבצם יתברך והשיבם לבית שני, וזהו **ושבתי את שבות עמי ישראל ויהודה**, אמר ה' כלומר זה הוא מה שכבר אמר, אך מה שעתה מוסיף הוא לומר **והשבותים אל הארץ אשר נתתי לאבותם וירשוה**, והוא הכלל הידוע כי מתנה יש לה הפסק וירווה אין לה הפסק.

ונבוא אל הענין, והוא בשבות ישראל לבית שני הייתה מתנה ויש לה הפסק בגלות בית שני, אך אחרי כן בסוף גלות אדום תהיה ירושה עולמית בלי הפסק, וזה מאמר הכתוב **והשבותים אל הארץ אשר נתתי לאבותם**, כלומר שהייתה מתנה אשר היה לה הפסק ואז וירשוה, שתהיה להם ירושה שאין להם הפסק לעולם, ולא תואר מתנה כאשר בתחילה.

ושמא תאמר מה ראה יתברך עתה לדבר על לבם לבשרם מקודם הגלות הא' תשועת הרביעי, לזה אמר **(ד) ואלה הדברים אשר דבר ה' אל ישראל ואל יהודה**, מעתה הלא הוא על **(ה) כי כה אמר ה' קול חרדה כו'**, והוא כי ראה יתברך **קול חרדה** בשמים נשמעה, כי גם למלאכי השלום היצר להם על החורבן ועשו חרדה למעלה, והייתה קול חרדתם ודברם אומרם **פחד ואין שלום**, בתמיהא, האם פחד שפחדו ישראל והתפעלו מכל הבשורות הרעות אשר דבר להם הנביא, האם לא הספיק להביא אליהם כד"א שם פחדו פחד, לא היה פחד כי בזכות מה ששם פחדו פחד וניכה רעתם על כן לא היה פחד, ומעיד הוא יתברך ואומר מה רב פחדם אשר פחדו והתפעלות אשר התפעלו, כי הלא **(ו) שאלו נא וראו אם יולד זכר, כי מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו כיולדה**, ומכאב לב **ונהפכו כל פנים לירקון**.

על כן ראה ה' לדבר על לבם ולומר, כי גם שעתה אין תיקון כמה שאמרו ז"ל **באיכה רבתי**, שאמר הקדוש ברוך הוא למשה כבר נגזרה עתה גזרה, אך לעתיד אבשרם מעתה על מה שלעולם יירשו ארץ, ולבל יעלה על לבם, שגם אם לא יזכו לעתיד תבוא הגאולה ורוב הטובה בלי צער, ע"כ אמר **(ז) הוי כי גדול יום ה' כו'** שהוא חבלי משיח, אך אפילו יום גמור לא תתמיד עיקר, הצרה כי **עת צרה** מעתות אותו היום תהיה צרה **ליעקב** שהוא אם לא יזכו, כי אז יצטרך חבלי משיח וזהו אומרו **ליעקב**, שהוא אם יקראו בשם יעקב שהוא בהיותם בלתי כשרים, ועם כל זה **וממנה יושע** שהוא מהעת ההיא עצמה יושע, שהוא כי מרוב צער הצרה שבעת ההיא תהיה התשובה, כי בסבול הצרה ההיא אותה העת ינוכה כל רעתם ויושעו, נמצא כי ממנה מהעת ההיא יושע וזהו **וממנה יושע**, וזהו אם לא יזכו שיקראו בשם יעקב, אך אם בשם ישראל יכנה שיהיו צדיקים לא יצטרכו לחבלי משיח ולא לעת צרה, כי יבוא בהשקט ובבטחה כנודע.

ואומר עוד הוא יתברך לישראל, הלא תאמר אם יהיה הדור בלתי זכאי שיכנו בשם יעקב, היתכן שלא יהיו בדור כמה צדיקים, ולמה יסבלו עול הנקראים בשם יעקב לקבל הצרה עימם, לזה אמר אל תחוש ישראל, כי הנה **(ח) ביום ההוא אשבור עולו** של יעקב הנז' **מעל צוארך, ומוסרותיך** הם חטאים קטנים המסייעים לקשר עול עונות הנקראים יעקב על צוארך ג"כ **אנתק**, ואז אין צריך לומר אתה ישראל כי אם גם **לא יעבדו עוד** ביעקב **זרים**, הוא שעבוד מלכויות **(ט) ועבדו את ה' אלוהיכם כו'**.

י ואתה אל-תירא-עבדי יעקב נא-ה' ואל-תחת ישראל
כי הנני מושיעך מרחוק ואת-זרעך מארץ שבים ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחריד :
יא כי-אתך אני נא-ה' להושיעך כי-אעשה כלה בכל-הגוים אשר הפצותיך שם
אך אתך לא-אעשה כלה ויסרתיך למשפט ונקה לא אנקך :

יב כי כה אמר ה' אנוש לשברך נחלה מכתך :
יג אין-דן דינך למזור רפאות תעלה אין לך :

(י) ואתה אל תירא כו'. הנה בפסיקתא רבתי אמרו ז"ל על פס' שמע אלי יעקב כו' וישראל מקוראי, כאשר הובא שם בילקוט וזה לשונו:

מקוראי מזומני, לפיכך כשתבוא הגאולה והסעודה הוא שמח, יגל יעקב ישמח ישראל, יגל אברהם יצחק ויעקב לא נאמר אלא יגל יעקב, לפי שיעקב מצטער בזמן שישראל מצטערין, לפיכך כשתבוא הגאולה לישראל הוא שמח עימהם, אימתי יגל יעקב כשישמח ישראל ע"כ.

וכן באיכה רבתי על פס' ויבער ביעקב כאש להבה אמרו, שאין מצטער על צרת ישראל אלא יעקב.

ונבוא אל הענין, והוא, כי אחר אומרו כי גדול יום הגאולה האחרונה **ועת צרה היא ליעקב כו',** אמר הוא יתברך הנה לא יבצר מלדאוג יעקב המצטער בצרות ישראל, וגם ישראל עצמם באומרם מי יודע אם יזכו ליושע ישראל בעת הצרה הגדולה ההיא כי אלוהי משפט ה', ואולי לא ישובו כראוי ויאבדו ח"ו, על כן אמר הוא יתברך ואתה אל תירא עבדי יעקב על בניך, ואל תחת ישראל אשר בגלות כי הלא אתה סימן לבניך, כי הלא כאשר ברכת לחרן שאין שם מקום שכינה כאשר בא"י, ועם כל זה הנני אשר הייתי מושיעך בעצמי מרחוק בימים ההם, גם ואת זרעך אושיע מארץ שבים, ואל תירא מעת צרה שאמרתי שהיא ליעקב לעתיד, וזה מב' פנים:

א', שכל זה הוא אם לא ישובו הנקראים **יעקב,** כי אם ושב יעקב בתשובה לא יירא מחבלי משיח, כי אם ושקט ושאנן ואין מחריד, ואם נחלק התיבות על הגלויות יאמר ושב יעקב מעתה אחר גלות בבל, ושקט מגלות מדי, ושאנן מיון, ואין מחריד מאדום, וגם רז"ל חילקו אלא שפירשו ושב יעקב מבבל לירושלים, ושקט בגלות מדי, ושאנן ביון, ואין מחריד בגאולה אחרונה.

ונחזור אל הענין, אמר **(י) אל תירא יעקב עבדי** שהוא יעקב סבא, שעל כן לסיים הדבר קראו עבדי, מה שאין כן בשאר יעקב שבכתוב שנאמר יעקב סתם, וזה מב' בחינות:

א', כ"א ושב יעקב הנקראים כך בתשובה לא יהיו חבלי משיח כי אם ושקט כו', ואפילו אם לא ישוב אין פחד שיכלו **(יא) כי הלא אתך אני נאם ה' כו',** לומר מה שאמרתי כמה פעמים לך עמי אתך אני, כד"א כי תעבור במים אתך אני ורבים כאלה, וזה הנאמר פה שהוא כי בכ"מ שגלו שכינה עימהם, לא שהוצרכתי חלילה לגלות כי אם למענך להצילך.

זה אומרו כי תראה **כי אתך אני** הוא **נאם ה'**, שאני אומר לך עמי הנקרא בשם יעקב לא לצרכי חלילה כי אם **להושיעך**, והוא מאמרם ז"ל במדרש רבה למה גלו למצרים שכינה עימהם, גלו לבבל שכינה עימהם כו', כדי להצילם שלא יוחלטו בין הגוים, להשאיר להם דבר טוב להושיעם, וז"ל רז"ל שאומר הקדוש ברוך הוא כשאני עימהם אין קונים שם רע, כי על שהייתי עימהם במצרים גדרו עצמן מן הערוה כו' וכן בשאר מקומות, וזה יאמר פה, **כי אתך אני נאם ה'** הוא **להושיעך** שאקנה בך דבר טוב שלא תכלה בגוים, **כי אעשה כלה בכל הגוים אך אותך לא אעשה כלה** ואם יהיו לך עונות על כן **ויסרתוך למשפט**, כלומר, אתן לך ייסורין יום יום לנכות מעט מעט אשמותיך, וכל זה אעשה הכנה למשפט שהוא למשפט העתיד, שתשאר זך בלי פשע וחף בלי עון וחטא ולא אוותר לך דבר, וזהו **ונקה לא אנקך**, מה שאין כן האומות שעם שיכלו לא יפרעו א' מני אלף מאשמותם.

(יב) כי כה אמר ה' כו'. בא ללמד דעת את העם כי בבוא עליו יסורין אל יזעק על שברו, רק על עונו הגורם, כי אם יזעק על שברו אין צריך לומר שזכויותיו לא יועילו, כי אם שגם מלאך אכזרי ישולח בו.

ונבוא אל הענין, והוא כי הלא למעלה דבר על גאולתינו משעבוד המלכויות, והלא לא יבצר מהתחמץ לב עם בני ישראל, באומרם למה נתננו ה' ביד גוים אכזרים, אויבים אשר לא ליסרנו על עברנו רצון ה' הכונו, וטוב טוב היה ימרק אשמותינו הוא יתברך ע"י עצמו כי מלך רחמן הוא, לזה אמר **כי כה אמר ה' אנוש לשברך**, ר"ל למה שהיית אנוש וכואב בשביל שברך, ולא בשביל עונך הגורם, על כן **נחלה מכתך** שנעשית מכתך נחלה אז יותר על ראשיתה, כי על כן בכל ב"ד של מעלה **(יג) אין דן דינך למזור**, לומר שהצרה תהפך לך לרפואה ומזור כהקזה אצל החולה, מפני **שרפואות תעלה** שהוא של תועלת **אין לך**, כי תשובה ומעשים טובים שהם **רפואות תעלה אין לך**.

יד כל-מאהביך שכחוך אותך לא ידרשו

כי-מכת אויב הכייתך מוסר אכזרי על רב עונך עצמו חטאתיך :

טו מה-תזעק על-שברך אנוש מכאבך על רב עונך עצמו חטאתיך עשיתי אלה לך :

טז לכן כל-אכליך יאכלו וכל-צריך כלם בשבי ילכו

והיו שאסוף למשסה וכל-בזיף אתן לבז :

ואפילו **(יד) כל מאהביך** הם הסניגורים שלך בב"ד של מעלה, אשר לא יעדרו על דברי זכויותיך, **שכחוך** מלהליץ בעדך **אותך לא ידרשו**, בראות **כי** אם **מכת אויב** שהוא מכה של אויב **שהכיתך** ע"י אויב, ויהי **מוסר** של **אכזרי** הוא המשעבד אותך באכזריות ולא ע"י עצמי,

הלא הוא **על רוב עונך עצמו חטאתיך**, באופן כי ראוי הוא לך **מכת אויב מוסר אכזרי**, ועל כן **אותך לא ידרושו**.

ואמר **(טו) על רוב כו'** לומר כי ע"י עון א' עשו פעמים הרבה נמשך שהשגגות נעשים עצומים, והוא, כי עיקר רעתם וחטאתם שעליו באה כל רעתם היה עון ביטול תורה, כי ויתר הקדוש ברוך הוא על עבודה זרה ולא ויתר על ביטול תורה, וע"י ביטול תורה התעצמו השגגות ונעשו זדון, כי שגגת לימוד עולה זדון, וזהו אמרו **על רוב עונך** לשון יחיד ולא אמר עונך ביו"ד הרבוי, וגם אמרו **עצמו חטאתיך** כי עלו זדון, ועל כן אין דן דינך למזור וכל מאהביך שכחוך, לכן **מה תזעק על שברך** כלומר מה לך המידה הרעה הזאת, לזעוק על שברך ולא על העונות הגורמים, כי הנה אם **אנוש מכאובך** היה **על רוב עונך עצמו חטאתיך**, שהיית מצטער וכואב על העונות, אז לא הייתי מכה אותך ע"י מלאך אכזרי ולא מייסרך, כי אם אני בעצמי עשיתי אלה לך כי רחמן אני, והייתי מייסרך ביסורין ברחמים, וזהו **אנוש כו' עשיתי אלה לך**, ועל שבין כך ובין כך בשנאה הדפוך, כי אויב ואכזרי היו מיסריך, **(טז) לכן כל אוכליך יאכלו כו'** מידה כנגד מידה.

יז כי-אעלה ארכה לך וממכותיך ארפאך נא-ה' כי נדחה קראו לך ציין היא דרש אין לה :
יח כה אמר ה' הנני-שב שבות אהלי יעקוב ומשכנתי ארחם
ונבנתה עיר על-תלה וארמון על-משפטו ישב :
יט ויצא מהם תודה וקול משחקים והרבתי ולא ימעטו והכבדתי ולא יצערו :
כ והיו בניו כקדם ועדתו לפני תכון ופקדתי על כל-לחציו :
כא והיה אדירו ממנו ומשלו מקרבו יצא והקרבתיו ונגש אלי
כי-מי הוא-זה ערב את-לבו לגשת אלי נא-ה' :

(יז) כי אעלה ארוכה כו', אמר הלא אמרתי שלא תכאב על צרתך, כי אם על רוב עונך הגורמים הצרה, והנה זאת היא תחילת תשובה שתקרא בזה בא ליטהר, אמר מה שתועיל בזה הוא שני דברים:

א', כי אעלה ארוכה לך שהוא שאסייעך לשוב עד ה' שהיא הארוכה שלימה, כי בא ליטהר מסייעין אותו,

ועוד שנית והיא, כי **ממכותיך ארפאך** שהוא כי אשר הוכתה ע"י שעבוד, כי מכת אויב הוכת מוסר אכזרי לא ילכו מכותיך ריקם כי ממכותיך עצמן ארפאך, כי הן הן יהיו רפואתך כי בם תטהר מאשמותיך, ותנקה מעונש גיהנום וזהו **ממכותיך ארפאך**, כי יהיו לך כדם הקזה שהיא מכה והיא רפואה.

או מעין זה, כי ע"י מכותיך תתן אל לבך לשוב.

ושמא תאמר, הנה תקנת המכות באמור כי ממכותי אתרפא, אך מה שנקראתי נדחה ודחיה בין האומות במה אתנחם, כי נדחתי מציון משכן כבודך אינו כלום, כי הנה דע אפוא, כי אחד יש לו השם וזולתי יש לו הפועל ונהפוך הוא, כי אינך נדחה ואדרבה ציון היא הנדחה לפי האמת, וזהו כי נדחה קראו לך שקראוך כך, אך לפי האמת ציון היא הנדחה בעצם ולא את, והטעם כי הנדח ויש לו דורשים לקרבו לא יקרא נדח, אך אשר דורש אין לו הוא הנדח באמת, וזהו **ציון היא**, כלומר הנדחה כיון **שדורש אין לה** מה שאין כן אתה ישראל, שאני דורש אותך תמיד ע"י נביאי האמת והצדק ומבקש תיקונך.

או **שעור הכתוב**, אשריך ישראל **כי** אני **אעלה ארוכה לך**, שאני מחזר אחר רפואתך ומלמדך לשוב להרפא.

וגם עוד שנית, כי לא ילכו מכותיך על משובתך וישארו עונות ראשונים, כי אם **וממכותיך ארפאך** לכן לא תחשבי בזמן מכותיך כי נדחה את, כי כן קראו לך כי את נדחה היא אינו אלא ציון, מה שאין כן את כי דורש יש לך שאני דורש תקונך.

(יח) **כה אמר ה' כו'**. הנה אמרו רז"ל כי **אהלי יעקב** הוא על שם היות יעקב יושב אוהלים, ולפי זה יהיה פירוש אהלי יעקב בתי מדרשות, ויתכן לפי זה, כי אומרו **ומשכנותיו ארחם** הם בתי כנסיות, כמאמרם ז"ל על פסוק אוהב ה' שערי ציון כו', שאוהב ה' שערים המצויינים בהלכה מכל משכנות יעקב הם בתי כנסיות, **ונבנתה עיר על תלה** פירש המתרגם שהיא ירושלים, **וארמון** הוא בית המקדש.

ועל פי הדברים האלה נבוא אל ענין הכתובים, והוא, כי הנה מסורת בידנו כי ירושלם תבנה ותכונן באיכות אש רוחני, וכאשר סידרו לנו אבות ראשונים גדולי עולם בנוסח תפילתנו, כי אתה ה' באש הצתה ובאש אתה עתיד לבנותה, וכמפורש אצלינו בפסוק עיר עז לנו ישועה ישית כו', וכן מסורת בידינו כי המקדש העתידי אינו מעשה ידי אדם, כי אם מקדש ה' כוננו ידיו למעלה ויביאנו ויטענו במקום מקדשנו.

ונבוא אל הענין, אמר **כה אמר ה'** על בתי מדרשות אשר שרתה בהם שכינה ונסתלקה בחורבן, **הנני שב** את שבותם כי תשוב תשרה בהם שכינה, וזהו **הנני שב את שבות אהלי יעקב**, ולהיות כי עיקר שכינה לא הייתה בבתי כנסיות כאשר בבתי מדרשות, כי אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה מכל בתי כנסיות עם כל זה **ומשכנותיו ארחם**, כי צריכים רחמים להדמות לאהלי יעקב לשוב את שבותם בהם, וזהו **ומשכנותיו ארחם**, ועל ירושלם אמר **ונבנתה עיר כו'**, לומר, ונבנת מאליה שהוא לומר כי לא מעשה ידי אדם תבנה כי אם רוחנית,

כאשר הוא יתברך באש הציתה כך באש עתיד לבנותה, וזהו **על תלה** לומר כי מה שונבנתה מאליה הוא בשביל תלה, על כי הוצתה באש ונעשית תל עולם, וכמאמר הכתוב לעי השדה למטעי כרם.

או כפשוטו, שלא יהיו בתים בנין רוחני מאליו וקרקע העיר בעכירות הקודם, כי אם שגם מציאות עיר אף **על תלה** יהיה בנין רוחני, ובדבר הזה **וארמון** הוא בית המקדש **על משפטו ישב**, והוא, כי מקדש ה' כוננו ידיו אין משפטו הראוי לו ישב על הארץ הלזו העכורה, אך כאשר **ונבנתה עיר על תלה**, שהוא כי תבנה באש על תלה החומרי, אז וארמון לא ישב על התל הארציות, כי אם על משפטו הוא מכוננו הראוי לו ישב, שהוא על הרוחניות הפרוש עליה כאשר תבנה מאליה על תלה.

ושיעור הכתוב, ונבנתה עיר מאליה **על תלה** ובזה **וארמון** הוא ביהמ"ק מעשה ידיו יתברך **על משפטו** הראוי לו **ישב**, ולא על תלה החומרי כי אם בעיר שעל תלה.

או שיעור הכתוב, שמא תאמר אם העיר תבנה מאליה, אם כן מה יתרון יהיה לבית המקדש עליה, לזה אמר **וארמון על משפטו** הראוי לו, להיות לו יתרון על העיר כאשר בתחילה, כן לפי משפטו יהיה גם עתה ביתרון הראוי על בנין העיר.

ועל המשכנות הם הבתי כנסיות אמר **(יט) ויצא מהם תודה**, ועל אהלי יעקב שהם בתי מדרשות שהם ארבע אמות של הלכה אמר **וקול משחקים**, כד"א משחקת לפניו בכל עת. ועל פי דרכו ירמוז, כי אז לא יהיו מחלוקות שיהיו ת"ח כעושי מלחמה זה עם זה, כד"א **בספר מלחמות ה'**, כי אז לא תהיה רק שמחה וקולם קול משחקים ושמחים שלא תהיה את זהב בסופה, כי אם אהבה מתחילה ועד סוף, ועל אומרו **ונבנתה עיר כו'** שהיה ירושלם העיר שהייתה רבתי עם שהייתה מרבה אוכלוסים, ורבתי בגוים שרתי במדינות בעושר, אמר כי ע"י מה שונבנתה מאליה רוחנית, על כן לא יקרנה כמאז שהייתה **רבתי עם**, שהייתה מרבה אוכלוסין ואח"כ ישבה בדד, כי אם **והרביתם ולא ימעטו**, וגם מה שהייתה שרתי במדינות כבדה מאד במקנה בכסף ובזהב, עתה **והכבדתיים ולא יצערו** להיות צעירי הכבוד, כאשר הייתה למס כי אם תתמיד בכבודה, וזהו **והכבדתיים כו'** על דרך מאמרם ז"ל, כי עשיר יקרא כל שמכבדו אותו בני עירו מפני עושרו.

ושמא תאמר, אם כן אפוא שהעיר ירושלם תהיה רוחנית וכל שכן בית המקדש כמדובר, באופן כי שם ה' כאשר ברדת ה' על הר סיני, ואיכנה יוכלו בני אדם לסבול והמה גשמיים, ולא תצא רוחם יגועון כאשר קרה לכל ישראל כשעמדו על הר סיני.

לזה אמר הנה **(כ) והיו בניו** של יעקב הנז', שהוא כללות העם הנקראים בשמו הבנים אשר יולידו, אז כשארבה אותם **קדם** שהוא כקדם בסיני שפסקה זוהמתן.

ושמא תאמר, הלא גם בסיני פסקה זוהמתן ולא עצרו כח לסבול עמוד לפני ה' ומתו כולם, לזה אמר **ועדתו לפני תכון** כי אין צריך לומר בניו הילודים בזמן ההוא המתוקן, כי אם גם כל שאר העם שהם **עדתו לפני תכון**, אין צריך לומר שלא תתקלקל תכונתו בצאת נפשם כאשר בסיני, כי אם אדרבה **לפני תכון** ותתחזק, ולא מבלתי היות כח אש ה' חזק, כי הלא בהיותם נהנים ישראל מעומדם לפני כאומרו **לפני תכון**, אז **ופקדתי על כל לוחציו** כי כל אשר לחצו את ישראל אפקוד, בהיותם לפני, כי כהמס דונג מפני אש יאבדו מפני ויותכו, כי ישראל יכוננו לפניו ולוחציו יפקדו, על דרך מאמרם ז"ל על פסוק וזרחו לכם יראי שמי כו' כי, חמה מנרתקה הבוערת כתנור לאכול כל זרים, וכל עושי רשעה ירפא את הצדיקים בעת בוערו ברשעים.

או **יאמר**, **והיו בניו** של יעקב **קדם** בזמן שהיה במצרים, שאמרו רז"ל **בשמות רבה**, כי לא יצא יעקב מן העולם עד שהניח ששים רבוא מיוצאי ירכו, אמר, כי והיו בניו אשר אמרתי **והרביתים** קדם, **ועדתו** הם עם כללות כל שאר ישראל **לפני תכון**, כי בעומדם לפני בעזרת בית המקדש, לא יצר להם המקום כי אם יהיו במכונותם, והטעם, כי אשר היו מצירים ולוחצים ודוחקים אותם שלא יחזיק להם מקום, הם כחות הטומאה אשר היו בהם הנעשים במעשה עונותם, אפקוד עליהם ואאביד אותם מן העולם.

ושמא תאמר, אם כן איפה שכל העם כולם קדושים בערך הנז', מה יתרון יהיה למלך המשיח עליהם, שאם הוא על שמנהיגם אין צריכים אליו, לזה אמר **(כא) והיה כו'** לומר, דע כי **והיה אדירו** לא מפאת העם באה לו הגדולה, והיותו אדיר כי אם **ממנו** מצד עצמו, לרוב חסידותו אשר לו מעצמו יתר על השאר, עם היות שכלם קדושים **ומושלו** שהוא מושל **מקרבו**, זך וטהור **יצא** לו ממשלתו, ואם כן מה יעדיף על שאר העם הקדוש, הלא הוא, כי **והקרבתיו** שאעזור לו לקרבו אלי שאכינהו הקרבה, מה והקרבתיו תועילנו לקרב צדק מאליו עד **ונגש אלי**, שהיא הגשה יתירה על קריבה כי הגשה היא בקרוב, ודבקות עצום עד גדר אשר לא עלה על לב שום אדם בעולם, להגיע אל גדר זה שהוא גשת אלי, וזהו **כי מי ערב אל לבו לגשת אלי**.

או יאמר, מי זה שאפילו מלאך שנאמר בו וקרא זה אל זה לא ערב אל לבו לגשת אלי, כאשר יגש מלך המשיח בגוף ונפש, ועם היות למלך המשיח הקדושה הגדולה ההיא, עם כל זה לא לעמו תתיחסו כי אם לעם ה' וזהו **והייתם לי לעם כו'.**

כב והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים :
כג הנה סערת ה' חמה יצאה סער מתגורר על ראש רשעים יחול :
כד לא ישוב חרון אף-ה' עד-עשתו ועד-הקימו מזמות לבו באחרית הימים תתבוננו בה :
כה בעת ההיא נאם-ה' אהיה לאלהים לכל משפחות ישראל והמה יהיו-לי לעם :

ראוי לשים לב למה נאמר ענין זה פעמים, א' פה וא' אחר שני פסוקים אחרים, שחוזר ואומר **בעת ההיא אהיה לאלוהים כו' והמה יהיו לי לעם,** וגם **למה** הכניס בין שניהם ענין **סערת ה' וחימה אפו.** **ועוד למה** שינה כי פה התחיל בענין היותינו **לו לעם,** ומסיים בהיות **ה' לנו לאלוהים,** ובפסוק שלפנים מהפך ואומר תחלה **אהיה להם לאלוהים** ואח"כ אומר **והמה יהיו לי לעם,** וגם **מה** היה שבראשון מדבר לנוכח ובשני שלא לנוכח, וגם בראשון כוללם כאחת ובשני אומר **לכל משפחות ישראל** ולא אמר לישראל.

אמנם זולת הסמיכות הכתוב בסמוך לפסוק זה אצל הקודם, יאמר ענין **זכו אחישנה לא זכו בעתה,** והנה היה מקום לדבר ולומר, מה תסכון תשובה טרם עת קץ, אולי עדיין לא נתמלאת סאת אויבי ישראל עדיין, לזה אמר, הלא אמרתי גודל אושר הגאולה אל תשיתו לב אל מילוי סאת עמים רבים, כי מי יתן ובאחדות אחד תתחילו **והייתם לי לעם,** כי אני מיד **אהיה לכם לאלוהים.**

ואל תחושו אל פקידת אויבי ישראל אולי אצטרך להאריך עד זמן מה, כי הלא דעו לכם כי **(כג) הנה סערת ה',** כלומר, כבר מזומנת והוא משמעות לשון הנה, וזה בין מפאת הרוגז המתואר אל **החימה** הנקראת **סערת ה'** בלשון נקבה, בין מהמתואר אל האף שהוא בלשון זכר הנקרא **סער,** וזהו הנה **סערת ה'** שהיא **חימה** כבר **יצאה** ממחיצתה לפעול, וה**סער** שהוא האף עם שעדיין הוא **מתגורר** במחיצתו ולא יצא כחימה לפעול, עם כל זה מיד **על ראש רשעים יחול.**

(כד) לא ישוב אף ה' הוא הסער הנזכר, **עד עשותו ועד הקימו מזמות לבו,** באופן שאם **תהיו לי** כאחד בלבם **לעם אנכי אהיה לכם לאלוהים,** להביא עליכם כל הטובה הנזכרת ולא יהיה עיכוב מה, שלא נתמלאת סאת העמים, כי הנה מזומנת **סערת ה'** היא **חימה,** וגם **סער ה'** הוא אף **שלא ישוב עד עשותו וכו',** אך מה אעשה שאין לכם לב לדעת ולהבין, מה רב

טובכם אם תזכו לשוב מטרם עת קץ, כי באחרית הימים הוא עת הקץ בלבד, הוא שתתבוננו בה בלבד ולא מעתה.

ואז לא תהיה תשובה שלימה כי תחילה אצטרך **להיות לכם (כה) לאלוהים**, ואח"כ **תהיו לי לעם** שהוא זמן של אם לא זכו, וגם אתיחס להיות נדבר אתכם כשלא לנוכח, כי לא תהיה התשובה רק ע"י חבלי משיח, מחמת צרות רבות ורעות וגם בלי אחדות בעצם, ולא כאשר בפסוק ראשון שנאמר **והייתם לי לעם** שהוא באחדות כולל, אך אז יהיה בקצת פירוד על כן מדבר בלשון רבים, באומרו **לכל משפחות** ולא אמר לכל ישראל.

פרק לא

א כה אמר ה' מצא חן במדבר עם שרידי חרב הלוח להרגיעו ישראל :

ב מרחוק ה' נראה לי ואהבת עולם אהבתיך על-כן משכתיך חסד :

ג עוד אבנה ונבנית בתולת ישראל עוד תעדי תפיך ויצאת במחול משחקים :

ד עוד תטעי כרמים בהרי שמרון נטעו נטעים וחללו :

ה כי יש-יום קראו נצרים בהר אפרים קומו ונעלה ציון אל-ה' אלהינו :

(א) **כה אמר ה' מצא חן במדבר וכו'.** הנה כלל הדברים אשר הנביא דבר בקודם הוא, כי על העדר זכות אין הקדוש ברוך הוא ממחר הגאולה קודם זמנה, והנה היה מקום להשיב ולומר, כי הלא בצאת ישראל ממצרים היו עובדי עבודה זרה ומגדלי בלורית כמצריים, והוא יתברך הוציא גוי מקרב גוי, ולא עוד, אלא שעשו את העגל אחר שקרבם אליו, ועם כל זה בנה להם מקדש לשכון בתוכם, עם היות שע"י רחמים גדולים נצולו מחרב פרעה על הים, כמה שאמרו ז"ל שכבר היה נגמר הדין עליהם לינתן לחרב פרעה, לולא ה' שאת מלאך האלוהים הוא מידת הדין, שהיה הולך כבר לפני מחנה ישראל להפילם הסייעו ה' וילך מאחריהם על המצריים, וכן היו ראויים לנפול בחרב עמלק לולא ה' היה עימהם.

על כן בא יתברך ויאמר הנה הן אמת כי **מצא חן במדבר** בעיני **עם שרידי חרב**, שהיו ראויים לפול בחרב על העדר כשרונם ודרך שיריון נשארו, על דרך מאמרם ז"ל על פסוק אלעזר ואיתמר בניו הנותרים, שאמרו רז"ל מכאן שהיו ראויים למות כאחיהם אלא שנשארו דרך שיריון, ועל דרך זה הוא אומרו **עם שרידי חרב**, שהיו ראויים ליפול בחרב לולא השאירם ה', ועם כל זה **מצא חן במדבר** אל תתמהו על החפץ, כי הלא זכות א' היה להם גדול, והוא כי

הלך להרגיעו את ה' הנזכר, ועל כן בשם **ישראל** אכנה אותם, והוא כי בצאתם ממצרים לא אמרו איה מאכלים נאותים, לעוברים ומניקות וגמולי מחלב עתיקי משדים וזקנים וחולים, כי אם בבצק על שכמם יצאו כאחד אחרי ה', והוא מאמרו יתברך **זכרתי לך חסד נעורייך כו'** לכתך אחרי במדבר, וזה יאמר, תדע למה **מצא חן במדבר** עם **שרידים מחרב**, שעל העדר כשרון נותרו דרך שיור, הלא הוא, על כי **הלך להרגיעו** את השם הנזכר **ישראל**.

ושמא תאמרו, הלא זה היה מה שהיטבתי לו אחר צאתם ממצרים גם שעשו את העגל, אך מה תאמרו במה שעודנו **(ב) רחוק ה'** הנז' ממנו, שהוא בעודו ישראל במצרים נראה לי רחוקם, ועם כל זה הסכמתי לגאלם הלא הוא, כי **ואהבת עולם אהבתיך וכו'**, שהוא כי האהבה שיש לי עם העולם **אהבתיך**, שהיא בתורת חסד כי אמרתי **עולם חסד יבנה**, כן אהבתיך בלי היותך ראוי רק לעשות חסד, **ועל כן משכתיך** לא בצדקתך כי אם ההמשכה הייתה **חסד** ממש.

וגם שכל מה שעשיתי לך לא שוה לי, כי קלקלת מעשיך והרסת כל אשר בניתיך ושכללתיך בירושלם ובית המקדש, אל תשיבני לומר כי לשוא עשיתי, כי הלא דע כי הגמר יהיה טוב, כי **(ג) עוד אבנך ונבנית בתולת ישראל**, כי תכשרי מעשיך לעתיד שאני **אבנך** ואתה תהיה כלי לקבל **ונבנית** בנין עדי עד, וכל כך יהיה כשרונך כי הנה **עוד תעדי תופיך כו'**, והוא כי הנה שני דברים המה כוללו הריסותך: **א'**, שירי זמרה שבם נתגאית לבעוט, וכן היין,

וכמאמר עמוס הנביא **הפורטים על פי הנבל כו' השותים במזרקי יין כו'**, לכן עתה יגלו **בראש גולים וכו'**, מתעב אנכי את גאון יעקב וארמנותיו שנאתי והסגרתי עיר ומלואה, וכן ישעיה הנביא אמר על שני הדברים בשיר **לא ישתו יין וכו'**, **צוחה על היין כו' גלה משוש הארץ נשאר בעיר שמה כו'**, והוא, כי שני דברים אלו מהוללים את האדם ומוציאים אותו מדעתו להחטיאו.

ובזה נבוא אל הענין, אמר הנה כל כך יהיה כשרונך לעתיד, כי **עוד תעדי תופיך ויצאת במחול משחקים**.

וגם **(ד) עוד תטעי כרמים** ועם היות שירים ויין רב יתקיים מאמרי **שאבנך ונבנית**. **ושמא תאמרי**, איך מה שנטע **כרמים** תהיה בשורה לנו על כשרותינו, והלא **בהרי שומרון** אשר שם מקום שהתפקרו לעשות הרע ושם **נטעו נוטעים וחללו**, להוליך לירושלם הכסף בידם שהיה רחוק מירושלם, והוליכום לאוכלם בקדושת מעשר שני. הנה אין משם ראייה **(ה)**

כי הלא **יש יום**, כלומר, לא היה רק פעם אחת בזמן שביטלו השומרים מהדרכים, אשר העמיד ירבעם על הדרכים שלא יעלו לירושלם, וזהו **כי יש יום קראו** והכריזו **נוצרים** שהיו **בהר אפרים** למנוע עולי רגלים, ואז **קראו** ואמרו **קומו ונעלה ציון כו'**, כלומר, שבטלו הנוצרים מלמנוע ועל כן בזמן ההוא היה מה **שנטעו נוטעים וחללו**, אך **יש יום** ולא התמיד הדבר אך מה שבשרתי לעתיד, **עוד תטעי כרמים** הוא יהיה לעולם.

ו כי-כה אמר ה' רנו ליעקב שמחה וצהלו בראש הגוים
השמינו הללו ואמרו הושע ה' את-עמך את שארית ישראל :
ז הנני-מביא אותם מארץ צפון וקבצתי מירכתי-ארץ
בם עור ופסח הרה וילדת יחדו קהל גדול ישובו הנה :
ח בבכי יבאו ובתחנונים אובילם אוליכם אל-נחלי מים בדרך ישר לא יקשלו בה
כי-הייתי לישראל לאב ואפרים בכרי הוא :

(ו) **כי כה אמר ה' רנו ליעקב שמחה כו'.**

אחרי אומרו רב טוב הגאולה העתידה כאמרו **עוד אבנך ונבנית כו'**, כי לא יקרה כאשר בזמנים ההווים כי השמחה מחטיאתם כי שמחה מה זו עושה, כי בימים ההם בשמחה יצאו ולא ייראו פן תתבלבל שמחתם, וזה אמר מתחילה כי לא כימים הראשונים, שהיה יתברך בונה אותם והם מהרסים עצמם בועטים ברוב טובה, כי אם **אבנך ונבנית**, ועל כן אמר **כי כה אמר ה' רנו ליעקב שמחה** כי השמחה לא תזיקם, וצהלת השמחה להשמיע קול לא תמנעם מבין הגוים, כי אם אדרבה **וצהלו בראש הגוים**, כי אדרבה **השמינו** ולא תמנעו מלהשמיע עד בא התשועה אל הפועל, כי אם **השמינו הללו** על העתיד. ואחר ההלל **אמרו הושע ה' כו'**, כי כ"כ תבטחו בגאולה טרם בואה כי תהללו עליה, ואחר כך תשאלו אותה כל כך תהיו בטוחים שתבוא, ולהיות כי יש בישראל סוגים:

יש סוג הנקרא ישראל והם הצדיקים,

ויש הנקראים בשם עם והם ההמון,

אמר כי יאמרו **הושע ה' את עמך הם ההמון עם, שארית ישראל הטובים**, כי אגב הנקראים בשם ישראל יושעו גם הנקראים בשם עם, והוא, כי מלת **את**, דרכה לשמש במקום עם. משיב הוא יתברך ואומר, הנה הגאולה שאשיב שבות ישראל אל הבית השני מבבל, יהיה לכם סימן לגאולה אל הבית השלישי.

וזוהו (ז) **הנני מביא אותם מארץ צפון** שהוא מבבל שגלו שם בחורבן ראשון, וזה לכם סימן כי **וקבצתי מירכתי ארץ** בגאולה אחרונה, והראיה, כי אני אעשה זאת להם על ידי בהשגחה מאתי, הלא הוא, כי הנה **בם עור ופסח הרה וילדת יחדו** ההולכים לאט, ועם כל זה לא יהיו

מתאחרים מללכת עם השאר, כי אם **קהל גדול** כאחד **ישובו הנה**, ואין זה כי אם באשר ה' אתם והוא מוליכם בדרך, וראה נא כי קל וחומר הדברים.

כי הנה מחורבן ראשון (ח) **בבכי יבאו** לירושלם שיצר להם ביאתם, כי אפילו בהבנות הבית היה קול הבוכים עולה, אשר הכירו את הבית הא' על קול השמחים מבנינו, והוצרך לחלות פניהם ע"י חגי הנביא שילכו לבנות הבית, ואפילו כורש היה כמחלה פניהם שילכו, וזהו **ובתחנונים אובילים** והייתי שומרם בדרך, כי אוליכם אל נחלי מים שיהיו הולכי דרך נהר פרת, בדרך ישר לא יכשלו בה, ולא שלא היו שלמים בעצם, כי אם **שהייתי לישראל לאב** ולא מתיחס ממש אב כי אם **לאב**, ומה גם עתה בגאולה האחרונה, שאפילו **אפרים** אשר נזכר לגנאי בנבואת הושע ושאר נביאים אז כל כך ישוב אל ה', כי עליהם אני אומר **בכורי הוא** שמשמע שאני אב ממש, ולאומרים כי ירבעם הוא משיח בן אפרים, יתכן כי עליו יאמר והוא לפי דרכנו, כי אפילו הגורם כל הרעה יהיה אז מתוקן עד גדר זה באופן כי קל וחומר הדברים, אם לבית שני אשר לא היו מתוקנים כל כך זכו אל הגאולה, מה גם עתה אשר לאחרונה, ועל כן אם אז הייתה ביאתם בבכי ובצער, לעתיד יהיה בשמחה.

ט שמעו דבר-ה' גוים והגידו באיים ממרחק ואמרו

מזרה ישראל יקבצנו ושמרו כרעה עדרו :

י כי-פדה ה' את-יעקב וגאלו מיד חזק ממנו :

יא ובאו ורננו במרום-ציון ונהרו אל-טוב ה'

על-דגן ועל-תירש ועל-יצהר ועל-בני-צאן ובקר

והיתה נפשם כגן רוה ולא-יוסיפו לדאבה עוד :

יב אז תשמח בתולה במחול ובחרים וזקנים יחדו

והפכתי אבלם לששון ונחמתים ושמחתים מיגונם :

יג וריתי נפש הכלהים דשן ועמי את-טובי ישבעו נאם-ה' :

(ט) **שמעו דבר ה' גוים כו'.** הלא אמרתי, כי גם לפני ראש הגוים צהלו על שמחת הגאולה העתידה, אמר עתה אל תתמהו על זה, לומר שיפלא מהם קימתכם מערימות העפר מתחת ממשלותם, כי להם לבדם כעת ניתנה הארץ, כי הנה **שמעו דבר ה' גוים וכו'**, ואמרו דעו לכם כי **מזרה ישראל יקבצנו, ושמרו** מכם בהתקבצם אשר הם כטלה בין זאבים כאשר ישמור ה**רועה** את **עדרו**, שאינו כרועה השומר עדר של זולתו, כי אם **כרועה** העדר של עצמו.

ובמה תראו הגוים כי כן יהיה מאשר קרה ליעקב אביהם, (י) **כי הנה פדה ה' את יעקב** מעשו, כן יפדה את בניו מעשו עצמו הוא אדום, כי מזה תשכילו כי **מזרה ישראל יקבצנו**, כאשר זרה

את יעקב מלפני עשו חרנה, ופדאו ממנו על ידי מנחה שלוחה, אשר רבו גם כן מנחות ישראל ומסים וארנוניות, וכאשר גאל אותו מלבן שבקש לעקור את הכל כזאב הבא אל העדר, כן ישמור הוא את ישראל מיד חזקים ממנו שישמרנו **כרועה עדרו**, וזהו **וגאלו מיד חזק ממנו**.

(יא) ובאו ורננו במרום ציון כו'.

אחרי אומרו מכל האושר העתיד בגאולה אחרונה, אמר הלא מי לי יירא פן יקרנו כאשר בבית ראשון או בבית שני, שקלקלו מעשיהם ונהפך כל טובם לאבל והבל, לזה אמר לא יקרם חלילה כאשר בתחילה, והוא, כי הראשונים רוב טובה החטיאם, כי שמנו ובעטו שנמשכו אחרי אכול ושתו וטובות העולם הזה, אך לעתיד ישליכו כל טובות העולם הזה אחרי גום, ויעשו עיקר מתורה ומצות והקב"ה יעשה את שלו, וזה וזה יתקיים בידם טובות הנפש וטובות הגוף, וזהו **ובאו כו'**, והוא כי עם היות כי ירומו בגדולה ומעלה, לא יעשו עיקר לרנן ולהודות לה' רק על רוממות ציון, שהוא יתברך יחזיר שכינתו לציון.

וזהו **ובאו ומיד ורננו במרום ציון**, כלומר, בשביל רוממות ציון, ולא ירוצו אחר תאות העולם כדגן תירוש ויצהר ובשר צאן ובקר, כי אם **ונהרו אל טוב ה'** שהוא אל הנקרא טוב ה' רוחני, והוא לקח טוב **על היות להם דגן ותירוש ויצהר ובני צאן ובקר** וזהו **על דגן כו'**, שהיה אפשר כי על ידי דברים אלו יבעטו כאשר בתחילה ששמנו עשתו ויבעטו, עם כל זה שהיה להם כל זה לא יעשו עיקר רק מהתורה הנקראת טוב ה', וע"י כן תהיה נפשם כגן רוח ממים, כן (תהיה) (תרוה) נפשם ממימי התורה, ובראותו יתברך שהם עושים את שלו הוא יעשה את שלהם, ולא יוסיפו לדאבה עוד על דרך אומרם ז"ל, ראשונים עשו תורתם קבע ומלאכתם עראי זה וזה נתקיימה בידם, כי הקדוש ברוך הוא עשה את שלהם, הרי שלא ימשכו אחרי מאכלים ומשקים של תענוגי העולם הזה.

אמר כי גם לא ימשכו אחר הנאות משגל כי (אין) צריך לומר דבר עבירה, כי אם אפילו הביט אל אשה, ואפילו להתבונן על בתולה לא יהיה, כי **(יב) אז תשמח בתולה וכו'**, והוא, כי מאז נשמדה מבנימן אשה, והיה בצאת בנות שילו לחול במחולות, היו יוצאים בני בנימן וחוטפין מהן לנשים, וכן נשאר שנה שנה בט"ו באב, והיו הבחורים יוצאים לשמוע בקול בתולה במחול, האומרות בחור תן עיניך וכו', אמר, כי בזמן העתיד כל כך יהיו הבחורים פרושים, כי הנה **אז תשמח בתולה במחול**, והבחורים לא יתקרבו ולא יטו אוזן להביט אליהן, כי אם הבחורים ידבקו יחד בזקנים ולא ימשכו אחר בתולה במחול, וזהו אז כו' **ובחורים יהיו עם זקנים יחדו** ואני אעשה את שלי, הם לא נמשכו אחרי שמחות העולם הזה גם אני אעשה זאת להם, כי **והפכתי אבלם** אשר התאבלו קודם הגאולה **ונחמתיים כו'**, יתנחמו מאשר התאבלו

וגם נוסף על זה **ושמחתים מיגונם**, כי מחמת יגונם אשר היה להם בחבלי משיח, אשמחם שמחה גדולה חלף יגונם, וזהו **ושמחתים מיגונם** כי מהיגון עצמו תבוא להם השמחה.

(יג) וריתי נפש הכהנים כו'. הנה לא היה לו לומר אלא מטובי ישבעו ולא **את טובי**.

ולבוא אל הענין נזכירה מאמר הכתוב והיה אם שמוע תשמע בקול ה' כו' ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך, כי לא יצדק לשון השגה רק לרודף שמשיג את הבורח, אך הוא, כי טבע הברכה אלוהית לרדוף אחר עושה רצונו יתברך, כי הברכה הוא שפע אלוהי ובטבעה רודפת אחר עושה רצון המשפיעה, וזהו והיה וכו' והשיגוך גם שתברח מטובות העולם הזה הן ירדפו אחריך.

ונבוא אל הענין, אמר הלא אמרתי כי חסידי עליון יהיו אז כל ישראל, והלא תאמר אם כן אפוא לא יצטרכו קרבנות, ואם כן אפוא יחסר לכהנים בשר קדש וייצר להם.

לזה אמר הנה **וריתי נפש כו' והוא** כי כל סוג יקבל מהשפע לפי הכנתו היתירה או גרועה מזולתו וזהו **וריתי כו'**, והוא כי הכהנים הקרובים אל ה' יותר מהעם, לא תהיה עיקר מה שיראו משפע גשמי כבר ולחם ותירוש ויצהר וצאן, כי אם מסוג השפע הנשפע מתענוגי העולם העליון, וזהו **וריתי נפש הכהנים דשן** כד"א ותתענג בדשן נפשכם, אך עמי אשר לא הגיעו לסוג הכהנים הקדושים אז יותר, לא כל כך כי אם **ועמי את טובי ישבעו**, והוא, כי לא אומר שישבעו מהטוב כי אם את הטוב, והוא כי לא יאכלו למלא בטנם, כי אם להשביע רצון הטוב בעצמו, והוא כי הטוב הרודף אחריהם בעשותם רצונו יתברך, ישביעו ישראל אותו שיהנו ממנו כי ישיגו, אך לא שיכוונו למלא בטן כי הברכה תשתלח במעיהם.

או יאמר הכהנים מהעוה"ז ארוה אותם **דשן** הרוחני מעין העליון, אך **עמי** אם לא יראו ממנו פה **את טובי ישבעו** אחר מות, והוא, כי אמרו רז"ל שאמר דוד כחסדך זכור לי אתה למען טובך ה', לומר, אם רב טובך אשר צפנת לא תתנהו רק לגדולי השלמות ממני יאבד טובך כי רב הוא מאד, ובזה יאמר, **את טובי ישבעו** שכל כך יהיו שלמים וכן רבים, כי לא יאבד מהטוב מבלי היותם ראויים, כי אם **את טובי הרב ישבעו**, ועל כן לא אמר מטובי שהיה נשמע מקצת הטוב, לזה אמר **את טובי**, שעם היות טוב שלי שאין לו קץ, את כלו ישבעו ברצון הטוב עצמו שיקבלוהו, והם את כלו **ישבעו** שיהיה שבע רצון כל הטוב בקבלם אותו.

יד כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בְּכִי תִמְרוּרִים

רַחֵל מִבְּכָה עַל-בְּנֵיהָ מֵאֲנָה לְהִנָּחֵם עַל-בְּנֵיהָ כִּי אֵינֶנּוּ :

טו כה אמר ה' מִנְעִי קוֹלְךָ מִבְּכִי וְעֵינֶיךָ מִדְּמָעָה

כִּי־יֵשׁ שָׂכָר לַפְעֻלַּתְךָ נָא־ה' וְשָׁבוּ מֵאֶרֶץ אוֹיֵב :
טז וְיֵשׁ־תִּקְוָה לְאַחֲרִיתְךָ נָא־ה' וְשָׁבוּ בָנִים לַגְּבוּלָם :

(יד) **כה אמר ה' קול ברמה נשמע כו'.** הנה רחל לא הייתה ברמה.

ועוד אומרו **תמרורים** לשון רבים,

וכן אומרו **מבכה** ולא אמר בוכה.

ועוד אומרו **בניה** זה פעמים.

ועוד אומרו **כי איננו** ולא אמר כי אינם.

ועוד כפל אומרו (טו) **מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה.**

ועוד אומרו **כי יש שכר** שיורה שבא לשלול העדר שכר ולא יתכן.

ועוד אומרו (טז) **ושבו בנים לגבולם** אחר אומרו **ושבו מארץ אויב**, כי הלא יראה שהכל אחד

ולמה הוכפל ובמלות שונות שהיא קושיא כפולה,

וגם למה נאמר בינתיים **יש תקוה כו'.**

אמנם, הנה **רחל** לקול המולת הרעשתה הייתה **מבכה** למעלה **ברמה** לפניו יתברך, והקול

שהיה נשמע היה **נהי** של **בכי** על שני **תמרורים**, וזהו (יד) **קול ברמה נשמע נהי כו'**, והקול

שנשמע ברמה אינו קול רחל, כי אם **קול** שהייתה היא **מבכה** את אחרים, וקול האחרים היה

הנשמע ברמה, ומה היו השני תמרורים:

הא' על בניה בחורבן ראשון,

והשני מאנה להנחם על בניה של חורבן שני,

ומה שהייתה עושה כל כך לא על מציאות הגלות, כי אם **כי איננו** אתם השם הנז' באומרו **כה**

אמר ה', כי אלו לא נסתלק לא היה פחד, והוא, כי אם שב הוא יתברך ללכת אתם בגלות,

היה אחר בכיית רחל כנראה ממדרש **איכה רבתי**.

ואמר הוא יתברך (טו) **מנעי קולך מבכי** שאת מבכה, שלא תצעקי להבכות את העליונים

לפניו יתברך, וגם **ועיניך מדמעה** שלא תבכי גם את, כי הנה על גלות חורבן ראשון דעי **כי יש**

שכר כו', והוא, כי הנה אמרו רז"ל שכה אמרה בבכיייתה, ומה אני שאני בשר ודם סבלתי

קנאה ואשים את אחותי במקומי, ואתה ה' תקנא ולא תסבול?!

ונבוא אל הענין, אמר אל תחשבי שבמה שאשיב את בניך מארץ אויב, אנכה את שכרך במה

שסבלת לאחרתך, (טז) **כי אם יש שכר לפעולתך**, ועם כל זה **ושבו מארץ אויב** שהוא מגלות

בבל. ועל חורבן בית שני שהגאולה לאחרית הימים, אמר **יש תקוה לאחריתך נאם ה' ושב**

בנים לגבולם, והוא, כי טובים יהיו השבים לבית שלישי מהשבים לבית שני, כי אין גאולה

אחרונה באה עד בלתי השאיר בישראל שריד חטא ועון ע"י תשובה שלמה, או אם יזכו מעצמן או ע"י חבלי משיח כנודע, וזהו כי בשובם לבית שני אמר סתם **ושבו מארץ אויב**, ובשובם אל השלישי אמר **ושבו בנים**, כי ישובו נקראים בנים לה' **לגבולם**, שהוא שלמי הכשרון עד יקראו **בנים** למקום.

יז שמוע שמעתי אפרים מתנודד

יסרתני ואוסר כעגל לא למד השבני ואשובה כי אתה ה' אלהי :

יח כי-אחרי שובי נחמתי ואחרי הודעי ספקתי על-דרך

בשתי וגם-נכלמתי כי נשאתי חרפת נעורי :

יט הבן-יקיר לי אפרים אם ילד שעשועים כי-מדי דברי בו זכר אֶזְכְּרֶנּוּ עוֹד

על-כן המו מעי לו רחם ארחמנו נא-ה' :

(יז) **שמוע שמעתי אפרים מתנודד כו'.** הנה דרכו יתברך שכאשר נחטא יביא יסורין, ואם לא נוסר באחת ישנה פעם שנית, אך העם לא יבינו כי עונותם הטו אלה, ויבעטו במוסר עד ירבו היסורין פעם אחר פעם, על כן היה הנביא אומר תלונת ישראל לפניו יתברך, באומרו הנה **שמוע שמעתי** פעם ושתיים **אפרים מתנודד**, ואומרו הנה **יסרתני** פעם אחת **ואוסר** שנית, כי לבלתי שמוע בראשונים הייתי כמביא עלי היסורין השניים בידי וזהו **ואוסר**, ואין עלי אשם כי אני כעגל לא למד בעול, וישימוהו עליו לחרוש ולמשוך בקרון שהוא מסרב ומקפץ, וכל עוד שמכים אותו עוד מתאמץ מדלג ומקפץ ומתפוצץ עד יוכה פעמים אין מספר, והוא שלא יבין כי לכך נוצר כן יקרני גם אני, כי בהכות אותי ביסורין אני בער ולא אבין, כי תיסרני רעת עוני לישר דרכי בתשובה, לא בראשון ולא בשני כי דעה חסרתי, ולמה ה' תכה לבלתי מבין ומה בצע במכותי, הלא טוב היה תשכילני ותשיבני ואשובה בלי הכאות, והוא, כי הלא זה דרכך ה' שתרצה בבא ליטהר ותסייענו אחרי כן, באופן שע"י כן יסורין באים עלי טרם אשכיל להיטיב, וטוב טוב תהפך השיטה **והשיבני** תחילה אתה **ואשובה** אני אחרי כן, וראה **כי אתה ה' אלוהי** מכנה שמך עלי, והלא טוב לך תהיה מכנה שמך על צדיק מעל רשע, ולכן **השיבני** מאתך תחילה ואהיה צדיק, והוא כבודך שתהיה אלוהי צדיקים.

ואם תאמר נא אלוהי, שאיה איפה שכלי שלא אבין מעצמי לשוב, כי על כן אני מתיסר פעם אחר פעם, הלא הוא, (יח) **כי אחרי שובי** ששבתי **נחמתי** מאשמותי ולא מקודם, כי טרם שובי אינני מכיר כי רשע וחוטא אני, וחושב אני כי מיעטו אשמותי, כי כן דרך איש הנמשך אחר יצרו חושב בלבו, כי טוב הוא ומשכח עונותיו עד שובו, כי זה חסדו יתברך שאחר התחילו לשוב פותח לבו, ומביא לו זכרון כל אשמותיו קו לקו, אך אחר שובו נותן לב וחשב עם קונוהו, ומן

השמים יתנו אל לבו לזכור אשמותיו, ואז יחרד באומרו אוי לי כי הייתי מחזיק עצמי לצדיק, כי לא הייתי יודע מה אני, אך עתה אחרי הודעי והכירי כי רשע הייתי **ספקתי על ירך** מרוב יגון.

ושמא תאמר, אחר ששבת ותקנת ומה גם כי במקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים וכו' ומה לך נאנח, לזה אמר מה שאני מצטער הוא כי **בושתי וגם נכלמתי**, כי הייתי חפץ להיות מכת האומרים אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנותנו, ולא מהאומרים אשרי זקנותנו שכיפרה על ילדותנו, כי בוש אני **מחרפת נעורי** אשר לא טוב הייתי, מה שאין כן אם היית מתקן אותי מתחילה על ראשון ראשון.

או יאמר יסרתני ואח"כ ואוסר, כי קבלתי מוסר באחרונה ושבתי ע"י ייסורין, ומה בצע שאהיה מוכה ושב אחרי כן, והלא טוב טוב היה **השיבני כו' ואשובה** אחרי כן בלי ייסורין והשאר ככתוב.

(יט) **הבן יקיר לי אפרים כו'.** משיב הוא יתברך ואומר אל הנביא, אל יחוש אפרים על כי נשא חרפת נעוריו בחשבו שאזכור את אשר הכעיסני תחילה, כי הנה השב הוא כאילו היום ילדתינו, ומחבבו אני יותר מאלו לא חטא, עד גדר שאני כמתמיה על עצמי על שהוא לי **כבן יקיר**, תחת אשר היה נמאס לפני ומוסיף לתמוה בעצמי ואומר, **והאם ילד שעשועים** הוא, **כי הנה מדי דברי בו** אין צריך לומר שאינו נמאס לפני על הקודם, כי אם אדרבא כל כך הוא חביב ונחמד לפני, שאיני שבע מלהזכירו כי הנה **זכור אזכרנו עוד**, ועל מה שיסרתיו והכיתיו ולא השיבותיו בלי ייסורין אל יחוש, כי **על כן המו מעי לו** ואם נתיסר כפלים גם **רחם ארחמנו** כפלים, וזהו **רחם ארחמנו נאם ה'.**

כ הציבי לך ציונים שמי לך תמרורים שתי לבך למסלה דרך (הלכתי) [הלכת]

שובי בתולת ישראל שבי אל-עריך אלה :

כא עד-מתי תתחמקין הבת השובבה כי-ברא ה' חדשה בארץ נקבה תסובב גבר :

(כ) **הציבי לך ציונים כו'.** אחרי אומרו בקשת ישראל ממנו יתברך ישיבם בתשובה כאומרו **השיבני כו'**, והיה צורך אל למודו יתברך יען כי טרם שוב האדם בתשובה מסכל רשעו ומחזיק עצמו לצדיק, כי בכלל פתוי היצר הרע היא לשכח מהחוטא חטאיו, ואחרי שובו יערה עליו רוח ממרום, לזכור כל אשר חטא על הנפש, ואז יאמר, **אחרי שובי נחמתי ואחרי הודעי** כמפורש למעלה, והשיב הוא יתברך מה רבה חיבתו אל השב, אמר הנני מלמדך דרך התשובה, לבל ישכחו ממך אשמותיך, טרם התשובה בל תחשוב כי צדיק אתה, ותכין לך הדרך לשוב ולא תבצר ממך תשובה, והוא כי **תציבי לך ציונים כו'**, והוא כי הנה רז"ל משלו משל על פסוק

ראה נתתי לפניך היום את החיים כו', ועל פסוק **ראה אנכי נותן לפניכם היום כו'**, לשני דרכים:

א' רחב וטוב למראה ובו אילנות ותענוגים,

ודרך **אחרת** מלא מכשולות וצר ובו פחתים וחתחתים,

ודרך אנשים לבחור בדרך הרחב וטוב למראה, ומאוס בדרך הצר אשר בו מכשולות, בא הבקי בדרכים ההם ובאחריתן, ומיעץ ואומר השמרו לנפשותיכם מלכת בדרך הרחב הלז, כי כל טובו אינו רק בראשיתו, אך אחריתו כנחש ישך וכצפעוני יפריש, כי כלו מחשכים ומהמורות בל יקומו ההולכים בו, עד יסופו יתמו מן בלהות, אך הדרך הצר בתחילתו כל צרותו בראשיתו, אך אחריתו דשן ושמן ואין קצה לטובתו.

כך יש לפני האדם בעולם הזה שתי דרכים:

האחת, לכת אחר הנאות העולם ותענוגיו הטובים למראה, אכול בשר ושחוט צאן גבורים לשתות יין ואנשי חיל למסוך שכר, גנוב ונאוף ויתר הנאות כנור ונבל תוף וחליל, הלא הדורך בדרך הזה הלא יהיה לפניו דרך טובה ורחבה,

ולעומתה דרך יראי ה' וחושבי שמו, האוכלים לשובע נפשם פת במלח ומים במשורה, ועל הארץ יישן ובתורה הוא עמל, הלא הדרך הלזה יראה בעיני בני אדם כבאר צרה נכריה, על כן בא יתברך ללמד דעת את בנו בכורו ישראל, ואומר לו הנה נתתי לפניך היום שני דרכים:

א' את החיים כו'

והשני ואת המות כו',

והנה ידעתי כי אתה תבחר למראה עיניך בדרך הנאות העוה"ז ותגעל בשני, באמורך עודני בחר אלכה בדרך הנאות העולם ואחרי כן אשובה לי, על כן אודיעך, כי **ובחרת בחיים** מתחילה הוא הדרך לא היית בוחר בו, והוא, כי דרך הנאות העולם אם ראשיתו טוב אחריתו מות, כי מה יעשה האדם וימות יחיה, ודרך הצר בתחילתו הוא דרך החיים בסופו, כי מה יעשה האדם ויחיה ימות.

ונבוא אל הענין, והוא כי הנה ההולך בדרך הרחב למראה עיניו, כל כך משתכר ביין חמת תניני העברות, כי יהיה עושה ושוכח ומה גם אם קצת מצות בידו, כי המצות יזכור והעונות ישכחו מעיניו ויהיה צדיק בעיניו, ולא יתן אל לבו לשוב מהדרך אשר בא בו, ולאחוז בדרך החיים הצר בעולם הזה, על כן אומר הוא יתברך **הציבי לך ציונים כו'**, והוא בלכתך בדרך תענוגי העולם ותעזוב דרך החיים, כי תמאס בסיגופים לפחות בילדות והשחרות, באמור כי ירבו ימך ושבת והלכת בדרך האחרת, עשה זאת אפוא הדמי בנפשך לאיש הולך אל מחוז חפצו בדרך ידוע, ובלכתו בדרך נשא עיניו וירא דרך אחרת טובה ורחבה, מלאה גנות ופרדסים ותענוגי בני האדם, ואומר בלבו אעזוב נא דרך מחוז חפצי ואלכה לי בדרך האחרת

הזאת ימים או עשור, ואתענג בדשן ואחרי כן אשובה אל דרכי הראשון, כי הנה אם בעל שכל אתה הלא תאמר, מי יודע אם כשארצה לשוב אל דרכי הראשון, אם אדע לשוב בדרך אשר באתי, כי נשתקעתי בדרך הזר הזה ולא אוכל לשוב אל הראשון, אשר הוא מחוז חפצי ואהיה עדי אובד, על כן מאז תכנס בדרך השני **תציב לך ציונים** בדרך בכל פרסה, עד שלא תשאר פרסה בלי ציון לסימן, וע"י כן תכין לך הדרך לשוב בדרך אשר הלכת, עד המקום אשר התחלת בו, ותשוב אל דרכך הראשון.

כן אתה האיש אשר מאז חנכוך בילדותך מולידיך בדרך ה' ותאחז בדרך ההיא, וכאשר גדלת וראית טובות העולם הזה למראה עיניך חמדת אותם, ותט אשורך אל הדרך האחרת, עם שלא יבצר ממך כי לא זו הדרך הטובה לך, כי אם הלכת אחרי מראה עיניך עד יערה עליך רוח ממרום, ותשוב אל הדרך הראשון, הנה באשר אתה יהודי ראוי לך תשית לבך פן תשתקע בדרך השני הלזה, ולא תוכל לשוב ממנה אל הראשונה ותהיה עדי אובד, כי תתעה כשכור ולא תשוב, תדע עד לשוב עד ראש הדרך השנית, ולשוב אל הראשונה אשר החלות מאז, לכן צריך **תציב לך ציונים** בדרך השני אשר הלכת, למען דרך הציונים שיהיו לך לסימן, תשוב עד המקום אשר החלות לבוא בדרך הזאת, והוא, כי כל דבר רע אשר עשית בדרך השנית, תשוב ממנו ותתקן אותו בתשובה שלמה, עד בלתי השאר מאומה. וזו היא חזרת הדרך עד מקום שהפסקת מהראשונה, ותט אל הדרך השני.

והנה בהשתקעך בשני ותעשה הרעות יום יום, הלא ישמט זכרונם מלבך, ומה גם אם קצת מצות תעשה ביני וביני כי אותם תזכור, ולצדיק תחשב בעיניך, ומשארות אשמותיך על שכמך מבלי משים לב לזכור מעשיך לשוב מהם, ע"כ אם בעל נפש אתה בלכתך בדרך תענוגי העולם **תציב לך ציונים** וסימנים, דרך משל יום פלוני במקום פלוני עשיתי אשר לא טוב בעיני ה', וכן יום יום והיו הסימנים ההם על לבבך.

וזאת שנית תעשה **שימי לך תמרורים**, כי על דבר שתציין התמרמר ודאג, באופן שבהיות הציונים רבים יהיו לך תמרורים רבים, וע"י שני דברים אלו תכין לבך לשוב, וע"י כן זאת **שלישית** תעשה והיא **שיתי לבך למסלה**, שהוא על כל דבר ודבר אשר כשלת בו באופן תלך בטח מליכשל, שתעשה מסלה בל תכשל בה עוד, והוא, כי בכל דבר תעשה משמרת ומשמרת למשמרת, בל תשוב אל שום דבר רע אשר כשלת בו, באופן תלך בטח מליכשל, כמי שבמקום פחתים שנפל בהם יעשה מסילה אשר לא יפול בה עוד, וזה בכל הדרך השני אשר הלכת מראש ועד סוף, עד תתקן כל עון ופשע שעשית בדרך ההיא עד ראש דרך שהיחלת בו.

ומסיים הנביא ואומר **שובי כו'** לומר הנה תשוקת ישראל לשוב אל ערי ישראל ליישובן, אמר לא זו הדרך כי הלא ע"י דברי עונות נפרדת מאלוהיך, כי עונותיכם היו מבדילים כו' וע"י תשובה את שבה אל שורשך הראשון, לכן **שובי בתולת ישראל** שהוא עד ה' אלוהיך, ואח"כ מאלוהיך **שובי אל עריך אלה** כי הא בהא תליא, כי ע"י שובך עד כנך עם ה' אלוהיך תשובי אל עריך וזהו **שובי כו' שובי אל עריך כו'.**

ועל אשר אמרת **השיבני ואשובה** שתרצי לומר כי לא ייחל יתברך עד תבוא ותתחיל ליטור שיסייעך אחרי כן, כי אם שהוא יתברך יתחיל ואתה תסיים, לזה אני אומר לך **(כא) עד מתי תתחמקין כו',** והוא ענין כתוב אצלנו במקומות רבים, כי הנה למה שהוא יתברך הכל, והחלק נפשנו הראוי היה כי יותר נסבב ונרדוף אנחנו לשוב לידבק בו, מאשר ירדוף הוא יתברך לדבקנו בו, כי הלא יותר תאות תשוקת החלק אל הכל מתשוקת הכל אל החלק, ועל זה שיבח שלמה את אלוהינו מרחם, לפי ביאורנו בפסוק **אני לדודי ועלי תשוקתו**, לומר אני לו כי הוא הכל ואני חלקו, ועם כל זה עלי תשוקתו, והוא גם הוא מאמר דוד באומרו חלקי ה' אמרתי כו', ומאמר ירמיה עצמו בקינות **חלקי ה' אמרה נפשי כו',** כמפורש אצלנו שם, והוא כי הוא, יתברך מדמה הדבר אל האיש שדרכו לחזר אחר אבידתו, ועל כן הוא מחזר אחר זוגו ולא היא אחריו.

ונבוא אל הענין, אמר הלא אמרת **השיבני ואשובה**, שתרצי כי הוא יתברך יסבב וירדוף אותך תשובי אליו, ושלא תתחילי את לסבבו ולהתחיל לרדוף אחר דבקו, **עד מתי תתחמקין** שתהיי את מסובבת ממנו יתברך, רודף ומסבב אותך תשובי תדבקי בו **הבת השובבה** מלשוב, שעל כן צריך יסובבך תמיד, שאם הוא על שדרך האיש לחזר אחר אבדתו, הלא דעי כי הנה **ברא ה' חדשה בארץ כי נקבה תסובב גבר,** הוא האדם אשר חטא ונעשית נפשו אבידתו של הקדוש ברוך הוא, שהיא תסובב את הגבר הוא יתברך, וירדוף בכל צדדין שבעולם עד תשוב ותדבק בו יתברך.

כב-כה-אמר ה' צבאות אלהי ישראל

עוד יאמרו את-הדבר הזה בארץ יהודה ובְּעָרֵי בְּשׁוּבֵי אֶת-שְׁבוּתָם

יִבְרְכֶךָ ה' נוֹה-צֶדֶק הַר הַקֹּדֶשׁ :

כג וַיֵּשְׁבוּ בָּהּ יְהוּדָה וְכָל-עָרֵי יְחֻדוֹ אֲפָרִים וְנָסְעוּ בַּעֲדָר :

כד כִּי הָרִוּיָּתִי נָפֶשׁ עֵיפָה וְכָל-נָפֶשׁ דָּאָבָה מֵלֹאֲתִי :

כה על-זאת הקיצתי ואֶרְאָה וּשְׁנָתִי עָרְבָה לִי :

(כב) כה אמר ה' צבאות כו' הלא אמרתי שובי עד ה' ואחרי כן שובי אל עריך אלה, שיורה כי רב איכות כל ערי יהודה, ואלו אמרתי על ציון וירושלים לבד היה צודק, אך לא בכל שאר ערים, על כן בא הנביא ויאמר, אל תקטן בעיניך גדולת כל ערי יהודה גם זולת ציון וירושלים, כי הנה **כה אמר ה' כו' עוד יאמרו את הדבר הזה בארץ יהודה ובעריו** כולן **יברכך ה' נה צדק כו'**, לומר, מה שאברך את כל עיר מערי יהודה אחר שוב ה' **את שבותם** ויישובן, **יברכך ה'** הוא השם הגדול, כי היותך **נה צדק** הוא נה השכינה בלבד הנקראת צדק, הנה זה אפילו מה שאינו עיר, כי אם **הר הקדש נה צדק** הוא כי שם שכינה שורה, ואם כן מה תעדיף העיר אם לא שתתברך גם מהשם הגדול הוא ה', הנה כי רב מאד איכות ערי יהודה, והנה כל זה הוא אמונה שאני מוסר לך גם אראך בעיניך.

(כג) והוא כי וישבו בה בארץ הנזכרת, **וכל עריו יחדו איכרים ונסעו בעדר**, והוא ענין מאמרם ז"ל על פסוק הבקר היו חורשות כו', שהטעימו יתברך את איוב מעין העולם הבא, והוא, כי הבקר היו חורשות בזרוע התבואה להפך בעפרה, ומיד היו האתונות רועות התבואה היוצאה מהזריעה, שהיו זורעים מעין הלך ילך כו', **בא יבוא ברנה נושא אלומותיו**, וזהו **איכרים ונסעו בעדר**, כי האיכרים יהיו נוסעים ממקום למקום, וחורשים זורעים וחורשים בעדר הנוסע אתם רועה, אשר תוציא השדה מאשר חרשו אכרים בזרעם, שהוא ענין הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהן, שהיו נוסעים על ידיהן ממקום שכלים לחרוש הזריעה אל מקום שחורשים אח"כ, והנה זה ראייה חושיית אל איכות קדושת הארץ, וגם שהעיקר אני עושה בעבור האדם להוציא תבואתו מיד בהיותו יעף בחרישתו, עם כל זה גם **(כד) כל נפש דאבה** כעדר **מלאתי**, שיהיו רועים אשר תוציא מיד האדמה.

(כה) על זאת הקיצותי כו'. על כל נבואה שהיה מתנבא כשהיה נייער משנתו לא היה רואה מראה, אמר כי על זאת היה שנוי כי **הקיצותי ואראה**, שעדיין אחר שהקיץ משנת הנבואה הזאת עדיין בהקיץ, ראה מעין מה שהיה מתראה אליו בחלום, כי חסד ורחמים של דברי הנבואה השפיע בו שפע, עד שאפי' כשהקיץ נשאר כח בעיניו לראות בצד מה קצת, אך לא היה כל כך עריבות בהקיץ מפני החומר המעכב, מה שאין כן בהיותו ישן ששורה השפע בנפש המתפרדת צד מה, וזאת על זאת **הקיצותי ואראה**, אלא **שושנתי ערבה לי** מאשר ערבה לי המשך המראה כשהקיצותי.

או יאמר, כי הנה דרך המתנבא בחלומו שבחול עליו מראה הנבואה, כי גם שהנפש מתענגת בעצם הגוף נכנע נחלש ומשתבר, כי כשהצורה מתגברת החומר יכנע נחלש ומשתבר, כשהצורה מתגברת החומר יכנע, כי כשזה קם זה נופל, ובכל פעם היה הנביא נעור כגוף

נכנע, אמר על זאת הנבואה השתנית', כי **הקיצותי ואראה כי ושנתי ערבה לי** אני הגוף, ולא נשבר ונדכה כפעמים האחרות, והוא סימן כי אושר העתיד שהתנבא כעת הוא לנפש ולגוף.

כו הנה ימים באים נאם-ה'

וזרעתי את-בית ישראל ואת-בית יהודה זרע אדם וזרע בהמה :
כז והיה כאשר שקדתי עליהם לנתוש ולנתוץ ולהרס ולהאביד ולהרע
כן אשקד עליהם לבנות ולנטוע נאם-ה' :
כח בַּיָּמִים הָהֵם לֹא-יֵאמְרוּ עוֹד אֲבוֹת אָכְלוּ בֶסֶר וְשָׂנִי בָנִים תִּקְהִינָה :
כט כי אם-איש בעֲוֹנו יָמוּת כָּל-הָאָדָם הָאֵכֵל הַבֶּסֶר תִּקְהִינָה שָׁנִיו :

(כו) הנה ימים באים נאם ה' כו'. דרך המפרשים בלתי מתיישב בלשון **וזרעתי כו'**. אך יתכן

שהוא ענין מאמר הכתוב **ואתן צאני כו', אדם אתם**, שהוא כי שתי בחינות יש בישראל:

א' מצד האיכות

וא' מצד המדות,

והוא כי מצד האיכות הוא קדוש חלק אלוה ממעל, מה שאין כן העכו"ם מצד נפשותם, ועל כן נקראים **אדם** שהוא שם שאין אומות עכו"ם קרויים בו, שהוא שם החשוב יותר מכל שמות מין האנושי, וכמאמר ז"ל **אדם אתם, אתם קרויים אדם ואין אומות עכו"ם קרויים אדם**, ואם נשים לב אל בחינת האחדות הנמשך מזה, שהוא כי כל ישראל נקראים נפש אחת, על היות נפשותם כולן ממקום אחד שכלו אחדות, הפך החיצונים שהם מעולם הפירוד, כד"א בישראל כל נפש ששים ושש ובעשו נאמר נפשות ביתו, יאמר **אדם אתם**, כלומר אדם א' תקראו אתם עם היותכם רבים, מה שאין כן אומות העכו"ם, וזה יאמר אין אומות העולם קרויים אדם שהוא אדם אחד.

ויש בחינה שנית ועליה נקראו צאן, והיא מאמר ז"ל **בויקרא רבה**, כי הצאן נמשכים לתומם אחר הרועה גם כי יכו אותם, ופירוש על זה **משכני אחריו נרוצה** ופסוק **אדם ובהמה תושיע ה'**, כי אדם שהוא כבהמה נמשך אחרי ה' תושיע ה', ועל שתי הבחינות הנביא דבר, על בחינת המדות אמר **ואתן צאני כו'** ועל בחינת האיכות אמר **אדם אתם**.

ונבוא אל הביאור, והוא, כי אמר הוא יתברך הנה עתה לא כל אדם מושרשים כאחת בשתי הבחינות, כי כמה יש שאין להם מידת הצאן ובעוטים, אמר כי לעתיד ביצירת הולד שגם הוא זורע חלקו, כי שלשה שותפין באדם כו' יזרע בישראל זרע משותף מאדם ובהמה, כי יהיו בו כח אדם אתם וכח **ואתן צאני כו'**, כמאמר רז"ל על פסוק אדם ובהמה, והענין כי ישפיע כח איכות קדושת חלקו יתברך עם בחינת בהמה, שהוא המשכם אחרי ה' בתמימות לב כצאן.

וע"י כן יהיה (כז) **כאשר שקדתי עליהם כו'**, ועוד אעשה כי גם שתהיו נמשכים אחרי כצאן ולא תהרהרו אחר מידותי, עם כל זה לא אתן לכם פתחון פה להרהר ולומר (כח) **אבות יאכלו בוסר כו'**, שהוא הדבר שהיו אז מהרהרים אחרי ה'.

ל הנה ימים באים נאם-ה' וכרתי את-בית ישראל ואת-בית יהודה ברית חדשה :
לא לא כברית אשר כרתי את-אבותם ביום החזיקי בידם להוציאם מארץ מצרים
אשר-המה הפרו את-בריתי ואנכי בעלתי בם נאם-ה' :
לב כי זאת הברית אשר אכרת את-בית ישראל אחרי הימים ההם נאם-ה'
נתתי את-תורתִי בקרבם ועל-לבם אכתבנה והייתי להם לאלהים והמה יהיו-לי לעם :
לג ולא ילמדו עוד איש את-רעהו ואיש את-אחיו לאמר דעו את-ה'
כי-כולם ידעו אותי למקטנם ועד-גדולם נאם-ה'
כי אסלח לעונם ולחטאתם לא אזכר עוד :

(כט - ל) הנה ימים באים נאם ה' כו'.

ראוי לשים לב כי באומרו **ברית חדשה** היה נראה ששולל כל שאר בריתות שנכרתו, ואח"כ אומר (לא) **לא כברית כו'** שאינו ממעט אלא אותו שכרת אל האבות, ולא אשר כרת אל הבנים אחרי צאתם ממצרים.

ועוד, כי אומרו **אשר המה הפרו את בריתי** אינו הברית אשר כרת עם אבותם להוציאם, כי אם אשר כרתו ישראל עם ה', ואיך נכנס בא' ונותן טעם באחר.

ועוד אומרו בעלתי בם שאם הוא כמו געלתי למה שינה, וגם אינו ענין אל אומרו שהברית חדשה תשתנה מהראשונה.

ועוד אומרו, (לב) כי זאת הברית כו' נתתי את תורתִי כו', כי נתינת התורה אין זה הברית, וא"כ אומרו **כי זאת כו'** ואינו מפרש מה זאת.

ועוד, כי היינו **תורתי בקרבם היינו ועל לבם אכתבנה**,

וגם אומרו נתתי לשון עבר אכתבנה לשון עתיד.

ועוד אומרו (לג) ולא ילמדו כו' כי כולם ידעו אותי כו', כי יאמר **כי כולם ידעו אותי** ומאליו יודע, כי לא יצטרכו ללמד זה את זה דעו את ה'.

ועוד אומרו כי אסלח לעונם כו', אין לו ייחס אל האמור כלל.

אמנם הנה בביאור התורה כתבנו, כי הוא יתברך לא הוצרך לישבע שיהיה לישראל לאלוהים, אלא לאבות שיהיה לזרעם אחריהם לאלוהים, אך אח"כ לא הוצרך זה רק לישראל שיהיה לו יתברך לעם, והוא פשוטו של מקרא שכתוב כמבואר אצלנו, באומרו **לעברך בברית ה' כו'**

למען הקים אותך היום לו לעם, כלומר, אך הוא יתברך אינו צריך לישבע **שיהיה לך לאלוהים**, כי הלא והוא יהיה לך לאלוהים כאשר דבר לך, וכאשר נשבע לאבותיך לאברהם כו', הנה כי לא הוצרך יתברך לכרות ברית להיות לישראל לאלוהים רק אל האבות, אך ישראל הוצרכו לישבע להיות לו לעם.

ונבוא אל הענין, אמר **(ל) הנה ימים באים כו' וכרתי את בית ישראל ברית חדשה** שהוא להיות להם לאלוהים.

ושמא תאמרו, הלא אני כבר נשבעתי לאבות ומה צורך לחזור לישבע, לזה אמר **(לא) לא כברית אשר כרתי את אבותם ביום החזיקי אותם להוציאם כו'**, כי הלא המה הפרו את בריתי, אשר כרתו להיות לי לעם ולא קיימו בריתם, עם היות שאני קיימתי את בריתי אשר נשבעתי לאבותם להיות לזרעם לאלוהים, וזהו **ואני בעלתי בם** שהייתי להם כבעל נאמן לאשת נעוריו, באופן שאחר שהם לא קיימו גם אני פטור משבועתי, על כן צריך לכרות עתה בגאולה אחרונה **ברית חדשה**.

ושמא תאמרו, ומי יהיה ערב שגם עתה יעשו כן ויפרו את בריתם ואהיה פטור גם אני מבריתי, לא כן הוא, **(לב) כי הנה זאת הברית** לא יהיה כראשונה, שדברתי על האבות על זרעם ולא עימהם ממש, אך עתה יהיה אשר אכרות את בני ישראל ממש פה אל פה, אחרי הימים האלה הנזכרים לעיל, שיהיו שלמים בכשרון ויהיה בריתי אתם נאם ה' כי אדבר אתם, ואיך אבטח שלא יהיה כאשר בסיני, שדברתי עימהם פנים בפנים ואח"כ הפרו את בריתי, הנה אינו דומה, כי הלא על כן אמרתי אחרי הימים ההם, כי יהיה אחר שכבר **נתתי תורתי בקרבם**, שהוא כנודע מרז"ל שלעתיד לבוא יהיה הקדוש ברוך הוא כראש חולה לצדיקים, וכולם יהיו לפניו והוא דורש להם תורה כו', והנה בסיני לא יכלו לסבול כי החומר לא היה זך בעצם, ועל כן יצאה נשמותם מגויותם, אך לעתיד יהיה חומרם גם הוא זך ונקי, עד גדר שגם הוא אין צריך לומר שיסבול כי אם גם ינה, וזהו **נתתי תורתי בקרבם** דרך מתנה, **נתתי תורתי** בחומרם הוא קרבם מבלי צאת נפשם מקרבם, מה שאין כן אז בסיני, וע"י הכנתם זו הברית אשר אמרתי לא יפרו אותה, כי הלא על לבם אכתבנה באופן **שוהייתי להם לאלוהים**, כאשר אכרת להם הברית והם לא יפרוה עוד, כי **והמה יהיו לי לעם**, ולא בלבד פעם אחת כאשר היה בסיני, שדברתי עם ישראל ואח"כ היה משה מלמדם לדעת את ה', כי הנה מאז **(לג) ולא ילמדו עוד איש את רעהו כו'**, כלומר, כי אם כל בניך למודי ה' פה אל פה, כי אם זכים וברים בלי זוהמת נחש יהיו.

ושמא תאמרו, כי הלא עונות ראשונים שחטאו והעוו קודם לכן, הלא לא יבצר מהשאר בהם חלילה מה, ואיך יוכנו אל כל הקדושה הזאת, הלא הוא **כי הנה אסלח לעונם כו'.**

(לד) כה אמר ה' נותן שמש כו'.

ראוי לשים לב איזה ייחוס יש לדברים אלה, אל העדר השבתת ישראל מגוי. **ועוד**, כי אחר שיצא בחוקות שמים וארץ, **(לה)** באומרו **אם ימוש החוקים האלה כו'**, למה הכניס בינתיים **רוגע הים ויהמו גליו** כי זה אינו מהחוקים, וגם אומרו **ויהמו גליו** הוא מיותר ואינו נוגע אל רגיעת הים. אך יאמר, הלא אמרתי למעלה כי גדול כבוד ישראל אשר אעשה להם לעתיד, והלא יאמר איש מה גדלו העם הזה לפניך שככה חיבתם, לכן אמר דעו אפוא, כי הלא חשובים הם לפני עם היותם גוי אחד בארץ מכל העולמות, כי למענם בראתי את הכל, והוא, כי הנה היותו יתברך אדון העולם השפל ועולם הגלגלים, במה יוכר הלא הוא במה שהכירו אברהם שהוא, כמו שאמרו ז"ל **בראת שמש לאור יומם ולא לילה, וכן ירח וכוכבים לאור לילה ולא ביום**, ולא ישנו את תפקידם, אז אמר אדון יש עליהם שעל פיו יצאו ועל פיו יבואו.

וזוהו **כה אמר ה' נותן כו'** לומר ובמה יראה כי הוא ה', הלא הוא כי הוא **(לד) נותן שמש לאור יומם וירח וכוכבים לאור לילה**, כי בזה הכיר אברהם את בוראו, הרי בזה מתגלה כי הוא ה' בעולם הגלגלים ובעולם השפל, כי ברא מאורות להאיר על הארץ, והוראה שגם הוא מושל בעולם המלאכים, הלא הוא כי הלא **רגע הים** בים סוף **ויהמו גליו**, כדרכם להציף על הארץ, ולא שוה למו כי על אפם ועל חמתם רגע ה' הים והשיבם אחור ועשה הים יבשה, אשר אין ספק כי אין זה כי אם ששרו של ים משועבד לפניו יתברך, וכופהו לעשות רצונו כאשר הפליגו רז"ל בזה, הרי שמושל בשר הים כי מלאך הוא, וזהו **רוגע הים ויהמו גליו ה' צבאות שמו**, לומר, שלא מציאותו יתברך כי הוא ה' ניכר במה **שנתן שמש לאור יומם וירח לאור לילה**, ובמה **שרגע הים ויהמו גליו** הוכר כי ה' **צבאות שמו**, שהוא כי לא בלבד הקרא ה', כי אם גם ה' צבאות שהם מלאכים שמו, כי לא בלבד הוא מושל בעולם השפל והגלגלים כי אם גם במלאכים.

ועם כל זה שהוא יתברך בעל שלשת העולמות, לא בחר לא בעמים שבעוה"ז ולא בצבאות עליונים כי אם בישראל, כי חלקו יתברך אמרה נפשם, ובשבילם ברא העולמות כלם, וזהו **(לה) אם ימוש החוקים האלה** מלפני **גם זרע ישראל ישבתו כו'**, לומר כי אם אין ישראל אין עולמות והם דבקים בקיום ישראל, כי **אם ימוש החוקים האלה הם ישבתו**, ואם לא ימוש הם יהיו ישראל קיימים, אם יש ישראל יש עולם ואם אין אין עולם, והוא מהטעם האמור כי חלק ה' עמו.

ושמא תאמרו, הלא זה היה בהיותם עושי רצונך, אך בהיותם עוברי רצונך תמאס בהם, לזה אמר גם זה לא יתכן, כי הלא גם בהיותם בלתי ראויים הם טובים מיתר אומות מצד נפשותם, ויחזרו אל שורשם, והראיה מוחשת אל היות איכותם רב מהאומות, הלא הוא, כי הלא ע"י קדושת נפשם ישיגו לדעת למעלה ולמטה, כי הלא אם יאמרו לאומה זולת ישראל כמה מידת השמים לא ידעו ולא יבינו, וישראל על פי התורה יודעים להם מידה כמפורש בדבריהם במקומות רבים, וכן יודעים מוסדות הארץ על פי חכמתם כאומרם ז"ל הארץ על מה היא עומדת כו', מה שלא השיגו יתר אומות וגם שגם ישראל מתוך דברי התורה מוציאים אותו, לא היה כחו בכל חכמי הגוים להשיגו מתוך התורה, אם לא היו חכמי ישראל בשפע אשר להם מפאת נפשם, ומה גם ע"י מה שהושפע בנפשותם בסיני כמה שאמרו ז"ל, שכל מה שמחדשים בכל דור ודור הכל קבלו מאז בסיני, כי זה יורה על קדושת נפשותם כי חלקו יתברך הן.

וזה אומרו **(לו - לט) אם ימדו השמים מלמעלה** ע"י גוי מגויי הארץ, או **יחקרו** על ידם **מוסדי ארץ** לדעת על מה היא עומדת, כלומר, כאשר ידעו ישראל **גם אני אמאס בכל זרע ישראל** ואבחר בגוי אחר, ולא בלבד בהיותם כשרים כי אם גם **על כל אשר עשו**, אשר לא טוב הם טובים מכל גוי, ואם כן למה **אמאס בזרע ישראל**, אחר שאין בכל העמים דומה לו, והוא מאמרם ז"ל **בשמות רבה**, שאמר עקילס הגר לאדריינוס המלך אני רוצה להתגייר כי הקטן שבהם יודע כו', ועל מה העולם עומד והוא מה שכתבנו פה באומרו **יחקרו מוסדי ארץ**, ותפס דברים אלו להיותם נרגשים יותר מיתר דבר חכמה, עמוק עמוק מי ימצאם זולת ישראל.

פרק לב

(א - ח)

וַיֹּאמֶר יְרֵמְיָהוּ הִנֵּה דְבַר-ה' אֵלַי לֵאמֹר :
ז הִנֵּה חֲנַמְאֵל בֶּן-שָׁלֹם דֹּדְךָ בָּא אֵלַיךְ לֵאמֹר
קִנְה לֶךְ אֶת-שְׂדֵי אֲשֶׁר בְּעִנְתּוֹת כִּי לֶךְ מִשְׁפַּט הַגָּאֵלָה לִקְנוֹת :
ח וַיָּבֹא אֵלַי חֲנַמְאֵל בֶּן-דָּדַי כְּדִבְרֵי ה' אֵל-חֹצֵר הַמִּטָּרָה וַיֹּאמֶר אֵלַי
קִנְה נָא אֶת-שְׂדֵי אֲשֶׁר-בְּעִנְתּוֹת אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ בְּנֵימִן
כִּי לֶךְ מִשְׁפַּט הַיִּרְשָׁה וְלֶךְ הַגָּאֵלָה קִנְה-לֶךְ
וַאֲדַע כִּי דְבַר-ה' הוּא :

הנה אומרו ואדע כי דבר ה' הוא הלא כמו זר נחשב, כי גם עד כה ידע כי דבר ה' הוא, ויש אומרים כי ידע כי דבר ה' היה אל חנמאל, אך עדיין קשה כי מה ראה לומר כי ניבא חנמאל, ולא שהיה מאת ה' אשר דבר אליו כבר. אך הנה ירמיה נבהל על המראה, באומרו איך יתכן כי אחר שהעיר נתנה ביד הכשדים, איך יצוה יתברך לקנות שדות בכסף והעד עדים ויתפלל לפניו יתברך, ואמר (כד-כה) **הנה הסוללות באו העיר והעיר ניתנה כו', ואתה אמרת קנה לך השדה כו', על כן יתכן כי מתחילה כאשר בא אליו דבר ה', הנה חנמאל בא אליך לאמר קנה לך כו', והיה הדבר קשה בעיניו שהוא הפך כל נבואותיו אשר ניבא, שהעיר תנתן ביד הכשדים, וגם ראה בחוש כי הסוללות באו העיר כו', אז אמר בלבו אין זה דבר ה', כי אם חלום חלמתי כיתר חלומות אשר לא מעלין ולא מורידין, אך בראות כי מיד בא אליו (ז) חנמאל ויאמר קנה נא כו', אז אמר ואדע כי דבר ה' הוא ולא חלום, כי לא בחלום דבר ה' אלי ככל יתר נבואות שבחלום ידבר בו וזהו ואדע כו'.**

טו כי כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל עוד יקנו בתים ושדות וכרמים בארץ הזאת :
טז ואתפלל אל-ה' אחרי תתי את-ספר המקנה אל-ברוך בן-נריה לאמר :
יז אהה אדני ה'
הנה אתה עשית את-השמים ואת-הארץ בלחץ הגדול ובזרעך הנטיה
לא-יפלא ממך כל-דבר :
יח עשה חסד לאלפים ומשלם עון אבות אל-חיק בניהם אחריהם
האל הגדול הגבור ה' צבאות שמו :
יט גדל העצה ורב העלילה אשר-עיניך פקחות על-כל-דרכי בני אדם
לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו :
כ אשר שמת אתות ומפתים בארץ מצרים עד-היום הזה ובִישְׂרָאֵל ובָּאֲדָם
ותעשה-לך שם כיום הזה :
כא ותצא את-עמך את-ישראל מארץ מצרים
באתות ובמופתים וביד חזקה ובאֲזָרוֹעַ נְטִיָּה ובמִזְרָא גָדוֹל :
כב ותתן להם את-הארץ הזאת אשר-נשבעת לאבותם לתת להם ארץ זבת חלב ודבש :
כג ויבאו וירשו אתה ולא-שמעו בקולך (ובתורתך) [ובתורתך] לא-הלכו
את-כל-אשר צויתם להם לעשות לא עשו ותקרא אתם את כל-הרעה הזאת :
כד הנה הסללות באו העיר ללכדה
והעיר נתנה ביד הכשדים הנלחמים עליה מפני החרב והרעב
והדבר ואשר דברת היה והנך ראה :
כה ואתה אמרת אלי אדני יהוה קנה-לך השדה בכסף והעד עדים והעיר נתנה ביד הכשדים :

כו וַיְהִי דְבַר-ה' אֶל-יִרְמְיָהוּ לֵאמֹר :
 כז הִנֵּה אֲנִי ה' אֱלֹהֵי כָל-בָּשָׂר הַמִּמְנִי יִפְלֹא כָל-דָּבָר :
 כח לֹכֵן כֹּה אָמַר ה'
 הֲנִי נִתַּן-אֶת-הָעִיר הַזֹּאת בְּיַד הַכַּשְׂדִּים וּבְיַד נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ-בָּבֶל וּלְכַדָּה :
 כט וּבָאוּ הַכַּשְׂדִּים הַנִּלְחָמִים עַל-הָעִיר הַזֹּאת וְהִצִּיתוּ אֶת-הָעִיר הַזֹּאת בָּאֵשׁ וּשְׂרָפוּהָ וְאֶת
 הַבָּתִּים אֲשֶׁר-קָטְרוּ עַל-גִּגֹּתֶיהֶם לִבְעַל וְהִסְכּוּ נָסִים לֵאלֹהִים אֲחֵרִים לְמַעַן הַכְעִסֵּנִי :
 ל כִּי-הָיוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל וּבְנֵי יְהוּדָה אֶף עֲשִׂים הָרַע בְּעֵינֵי מִנְעֲרֹתֶיהֶם
 כִּי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶף מַכְעִסִּים אֶתִּי בַּמַּעֲשֶׂה יְדֵיהֶם נָאֻם-ה' :

טו כִּי כֹה אָמַר ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עוֹד יִקְנוּ בָתִּים וּשְׂדוֹת וְכַרְמִים בְּאֶרֶץ הַזֹּאת :
 טז וְאֶתְפַּלֵּל אֶל-ה' אַחֲרֵי תִתִּי אֶת-סֵפֶר הַמִּקְנָה אֶל-בְּרוּךְ בֶּן-נֶרְיָה לֵאמֹר :
 יז אָהָה אֲדֹנָי ה' הִנֵּה אֶתָּה עָשִׂיתָ אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ
 בְּלִחְךָ הַגָּדוֹל וּבְזַרְעֶךָ הַנְּטוּיָה לֹא-יִפְלֹא מִמֶּךָ כָּל-דָּבָר :
 יח עֲשֵׂה חֶסֶד לְאֲלֹפִים וּמִשְׁלָם עֹון אָבוֹת אֶל-חֵיק בְּנֵיהֶם אַחֲרֵיהֶם
 הָאֵל הַגָּדוֹל הַגִּבּוֹר ה' צְבָאוֹת שְׁמוֹ :
 יט גְּדַל הַעֲצָה וְרַב הָעֲלִילָה אֲשֶׁר-עֵינֶיךָ פָקְחוֹת עַל-כָּל-דֶּרֶךְ בְּנֵי אָדָם
 לַתֵּת לְאִישׁ כְּדַרְכּוֹ וּכְפָרִי מַעֲלָלָיו :
 כ אֲשֶׁר שָׁמַתְּ אֶתֹת וּמִפְתִּים בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד-הַיּוֹם הַזֶּה
 וּבְיִשְׂרָאֵל וּבָאָדָם וַתַּעֲשֶׂה-לָּךְ שֵׁם כִּיּוֹם הַזֶּה :

באומרו (טו - טז) כי כה אמר ה' כו' עוד יקנו בתים כו' בארץ הזאת, ואם כן אחר שהוא על
 מה שעתיד להיות מה זו תמיהא, כי אדרבא לבל יתיאשו מלשוב אל הארץ הזאת, ע"י שהעיר
 נתנה ביד הכשדים, על כן הוצרך רמז זה שיקנה שדה, לרמז ש**עוד יקנו בתים ושדות** כי
 תשוב תבנה, אך הנה הוא יתברך אמר אל ירמיהו אותו הלשון אשר אמר הוא אל ברוך, **עוד**
יקנו בתים ושדות וכרמים בארץ הזאת, והנה הלשון סובל או שעוד יקנו כו' קודם החורבן,
 שירחם על הארץ לראות אם יתנו לב לשוב ולא תחרב העיר, או היא בשורה על העתיד, כי גם
 שנחרבת עתה לא יהיה חורבן עולם, כי עוד תשוב תבנה ותכונן, והנה ירמיהו העתיק לשונו
 יתברך אל ברוך, ואמר כה אמר ה' **עוד יקנו בתים כו'**, ולא הבין בלשון כי אם הפירוש
 הראשון, דהכי דייק לישנא דמלת עוד, וגם מאומרו יתברך **קנה לך** שמורה שיהיה לך, ואם
 תחרב העיר לא לו יהיה המקח כי אם לנכרים, ולרמז בעלמא על העתיד לשתוק ממלת **לך**,
 ועל כן ראה הסוללות כן תמה ואמר, הנה **העיר נתנה ביד הכשדים**, ואיך **אתה אמרת קנה**

לך שמשמעו שקנה אקנה לי לאכול פירותיה, אז אמר לו הוא יתברך, כי לישאר עתה הארץ כשהייתה אי אפשר על אשר הכעיסוהו בה, אך הרמז אינו רק על העתיד, וזהו שמסיים ואומר **(מד) שדות בכסף יקנו כו' כי אשיב את שבותם כו'**, לומר, מה שאמרתי שדות בכסף יקנו לא עתה, כי אם לעתיד כאשר **אשיב את שבותם**.

(טז) ואתפלל אל ה' כו'. טרם נבוא אל ביאור דברי התפילה נשים לב, כי הלא תשובת מבוקשו אמר הוא אל ברוך בן נריה, והוא, כי הנה דברי שאגתו בתפילתו הלא היא, כי אחר **שהסוללות באו העיר והיא נתנה ביד הכשדים**, ואיך יצונו יתברך לקנות שדה והעד עדים, והלא תשובת הדבר כבר אמר הוא אל ברוך.

ולבוא אל כוונת התפילה נעיר, כי הלא תכלית המכוון הוא ישיב הוא יתברך על תמיהתו, איך אמר אליו **קנה לך השדה** לבלתי הועיל, כי **הנה הסוללות באו העיר והעיר נתנה ביד הכשדים**, ואם כן אפוא, מה ענין הקדמתו זאת **(יז) אתה עשית את השמים ואת הארץ כו'**, ושהוא יתברך **(יח) עושה חסד כו'**, ושהאל הגדול הגבור ה' **צבאות שמו**, ושהוא **(יט) גדול העצה כו'** וששם **(כ) אותות במצרים כו'**.

ועוד מה צורך אומרו שברא שמים וארץ בכח גדול כו'.

ועוד, כי בשלמא ביציאת מצרים שהיו מנגדים שרו של מצרים ועונות ישראל, יצדק לומר שהוצרך כח גדול וזרוע נטויה, אך בבריאת עולם מה צורך לכל זה, ומה גם כי בלא עמל ובלא יגיעה ברא הקדוש ברוך הוא את השמים ואת הארץ, שנאמר **בדבר ה' שמים נעשו** כמה שאמרו ז"ל בדבר ה' וכבר שמים נעשו.

ועוד, איך ימשך מזה או איך יקושר אליו אומרו **(יז) לא יפלא ממך כל דבר**,

וגם נראה שאינו ענין אל המכוון ולמה מזכירו, וכן הוא יתברך בתחילת תשובתו בו מתחיל ואומר **(כז) הממני יפלא כל דבר**.

ועוד אומרו (יח) עושה חסד כו' ומשלם כו' הם שתי מידות מהי"ג, ולמה מזכיר אלו מכל השאר.

ועוד אומרו האל הגדול כו' למה השמיט הנורא, וידוע תשובת רז"ל על זה גוים מרקדים בו. **ועוד אומרו ה' צבאות שמו** מי לא ידע שה' צבאות שמו.

ועוד אומרו (יט) גדול העצה שאם הכוונה היא שעצתו תקום לא היה לו לומר בלשון זה, שזה יורה היות רבים בעצה והוא גדול שבאותה עצה, ואם הוא שהוא יודע להתייעץ גם זה אינו בלשון וגם אינו חידוש,

וגם אומרו לשון יחיד ולא אמר עצות כד"א **עצות מרחוק כו'**, וכן כל האמור **בגדול העצה** יש להעיר באומרו **ורב העלילה**.

ועוד איך מתקשר לזה אומרו **אשר עניך פקוחות כו'**, כי אין על זה יחס עצה ועלילה.

וגם מה ענין (כ) אשר שם אותות במצרים אצל ענין זה,

וכן אומרו ובישראל ובאדם משולל הבנה,

ועוד שאחר כל התחנה הזאת מלמד קטיגורייא, באומרו (כא - כג) ולא שמעו בקולך כו'.

ועוד אם (כד) הסוללות באו ללכדה איך כבר העיר נתנה ביד הכשדים.

ועוד באומרו (ל) אך עושים, אך מכעיסים כו' מה באו שני האך למעט.

אמנם הנה על תמיהתו זאת אשר ראה צוויי יתברך לקנות השדה, כאלו שב אפו יתברך מירושלים ועמו, והנה העיר נתנה ביד הכשדים כי הסוללות באו העיר, ראה לשלול כל הדברים אשר היה מוצא לבב אנוש להרהר על התמיהא הזאת, והן:

א', לפקפק חלילה בהשגחתו יתברך בדברים הגשמיים, שסיכל חלילה מה שהסוללות באו העיר ללכדה.

ב', לומר כי אחר שכל מה שהתנבא ירמיה מראש הספר ועד כאן צודק, עם מה שרואה שהסוללות באו העיר כו', מזה יעשה עיקר ולא מאשר נאמר לו לקנות השדה כו', וגם בראות כי אין ישראל זכאים להאריך להם, ויפרש שאין הכוונה שעתה יאריך הוא יתברך אפו, וישוב לרחם לבלתי החריב הארץ, רק רמז אל העתיד כאשר השיב לו הוא יתברך אחרי כן כמדובר למעלה.

ג', אולי מה שנאמר לו לקנות השדה, ושעוד יקנו בתים הייתה לו ע"י מידת רחמים, ומה שראה אחר כך כי הסוללות באו העיר ללכדה היה, כי אח"כ קיטרגה מידת הדין כאשר היה בענין והתיות תיו כו', ונעשה מעשה בקטרוג ונתבטל הקודם.

ד', לומר כי הן אמת שבתחילה העמדת ב"ד של מעלה עם כל המיימינים והמשמאילים כדרכך, כמה שאמרו ז"ל כי לעשות דין של פורענות איננו עושה אלא ע"י המלכה בב"ד של מעלה, שנאמר וה' לקח הוא ובית דינו ויצא מהב"ד להאריך, ועל כן צוית לי לקנות השדה, אך אחרי כן הכריעו ישראל ע"י בחירתם, שעשו איזה דבר רע ונתבטלה העצה, או שהכשדים הביאו הסוללות ללכוד העיר, ולמה שהם בחיריים לא נמנעה בחירתם, שאם היית מונע בחירתם אם כן לקתה מידת שכר ועונש חלילה.

הנה ארבעה אלה הם הדברים האפשריים להשיב על הדבר, אך לא יצדקו טענות אלו פה, כי האחת שהיא לפקפק חלילה בידיעה על הדברים הגשמיים, לא כן הוא חלילה, כי הלא אתה עשית את השמים ואת הארץ בכוחך הגדול כו', והוא, כי הנה אמרו רז"ל על חלוק המקראות, כתוב אחד אומר ברא אלוהים שהוא מידת הדין בלבד, וכתוב אחר אומר ביום עשות ה' אלוהים, אלא מתחילה עלה במחשבה לברוא העולם במידת הדין, ראה שלא היה מתקיים שיתף בו מידת רחמים, אלו דבריהם ז"ל, ואלו ממנו יתברך היה נעלם כל מעשה בני האדם מראש ועד סוף, מה יסכון מה שישתף מידת רחמים, ואולי יעשו בא' מהדורות מה שיתבטל

העולם על פי מעשיהם, גם אם ישפטו על פי שתי המדות, אך אין ספק כי הוא ידע ממנו לא יפלא כל דבר, ומאז היה גלוי לפניו יתברך כי ע"י שתוף שתי המידות לא יבוא ביטול העולם, ע"י מה שיעשו בני האדם שבכל דור ודור, וא"כ אפוא מכל שכן הוא שלא יבצר ממנו יתברך מה שהסוללות באו העיר, שהוא הווה במעשה לעין כל.

וזה מאמר הכתוב (יז) **אתה עשית את השמים ואת הארץ בכחך הגדול**, הוא מידת חסד כנודע כי נקרא תואר גדול, **ובזרועך הנטויה** היא מידת הדין כי שיתפת שתי המידות לעשות השמים והארץ, וזה ראיה כי **ממך לא יפלא כל דבר**, כי ודאי מאז ידעת כי בכל מעשה אשר יעשו בני האדם בכל המשך הדורות, אין בהם כדי ליבטל העולם ע"י שתוף שתי המידות, ואם כן קל וחומר הוא שלא נעלם ממך מה שלוכדים כשדים את העיר, וזהו **בכח גדול כו' לא יפלא כו'.**

וגם **הטענה השנית** לא תצדק, כי גם שהמה הרשיעו ועל פי מעשיהם היו כל הנבואות הרעות, עם כל זה לא יפלא תשוב תרחם עתה ותתבטל הגזרה כעת, כי הלא מידה טובה מרובה ממידת פורענות וגוברת על הרעה, כי הלא אתה ה' **(יח) עושה חסד לאלפים** הוא עד אלפי דורות, אך מידת פורענות לא תמשך רק **ומשלם עון אבות אל חיק בניהם**, וגם אחריהם שהוא עד דור רביעי, וא"כ אפוא גם פה יתכן שהכריע חסד האבות,

וגם **השלישית** והיא כי **קניית השדה** ואשר אמרת **(טו) עוד יקנו בתים כו'** היה על פי מידת רחמים, אלא שאח"כ קיטרגה מידת הדין זה לא יתכן, כי הלא האל הגדול הגבור שהם רחמים, ודין שיתוף שניהם ה' צבאות שמו באחדות א'.

ולפי זה מה שנאמר אלי **עוד יקנו בתים** לא מידת רחמים לבד אמרה הדבר, כי אם שיתוף שתי המידות, והוא כי כן נאמר **כה אמר ה' אלוהי ישראל, עוד יקנו בתים ושדות וכרמים בארץ הזאת**, ואחר **שהאל הגדול הגבור** שהם דין ורחמים כאחד נקראים ה' **צבאות**, ואם כן, כאשר על ידי תואר זה נאמר אלי **עוד יקנו בתים כו'**, גם מידת הדין ואיך נאמר שחזרה וקיטרגה מה שכבר הסכימה, וזהו **האל הגדול הגבור ה' צבאות שמו**, ובזה לא יתפש ירמיה על מה שלא אמר הנורא.

וגם **הטענה הרביעית** איננה, כי הלא אתה **(יט) גדול העצה כו'.**

ולבוא אל הענין, נזכיר מאמרינו על פסוק **אל תירא מפחד פתאום ומשואת רשעים כו'**, כי ה' יהיה **בכסלך כו'**, והוא כי אחרי שישמור את הצדיק משואת רשעים, ראה והנה נתמה

ונאמר איך ינצל הצדיק משואת רשעים, והלא אם תבטל הבחירה לקתה מידת שכר ועונש, לזה השיבה רוח הקדש ואמרה, הנה הניח הוא יתברך את הרשעים יכרו שוחה ללכודך ויפרשו רשת ליד מעגל, ואח"כ אנהיג אותך ואשמורך שלא ילכד רגלך בלכד ההוא, נמצאת בחירתו נעשית ואשמו בראשו ואתה נצול.

ונחזור אל הענין, אמר אם היה הדבר במלך בשר ודם, היה מקום לומר העמיד אנשי עצתו, ועלתה הסכמתם לזכות את פלוני, ואח"כ נמצא בו עון, ואח"כ נמצא בו דבר אשר לא נודע לאנשי העצה, וע"י הדבר ההוא הופרה העצה היעוצה ונהפך הדבר, אך אתה ה', אם אתה מעמיד ב"ד ויועצים לפניך אין הדבר שאתה צריך לעצתם, או נמשך אחריהם הפך מה שהייתה עצתך, כי הלא אתה גדול העצה, ואי אפשר לצאת הסכמת הב"ד זולת מה שהיא עצתך, כי אינך עושה המעמד ההוא אם לא למען ידעו כי עצתך אמת כי יראו ויסכימו, וכל הנעשה אח"כ אי אפשר להיות הפך העצה, כי הלא אתה הוא **רב העליליה** ואין פעולה נעשית הפך עצתך, כי הלא **עיניך פקוחות על כל כו' לתת לאיש כדרכיו כו'**, ואלו היה שהיית נועץ להרע או להיטיב לאיש על פי מעשיו, ואח"כ היית מניח את הרשעים ימיתו את אשר גזרת לו חיים, מבלי הביא את עצמו בסכנה, או מחיים את אשר גזרת להמית, הלא ימצא שלא תתן לאיש כדרכיו ולקתה מידת הדין, אך אתה **עיניך פקוחות** לעשות שלא יבצר להתקיים עצתך **לתת לאיש כדרכיו כו'**, ואם כן אפוא, אי אפשר לומר כי אחר עצת ההטבה נתחדש דבר שההפך הדבר לרעה.

ויתכן כי באומרו **וכפרי מעלליו** שיוורה כי מעשה הרע יש לו פירות, וק"ל כי הזכויות יש להם פירות ולא העונות, אך יהיה מה שכתבנו בפסוק **כי ה' יהיה בכסלך כו'**, שהוא יתברך מניח את הרשע יעשה רשעו ומלכודתו על נתיב הצדיק, ואח"כ מציל את הצדיק ושומרו בל יפול וילכד ברשת ההיא, ולאיש כזה שעשה הלכד להפיל את הצדיק, מעלה עליו הקדוש ברוך הוא כאלו כבר לכד אותו והפילו, כי הלא עשה כל השתדלותו ולא נמנע הדבר מצדו ומה גם אם גוי הוא, וזהו **לתת לאיש כדרכיו** שהוא **לצדיק, וכפרי מעלליו** לבוא להצר לו, שמחשב עליו פרי הנמשך ממעלליו, והוא ענין הנדון שרשת הכינו הכשדים להפיל את ירושלים ובית המקדש וישראל, ויחשב להם כאלו עשו, והראיה כי הלא כן עשית במצרים, כי לא הנחת את פרעה ועמו לעשות כל אשר יזמו לעשות, רק הנחת להכין כל מצודותם ולא הנחתם לפעול בחירתם, למה שהיו בחיריים לבלתי בטל בחירתם על השכר ועונש, והצלת את ישראל ממצודתם, וזהו אומרו **(כ) אשר שמת אותות ומופתים בארץ מצרים**, נזכרים **עד היום הזה** וישראל שהצלת מידם, ולא בלבד מה שעשית ע"י עצמך כערוב ודבר ומכת בכורות, כי אם גם ובאדמה שהוא מה שעשית ע"י משה ואהרן, וכל שכן מה שהוא על ידך, ואיך מנעת את המצריים מבחירתם,

אך אין זה כי אם שאחרי עשותם כל מצודותם להרע את ישראל, העלית עליהם כאלו כבר עשו, ואת ישראל הוצאת מידם, כן גם עתה עשה כמדובר.

או יהיה **שעור אומרו גדול העצה כו'**, שמחלק החלוקה הרביעית לשתיים, והוא, כי היה אפשר להשיב ולומר כי קרה לו יתברך עתה כאשר קרה לו בבריאת העולם, כי אמר נעשה אדם שנמלך במלאכים או בנפשותם של צדיקים, שנאמר המה היוצרים ויושבי נטעים כו', ואח"כ התורה אומרת וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו, ולולא שנח מצא חן היה מחזיר העולם לתהו ובהו, כן הדבר הזה, כי מתחילה יעץ הוא יתברך **שיקנה השדה** ו**שעוד יקנו בתים כו'**, ואח"כ הוסיפו איזה עון אשר חטא ונתמלאה בו הסאה, ונגזר לינתן העיר ביד הכשדים,

או **חלוקה חמישית** והיא, לבלתי בטל הבחירה של הכשדים על כן על הרביעית אמר **גדול העצה כו'**, לומר, אין ראיה מעצת נעשה אדם אל ענין זה, כי הלא אז אם אמרת נעשה אדם, אתה הוא **גדול העצה** וממך הייתה, כי לא נמשכת אחרי עצת מלאכים או נפשות, כי לא הייתה העצה עימהם רק להסיר תלונה אחרי כן אם לא יצא הדבר כתקנו, ואחר היותך **גדול העצה** שממך הכל, אין לומר שסיכלת חלילה הפעולה שנעשה אחרי כן, כי הלא אתה **רב העליליה**, כי בעשותך העולם לא תהו בראתו, כי מאז ידעת את כל אשר יעשה, ויהיו מאז **עיניך פקוחות לתת לאיש כדרכיו כו'**, הוא נח לקיים בו העולם, באופן שאין דבר מתחדש לך שבשבילו תהרוס עצתך, כן גם עתה, אשר יעצת לקנות שדות ובתים לא היה שסיכלת מה שהיו עתידים לעשות, כי אם ודאי ידעתו אם היה כך, ועם כל זה יעצת או שידעת שלא יוסיפו על ההוה וכן היה, אך לומר שיעצת ואח"כ נתהוה מה שעקר כל העצה לגמרי לא יתכן.

ועל החמישי אמר אשר שמת אותות כו' להרע למצרים, וגם עשית אותות **בישראל** להצילם, וזהו **ובישראל** הרי שלא להיותם המצריים בחיריים הנחתם לפעול, כי אם שהנחת להכין כל מלכודתם, והצלת את עמך מידם באופן שנתקן הכל הבחיריים עשו, וה' הציל את ישראל אח"כ כמדובר בקודם, ולא בלבד דרך כללות כי אם גם ובאדם, כי בפרעה בעצמו עשית שינוי בחירה להכביד לבו, אחר שהיה מתרצה שהוא על שנתקשה מעצמו קצת פעמים, ועל דרך זה גם בכשדים אחר שהרשיעו כמה פעמים בגלות יהויקים ובגלות יכניה, ועתה פילשו ובאו בנחלת ה', שלא לעשות רצון אלוהי ישראל אשר חטאו לו, יאות שלא תמשך בחירתם להרע לישראל עמך ולירושלים.

ולא עוד, כי אם כאשר אז **ותעשה לך שם** בעולם ברור **כיום הזה**, כלומר כן היית עושה גם עתה.

כא ותצא את-עמך את-ישראל מארץ מצרים באתות ובמופתים

וביד חזקה ובאזרוע נטויה ובמורא גדול :

כב ותתן להם את-הארץ הזאת אשר-נשבעת לאבותם לתת להם ארץ זבת חלב ודבש :

כג ויבאו וירשו אתה ולא-שמעו בקולך (ובתורתך) [ובתורתך] לא-הלכו את-כל-אשר

צויתם להם לעשות לא עשו ותקרא אתם את כל-הרעה הזאת :

כד הנה הסללות באו העיר ללכדה

והעיר נתנה ביד הכשדים הנלחמים עליה מפני החרב והרעב והדבר

ואשר דברת היה והנך ראה :

והנה אחרי אשר ערך כל הקדמות המבטלות התשובות האפשריות להשיב על תמיהתו, גלה אופן תמיהתו באומרו (כא) **ותוצא כו'**, לומר הלא רצוני הוא לומר שתמהתי על השינוי מקנות בתים ושדות, שירה כי שב אפי וארחמם, ואחרי כן העיר נתנה ביד הכשדים, וצריך אני לגלות על איזה משני הדברים היא תמיהתי, והוא, כי אמר מה שיראה ראוי הוא מה שהעיר נלכדת, כי הלא הדין עמך ללכדה על עונות יושביה, כי הלא גמלו רעה תחת טובה, כי הלא **ותוצא את עמך כו' באותות כו'**, (כב) **ותתן להם את הארץ כו' זבת חלב ודבש, (כג) ויבאו וירשו אותה** כלומר בבלי צורך להלחם כי אם ויבאו וירשו, כי נתתה בידם ואשר גמלו לך הוא, כי **ולא שמעו בקולך ובתורתך לא הלכו כו'**, ועל כן **ותקרא אותם את כל הרעה הזאת**, כלומר שראויה הרעה אליהם, וכן יראה בפירוש שאין הלכידה את העיר מתייחסת אל הכשדים כי אם לך ה', כי הלא (כד) **הנה כלומר כעת הסוללות באו העיר ללכדה**, כלומר, כי עדיין לא פעלו בהם רק שהוכנו ללכוד בהן את העיר ולא נלכדה על ידן, כי אם שמעצמה **העיר נתנה ביד הכשדים**, כלומר נתנה מאליה מאתך עם היותם נלחמים עליה, כי עיר כבושה הם כובשים ונלחמים בה, ואיך ניתנה מאליה ע"י מה שהכיתם בשלש מכות, וזהו **מפני החרב והדבר**.

כה ואתה אמרת אלי אדני ה' קנה-לך השדה בכסף והעד עדים והעיר נתנה ביד הכשדים :

כו ויהי דבר-ה' אל-ירמיהו לאמר :

כז הנה אני ה' אלהי כל-בשר הממני יפלא כל-דבר :

כח לכן כה אמר ה'

הנני נתן-את-העיר הזאת ביד הכשדים וביד נבוכדראצר מלך-בבל ולכדה :

ועוד ראה, כי זה הוא הראוי ובזה אתה חפץ, כי הלא כמו זר נחשב שתראה גוים מחריבי עירך ואתה רואה ושותק, אך אין ספק כי בזה אתה חפץ, שאתה מראה להם איך נמצאו דברך, כי כאשר דברת כן נעשה ויאמנו דברך, ועל כן אתה רואה ושותק, וזהו **ואשר דברת**

היה והנך רואה, כי להיות שאשר דברת ממש היה על כן והנך רואה, כלומר רואה ושותק באופן שאיני תמיה על הרעה, כי אם מה שאני תמיה הוא על כי (כה) ואתה אמרת אלי אדני ה' קנה לך השדה כו', שיורה כי היה רצונך לבטל החורבן, שאם הוא רמז על העתיד שאחר השבעים שנה עוד יקנו שדות כו' שיהיה לאחר מותי, לא היה לך לומר קנה לך, שיורה כי לי לאמר בסוף פסוק הקודם, שהוא כי הנביא אמר אליו יתברך אתה ה' עשית את השמים ואת הארץ כו', לא יפלא ממך כל דבר, הנה כי מאשר הוא יתברך משגיח בעולם כי הוא בראו, הוצאת שלא יפלא ממני מה שהסוללות באו כו', ולא היה לך להביא ראיה מהכללות אל הפרטים.

אך מה שראוי לך לומר הוא, כי אני אחר שאני אלוהי כל בשר שהוא בפרטות בכל איש ואיש, ודאי שממני לא יפלא כל דבר, וזהו (כו) ויהי דבר ה' אל ירמיה לאמר, כלומר מה שראוי לאמר הוא (כז) הנה אני ה' אלוהי כל בשר, ומזה תצא הנפקותא לומר שממני לא יפלא כל דבר, ולהשיב על הדבר היחל ואמר לכן שהוא שבועה כה אמר ה' האמת הוא, כי לא הכשדים עושים כי אם (כח) הנני אני נותן את העיר הזאת ביד הכשדים כו', על (ל) כי היו ישראל עושים כו', ומסיים הענין ואומר (מד) שדות בכסף יקנו כו', כי אשיב את שבות כו'.

כט ובאו הכשדים הנלחמים על-העיר הזאת והציתו את-העיר הזאת באש ושרפוה ואת הבתים אשר-קטרו על-גגותיהם לבעל והסכו נסכים לאלהים אחרים למען הכעסני :
ל כי-היו בני-ישראל ובני יהודה אך עשים הרע בעיני מנערתיהם
כי בני-ישראל אך מקעסים אתי במעשה ידיהם נאם-ה' :
לא כי על-אפי ועל-חמתי הייתה לי העיר הזאת
למן-היום אשר בנו אותה ועד היום הזה להסירה מעל פני :
לב על-כל-רעת בני-ישראל ובני יהודה אשר עשו להכעיסני
המה מלכיהם שריהם להניהם ונביאיהם ואיש יהודה וישיבי ירושלם :

(כט - ל) כי היו בני ישראל ובני יהודה כו'. אמר הנה מעט מעט הוסרו מאחרי, והוא כי מתחילה בני ישראל ובני יהודה אך עושים, כלומר מעוטם ולא כולם או רובם, וזהו מיעוט האך ולא בפרהסיא לעיני בני העם, כי אם בעיני הרואה במסתרים, וזה היה בתחילה מנעורותיהם ועוד מעט כי בני ישראל שתחת מלך ישראל, אך מכעיסים שהוא מעוטם היו מכעיסים אותי במעשה ידיהם שהוא בגלוי, ואח"כ נמשכו גם בני ירושלים שהם יהודה (לא) כי על אפי ועל חמתי הייתה לי העיר הזאת כו'. (לב) על כל רעת בני ישראל ובני יהודה אשר עשו להכעיסני, לומר, כי גם שמתחילה לא היחלו לעשות להכעיס בני יהודה, אחרי כן נמשכו גם כן להכעיס כבני ישראל. וענין אומרו על אפי ועל חמתי, אחשוב שהוא כי אף

וחימה שהם שני מלאכי משחית, העומדים לפקוד על עוברי רצונו יתברך, היו מתחרים לפקוד על העיר, אלא שהוא יתברך לא היה מניחם, וזהו **על אפי ועל חמתי** כמשא עליהם **הייתה לי העיר הזאת**, שהיו רוצים להחריבה ואני עכבתי בידם.

לג ויפנו אלי ערף ולא פנים ולמד אתם השכם ולמד ואינם שמעים לקחת מוסר :
לד וישימו שקוציהם בבית אשר-נקרא-שמי עליו לטמאו :
לה ויבנו-את-במות הבעל אשר בגיא בן-הנחם
להעביר את-בניהם ואת-בנותיהם למלך אשר לא-צויתים ולא עלתה על-לבי
לעשות התועבה הזאת למען (החטי) [החטיא] את-יהודה :
לו ועתה לכן כה-אמר ה' אלהי ישראל אל-העיר הזאת אשר אתם אמרים
נתנה ביד מלך-בבל בחרב וברעב ובדבר :
לז הנני מקבצם מכל-הארצות אשר הדחתים שם באפי ובחמתי ובקצף גדול
והשבתים אל-המקום הזה והשבתים לבטח :

(לג) ויפנו אלי ערף ולא פנים כו'

הלא יקשה כי מי לא ידע שאם פנו עורף שאינו פנים,

וגם יש מלות יתירות בכתוב.

אך הנה לשון **ויפנו** הוא מגזירת פנים, כד"א ופנית אל תפילת עבדך, וכן אמרו רז"ל ויפן ויצא מעם פרעה, ששם פניו נגד פרעה והיה פוסע לאחוריו.

ונבוא אל הענין, והוא כי אחר שהיו **מכעיסים** את ה' **במעשה ידיהם**, לא יבצר שהיו לפעמים פונים אל ה' כי לא נעתקו מאלוהי אבות לגמרי אך לא היה כראוי, וזה יאמר **ויפנו כו'**, לומר אפילו הפעמים שהיו פונים פניהם אלי, הפניה ההיא עורף תקרא ולא פנים, עם שהפעולה הייתה נראית שהיו פניהם אלי, והוא, כי הנה **ולמד אותם השכם ולמד כו'**, והוא בפנותם אלי שמים פניהם אל נביאי האמת לשמוע מפיהם, **עורף ולא פנים** יקרא כי הלא הייתי מלמד **השכם ולמד**, וגם שהיו שומעים הייתה מצות אנשים ולא לקחת מוסר, וזהו **ואינם שומעים לקחת מוסר אשר לא צויתים כו'**, מפורש למעלה בפסוק מעין זה.

(לד - לו) ועתה לכן כה אמר ה' כו'. **לכן שבועה**, כי מה שאמרתם **ניתנה ביד הכשדים** כלומר, שבלשון זה הוראתם, כי מתנה מוחלטת נתתיה לכשדים דלא למהדר מינה, וגם (ש)אמרתם שכלו ישראל בשלשה שפטים אלו **בחרב וברעב ובדבר**, לא כן הוא, **(לז) כי הנני מקבצם כו' והשבותים כו'**.

לח והיו לי לעם ואני אהיה להם לאלהים :
 לט ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי כל-הימים לטוב להם ולבניהם אחריהם :
 מ וكرתי להם ברית עולם אשר לא-אשוב מאחריהם להיטיבי אותם
 ואת-יראתי אתן בלבבם לבלתי סור מעלי :
 מא וששתי עליהם להטיב אותם ונטעתיים בארץ הזאת באמת בכל-לבי ובכל-נפשי :
 מב כי-כה אמר ה' כאשר הבאתי אל-העם הזה את כל-הרעה הגדולה הזאת
 כן אנכי מביא עליהם את-כל-הטובה אשר אנכי דבר עליהם :
 מג ונקנה השדה בארץ הזאת
 אשר אתם אמרים שממה היא מאין אדם ובהמה נתנה ביד הכשדים :
 מד שדות בכסף יקנו וכתוב בספר וחתום והעד עדים בארץ בנימן ובסביבי ירושלם ובְעֵרֵי
 יהודה ובְעֵרֵי הַהָרָה ובְעֵרֵי הַשְּׁפֵלָה ובְעֵרֵי הַנֶּגֶב כי-אָשִׁיב את-שְׁבוּתָם נָא-ה':

ראוי לשים לב מה (לט) לב אחד ודרך אחד, והלא כמה דרכים יש לעבוד את ה' במ ולמה
 יאמר דרך אחד.

ועוד אומרו ליראה אותי וטוב טוב היה לאהבה אותו.

ועוד אומרו לטוב להם כו', שנראה כעובד על מנת לקבל פרס.

ועוד אומרו (מ) וكرתי להם כו' אשר לא אשוב כו', כי אחר שהם צדיקים מה צורך לכרות
 להם ברית להיטיב להם.

ועוד אומרו ואת יראתי אתן כו', הרי נאמר למעלה ונתתי להם כו' ליראה אותי כל הימים.

ועוד אומרו לבלתי סור מעלי, מי לא ידע שע"י יראת ה' לא יסורו מעליו.

אך יאמר ענין הבא ליטהר מסייעין אותו, ופירש דרך הסיוע איך הוא בהדרגה, והוא, כי
 תחילה אדם מתחיל לבוא ליטהר במה שבינו למקום, ועדיין לא שב במה שבינו לבריות, ואז
 מלבד שגם הוא יתברך משלים עמו במה שבינו למקום, גם מסייעו במה שבינו לבריות, שמכין
 לבו לקנות אחדות עם הבריות, וזהו אומרו בפסוק הקודם (לח) והיו לי לעם שהוא בינם
 למקום, ואז מלבד שואני אהיה להם לאלוהים במה שביני לבינם, גם כן אכנים לשוב בינם
 לבריות, וזהו (לט) ונתתי להם לב אחד, שיהיה להם אלו עם אלו לב אחד, ועוד אוסיף להם
 גם במה שביני לבינם, והוא, כי עד כה אין להם עמי רק שהם לי לעם, אך לא הושרשו
 ביראה, אך אסייעם עוד להקנות בהם ג"כ יראה אותי.

והנה יש שתי סוגי יראה:

יש לאהבת השכר,

ויש סוג שני גדול הימנו, והוא שלא לאהבת שכר רק **מפאת אהבה**, שהיא שמתנהג תמיד עמו באופן לא תגרע אהבה שביניהם בל יתפרדו, כמי שאוהב את חברו וירא פן תגרע האהבה, והולך תמיד עושה מה שהוא רצון חברו, כחוט השערה בל תפקד אהבתם, כי זו היא מדרגת יראה מעולה מאד כי היא מפאת אהבה, ואמר, כי אין אדם זוכה שיקנה הוא יתברך אותה לו בסייעו אותו כי אם הסוג הראשון, וזהו **ודרך אחד ליראה אותי** שהוא **דרך אחד של יראה**, והיא לטוב להם ולבניהם, שדרך היראה שנותן בו היא שירא את ה' לטוב לו כו', כדי שייטיב לו ולבניו שהוא **לאהבת השכר** הוא הסוג הראשון, ואני בדרך שהוא רוצה בו אוליך אותו, כי בשמאלה שהוא למשמאילים בה עושר וכבוד, וזהו **(מ) וכתתי להם כו' להיטיבי אותם**, כאשר הם יראים לטוב להם אטיב עימהם, ובראותי כי אחרי שלחיות עושים לאהבת היות טוב להם, ואני אעשה זאת להם **להיטיבי אותם**, הלא יתעתדו ליאבד ע"י רב טוב כי וישמן ישורון ויבעט, על כן אז אעשה להם סיוע אחר גדול מאד, והוא שאתן בלבבם בשני יצריהם **היראה הפנימית**, אשר איננה לאהבת שכר רק לבלתי תגרע האהבה וההתחברות ע"י הרב טוב, וזהו **ואת יראתי אתן בלבבם** אשר סוג היראה היא **לבלתי סור מעלי**, שתהיה יראתם אותי שיהיו יראים מסור מעלי ע"י רב טוב, שע"י כן לא יבעטו ברוב טובה והיא **היראה הפנימית**, כאוהב שמתנהג תמיד ברצון אוהבו, כי ירא פן תפקד גדר אהבתם, ואז שתהיה להם הגדר הלז עוד אוסיף, כי הלא מתחילה לא כרתי ברית רק לבלתי שוב מלהיטיב להם, אך עדיין לא הייתי שש בהיטיבי אותם, פן יקלקלו ברוב טובה ויבעטו, אך אחר שהייתה בהם היראה הזאת השנית, גם אשיש בהיטיבי להם כי אין פחד בעיטה, וזהו **(מא - מד) וששתי עליהם להטיב אותם**, ואז **ונטעתים בארץ הזאת** שלא יטלטלו עוד ממנה כאשר בשני החורבנות, **באמת בכל לבי ובכל נפשי** שהם שתי בחינות עליונות, אשר בבתי מקדש שעברו, לא היה רק בחינת נפש שורה על הארץ הזאת, ואז תשרה גם הנקראת לב וזהו **בכל לבי ובכל נפשי**.

פרק לג

א ויהי דבר-ה' אל-ירמיהו שנית והוא עודנו עצור בחצר המטרה לאמר :

ב כה-אמר ה' עשה ה' יוצר אותה להכינה ה' שמו :

ג קרא אלי ואענך ואגידה לך גדלות ובצרות לא ידעתם :

(א) ויהי דבר ה' אל ירמיהו שנית כו'. יאמר, כי להיותו עצור כלוא בחצר המטרה לנחמו מעצבונו, שימחו בייעודים טובים העתידים לבוא, וזהו **עודנו עצור בחצר המטרה לאמר. (ב)**

כה אמר ה' כו', כלומר, למה שהיה עדיין עצור שם היה מאת ה' **לאמר לו כה אמר ה' כו',** שהם טובות העתידות לנחמו מעצבונו. וענין הכתוב **כה אמר ה' עשה כו',** והוא כי בין עשיה ליצירה הפרש כאשר בין חומר לצורה, ואמר הוא יתברך ראה נא מה רב הספירות ובהרות הרוחני, שאני עושה לעתיד את ירושלים, כי הלא **כה אמר ה' עושה כו',** אשר עשה אותה גשמית כמשמע עשיה הנה ה' בעצמו יוצר אותה בריה חדשה שהיא גדר צורה, ולא שתשאר כך גדר צורה בערך העשיה, כי אם שהיצירה לא תהיה רק להכינה אל הצורה הבאה, אחר הצורה הזאת אשר ה' יוצר אותה, וזהו **ה' עושה ה' יוצר אותה להכינה,**

ולא עוד, אלא שלא יהיו חדושי עלויה האלה ע"י כח מכחות השם הנז', ושיקרא נעשה מאת אלהות ע"י כח נאצל ממנו, כי אם **ה' שמו** כי הוא יתברך בעצמו יעשה את ההדרגות האמורות.

ולהפיס דעת ירמיה יותר אמר עוד **(ג) קרא אלי כו',** לומר, ראה כמה אתה סובל הייסורין והכלא הזה למעני, כי לא תצטרך תפילה לגלות לך ייעודי הטובה העצומים רק **קרא אלי,** כלומר קריאה בעלמא **ואגידה לך כו'.**

ד כי- כה אמר ה' אלהי ישראל על-בתי העיר הזאת
ועל-בתי מלכי יהודה הנתצים אל-הסללות ואל-החרב :
ה באים להלחם את-הכשדים ולמלאם את-פגרי האדם אשר-הכיתי באפי ובחמתי
ואשר הסתרתני פני מהעיר הזאת על כל-רעתם :
ו הנני מעלה-לה ארקה ומרפא ורפאתם וגליתי להם עתרת שלום ואמת:

(ד - ו) כי כה אמר כו'. הנני מעלה כו'. הנה החולי הידוע לישראל אשר כל צרותיהם תלויים בו, הלא היא חלאת זוהמת נחש אשר נדבקה בהם אחר מעשה העגל, אחרי אשר הטהרו ממנו במעמד הר סיני כנודע, והנה החולי ההוא הוא המביא להם את המות ואת השעבוד מלכיות כנודע, כי על כן אלמלא העגל היה להם חירות מזה ומזה כמאמרם ז"ל, והנה ידוע כי שתי מידות רעות הן הן המאבדים אותן והן העדר שלום והעדר אמת, כמה שאמרו ז"ל שכשבא הקדוש ברוך הוא לברוא את האדם, נעשו מלאכי השרת כיתין כיתין וחבורות חבורות, חסד אומרים יברא שכולו מלא חסדים, אמת אומר אל יברא שכולו מלא שקרים, צדק אומר יברא שכולו מלא צדקות, שלום אומר אל יברא שכולו מלא קטטות.

ונבוא אל הענין, והוא שאומר הוא יתברך הנה תחילה אכין להם המקום, שתהיה להם הכנתו עזר לטהרת חלאתם ולכשרונם, וזהו אומרו **הנני מעלה לה ארוכה ומרפא,** שהוא ארוכה

מהיות בתי מלכי יהודה נתוצים, וגם מרפא מהטומאה שנתמלאו את פגרי האדם, כאמור בשני כתובים הקודמים, ואחר הכנת המקום אז **ורפאתים** מחלאת טומאת זוהמת נחש הדבקה בהם, שהוא החולי הידוע והממית אותם שהוא סיבת המוות כנודע, שאלמלא הוא, היה להם חירות ממלאך המוות, וזהו אומרו **ורפאתים**, ומפני שהסיבות המביאות להם כל רעתם הם העדר שלום ואמת, שעל שתיהן היו המלאכים מיעצים שלא יבראו, וגם בהם תלה הוא יתברך תקונם לעתיד לבוא, באומרו, **כה אמר ה' צום הרביעי וצום השביעי וכו' יהיה לבית יהודה וכו' והאמת והשלום אהבו**, כמפורש אצלנו במקומו, על כן אמר עתה הלא אמרתי **ורפאתים**, והלא תאמרו, מה תסכון הרפואה אם יעדרו אמת ושלום, הנה על כן אני אומר **וגליתי להם עתרת שלום ואמת**, לומר, אגלה להם מלמעלה מקורות שפע של **שלום ואמת**, למען ישתרשו בהם ולא יעדרו שתי אלו מהם, וזהו **וגליתי וכו'**, הנה על ידי זה ישארו בחיים, כי בהרפא חולי זוהמת נחש מהם לעולם יחיו.

ז והשבתי את-שבבות יהודה ואת שבבות ישראל ובנותים כבראשנה :
ח וטהרתים מכל-עונם אשר חטאו-לי
וסלחתי (לכול) [לכל-עונותיהם] אשר חטאו-לי ואשר פשעו בי :
ט והיתה לי לשם ששון לתהלה ולתפארת לכל גויי הארץ אשר ישמעו את-כל-הטובה אשר אנכי עשה אותם ופחדו ורגזו על כל-הטובה ועל כל-השלום אשר אנכי עשה לה :

והנה ידוע, כי כל אושר העולם הזה כלול בשלשה דברים, **חיי בני ומזוני**, והנה אמר על החיים כמדובר, ואמר כי גם **בני** וזהו **(ז) והשבתי וכו' ובנותים כבראשונה** שהוא בנין בנים, כמה דאת אמר אבנה ממנה, ועל **המזוני** אמר הנה המונע מטר ומזונות הוא עון העבודה זרה, בפרט כמה דאת אמר **השמרו לכם וכו' ועצר את השמים וכו'**, וגם יתר עונות מעכבים השפע כמאמרם ז"ל, מעולם לא ראיתי ארי סבל וצבי קייץ ושועל חנוני, ומתפרנסים שלא בצער, אלא אני הוא שקפחתי מזונותי, הנה שהעונות מעכבים המזון, על כן אסיר המונע הראשון שהוא העבודה זרה.

וזהו **(ח) וטהרתים מכל עונם** שהוא עון אחד במקומות רבים ואני אטהרם, וזהו אומרו מל**ת כל**, ואומרו עונם לשון יחיד, ואחרי כן גם אסלח **לכל עונותיהם וכו' ואשר פשעו בי**, ואחר כך ארבה להם **מזוני** ורב טוב עד **(ט) שוהיתה לי לשם וכו', את כל הטובה אשר אני עושה** אותם, עד שבראות הגוים רוב טובתם יכירו כי ה' אתם, ופחדו מישראל הקרובים אל ה', וזהו **ופחדו ורגזו על כל הטובה**, ומה גם בראות כי לא יחמוד גוי רוב טובתכם כי תפול חיתתכם עליהם, וזה עצמו יהיה גם הוא סיבה אל רוב הפחד גם אל הרחוקים, וזהו **ועל כל השלום כו'.**

י כה אמר ה' עוד ישמע במקום-הזה אשר אתם אמרים חרב הוא מאין אדם ומאין בהמה
 בערי יהודה ובחצות ירושלים הנשמות מאין אדם ומאין יושב ומאין בהמה :
 יא קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה
 קול אמרים הודו-את-ה' צבאות כי-טוב ה' כי-לעולם חסדו מבאים תודה בית ה'
 כי-אשיב את-שבות-הארץ כבראשנה אמר ה' :

הנה אומרו **קול אומרים הודו** יראה בלתי מתיחס אל הקודם, וגם הוא ארוך ומשונה משאר מקומות, שהיה לו לומר הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, ולא **את ה' צבאות כי טוב ה' כי לעולם חסדו**,

וגם אומרו **ומביאים תודה כו'** יראה בלתי מתיחס,

וגם אומרו **כבראשונה** הוא לבלי צורך, ומה גם כי אין קץ לאשר יעדיף הטובה על הראשונה. אמנם לזה נשית לב אל אומרו **כי אשיב את שבות הארץ**, ולא אמר שבות ציון או שבות ירושלים, והוא, כי הנה ידענו מרז"ל מאמרם על רוב זכות המשמח חתן וכלה, אשר הלא כמו זר נחשב יצטרך לשמחו, כי משמחתו יכול לשמח את זולתו, אך אין ספק שהוא ענין רב המנוגא, שאמרו לו בשמחת חתן לישרי לן מר, ואמר ווי לן דמיתנן ווי לן דמיתנן, כי הלא יקשה כי אתא לשמוחי צעורי קא מצער ליה, אך הלא הוא, כי החתן וכלה אם בעלי שכל המה יתעצבו אל לבם, באומרם למה נכנסה כלה לחופה אם לא על המות הזה, כי אלו היו קיימים באיש לא הוצרכו לכך, וזהו ווי לן דמיתנן ועל כן צריך לשמחו מעצבונם.

ונבוא אל הענין, אמר כי **ישמע קול ששון וקול שמחה** שהוא **קול חתן וקול כלה**, כי ישאו קולם בששון ושמחה, והלא איך יתכן, כי מעצמן ישאו קול חתן וקול כלה מהיותם ששים ושמחים, והלא אדרבה מעצמם יהיו עצבים עד ישמחו אותם זולתם, לזה אמר על החפץ אל תתמה, כי הלא מה שישאו קולם ירונו, הלא הוא, כי יהיה אז **הקול אומרים הודו את ה' צבאות**, הוא אלוהי שרפי קדש אשר טובם לעולם בלי הפסק, כך דברי ההודאה הם **כי טוב ה' כי לעולם חסדו**, לומר כי החסד שעושה יתברך לעולם הוא, כי לא כימים הראשונים ששמחת חתן וכלה לא לעולם הוא, כי הלא עתידים למות, רק הזרע אשר ישאר מהם, אך מעתה לעולם הוא חסדו כצבאות הנז', שלעולם הוא החסד אשר עשה להם ה', ועל כן החתן והכלה לא יצטרכו ישמחום, כי אם ישאו קולם ירונו בקול הודאה זו, ועל כן בטלה סיבת עצבונם עד בלתי היותם קיימים באיש ומביאים על זה תודה.

ושמא תאמרו, איך תחזיקם הארץ אם לא ימותו אנשים מכל הילודים, לזה אמר **כי אשיב את שבות הארץ** הוא כללות הארץ **כבראשונה**, מטרם הקלקול ע"י חטא אדם הראשון, כי

מתחילה הייתה משוללת עכירות, ותחזיק רבבות אלפי אלפים עד אין מספר, כנודע ליודעים מה בין העכירות למה שאחר.

או יאמר כי אשיב כו', לומר איך יתכן שלא ימותו אנשים, הלא הוא **כי אשיב את שבות הארץ כבראשונה** טרם חטא אדם, שהיו מעותדים כל יושביה לבלתי השליט בהם מות כנודע. ובמסכת ברכות:

א"ר הונא, כל הנהנה מסעודת חתן ואינו משמחו עובר בחמשה קולות, שנאמר **קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה, קול אומר הודו את ה' צבאות כי טוב ה' כי לעולם חסדו**, ואם משמחו מה שכרו, אמר רבי יהושע בן לוי זוכה לתורה שניתנה בחמשה קולות, שנאמר **ויהי ביום השלישי בהיות הבקר, ויהי קולות וברקים וענן כבד על ההר וקול שופר כו' ויהי קול השופר כו', והאלוהים יעננו בקול, איני והכתיב וכל העם רואים את הקולות**, אותן קולות דקודם מתן תורה הו', ר' אבהו אמר כאלו הקריב תודה שנאמר ומביאי תודה בית ה', רב נחמן בר יצחק אמר כאלו בנה אחת מחרבות ירושלם, שנאמר **כי אשיב את שבות הארץ כבראשונה אמר ה' ע"כ לשון הגמרא**.

וראוי לשית לב:

ראשונה אל יתור מלת כל.

ועוד, למה לא אמר **כל האוכל**.

ועוד, האם חסר שמחה הוא החתן שצריך לשמחו.

ועוד, איך יצדק אומרו עובר על דברי בשורה.

ועוד, כי מהפסוק אין ראייה כי אין בו נהנה מסעודת חתן, ואם מסברא אמר שתלוי בהנאה אינו מוכרח, וגם אין כל החמשה קולות נוגעים אל החתן, כי אומרו קול ששון וקול שמחה אפשר הוא על ענין אחר, כמילה או יום טוב כמאמרם ז"ל על פסוק ליהודים הייתה וכו' ושמחה וששון וכו', שאמרו שמחה זה יום טוב וששון זו מילה,

וכן אומרו קול אומרים הודו כו', שמא הוא על דבר אחר, ואם כן שנים המה בלבד.

ועוד, כי אין הכתוב מדבר על מי שמשמחו שנשמע ממנו שהבלתי משמחו עובר באותם קולות.

ועוד אומרו ואם משמחו מה שכרו, כי מה זו שאלה אם הבלתי משמחו עובר חמשה קולות, המשמחו יהיה מקיים חמשה קולות.

ועוד שהיה לו לומר ואם משמחו אמר רבי יהושע בן לוי זוכה לתורה וכו' ולא ישאל תחילה מה שכרו.

ועוד איזה יחס יש לזה עם התורה.

ועוד לרבי אבהו איזו תודה הוא מקריב, ואם הוא על הפסוק גם צריך טעם אל הכתוב.

ועוד שאין הכתוב אומר אלא שלעתיד יהיו מביאי תודה, אך לא שיחשב המשמח החתן כמביא תודה,

וכן לרב נחמן בר יצחק מאין ולאין המשמח החתן יהיה כבונה חורבה מירושלם.

אמנם, הנה רב הונא הוקשה לו בכתוב אחד, מאי קול ששון וקול שמחה, אם פירושו הוא קול ששון ברית מילה וקול שמחה יום טוב, כמו שאמרו ז"ל על פסוק ליהודים הייתה אורה ושמחה כו', שאמרו ז"ל שמחה זה יום טוב כד"א ושמחת בחגך, וששון זו מילה כד"א שש אני על אמרתך, ואם פירושו הוא אכול בשר ושתות יין, כד"א והנה ששון ושמחה אכול בשר ושתות יין, אם כפירוש הראשון היה לו לסמוך ברית וחתן זה לזה, ולומר קול חתן וכו' קול ששון וקול שמחה, ולא יכניס היום טוב בין ברית לחתן, ואם הפירוש השני, היה לו לומר קול ששון ושמחה כי אכילה ושתיה כאחת הן, ובפסוק והנה ששון ושמחה אכול בשר ושתה יין, ולא לומר קול על כל אחד כי שתיה בכלל אכילה היא.

ועוד, כי אין הכתוב מבשר רק דברים של מצוה ולא אכול ושתה.

ב', הוקשה לו אומרו קול חתן וקול כלה, כי הלא שמחת החתן ושמחת הכלה אחת הן, והיה לו לומר קול חתן וכלה כי אין כל אחד דבר בפני עצמו.

ג', אומרו קול אומר הודו וכו', על מה אומרים הודו אם הוא על שמחות אחרות, הלא גם באלו גם כן יאמרו הודו וכו'.

ד', שהיה לו לומר הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, מאי הודו את ה' צבאות כי טוב ה' כי וכו'. על כן גזר אומר, שהכל ענין אחד ועל חתן וכלה ידבר, והוא על הנהנה מסעודת חתן שיחוייב לשמחו, ומכלל הן נשמע שהבלתי עושה כן עובר, והוא, כי אומרו **קול ששון וקול שמחה** הוא אכול בשר ושתות יין, כד"א והנה ששון ושמחה אכול בשר ושתות יין, ולא של שמחת מרעות כי אם של חתן וכלה דסמיכי ליה, וחילקן לשנים שלא אמר קול ששון ושמחה, ללמד על כל אחד מחלקי הסעודה, בין האוכל ולא שתה בין השותה ולא אכל, אחר שנהנה חייב לשמחו, וזהו אומרו, כל הנהנה שהוא על כל אחד משני מציאויות הנאה.

ושעור הכתוב, שיהיה **קול ששון** של האוכל ו**קול שמחה** של השותה, כמה דאת אמר ויין ישמח, וממה שסמך החתן שהיא סעודת מצוה לימד שעל זה ידבר, ומקול היוצא מהנהנה ישמע קול החתן וקול הכלה.

ושמא תאמר, ומה יהיה קול הנהנים וגם קול החתן והכלה, הלא הוא **קול אומרים הודו וכו'**, והוא כי אומרים להם הנהנים שם **הודו את ה' צבאות וכו'**, והוא בשום לב אל עצבות החתן והכלה שצריך לשמחם, אך הוא על היות הזוג הוראת המות, שהוא על בלתי יכולת להיות קיימים באיש, והוא ענין רב המנוגא ששר ווי לן דמיתקן וצריך לשמחם להסיר דאגה מלבם,

ובמה תדוץ דאבה זו אם לא באמור אליהם אל יעצבו, כי הלא לפניו יתברך שתי בריות חלוקים, אחד מלאכי השרת צבאות מעלה הקיימים באיש, ועולם התחתון שכל בריותיו קיימים במין בלבד, והנה ידענו כי טוב ה' ועושה חסד, ועל מידה זו ברא העולם כי עולם חסד יבנה, והוא ענין היותו טוב הוא שמטיב לבריות, כענין ועשית הישר והטוב זו לפניו מן השורה, ואם כן אמור מעתה, עם מי צריך לעשות טוב וחסד עם מלאכי צבאות או עם בני אדם, הוי אומר עם בני אדם כי העליונים אינם צריכים.

נמצאת מידתו יתברך של טוב וחסד שבה ברא את העולם, אינה כי אם עולם השפל. ובכן אמור מעתה, כי אם אנו מתים ואין קיומנו רק במין, עוד חזון למועד כי חסדו אשר בו ברא העולם, כמה דאת אמר עולם חסד יבנה לעולם תהיה ויתוקן הכל, כי הלא לפי הזמן הנה טוב מות שעל ידה מזדכך העפר בכור הארץ, עד נהיה נכונים לעתיד להיות קיימים באיש, ולשרות שכינה עלינו בגוף ונפש יותר ממלאכי השרת, נמצא כי שבח מידותיו יתברך אין נגלים רק עלינו יותר מבמלאכים, כי מהם אין לו יתברך שבח, רק מציאות היותו אלוהי צבאות, וזה תקוה לנו כי נבטח בו יתברך, תראה ותגלה טובו וחסדו גם כי נמות כעת, ישוב יחיינו ביתרון נקנה על ידי המות, ואם יתמהמה נחכה לו, וזה יאמר **הודו את ה' צבאות**, כלומר, במה שהוא אלוהי הצבאות עליונים, כי אין שבחו רק היותו אלוהי צבאות, אך **כי טוב ה'** שהוא היותו מעותד להיטיב אינו **לצבאות**, כי אם **לעולם הוא חסדו**, כלומר, לעולם השפל מה שאין כן לצבאות שלכן יש תקוה ודאית, כי מה שטוב ה' ואשר ברא עולמו בחסד כי עולם חסד יבנה, בשביל העולם הזה הוא ולא ימנע מלעשותו, הרי מה שאומרים הנהנים מהסעודה וקול החתן והכלה, שעונים אחריהם קול שבח לה' על הדבר, אך הבלתי משמחו הוא עובר על האמנת חמשה קולות שהם תיקון העצבון.

והנה ממוצא דבר יצא, כי המשמחו יקיים האמנת חמשה קולות, והנה הוקשה לו שאם כן שכל כוונת הכתוב על דבר אחד, שאומרו **קול ששון וקול שמחה** הוא על סעודת החתן, וגם אומרו **קול אומרים הודו וכו'**, הוא על מה שישבחו את ה' לשמח חתן וכלה, למה יחלק כל כך קולות, והוא ליה לומר קול חתן וכלה, וגם לא יאמר קול אחר באומרו **קול אומרים**, אם הוא פירוש **קול ששון וכו'**, שהששים ושמחים בסעודה מרימים **קול ואומרים הודו וכו'**, אם כן אומרו קול הוא מיותר, שהוא ליה לומר אומרים הודו וכו'.

אך באומרו קול יורה על דבר אחר ידבר, לזה אמר ואם משמחו וכו' אמר רבי יהושע בן לוי זוכה לתורה שניתנה בחמשה קולות, כלומר, ולכן נאמר קול חמשה פעמים, והענין כי ישראל לא זכו לתורה עד שפסקה זוהמתן כנודע, ועל כן התעתדו להיות להם חירות ממלאך המוות, ולכן זה הגורם נחמת המתים על המיתה הבאה מחמת זוהמת נחש, יזכה לתורה הנתנת על

תיקון הזוהמא, ורבי אבהו מוסיף שלא בלבד תורה, כי אם גם עבודה שהוא כאלו הקריב תודה, כי אחר שעל ידי המשמחו מודים חתן וכלה לה', הוא כאלו הקריב קרבן תודה, והביא ראייה מאומרו ומביאי תודה וכו', והוא שהיה ליה לומר ומביאי תודות, כי לא אחת יקריבו בלבד, אך הוא, כי רמז כי המשמחו הוא כמקריב קרבן תודה, כי אומרו בלשון יחיד כי החתן והכלה ששניהם ענין אחד מודים לה', נמצא משמחו כמקריב תודות החתן וכלה שהיא תודה אחת, ורב נחמן בר יצחק הוסיף ואמר, שגם גמילות חסדים עם תורה ועבודה כי זה כל קיום העולם, והוא, כי על ידי מה שמשמח את החתן עושה מצותו בשמחה ואהבה, ונמשך זרעו עד בנות אחת מחרבות ירושלם המגעת לחלקו, מה שאין כן אם לא ימשך זרעו, נמצא כי על ידי מה שמשמחו נותן לזרעם חיים, ואין לך גמילות חסדים גדולה מזו, והביא ראייה מאומרו כי אשיב וכו', שאם לא כן למה תלה שבות הארץ בקול ששון כו', שאינו דבר נוגע אל הארץ כי אם אל בני האדם, אך הוא, כי יעלה על משמחו כאלו על ידו שב ה' את שבות הארץ, ליבנות אחר היותה שממה שהוא שבות הארץ ממש.

יב כה-אמר ה' צבאות

עוד יהיה במקום הזה החרב מאין-אדם ועד-בהמה ובכל-ערוי נזה רעים מרביצים צאן :

יג בערי ההר בערי השפלה ובערי הנגב ובארץ בנימן ובסביבי ירושלם ובערי יהודה

עד תעברנה הצאן על-ידי מונה אמר ה' :

יד הנה ימים באים נאם-ה'

והקמתי את-הדבר הטוב אשר דברתי אל-בית ישראל ועל-בית יהודה :

טו בימים ההם ובעת ההיא אצמים לדוד צמח צדקה ועשה משפט וצדקה בארץ :

טז בימים ההם תושע יהודה וירושלם תשכון לבטח וזה אשר-יקרא-לה ה' צדקנו :

(יב) כה אמר ה' צבאות וכו'. הנה כל המפרשים הסכימו כי הצאן האמור בפסוקים אלו הם ישראל,

וכן אומרו תעבורנה הצאן על ידי מונה, כתבו המתרגם והמפרשים ז"ל שהוא מלך המשיח, והן אמת כי הקרא המשיח מונה לא נמצא לו יחס.

ויתכן על פי דרכם, כי אמר כי בבית שני תהיה ירושלם נזה רועים מרביצים צאן, שהוא כי לא ימלוך מלך בישראל כי אם תהיה העיר נזה סנהדרין, מרביצים ומנהיגים את ישראל כרועים את הצאן, וכן היה, כי לא מלכו בישראל רק החשמונאים, שקמו מעצמן על ידי הנצוח שעשה ה' על ידם ביון, ולא הצליחו עד תם זכרם, כי לא מאתו יתברך היה ימלוך רק זרע דוד, ולא בבית שני עד השלישי כי אם שיהיו נזה רועים כמדובר.

אך לעתיד בבית השלישי (יג) בערי ההר כו' עוד תעבורנה הצאן על ידי מונה הוא משה, אשר מנה את ישראל במדבר כמה פעמים, והוא הנודע מרז"ל, כי הוא אשר היה רועה בתחילה ישראל הוא יהיה בסוף, והוא יהיה העיקר שעל פיו יבוא ועל פיו יצא מלך המשיח במהרה בימינו, ולא שאשכח את זרע דוד, כי (יד) הנה ימים באים נאם ה' והקימותי את הטוב לישראל ויהודה, ואז (טו) בימים ההם וכו' אצמיח לדוד וכו', והוא, כי לא מבלי היות מוכן זרע דוד בקרוב, אלא שהוא מעורב עד יוכנו ישראל, והנה ישראל בצדקה יכוננו, ואז בזכות הצדקה ההיא אצמיח קרן לדוד, וזהו אומרו צמח צדקה, ועל ידי בואו בזכות הצדקה יהיה מוכן לעשות צדקה עם המשפט הנאות אל המלכות, וזהו ועשה משפט וצדקה בארץ,

ושמא תאמרו, אם כן מה יעשה המשיח אם משה יהיה העיקר.

לזה אמר (טז) בימים ההם תושע יהודה וירושלם תשכון לבטח, ומי יהיה אשר יקרא לירושלם לישיבה, כמה דאת אמרת דברו על לב ירושלם וקראו אליה, הלא הוא ה' צדקנו הוא מלך המשיח, כד"א וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו, והוא ע"י הנהגתו במשפט וצדקה.

כ כה אמר ה' אם-תפרו את-בריתי היום ואת-בריתי הלילה ולבלתי היות יומם-ולילה בעתם :
 כא גם-בריתי תפר את-דוד עבדי מהיות-לו בן מלך על-כסאו ואת-הלויים הכהנים משרתי :
 כב אשר לא-יספר צבא השמים ולא ימד חול הים
 כג ארבה את-זרע דוד עבדי ואת-הלויים משרתי אתי :
 כד ויהי דבר-ה' אל-ירמיהו לאמר:
 כה הלא ראית מה-העם הזה דברו לאמר שתי המשפחות אשר בחר ה' בהם וימאסם ואת-עמי ינאצון מהיות עוד גוי לפניהם :
 כו כה אמר ה' אם-לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא-שמתי :
 כז גם-זרע יעקוב ודוד עבדי אמאס מקחת מזרעו משלים אל-זרע אברהם ישחק ויעקב פי-(אשוב) [אשיב] את-שבותם ורחמתיים :

ראוי לשים לב, מה הוא ההדמות הלז ברית היום והלילה אל זרע דוד.

ועוד אומרו (כ) תפרו מי הם המפרים שעימהם ידבר ואומר אם תפרו,

וגם מה הוא ברית היום והלילה, ואיך סומך אל הדבר ולבלתי היות וכו'.

ועוד אומרו (כא) ואת הלויים מאן דכר שמייהו פה,

וגם מה ענין הברכה הזאת פה (כב) אשר לא יספר וכו'.

ועוד אומרו (כד) הלא ראית כו' במה ראו שמאס ה' את שתי המשפחות,

ועוד אומרו (כה) כה אמר ה' אם לא בריתי כו',

מה ענין היות חקות שמים וארץ תלויים בתורה אצל ענין **דוד והכהנים**, שמכניס פסוק זה בין הדבקים.

ועוד אומרו (כו) גם זרע יעקב וכו', אין לשון גם צודק פה בעצם.

אמנם הנה ידענו כי שלשה כתרים הם, **כתר תורה** **כתר כהונה** **כתר מלכות**, גם ידוע מאמרו יתברך בתורה, שמבטיח יתברך שהתורה לא תשכח לעולם מישראל, שנאמר כי לא תשכח מפי זרעו כמו שאמרו ז"ל.

כ כה אמר ה' אם-תפרו את-בריתי היום ואת-בריתי הלילה

ולבלתי היות יומם-ולילה בעתם :

כא גם-בריתי תפר את-דוד עבדי מהיות-לו בן מלך על-כסאו ואת-הלויים הכהנים משרתי :

ונבוא אל הענין, והוא כי אחר הבטיחו על מלכות בן דוד לעתיד, ראה והנה היה פתחון פה לישראל, כי הלא המה ראו כי נתמעט זרע דוד, שאלמלא מה שריחם יתברך על יכניה בבית האסורין היה כלה זרע דוד, וכן הכהנים נתמעטו בחורבן כי שמנים אלף כילו הערביים, על כן בא יתברך ואמר **(כ) אם** אתם ישראל **תפרו את בריתי היום ואת בריתי הלילה**, הוא מללמוד בתורה יומם ולילה, אשר בזה תלוי גם ביטול יום ולילה בעולם, **(כא) גם בריתי תופר וכו',** כלומר, כאשר אי אפשר להפר אתם בריתי היום ובריתי הלילה כאשר ייעדתי בתורה, שהוא **כתר תורה** אשר בזה תלוי מציאות יום ולילה, גם אני אמאס בדוד ובכהנים שהם **כתר כהונה** ו**כתר מלכות**, **אם תפרו את בריתי וכו'.**

והנה עתה חל עליו חובת ביאור שני דברים:

אחד, מה ראה על ככה שהוצרך לייעד על שני משפחות אלו,

שנית, מה ענין דוד וכהנים אצל יום ולילה,

וגם מה ענין אומרו **אם תפרו את בריתי וכו',**

כג ויהי דבר-ה' אל-ירמיהו לאמר:

כד הלוא ראית מה-העם הזה דברו לאמר שתי המשפחות אשר בחר ה' בהם וימאסם

ואת-עמי ינאצון מהיות עוד גוי לפניהם :

ועל **האחד אמר**, **(כג - כד) ויהי דבר וכו' הלא ראית וכו',** לומר, מה שהוצרכתי לומר שאמליך מלך מדוד וכהונה מלוי וגם שלא יספרו מרוב, הלא הוא להסיר פתחון פה מהאומרים

קל וחומר, אם ה' מאס בשתי משפחות אלו מה גם עתה שינאץ בישראל, והוא בראות כי מעטו שני משפחות אלו כמדובר.

**כה כה אמר ה' אם-לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא-שמתי :
 כו גם-זרע יעקוב ודוד עבדי אמאס מקחת מזרעו משלים אל-זרע אברהם ישחק ויעקב
 כי-(אשוב) [אשיב] את-שבותם ורחמתיים :**

ועל הדבר השני אמר (כה) כה אמר ה' אם לא בריתי וכו' יומם ולילה הנזכר, כי שמש וירח תלויים בתורה יומם ולילה, שהוא על ידי כתר התורה אשר לא תשכח, ועל כן בהיות שמש לאור יומם וירח לאור לילה, (כו) גם זרע יעקב הנקרא שמש, וזרע דוד הנקרא ירח לא אמאס, ויתקיים ממשלת היום המתיחס ליעקב אל כתר כהונה כי כהן היה, כי על כן קנה הבכורה מאחיו וינחלוה ממנו הלויים, על אומרו עשר אעשרנו לך ולוי היה מעשר.

ויתכן, כי על כן יעקוב מלא פה לרמוז אל הכהונה, שהתחילה מאהרן שהוא אחר הששי, אברהם יצחק יעקב לוי קהת עמרם,

או בדרך אחרת שהכל בזרע יעקב, והוא ראובן שמעון לוי קהת עמרם ואהרן הוא הששי, ולא מבלי אין זכות לזרע אברהם יצחק ויעקב ימעטו המושלים בהם או יתבטלו חלילה, כי הנני מבטיחם כי אשיב את שבותם ורחמתיים.

פרק לד

**א הדבר אשר-היה אל-ירמיהו מאת ה' ונבוכדראצר מלך-בבל וכל-חילו וכל-ממלכות ארץ-
 ממשלת ידו וכל-העמים נלחמים על-ירושלם ועל-כל-עריה לאמר :
 ב כה-אמר ה' אלהי ישראל הלך ואמרת אל-צדקיהו מלך יהודה ואמרת אליו
 כה אמר ה' הנני נתן את-העיר הזאת ביד מלך-בבל ושרפה באש :
 ג ואתה לא תמלט מידו כי תפש תתפש ובידו תנתן
 ועיניך את-עיני מלך-בבל תראינה ופיהו את-פיך ידבר ובבל תבוא :**

(א - ב) הדבר אשר היה כו'.

אומרו (ג) כי תפוש תתפש היה הכפל על כי תחילה בהיותו בירושלם וכל שרי מלך בבל באו אל שער התוך, היה הוא כתפוס בידם תוך העיר הרי **תפיסה אחת**, ואחר שיצא לילה בשער בין החומותים וברח דרך הערבה, וירדפו אחריו ויתפשוהו הרי **תפיסה ב'**, וזהו **תפוש תתפש** הרי שתיים רעות,

שלישית, בעת ש**בידו תנתן** שהוא צער גדול מאד,
ועוד רביעית, כי **ועיניך את עיני מלך בבל תראינה**,

איך צרך ילטוש עיניו לעיניך לעורם, כד"א **ואת עיני צדקיהו עור**, ולא הזכיר לו העורון בפ"י, לבלתי צער אותו מעתה ועם כל זה רמז לו כי **ועיניך אל מלך בבל תראינה**, כלומר, אך לא את בבל כי אליה בא ואותה לא ראה. ובזה מצאנו מקום אל מאמר **פסיקתא**, שכאשר את עיניו עורו היה אומר לא שמעתי את ירמיהו, שהיה אומר לי שלא אראה את בבל, כי אין זה רק הרמז הלז שבכתוב כמדובר.

ועוד צרה חמישית והיא **ופיהו אל פיה ידבר**, שדבור הוא לשון קושי שדבר אתו משפטים,
ועוד ששית והיא, ואל **בבל תבא** שהן שש צרות לעומת היות זרע דוד מבורכים בששה דברות.

ח הדבר אשר-היה אל-ירמיהו מאת ה' אחרי כרת-המלך צדקיהו ברית את-כל-העם אשר בירושלם לקרא להם דרור :
ט לשלח איש את-עבדו ואיש את-שפחתו העברי והעבריה חפשים לבלתי עבד-בם ביהודי אחיהו איש :

(ד - ח) הדבר אשר כו'. אמר **(ט) לבלתי עבד בם ביהודי אחיהו איש**, שיראו דברים מיותרים ובלתי מסודרים, הלא הוא הכתוב אצלינו בביאור התורה, כי לא לחנם רמז יתברך בריאת עולם בעבד עברי, שש שנים יעבוד ובשביעית יצא כו', מעין כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ כו' וביום השביעי שבת וינפש. אך הוא כי רצה ה' להודיע כמה רב כח איש יהודי, כי יש ספק בידי להיות העולם נברא בשבילו, על פי בחירתו כי צדיק יסוד עולם, וכל אחד ואחד מישראל מוכן לכך על פי הטיית בחירתו, שיהיה כל העולם כולו כדאי לו, ועל כן בכלל המוכנים הוא העבד עברי כי מישראל הוא, ואם כן, למה זה תשעבדהו שיהיה גופו קנוי לך לעבוד בו כאחד מגויי הארץ, וזה ירמוז באומרו **לבלתי עבד בם ביהודי** שהוא **אחיהו איש**, כלומר חשוב כנודע, כי כל איש או אנשים סתם שבמקרא חשובי הכשרון, כמה שאמרו ז"ל אפילו במרגלים שנאמר בהם כולם אנשים, אמרו כשרים היו באותה שעה, כלומר שעם שהוא עבד מי יודע אולי הוא חשוב בעיניו יתברך הרואה ללבב, או אם אינו עתה כך אולי

עתיד להיות וזהו **אחיהו איש**, שאפשר הוא **אחיהו איש**, כלומר ולמה ישתעבד בו, וגם אפשר רמז באומרו **איש**, לומר אולי הוא כנקרא איש, הוא נח שהיה יסוד עולם.

י וַיִּשְׁמְעוּ-כָל-הַשָּׂרִים וְכָל-הָעָם אֲשֶׁר-בָּאוּ בְּבֵרִית לְשַׁלַּח אִישׁ אֶת-עַבְדּוֹ וְאִישׁ אֶת-שִׁפְחָתוֹ
חִפְּשִׁים לְבַלְתִּי עֲבֹד-בָּם עוֹד וַיִּשְׁמְעוּ וַיִּשְׁלְחוּ :
יז לֵן כֹּה-אָמַר ה' אַתֶּם לֹא-שִׁמַּעְתֶּם אֵלַי לְקֹרֵא דְרֹר אִישׁ לְאַחִיו וְאִישׁ לְרֵעֵהוּ
הִנְנִי קֹרֵא- לָכֶם דְּרֹר נָא-ה' אֶל-הַחֲרָב אֶל-הַדָּבָר וְאֶל-הָרֶעִב
וְנָתַתִּי אֶתְכֶם (לְזֻזָּה) [לְזֻזָּה] לְכָל מַמְלָכֹת הָאָרֶץ :
יח וְנָתַתִּי אֶת-הָאֲנָשִׁים הָעֹבְרִים אֶת-בְּרִיתִי אֲשֶׁר לֹא-הִקִּימוּ אֶת-דְּבָרֵי הַבְּרִית
אֲשֶׁר כָּרְתוּ לִפְנֵי הָעֵגֹל אֲשֶׁר כָּרְתוּ לִשְׁנֵים וַיַּעֲבְרוּ בֵּין בְּתָרִיו :
יט שְׂרֵי יְהוּדָה וְשְׂרֵי יְרוּשָׁלַם הַסָּרְסִים וְהַכֹּהֲנִים וְכָל עַם הָאָרֶץ הָעֹבְרִים בֵּין בְּתָרִי הָעֵגֹל :
כ וְנָתַתִּי אוֹתָם בְּיַד אִיְבֵיהֶם וּבְיַד מִבְקָשֵׁי נַפְשָׁם
וְהִיתָה נִבְלָתָם לְמֹאכָל לְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְבִהֶמֶת הָאָרֶץ :
כא וְאֶת-צִדְקִיָּהוּ מֶלֶךְ-יְהוּדָה וְאֶת-שָׂרָיו אֶתֵּן בְּיַד אִיְבֵיהֶם וּבְיַד מִבְקָשֵׁי נַפְשָׁם
וּבְיַד חֵיל מֶלֶךְ בָּבֶל הָעֲלִים מַעֲלִיכֶם :
כב הִנְנִי מִצֹּה נָא-ה' וְהַשְׁבֵּתִים אֶל-הָעִיר הַזֹּאת וְנִלְחֲמוּ עָלֶיהָ וְלָכְדוּהָ וְשָׂרְפָהּ בָּאֵשׁ
וְאֶת-עָרֵי יְהוּדָה אֶתֵּן שְׁמָמָה מֵאִין יֹשֵׁב :

(י) **וישמעו כל השרים כו'.** הישמעו הראשון הוא כמשמעו השמעות אזנים, והישמעו השני הוא לשון קבלה לעשות שהיו נשמעים לעשות, כד"א לשמע אמן ישמעו לי סרים אל משמעתו. וזהו **וישמעו וישלחו.**

(יא - יז) **לכן כה אמר ה' כו',** הנה יראה כי הברית אשר כרתו אז, היה עגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו, ויראה כי לא כל ישראל היו עוברים, רק שרי יהודה ושרי ירושלים וקצת מהעם גדולים שבהמון העם, אך לא המלך ולא דלת העם.

ונבוא אל הענין, אמר אשר **לא שמעתם אלי לקרא דרור, הנני קורא לכם דרור אל החרב,** שתהיו חפשי בלי מעכב מלמשול בכם החרב כו', והנה זה הוא אל אשר לא עברו בברית בתרי העגל, אך האנשים העוברים כי שכרתו העגל לשנים ויעברו בין בתריו, שהם שרי יהודה ושרי ירושלים, וכל עם הארץ העוברים שהם מקצת העם אשר עברו עם השרים, לאלה תחלק חלק רע יתר על השאר, כי כאשר עברו בין בתרי הבהמה כן יהיו מאכל לבהמה.

וז'הו (יח) האנשים העוברים כי (יט) שרי יהודה כו', (כ) ונתתי אותם כו' לעוף השמים ולבהמת הארץ, (כא) ואת צדקיהו שלא עבר בין בתרי העגל אלא שלא מיחה, וכן שריו אתן ביד אויביהם בשביה, ומעתה (כב) הנני מצוה לאשר שבו ע"י מה ששלחתם העבדים והשבותים, עתה ששבתם לכובשם ויבאו אל העיר הזאת ולכדוה כו'.

פרק לה

א הדבר אשר-היה אל-ירמיהו מאת ה' בימי יהויקים בן-יאשיהו מלך יהודה לאמר :
ב הלוך אל-בית הרכבים ודברת אותם
והבאותם בית ה' אל-אחת הלשכות והשקית אותם יין :

(א) הדבר אשר היה אל ירמיהו כו'. גם שדבר זה קדם מימי יהויקים הביאו פה אחר מה שניבא בימי צדקיהו, הלא הוא, כי אחרי הביאו כל הרעה אשר דבר ה' בימי צדקיהו, טרם יגיד איך באה ונהייתה, רצה יתברך להסיר מלב בני אדם גם בני איש בל יהרהרו אחריו יתברך, תאמר כי באכזריות חלילה התנהג אתם, על כן סמך ענין הרכבים שהראה להם הוא יתברך, כי יותר היה יקר בעיני הרכבים מצות אביהם ממצות ה' בעיני ישראל, כי זאת הייתה להם כהתראה גדולה.

ולא עוד, אלא שכל הרעה הבאה עליהם הכתיבה יתברך במגילת הקינות, ואין צריך לומר שלא הועיל לרכך לבם ולשוב עד ה', כי אם שגם שרפו אותן באש, ובקשו להרוג את ירמיה ואת ברוך בן נריה, והיא הנבואה הבאה אחרי זאת אשר הייתה מימי יהויקים, ואם כן אמור מעתה, כי אדרבא ברחמים גדולים התנהג הוא יתברך, כי כבר מאז הקדים כל התראות אלו ולא שוה למו, ואם כן, אל תתמה על החפץ איך על בלתי שלח את עבדיהם חפשים היה כל הרוגז הלז, כי הלא לא היה זה רק בירוך המידה, כי כבר נתמלאה מאז, על כן הביא שתי נבואות אלו שבימי יהויקים, אחרי דרור העבדים שבימי צדקיהו שהייתה באחרונה.

ונבוא אל ענין הצווי, והנה צוה יתברך אל ירמיה שלא ישלח אחריהם, כי אם ילך בכבודו ובעצמו אל ביתם, כאומרו (ב) הלוך אל בית הרכבים, וגם שלא יאמר מיד בהגיעו אליהם בביתם, קומו צאו ובאו עמי, כי אם ודברת עימהם שהוא כמי שמבקר בני אדם בעלי חשיבות, שמשתעשע בדברו עמו בביתו יחד, וזהו ודברת אליהם, ואח"כ והביאותם בית ה' והוא כי אם היה משלח אחריהם ואומר להם שתו יין, הלא מה שלא ישתו אין ראייה בעצם שעל צואת

אביהם הם עושים, רק תואנה הם מבקשים והעיקר הוא שאינו ראוי, כי באמור לאנשים חשובים שתו יין, הלא יחושו אל הכבוד באומרם השכורים אנחנו, כי שלח אחרינו לאמר שתו יין, על כן גם שטענו שעל מצות אביהם הם עושים, יאמרו כי תואנה הם מבקשים, על כן צוה יתברך **הלוך** ילך ירמיהו הנביא לביתם, שהוא הוראת היותם חשובים לפניו, ואח"כ לדבר אתם כדרך המבקר אנשים חשובים, ועל כן כאשר יביאם לא אל מקום הדיוט, כי אם אל **בית ה'** אשר שם לא יחשבו כי לשכורים יחשבם, כי אין שכרות בבית ה', ויאמרו הלא דבר הוא ויענו האמת במה שהוא אמת, ומה גם בבית ה' כי תפול מוראם לומר זולת דבר אמת.

ובכלל הדבר הוא, כי לא רצה יתברך ילך הנביא במלאכות ה' לאמר אליהם כה אמר ה', שאומר אליכם שתשתו כדי להוכיח על ידיכם את עמו, באמור כי יקר בעיניכם דבר אביכם ממצוות ה' להם, כי הלא אם כך היה לא הייתה ראייה, כי הלא יאמרו ישראל, כי למען תבוא תוכחתו יתברך על נכון עשו הדבר, רק רצה יתברך יעשה ירמיה מעצמו כמי שמחשיבים ומבקרם ומדבר עימהם, ואחרי כן מחלה פניהם ילכו עמו עד בית ה', ועל כן בגדולים שבהם היחל יאזניה וחבצניה ואחריהם נמשכו השאר.

ה וְאַתָּן לִפְנֵי בְנֵי בֵּית-הָרֹכָבִים גְּבַעִים מְלֵאִים יַיִן וְכִסּוֹת וְאָמַר אֲלֵיהֶם שְׁתוּ-יַיִן :

ו וַיֹּאמְרוּ לֹא נִשְׁתֶּה-יַיִן כִּי-יִנָּדֵב בֶּן-רֹכֵב אֲבִינוּ צֹוָה עָלֵינוּ לֵאמֹר

לֹא תִשְׁתּוּ-יַיִן אַתֶּם וּבְנֵיכֶם עַד-עוֹלָם :

ז וּבֵית לֹא-תִבְנוּ וְזֶרַע לֹא-תִזְרְעוּ וְכָרֶם לֹא-תִטְעוּ וְלֹא יִהְיֶה לָכֶם

כִּי בָאֵהִלִּים תִּשְׁבּוּ כָל-יְמֵיכֶם

לְמַעַן תַּחֲיוּ יָמִים רַבִּים עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם גָּרִים שָׁם :

יֹא יִהְיֶה בְּעֹלֹת נְבוּכַדְרֶאצַּר מֶלֶךְ-בָּבֶל אֶל-הָאָרֶץ וְנֹאמַר

בָּאוּ וְנִבְּאוּ יְרוּשָׁלַם מִפְּנֵי חֵיל הַכַּשְׂדִּים וּמִפְּנֵי חֵיל אָרַם וְנִשְׁבּוּ בִירוּשָׁלַם :

ובאמרו אליהם **(ג - ה) שתו יין** ענו והזכירו כל הארבעה דברים שציוה להם אביהם, והוא, כי יראו פן יתבדו ויאחזו באומרם **(ו) אבינו צוה לנו שלא** נשתה יין, הלא יאמרו להם לא מפני כך אתם נמנעים, שהרי גם צוה לכם שתשבו באהלים ואתם בבתי ירושלים, וכאשר ביטלתם דבר ההוא גם זו אתם מבטלים, **או** שלא התנהגתם בו ולא ערב לכם ותואנה אתם מבקשים, **או** שתאמרו להתפאר כי חביבה מצות אבותיכם עליכם, על כן מה עשו הזכירו כל הדברים ואמרו שאמר להם **לא תשתו יין**, **(ז) ובית לא תבנו וזרע לא תזרעו כו' ובאהלים תשבו כו'**, והטעם שאמר לנו הלא היה **למען תחיו ימים רבים ונעשה ככל אשר צונו**, ובמה שאמרנו שהטעם שאמר לנו היה **למען נחיה**, בזה אל תקשה עליהם אם עברנו מצותו ועזבנו האהלים ונשב בבתיים בירושלים.

כי הלא (ח - יא) **ויהי בעלות נבוכדנצר מלך בבל כו'**, שהוא ממית כל הבא לידו על כן **ונשב בירושלים**, כי אין זה עבור מצות אבינו, כי הוא אמר **למען תחיו**, כי בחיינו הוא חפץ, וא"כ לא יחפוץ נתעתד למות ביד נבוכדנצר וחילו וחיל ארם, ואם כן אפוא אשר חדלנו משתות יין, אין דבר בלתי אם עשות מצות אבינו.

פרק לו

א ויהי בשנה הרביעית ליהויקים בן-יאשיהו מלך יהודה
 היה הדבר הזה אל-ירמיהו מאת ה'לאמר :
 יד וישלחו כל-השרים אל-ברוך את-יהודי בן-נתניהו בן-שלמיהו בן-כושי לאמר
 המגלה אשר קראת בה באזני העם קחנה בידך ולך
 ויקח ברוך בן-נריהו את-המגלה בידו ויבא אליהם :
 טו ויאמרו אליו שב נא וקראנה באזנינו ויקרא ברוך באזניהם :
 טז ויהי כשמעם את-כל-הדברים פחדו איש אל-רעהו
 ויאמרו אל-ברוך הגיד נגיד למלך את כל-הדברים האלה :
 יז ואת-ברוך שאלו לאמר הגד-נא לנו איך כתבת את-כל-הדברים האלה מפיו :
 יח ויאמר להם ברוך מפיו יקרא אלי את כל-הדברים האלה ואני כתב על-הספר בדיו :

(א - יד) ויהי בשנה הרביעית כו', וישלחו כל השרים כו'.
 הנה הראוי יאמר קחנה בידך ובא ולא יאמר ולך,
 וכן הוא אומר ויקח ברוך את המגלה בידו ויבא אליהם.
 ועוד אומרו (טו) שב נא וקראנה באזנינו מה ענין אומרו נא.
 ועוד אומרו (טז) פחדו איש אל רעהו איש ורעהו מיבעי ליה, כי כלם פחדו מאשר במגלה
 כאחת.
 ועוד מה הוא כפל אומרו הגד נגיד,
 ועוד אומרו (יז) ואת ברוך שאלו לאמר הגד נא לנו איך כתבת, למה לא שאלו זה מתחילה
 עד אומרו הגיד נגיד למלך כו'.
 ועוד מה זו שאלה והלא תשובתו בצד (יח) מפיו יקרא כו'.
 ועוד אומרו בספר בדיו, מי לא ידע כי כן יכתבו כל העם.

ועוד למה לא הוליתו השרים המגלה בידם, רק הניחוהו בלשכת אלישמע, והגידו למלך על פה שהוצרך המלך אח"כ לשלוח את יהודי לקחתה.

אך הנה ידוע מרז"ל, כי דורו של יהויקים כשרים היו, אלא שהיה בא הוא יתברך לרחם, והיה מסתכל ביהויקים ונמנע מלרחם.

ונבוא אל הענין, כי בשמוע השרים את שמע הדברים הרעים שבמגלה, יראו פן יהרוג המלך את ברוך, **וישלחו אל ברוך לאמר (יד) המגלה אשר קראת קחנה ולך**, כלומר **לך והסתר** בה פן ישמע המלך והרגך, אז אמר הוא לא טובה העצה, כי הרי נתפרסם ואיך אסתירנה, ואני השמעתיה לעיני כל עם הארץ, על כן מה עשה לקח אותה והוליתה אליהם.

וזוהו **ויקח כו' יבא אליהם** אז אמרו לו **(טו) שב נא כו'**, לומר, הנה בקול רם היית משמיעה מעומד, בפני כל העם כדבר המשמיע לרבים, אך עתה יראים אנחנו פן יקצוף עלינו המלך, שלא גלינו אזנו ונתפרסם הדבר בינינו, לכן **שב נא** מיושב ואמור בלחש שישמעו אזנינו בלבד, וז"א **שב נא וקראנה באזנינו**, וכן עשה כי **ויקרא ברוך באזניהם** שלא נשמע רק לאזניהם, ועל כן חזר לומר **ויקרא באזניהם** ולא אמר וכן עשה, לדקדק הדבר שגם הוא כיון לומר בלחש.

(טז) ויהי כשמעם ויהיו מצרים אם יגידו למלך אם לאו **ופחדו איש אל רעהו**, כלומר בשביל רעהו פן יודע למלך ע"י רעהו, ויהיה הבלתי מגיד כאשם לפני המלך ויצר לו, וגם היו דואגים על ברוך ועל ירמיה, פן אם יגידו הם למלך יסתכנו ירמיהו וברוך על ידם, על כן **ויאמרו אל ברוך הגיד נגיד למלך**, כלומר, הגיד אתה לנו אם נגיד למלך אם אתה בטוח מפי ירמיהו, שלא יקרך אסון ולא השיב על זה דבר, אז **(יז) ואל ברוך שאלו לאמר הגד נא לנו איך כתבת כו'**, לומר, הנה יראים אנו פן אחרי שמעך את כל המגלה מפי ירמיהו ובאת לכותבה, שלא עצרת כח לבלתי הוסיף או גרוע דבר כי השכחה מצויה, ואם כן היה אפשר לא יעשה לך נס, כי הוספת או גרעת בדברי ה', על כן **הגד נא לנו איך כתבת את כל הדברים האלה מפיו**, ואמר שאלו לאמר כלומר, כי הייתה שאלה לא להיותם מסתפקים אם אמת היה הדבר, או שמלבו היה בודה אותה, כי אם כדי לאמר להם וידעו ע"י תשובתו, אם יהיה ברוך בטוח ההצלה אם לא שינה כלום כמדובר.

אז השיב להם ואמר, הלא חשבתם ששמעתי כל דברי המגלה כאחת על פה, ואח"כ כתבתי שהיה אפשר לישמט קצת ולהוסיף או לגרוע, אך לא כן היה כי אם מלה במלה מפיו היה קורא ואני כותב, ועוד אודיעכם כי בלעדי זה בהשגחה היה נעשה הדבר מאתו יתברך, שהוא אות

ומופת כי מה' יצא הדבר, והוא צד בטחון לבלתי הסתכן, והוא כי יקרא ה' **(יח) ואני כותב על הספר בדיו,**

והוא בשום לב אל אומרו **יקרא** לשון עתיד, וכותב לשון הווה ואומרו **בספר בדיו**, שהם שתי תיבות מיותרות, אך יאמר ראו עתה גודל ההשגחה כאלו מן השמים הייתה הכתיבה נעשית, כי לא הייתי צריך יגמר המלה מפיו לכותבה, כי אם מפיו יקרא שעדיין לא היה גומר התיבה כאלו יקרא לעתיד, וכבר ואני כותב כאלו ה' היה מלמדני וכותב עמי, וכמעט שלא הייתי מתעכב לצייר צורת כל אות ואות כתקנה, כי אם הייתי כותב בשיתי שומי דיו על הספר בלבד, וכאלו האותיות מצטיירות מעצמן כל כך היו נעשות כהרף עין, וזהו **על הספר בדיו** שיורה כי ה' צבאות עמנו, בענין ומן הסתם כי הוא יצילנו.

יט ויאמרו השרים אל-ברוך לך הסתר אתה וירמיהו ואיש אל-ידע איפה אתם :
 כ ויבואו אל-המלך חצרה ואת-המגלה הפקדו בלשכת אלישמע הספר
 ויגידו באזני המלך את כל-הדברים :
 כא וישלח המלך את-יהודי לקחת את-המגלה ויקחה מלשכת אלישמע הספר
 ויקראה יהודי באזני המלך ובאזני כל-השרים העמדים מעל המלך :
 כב והמלך יושב בית החרף בחדש התשיעי ואת-האח לפניו מבערת :

עם כל זה **(יט) ויאמרו השרים אל ברוך** אל תסמוך על הנס, כי היכא דשכיח היזקא שאני, **לך הסתר אתה וירמיהו כו'.** ועם כל זה בבואם לפני המלך לא ערבו אל לבם להוליך אתם המגלת ספר, פן יקצוף עליהם באומרו האם ערבתם אל לבכם להביאה לפני, על כן אמרו אוי לנו אם לא נאמר אוי לנו אם נראה המגלה, לכן עשו פשרה **(כ - לב) ויניחו המגלה בלשכת אלישמע ויגידו באזני המלך,** שנתקן הכל, כי לא יקצוף על הסתיר דבר, וגם לא על הראות לו המגלה רק דברים על פה, באומרם אם עתה יחפוץ לראות הכתב הלא מוכנת היא, שם ישלח ויקחה לו וכן עשה **(כא)** כי שלח ללוקחה.

פרק לז

א וימלך-מלך צדקיהו בן-יאשיהו תחת כניהו בן-יהויקים
 אשר המליך נבוכדראצר מלך-בבל בארץ יהודה :

ד וַיִּרְמִיָּהוּ בָּא וַיֵּצֵא בְּתוֹךְ הָעָם וְלֹא-נָתַנוּ אֹתוֹ בֵּית (הַכְּלִיא) [הַכְּלֹא] :
ה וְחִיל פְּרָעָה יֵצֵא מִמִּצְרַיִם
וַיִּשְׁמְעוּ הַכַּשְׂדִּים הַצָּרִים עַל-יְרוּשָׁלַם אֶת-שְׁמֵעָם וַיַּעֲלוּ מֵעַל יְרוּשָׁלַם :
ו וַיְהִי דְבַר-ה' אֶל-יְרֵמְיָהוּ הַנָּבִיא לֵאמֹר :

(א - ג) וימלך כו'.

אומרו (ד) וירמיהו בא ויוצא בתוך העם ולא נתנו אותו בית הכלוא, יהיה לומר אז שהיו מצערים אותו מימי יהויקים, איך הייתה עליו רוח ה' להנבא, כי לנבואה צריכה שמחה, לז"א כי היה בא ויוצא בתוך העם ולא נתנו אותו בית הכלוא, על כן הוסרה דאגה מלבו (ה - ו) ויהי דבר ה' אל ירמיהו, מה שאין כן אם היה בבית כלא שלא היה יכול לדוץ (מפני) דאבה ולהיות אליו דבר ה'.

יב וַיֵּצֵא יְרֵמְיָהוּ מִירוּשָׁלַם לִלְכֹת אֶרֶץ בְּנִימִן לַחֲלֹק מִשָּׁם בְּתוֹךְ הָעָם :
יג וַיְהִי-הוּא בָשָׁעַר בְּנִימִן וְשָׁם בַּעַל פְּקֻדָּת וְשָׁמוּ יִרְאִיָּה בֶן-שָׁלְמִיָּה בֶן-חַנְנִיָּה וַיִּתְּפֹשׂ אֶת-יְרֵמְיָהוּ הַנָּבִיא לֵאמֹר אֶל-הַכַּשְׂדִּים אֲתָה נָפַל :

(ז - יב) ויצא ירמיהו כו'. יאמר שיצא לחלק עצמו מירושלים ולא יצא לבדו, פן יאמרו שהיה מתחבא לברוח ליפול אל הכשדים, על כן לא רצה ללכת רק בלכת שיירת אנשים בארץ בנימין, וילך הוא בתוך הבאים לארץ בנימין, וזהו אומרו בתוך העם ושעור הכתוב כי הלך בכונה לחלק משם והלך בתוך העם לבל יחשדוהו ולא שוה לו, כי פגעו הדוב יראה בן שלמיה בן חנניה, ומה גם לאומרים שהיה נכד חנניה בן עזר שמת ע"י ירמיה, שאמר לו השנה אתה מת ויהי לו כן, ועתה בא לינקם נכדו ממנו ויתפוש אותו, ויאמר לו (יג) אל הכשדים אתה נופל.

פרק לח

ד וַיֹּאמְרוּ הַשָּׂרִים אֶל-הַמֶּלֶךְ יוֹמֵת נָא אֶת-הָאִישׁ הַזֶּה
כי-על-כֵּן הוּא-מִרְפָּא אֶת-יְדֵי-אֲנָשֵׁי הַמִּלְחָמָה הַנְּשָׂאִים בְּעִיר הַזֹּאת
וְאֵת יְדֵי כָל-הָעָם לְדַבֵּר אֲלֵיהֶם כְּדִבְרֵים הָאֵלֶּה
כי הָאִישׁ הַזֶּה אֵינָנו דֹּרֵשׁ לְשָׁלוֹם לָעַם הַזֶּה כִּי אִם-לָרָעָה :
ה וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ צְדָקְיָהוּ הִנֵּה-הוּא בְּיָדְכֶם כִּי-אֵין הַמֶּלֶךְ יוֹכֵל אֶתְכֶם דְּבַר :

ו ויקחו את-ירמיהו וישלכו אתו אל-הבור מלכיהו בן-המלך אשר בחצר המטרה
 וישלחו את-ירמיהו בחבלים ובבור אין-מים כי אם-טיט ויטבע ירמיהו בטיט :
 ז וישמע עבד-מלך הכושי איש סריס והוא בבית המלך
 כי-נתנו את-ירמיהו אל-הבור והמלך יושב בשער בנימן :

(א - ד) ויאמרו השרים כו' הנה אומרו איננו דורש לשלום, כי יראה שאינו מענין תלונתם עליו.

ולבוא אל הענין נעיר מה זו תלונתם, באומרו כי הוא **מרפא את ידי אנשי המלחמה**, כי הלא לא ימנע או חשדוהו לבודה מלבו או לאו, אם חשדוהו למשקר למה אמרו על **שמרפא ידי עושי המלחמה** גדולה מזו היו יכולים לומר שהוא משקר, ואם לא נחשד על כן למה יאשם הלא אשר יראה יגיד.

אך יתכן, כי אחרי אומרם שהוא **מרפא ידי עושי המלחמה** הרגישו על ידי עצמן קושיא זו שכתבנו, ותרצו באומרו **איננו דורש לשלום כו'**, לומר הן אמת כי אשר ידבר אליו ה' הוא מגיד, אך תלונתנו היא שאלו היה דורש לפני ה' לטובה היה נדרש ומתקבלת תחנתו, אך הוא להפך שדורש לרעה מלמד קטיגוריא, ומגיד לפניו יתברך את אשר לא טוב עשינו, ועל פי קטיגוריא שלו משיב לו יתברך דברי צרות נבואתו, ונמצא שהוא גורם אל הנבואה הרעה **ומרפא ידי עושי המלחמה**.

(ה) ויאמר המלך הנה הוא בידכם, כי הנה אם המלך עם היותו מלך מחה בידכם, לא יוכל עמכם כי קשים אתם ממנו, וזהו **כי אין המלך יוכל אתכם דבר**, וזהו שלא אמר יכול כי אם **יוכל**, כי אם יתחזק המלך נגדכם למחות לא יוכל, ואז בראותם כוונת המלך בלתי מסכים להורגו, עשו פשרה (ו - ז) **וישליכוהו בבור**, ולא מלמעלה למטה דרך חבטה פן ימות, רק המשיכוהו בחבלים עד למטה **ויטבע בטיט**, וכל כוונתם לא הייתה כי אם שישאר שם עד ימות ברעב, וידם לא תהיה בו להמיתו.

ח ויצא עבד-מלך מבית המלך וידבר אל-המלך לאמר :
 ט אדני המלך הרעו האנשים האלה את כל-אשר עשו לירמיהו הנביא
 את אשר-השליכו אל-הבור וימת תחתיו מפני הרעב כי אין הלחם עוד בעיר :
 יב ויאמר עבד-מלך הכושי אל-ירמיהו
 שים נא בלואי הסבבות והמלחים תחת אצילות ידיך מתחת לחבלים ויעש ירמיהו כן :

(ח - ט) אדני המלך כו' הנה אומרו **וימת תחתיו** שקר ענה כי חי היה, והיה ראוי יאמר וימות בשוא הויו.

ועוד, כי הלא אם חשב שהיה מת אנה הלך ויבקש בלויי הסחבות, שישים ירמיהו תחת אצילי ידיו לשים החבלים תחתיהם להגביהו בהם, ולאמר אליו **(יב) שים בלואי** הסחבות תחת רגלך **ותחת אצילות ידיך כו'.**

ועוד אומרו (ט) כי אין הלחם בעיר, ואם כן אפוא מה יועיל בתקנתו, הלא גם בהוציאם אותו ימות.

אך אמר **אדני המלך הרעו כו' את כל אשר עשו**, כי הלא חשבו לבל הרוג אותו בידים כי אז יאשמו, מה שאין כן עתה כי שם לאט לו ימות ברעב, והלא אם כך הייתה הכוונה, טוב טוב היה שידם אל תהי בו להורידו הבורה, כי אחר שזאת היא הכוונה הלא גם בלי הורדה זו היה מת בעיר מאליו, כי לחם אין בכל הארץ, ומה להם לחטא בקום עשה מה שכונתם הייתה נעשית מאליה, וזהו אומרו **וימת תחתיו מפני הרעב כי אין הלחם עוד בעיר**, כלומר, 'יהיה מת גם בהיותו תחתיו, כלומר במקומו שהיה בו טרם יורידוהו אל הבור מפני הרעב, כי הלא **אין הלחם עוד בעיר** ומאליו היה מת בעיר, והייתה כוונתם נעשית מאליה וידם אל תהי בו.

כב והנה כל-הנשים אשר נשארו בבית מלך-יהודה מוצאות אל-שרי מלך בבל והנה אמרת הסיתוך יכלו לך אנשי שלמך הטבעו בבץ רגלך נסגו אחור :

(י - כב) והנה כל הנשים כו' אמר כי הנשים עם שדעתן קלה יאמרו לך האמת בעת ההיא, והוא כי אוי למי שלא ישמע אל עצת מוכיחו המכאיבו בדברי קושי לטובתו, וישמע לאנשי שלומו הגדלים אתו שאנושותם תלויה בשלומו שנהנים ממנו, ולמצא חן בעיניו מיעצים אותו אשר לא ישמע אל דברי המוכיח, ולא יכניע עצמו כי לא תבוא אליו רעה, כי האנשים ההם כל מחשבותם הם להנות בעוד שהשר ההוא בקיומו, ואחר שיפול מה להם ולצרה יניחוהו בתוך הטיט, וימשכו לאחור ויעמדו מנגד, ועיקר הצרה תבוא אל המלך אשר עזב את עצת המבכה אותו, והלך אחר עצת הנראים כאוהבים ז"א הסיתוך, גם יכלו לך אנשי שלומך, הם אשר הם אנשים חשובים ע"י שלומך, שיהבילו כל אימות צרות אשר בפני המוכיח והם מה הפסידו, הלא אתה במועצותם **הוטבעו בבוצ רגלך** תוך הטיט, והם **נסוגו אחור** ונגד נגער יעמודו.